This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google books

https://books.google.com

BERTHOLD VON MOOSBURG

EXPOSITIO SUPER ELEMENTATIONEM THEOLOGICAM PROCLI

108–135

Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

CORPUS PHILOSOPHORUM TEUTONICORUM MEDII AEVI

Digitized by Google

CORPUS PHILOSOPHORUM TEUTONICORUM MEDII AEVI

Begründet von Kurt Flasch und Loris Sturlese.
Herausgegeben von Loris Sturlese unter Mitwirkung von
Ruedi Imbach und Burkhard Mojsisch

Band VI,5

FELIX MEINER VERLAG · HAMBURG

Digitized by Google

BERTHOLD VON MOOSBURG

Expositio super Elementationem theologicam Procli

Propositiones 108 – 135

Herausgegeben von

Fiorella Retucci

FELIX MEINER VERLAG · HAMBURG

Digitized by Google

Bibliographische Information Der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliographie; detaillierte bibliographische Daten sind im Internet über <http://dnb.d-nb.de> abrufbar
ISBN 978-3-7873-1754-7

© Felix Meiner Verlag 2011. Alle Rechte, auch die des auszugsweisen Nachdrucks, der fotomechanischen Wiedergabe und der Übersetzung vorbehalten. Dies betrifft auch die Vervielfältigung und Übertragung einzelner Textabschnitte durch alle Verfahren wie Speicherung und Übertragung auf Papier, Transparente, Filme, Bänder, Platten und andere Medien, soweit es nicht §§ 53 und 54 URG ausdrücklich gestatten. Satz: Centro per l'edizione di testi filosofici medievali e rinascimentali, Università degli studi di Lecce. Druck: Strauss, Mörlenbach. Buchbinderische Verarbeitung: Litges & Dopf, Heppenheim. Werkdruckpapier: alterungsbeständig nach ANSI-Norm resp. DIN-ISO 9706, hergestellt aus 100% chlorfrei gebleichtem Zellstoff. Printed in Germany.

Digitized by Google

INHALT

Einleitung, von Fiorella Retucci	IX
Prolegomena	XIX
I. Handschriftliche Überlieferung	XIX
II. Handschriftenverhältnis	XIX
III. Technische Erläuterungen	XX
1. Zum Text	XX
2. Zum Quellenapparat	XX
3. Zum Variantenapparat	XX
4. Zum Index rerum	XXI
IV. Kolumnenanfänge der Handschriften	XXI
V. Siglen und Abkürzungen	XXV
Literaturverzeichnis	XXVII

BERTHOLDI DE MOSBURCH
EXPOSITIO SUPER ELEMENTATIONEM
THEOLOGICAM PROCLI

Propositio 108	Omne, quod in unoquoque ordine partiale dupliciter potest participare monade ea, quae in proxime superposita dispositione, aut per suam totalitatem aut per in illa partiale et coelementale ad ipsum secundum analogiam ad totam seyram	3
	Commentum	7
Propositio 109	Omnis partialis intellectus participat ea, quae super intellectum, et prima unitate per totum intellectum et per partialem unitatem eiusdem ordinis sibi, et omnis partialis anima toto participat intellectu et per totam animam et per partialem intellectum, et omnis corporis partialis natura et per totam naturam et per partialem animam participat tota anima	9
	Commentum	12
Propositio 110	Omnium, quae secundum unamquamque seyram disponuntur, prima quidem et monadi suae coniuncta participare possunt locatis in supra posita proxime seyra per analogiam,	

Digitized by Google

	impefectiora autem et multum distantia a primo principio non sunt nata assumere illa	13
	Commentum	16
Propositio 111	Omnis intellectualis seyrae hi quidem divini suscipientes deorum posthabitiones, hi autem intellectus solum; et omnis animealis hae quidem sunt intellectuales animae ad intellectus suspensae proprios, hae autem animae solum; et omnis corporalis naturae hae quidem et animas habent astantes desuper, hae autem sunt naturae solum animarum expertes praesentia	19
	Commentum	24
Propositio 112	Omnis ordinis prima formam habent eorum, quae ante ipsa	25
	Commentum	31
Propositio 113	Omnis divinus numerus unialis est	33
	Commentum	38
Propositio 114	Omnis deus unitas est per se perfecta et omnis per se perfecta unitas est deus	40
	Commentum	48
Propositio 115	Omnis deus supersubstantialis est et supervitalis et superintellectus	50
	Commentum	56
Propositio 116	Omnis deus participabilis est excepto uno	59
	Commentum	66
Propositio 117	Omnis deus mensura est entium	68
	Commentum	73
Propositio 118	Omne, quodcumque fuerit in diis, secundum ipsorum proprietatem praeexistit in ipsis et est proprietas eorum unialis et supersubstantialis. Unialiter ergo et supersubstantialiter omnia in ipsis	75
	Commentum	81
Propositio 119	Omnis deus secundum supersubstantialem bonitatem subsistit et est bonus et neque secundum habitum intellectus neque secundum substantiam	83
	Commentum	88
Propositio 120	Omnis deus in sua existentia totis habet providere et	

Digitized by Google

	primitus providere in diis	90
	Commentum	103
Propositio 121	Omne divinum essentiam quidem habet bonitatem, potentiam autem unialem et cognitionem occultam et incomprehensibilem omnibus simul secundis.	105
	Commentum	111
Propositio 122	Omne divinum et providet secundis et ereptum est ab his, quibus providetur, neque providentia submittente suam immixtam et unialem excellentiam neque unitione providentiam exterminante	114
	Commentum	122
Propositio 123	Omne quod ens ipsum quidem propter supersubstantialem unionem indicibile est et incognoscibile omnibus secundis, a participantibus autem capibile est et cognoscibile; propter quod solum primum penitus ignotum tamquam amethectum ens.	125
	Commentum	137
Propositio 124	Omnis deus impartibiliter quidem partibilia cognoscit, intemporaliter autem temporalia, non necessaria autem necessarie et transmutabilia intransmutabiliter et universaliter omnia eminentius quam secundum ipsorum ordinem.	139
	Commentum	145
Propositio 125	Omnis deus, a quocumque inceperit ordine emicare se ipsum, procedit per omnia secunda, semper quidem plurificans suas derivationes et partiens, servans autem proprietatem propriae hypostaseos	147
	Commentum	152
Propositio 126	Omnis deus totalior quidem est, qui uni propinquior, particularior autem est, qui remotius.	154
	Commentum	159
Propositio 127	Omne divinum simplex prime est et maxime et propter hoc maxime per se sufficiens	161
	Commentum	164
Propositio 128	Omnis deus a propinquioribus quidem participatus immediate participatur, a remotioribus autem per media vel pauciora vel plura aliqua	166
	Commentum	171

Digitized by Google

Propositio 129 Omne corpus divinum per animam est divinum exdeatam, omnis autem anima divina propter divinum intellectum, omnis autem intellectus divinus secundum participationem divinae unitatis. Et si quidem unum antotheon, id est ex se, deus, intellectus autem divinissimus, anima autem divina, corpus autem deiforme 173
Commentum 183

Propositio 130 Omnis divini ordinis prima maiori modo exempta sunt a proxime subordinatis quam haec a sequentibus et maiori modo extrahabentur secunda a proxime suppositis quam hoc ab his, quae post haec. 186
Commentum 189

Propositio 131 Omnis deus a se ipso propriam operationem orditur 190
Commentum 198

Propositio 132 Omnes deorum ordines medietate colligantur 200
Commentum 204

Propositio 133 Omnis deus unitas est bonifica et bonitas unifica et hanc habet existentiam, secundum quod unusquisque deus; sed primus quidem simpliciter bonum et simpliciter unum, eorum autem, qui post primum, unusquisque quaedam bonitas est et quaedam unitas 206
Commentum 212

Propositio 134 Omnis quidem divinus intellectus intelligit quidem ut intellectus, providet autem ut deus. 214
Commentum 218

Propositio 135 Omnis divina unitas ab uno participatur entium immediate et omne edeificatum in unam unitatem extenditur, et quot sunt participatae unitates, tot sunt participantia entium genera 220
Commentum 230

Index auctoritatum 233
Index rerum 249
Index nominum 257

Digitized by Google

EINLEITUNG

Genau ein Jahrhundert, nachdem Martin Grabmann 1910 die Aufmerksamkeit der Forschung auf Berthold von Moosburgs Proklos-Kommentar als "Hauptargument und Hauptmonument der neuplatonischen Bestrebung bei den deutschen Dominikanern" gerichtet hatte[1], erfüllt der vorliegende Band ein mehrfach beklagtes Desiderat der Forschung: Mit dem Textteil (Kommentar zu den *Propositiones* 108-135), der Gegenstand dieser Ausgabe ist, steht die *Expositio super Elementationem theologicam Procli* des deutschen Dominikaners Berthold von Moosburg endlich vollständig zur Verfügung.

Der vorliegende Band stellt nicht nur eine Ergänzung zur kritischen Ausgabe Bertholds im Rahmen des *Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi* dar. In dem im Folgenden edierten Text laufen darüber hinaus die Leitfäden des gesamten Werkes zusammen: Berthold erweitert hier seinen Plan um die Lehre des *Homo divinus*, dem mehrere Textabschnitte in diesem Band gewidmet sind. Aus der Perspektive der *causa finalis* betrachtet, ist die *Elementatio theologica* nämlich die Beschreibung einer Rückkehr, die dem Aufstieg des Menschen zu Gott entspricht, wie bereits bemerkt wurde[2]. Grundlegendes Thema des Textteils ‚De diis', der mit dem Kommentar zur *Propositio* 108 beginnt, ist genau diese Rückkehr der Produkte in die jeweiligen Ursachen, wie Berthold erklärt: *Postquam superius descensum est a causis seu unitatibus primordialibus et amethectis ad causata participantia per derivationem proprietatum, investigationem et ipsorum ordinum et distinctionem et ad se invicem conexionem, nunc auctor in isto elemento incipit ostendere reductionem quorundam causatorum in suas prime causas per duplicem participationem*[3].

Der Text gliedert sich wie folgt:

1. Ein erster Textteil (propp. 108–112) bildet einen Übergang, in dem die metaphysischen Voraussetzungen der Rückkehr dargestellt werden. Die als "supplementary theorems on causality"[4] eingefügten *Propositiones* 108–112 hinterfragen die metaphysischen Theoreme, die die Verhältnisse zwischen dem Niedrigsten und dem Höchsten in der Existenzordnung regeln, und erforschen die Prinzipien, die den Aufstieg der Vielheit zur Einheit ermöglichen:

[1] M. Grabmann, Der Neuplatonismus in der deutschen Hochscholastik, in: Philosophisches Jahrbuch, 23 (1910), S. 38–54, bes. 53–54.

[2] Vgl. G. L. Potestà. Per laboriosam investigationem ascendendo. L'edizione di Bertoldo di Moosburg, in: Rivista di filosofia Neoscolastica 76 (1984), S. 637–643, bes. S. 640.

[3] Expositio, prop. 108, S. 3,7–11.

[4] E. R. Dodds, Kommentar zu: Proclus. The Elements of Theology, 2. Aufl., Oxford 1963, S. 97–101.

Digitized by Google

– Prop. 108 untersucht das Prinzip, nach welchem die Seienden miteinander verbunden sind (*Omnia sunt conexa in virtute, quam conexionem Pythagoras vocavit catenam auream*[5]), so daß das, was in einer untergeordneten Ordnung das Höchste ist, direkte Teilhabe (*participatio*) an dem Niedrigsten in der nächsthöheren Ordnung hat (*in totali rerum universitate extremum inferius participat mediante extremo superiori*[6]).

– Prop. 110 entwickelt die Lehre der Analogie, die im Anschluß an Albertus Magnus als Eignung und Befähigung zur Teilhabe betrachtet wird: *Et sic analogia est qualitas sive modus idoneitatis participandi correspondens proportioni naturae rei participantis*[7].

– Prop. 112 ist dem Thema der formalen Kausalität gewidmet, die die Immanenz und die Transzendenz des ersten Prinzips in Hinsicht auf das Verursachte ermöglicht. Nach Berthold bleibt die Form im Kausalprozeß immer einzig, unterscheidet sich jedoch *ex parte agentis* ebenso wie *ex parte recipientis*: *Et licet sit una in essentia unitate analogiae, tamen diversificatur seu potest habere differentiam ex parte agentis, quod secundum aliam et aliam rationem aliam et aliam perfectionem in esse inducit [...] Potest etiam habere differentiam ex parte recipientis propter diversam et differentem ipsius idoneitatem seu proportionem ad recipiendum*[8].

An dieser Stelle schlägt der deutsche Dominikaner einen Mittelweg ein, der von der Auslegung Ulrichs von Straßburg einerseits und der des Aquinaten andererseits abweicht. Wie die Vorstellung der Lehren seiner Mitbrüder in der *Propositio* 149 A[9] zeigt, waren Ulrich und Thomas entgegensetzter Meinung. Der erste erklärt die fortlaufende Entfernung der Seienden von der Vollkommenheit der ersten Ursache damit, daß Gott die unterschiedlichen Vollkommenheitsstufen im voraus eingerichtet hat (*praeconciperet*)[10]. Der zweite behauptet, daß sie auf die unterschiedliche Aufnahmefähigkeit der Seienden zurückzuführen sei[11].

Mit prop. 113 beginnt ein neuer Textteil, der der Lehre der Götter (*De diis*) gewidmet ist. Mit Hilfe der Proklischen Theoreme kann sich Berthold mit dem Problem der Vielheit der Götter auseinandersetzen, ohne in einen Polytheismus zu geraten. Die Platonische Lehre der Teilhabe erlaubt nämlich, die unendliche

[5] Expositio, prop. 108 D, S. 5,72–73.
[6] Expositio, prop. 108 E, S. 5,78–79.
[7] Expositio, prop. 110 D, S. 14,64–65.
[8] Expositio, prop. 112 E, S. 30,171–177.
[9] Berthold von Moosburg, Expositio super Elementationem theologicam Procli, prop. 136–159, hrsg. von F. Retucci, Hamburg 2007, S. 111,25–112,44.
[10] Vgl. Ulrich von Straßburg, De summo bono IV 2 9; Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Vat. Lat. 1311, f. 82vb: "Si autem quaeritur, unde causetur diversitas distantiarum in rebus ab una prima causa simul creatis ex nihilo, oportet dicere, quod causetur ex sapientia operativa intellectus universaliter agentis, quia res creatae nihil aliud sibi praesupponunt. In hac enim sapientia omnia faciens Deus magnificavit opera sua [...]. Hoc enim fieri non potuit, nisi diversa principia naturarum diversorum graduum perfectionis praeconciperet divina sapientia, et secundum illorum principiorum praesuppositionem oportuit produci principiata secundum maiorem vel minorem distantiam dissimilitudinis a prima causa, secundum quod facultas illorum principiorum sustinuit."
[11] Vgl. Thomas de Aquino, Super Librum de causis expositio, éd. par H.-D. Saffrey, Paris 2002 (Textes Philosophiques du Moyen Age 21), S. 122,13–17: "Manifestum est autem quod causa prima est una, nullam diversitatem habens, sed ea quae recipiunt influentiam causae primae sunt diversa; diversitas ergo receptionis non est ex causa prima quae est bonitas pura influens bonitatem rebus omnibus, sed est propter diversitatem recipientium."

Digitized by Google

Transzendenz Gottes zu sichern, ebenso wie eine Pluralität von untergeordneten Göttern zu begründen. Deshalb ist der Platonische (und neuplatonische) Glaube an viele Götter der einzige, der philosophisch begründet und gültig ist: *Positio vero deorum non superstitiosa nisi nomine solum erat Platonis et Platonicam philosophiam veraciter sectantium, quippe secundum Hermetem multi dicti sunt dii participatione eius, qui omnium est maximus, scilicet deus deorum.*

E. R. Dodds[12] haderte mit dem Schicksal der homerischen Götter, die Proklos jeder Persönlichkeit und Identität beraubt habe. Es ist erst recht eine paradoxe Ironie der Geschichte, daß die metaphysischen, unpersönlichen Abstraktionen der *Elementatio theologica*, auf die Dodds die Karriere der anthropomorphen Seienden in der Literatur reduziert sah[13], mit einem menschlichen Gesicht zurückkehren: Zentrales Thema des vorliegenden Textes ist nämlich der Mensch und der Deifikationsprozeß, der den Menschen mit Gott vereinigt[14].

Berthold betrachtet das Problem unter einer zweifachen Perspektive: Einerseits analysiert er die metaphysisch-ontologischen Voraussetzungen, die die menschliche Teilhabe an Gott ermöglichen; andererseits liefert er eine geschichtliche Bestätigung der essentiellen Abhängigkeit des Menschen von Gott und der Tatsache, daß den Philosophen die Erkenntnis der göttlichen Geheimnisse ohne spezielle Offenbarung möglich ist.

*
* *

Zum ersten Punkt. Hauptargument der vorliegenden Textabschnitte ist der Beweis eines bestimmten metaphysischen Theorems: Die Verursachten haben in irgendeiner Weise alle Vollkommenheiten, die die erste Ursache *per se et simpliciter* hat. Das ist der Fall bei dem Namen ‚Deus', der, als *ratio* und *providentia* betrachtet (*hoc nomen Deus quantum ad primum significatum, quod est ratio, a qua imponitur nomen, significat providentiam* erklärt Berthold in einem Zitat aus Ulrich von Straßburg[15]), schlechthin nur für Gott angemessen ist; er kann jedoch den anderen Wesen mitgeteilt werden: *Et per consequens hoc nomen Deus convenit prime bono principaliformiter et sic incommunicabiliter, ut dictum est, communicatur autem per se bonitatibus, scilicet rebus divinis ordinem unialem constituentibus essentialiter*[16]. Der Name Gottes kann deshalb auch den Wesen, die an bestimmten göttlichen Eigenschaften teilhaben, zugeschrieben werden: *Dicitur tamen hoc nomen deus esse de participantibus aliquam proprietatem divinam, et hoc sive per naturam sive per gratiam*[17].

[12] Vgl. E. R. Dodds, Kommentar, S. 260.

[13] Vgl. E. R. Dodds, Kommentar, S. 260: "That Homer's Olympians, the most vividly conceived anthropomorphic beings in all literature, should have ended their career on the dusty shelves of this museum of metaphysical abstractions is one of time's strangest ironies."

[14] Vgl. Expositio, prop. 129 B, S. 177,133–135: "Deificatio autem est [...] ad Deum, sicut est possibile, et assimilitatio et unitio."

[15] Expositio, prop. 114 B, S. 41,41–42.

[16] Expositio, prop. 114 B, S. 43,102–105.

[17] Expositio, prop. 114 B, S. 44,117–118.

Digitized by Google

Das gilt auch für die Eigenschaften, die die 11. These des *Liber viginti quattuor philosophorum* als Gott eigentümliche anerkennt: *Deus est superens, necesse, solus sibi abundanter, sufficienter*[18]. Unter besonderen Bedingungen haben die untergeordneten Götter – und unter ihnen der Mensch – dieselbe Vollkommenheit, die Gott charakterisiert:

— die *superentitas* (prop. 116 B, S. 59,26-28);
– die *necessitas* (prop. 116 B, S. 60,50-53);
– die *superabundantia* (prop. 116 B, S. 60,56-59);
– die *per se abundantia* (prop. 116 B, S. 60,61-63);
– die *sufficientia* (prop. 116 B, S. 61,64-67).

Die Eigenschaften, die die 7. These des *Liber viginti quattuor philosophorum* beschreibt (*Deus est principium sine principio, processus sine variatione, finis sine fine*), kommen nicht nur Gott als Prinzip der intrinsischen, ursprünglichen Emanation (Trinität) und als Ursache der extrinsischen, kausalen Emanation (Schöpfung) zu, sondern gelten auch gleichermaßen für die untergeordneten Götter: *non solum prime Deus, sed etiam omnis deus, inquantum est amethectus, est principium sine principio utpote ingenitus et imprincipiatus [...] est etiam quilibet eorum processus sine variatione [...] est finis sine fine*[19].

Die Übertragung der Vollkommenheiten betrifft auch die Vorsehung (*providere*), die *simpliciter* nur Gott zukommt, aber unter bestimmten Bedingungen auch den Göttern zugeschrieben werden kann: *prime Deus in sua superessentialitate habet simpliciter omnibus providere et totis et particularibus unicuique secundum propriam analogiam, dii autem in sua existentia, quae est bonitas, habent providere totis sive omnibus suae intentioni subiectis*[20].

Dasselbe gilt auch für andere Eigenschaften Gottes, wie *simplicitas*[21], *unitas*[22], und *bonitas*[23], welche den sekundären Göttern aufgrund der Teilhabe zukommen.

*

* *

Mitglied dieser Hierarchie von Göttern, die an den Vollkommenheiten Gottes teilhaben, ist der Mensch, der sich durch sein eminentestes eigenes Prinzip (*unum sive unitas*) mit Gott vereinigen kann.

Berthold zweifelte keineswegs daran, daß der Deifikationsprozeß das Ergebnis einer intellektuellen Anstrengung (*laboriosa investigatio*) ist. Die "[...] *directa Dei visio* stellt keine Alternative zur *laboriosa investigatio* der Philosophen dar, sie wird vielmehr auf diese gegründet und durch diese ermöglicht"[24]. Berthold machte dies

[18] Expositio, prop. 116 A, S. 59,18–19.
[19] Expositio, prop. 117 C, S. 69,54–61.
[20] Expositio, prop. 120 F, S. 101,352–354.
[21] Expositio, prop. 127 C, S. 163,64–76.
[22] Expositio, prop. 113 A, S. 33,10–34,62.
[23] Expositio, prop. 133 A, S. 206,18–207,48.
[24] L. Sturlese, Der Prokloskommentar Bertholds von Moosburg und die philosophischen

Digitized by Google

deutlich, wenn er zum zweiten Mal innerhalb seines Kommentars zur *Elementatio theologica* des Proklos[25] die ps.-areopagitische Lehre der dreifachen Bewegung der Seele nach dem Wortlaut des *Sapientiale* des Thomas von York ins Spiel brachte: Die Philosophen (d. h. die ohne Hilfe der Offenbarung argumentierenden Weisen[26]) seien in der Lage gewesen, nicht nur eine Erkenntnis (*in prime Dei cognitionem*) zu gewinnen, die in einer partiellen Schau Gottes (*obliqua visione*) besteht, sondern auch eine unmittelbare, perfekte Schau Gottes (*directa ipsius visione*) zu erleben. Die ‚umweglose' Bewegung der Seele ermöglicht den Ungläubigen (*infidelibus*), die göttliche Eminenz zu schauen. Und wenn auch die Schau für diejenigen, die durch keine besondere göttliche Gnade unterstützt werden, schwieriger zu erlangen ist, bleibt sie trotzdem durch eine (nach der Dionysischen Terminologie) ‚diagonal' suchende Bewegung des Geistes und eine besondere intellektuelle Anstrengung möglich:

Primus istorum duorum motuum (scil. motus obliquus) *fuit in philosophis: Quod enim notum est Dei, manifestum est illis. Secundus autem motus* (scil. motus rectus) *paucis datus est infidelibus et, si quibus datus, hoc tenuiter propter hoc, quod iste motus non est datus multis in sua excellentia nisi per gratiam specialem aut non nisi propter praecedentem obliquam animi motionem et hoc perfectam, quod paucissimis datum est*[27].

Kein Mensch ist dann der Erkenntnis Gottes beraubt. Im Gegenteil: Die Möglichkeit der Gotteserkenntnis ist jedem Menschen als intellektuellem Wesen angeboren. Gott ist nämlich von Natur aus (*naturaliter*) dem Menschen eingeprägt und präsent. Ob wir das höchste Prinzip im Menschen *unum animae* (nach Proklos), *unitio* oder *unitas* (nach Dionysius), *abditum mentis* (nach Augustinus) oder *intellectus* (nach Aristoteles) nennen, macht nach Berthold keinen Unterschied. Hauptsache ist, anzuerkennen, daß in diesem eminenten Prinzip – in dem der Mensch *ad imaginem Dei* ist – Gott im Menschen anwesend ist:

Ex quo sequitur necessario ipsum esse, et quod nullus hominum est penitus scientia eius privatus, sed ipsum esse in consensione omnium. Ex quo etiam sequitur ipsum esse naturaliter homini impressum ex ea parte, qua est ad imaginem Dei, sive tale sit "unum animae" secundum Platonem vel "unitio" vel "unitas" secundum Dionysium sive "abdi-

Probleme der nacheckhartschen Zeit, in: L. Sturlese, Homo divinus. Philosophische Projekte in Deutschland zwischen Meister Eckhart und Heinrich Seuse, Stuttgart 2007, S. 137–154, hier S. 144.

25 Vgl. Expositio, prop. 131 A, S. 190,10–191,44. Vgl. auch Berthold von Moosburg, Expositio super Elementationem theologicam Procli, prop. 1–13, hrsg. von M. R. Pagnoni-Sturlese, L. Sturlese, Hamburg 1984, S. 37–40.

26 Wie Thomas von York bezeichnet Berthold die Philosophen als *sapientes mundi* (zweimal im vorliegenden Band: vgl. Expositio, prop. 116 C, S. 61,72 und prop. 131 A, S. 190,11). Die Identifizierung der *sapientes mundi* mit den Philosophen wurde im Jahre 1277 durch den Pariser Bischof Étienne Tempier verurteilt. Vgl. La condamnation parisienne de 1277, éd. par D. Piché, Paris 1999, S. 126, Art. 154: "Quod sapientes mundi sunt philosophi tantum."

27 Expositio, prop. 131 A, S. 191,40–44.

Digitized by Google

tum mentis" secundum Augustinum sive intellectus secundum Aristotelem X Ethicorum 10 cap., ubi dicit, quod intellectus est Deo cognatissimus[28].

Um diese natürliche Erkenntnis Gottes kraft der menschlichen Vernunft historisch zu dokumentieren, begab sich Berthold auf eine ausgedehnte Forschungsreise durch die Philosophie, in deren Verlauf er die Erkenntnis der trinitarischen Geheimnisse bei den Heiden zu entdecken glaubte.

Die Heiden kamen ohne Offenbarung nicht nur zu der Erkenntnis eines einzigen Gottes (prop. 114–115) – vielmehr gelangten sie zu einem rationalen Beweis der Existenz Gottes (prop. 116 C, 120, 122). Die Existenz Gottes sei nämlich von Natur aus dem Menschen eingeprägt (*Notio existentiae Dei est homini naturaliter impressa*[29]), wie Berthold durch ein langes Zitat aus dem *Sapientiale* des Thomas von York ausführte[30].

Die natürlichen Fähigkeiten der philosophischen Vernunft beschränken sich nicht nur auf den Beweis der Existenz Gottes. Sie befähigen die Vernunft sogar zur Erkenntnis der trinitarischen Geheimnisse. Berthold setzte diese Überzeugung voraus, weil er im Kommentar zur 131. These des Proklos (*Omnis deus a se ipso propriam operationem orditur*) eine Art *Quaestio quodlibetalis* präsentierte. Die Frage ist deutlich formuliert: Ist es für die Philosophen möglich, zu beweisen, daß es in Gott eine Vielheit der Personen gibt? (*Ideo videndum est, utrum per philosophos probari possit in ipso prime Deo, qui est simpliciter et absolute unum, esse aliquam personarum pluralitatem*[31]).

Mit dieser *Quaestio* reihte Berthold sich offenkundig in eine lange Debatte ein, die einige der größten Theologen und Philosophen des 13. und 14. Jahrhunderts geführt hatten.

Alexander von Hales fand in der Frage *An cognoscatur per naturalem rationem Trinitas personarum*[32] nur unter größten Schwierigkeiten eine Lösung für die als Tatsache angenommene Feststellung, daß ein Heide wie Trismegistus die Trinität erkannt hatte: Wenn auch Trismegistus – so folgerte er – die Eigenschaften der Personen begriffen und verstanden hatte, so war er dazu nicht unter Anleitung seiner natürlichen Vernunft, sondern vielmehr mit Hilfe einer göttlichen Eingebung gelangt: *Ad secundum dicendum quod, etsi Trismegistus intellexit propria personarum, cum dixit: Monas monadem genuit etc., quod hoc habuit non per naturalem rationem, sed*

[28] Expositio, prop. 116 C, S. 63,125–131.
[29] Expositio, prop. 120 A, S. 90,11–12.
[30] Thomas von York, Sapientiale, I, 5; Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale, Conv. Soppr. A. VI. 437, f. 64ra-b: "Hanc autem notionem informatam in animis hominum dixit Cleanthes quattuor de causis [...]. Prima scilicet utpote ex rerum futurarum praesensione, altera ex comodorum magnitudine, quae percipiuntur ex caeli temperatione, terrarum fecunditate, aliarumque commoditatum plurima copia; tertia, qua terrentur animae fulminibus, tempestatibus, pestilentia, terrae motibus, repentinis terrarum hiatibus, portentibus, facibus visis, cometis et huiusmodi, quibus terrentur homines, unde vim quandam caelestem et divinam suspicati sunt." Vgl. Expositio, prop. 120 A, S. 90,11–20.
[31] Expositio, prop. 131 B, S. 191,48–50.
[32] Alexander de Hales, Summa theologica, I, tract. introduct., quaest. 2, cap. 3, n.10; Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1924, S. 18–19.

Digitized by Google

per doctrinam vel inspirationem[33]. Es sei nämlich unmöglich, die Trinität aufgrund der bloßen Vernunft zu erfassen. Möglich sei dies erst, wenn die natürliche Vernunft durch göttliche Gnade unterstützt wird[34].

Auch Bonaventura hatte dieses Problem vor Augen, wenn er sich mit der Frage *Utrum Trinitas personarum cum unitate essentiae naturaliter per creaturas cognosci possit* auseinandersetzte. Seine Antwort jedoch war radikal: Die menschliche Vernunft habe keine Chance, die Trinität ohne Offenbarung zu erkennen[35].

In Übereinstimmung mit seinem Zeitgenossen wiederholte auch Albert der Große mehrmals, den Philosophen bleibe es unter der Leitung der natürlichen Vernunft (*ductu naturalis rationis*) verwehrt, zu einer genau artikulierten Auffassung der Trinität zu gelangen[36].

Thomas von Aquin kam oft auf diese Frage zurück: zuerst in seinem Sentenzenkommentar (*Utrum philosophi naturali cognitione cognoverint Trinitatem ex creaturis*[37]) und später in seiner *Summa theologiae* (*Utrum Trinitas divinarum personarum possit per naturalem rationem cognosci*[38]). Seine Antwort blieb immer dieselbe: Die natürliche Vernunft könne nur die Eigenschaften Gottes erfassen, in keiner Weise die intratrinitarischen Verhältnisse[39].

In diese Debatte schalteten sich noch weitere berühmte Gestalten des 13. Jahrhunderts ein, wie Aegidius von Rom, Heinrich von Gent, Richard von Mediavilla und Johannes Duns Scotus, um nur einige Namen zu nennen[40]. Bei allen Unter-

[33] Alexander de Hales, a.a.O., ad 2, S. 19.

[34] Vgl. Alexander de Hales, a.a.O., resp., S. 19: "Respondeo quod per naturalem rationem de se non potest haberi cognitio Trinitatis secundum propria; tamen per naturalem rationem, adiutam per aliquam gratiam aut gratis datam aut gratum facientem, potest."

[35] S. Bonaventura, Commentaria in quattuor libros Sententiarum, I, dist. 3, art. unicus, quaest. 4, Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1882, S. 75–80, bes. S. 76: "Unde dico, quod philosophi nunquam per rationem cognoverunt personarum trinitatem nec etiam pluralitatem, nisi haberent aliquem habitum fidei, sicut habent aliqui haeretici; unde quae dixerunt, aut locuti sunt non intelligentes, aut fidei radio illustrati."

[36] Albertus Magnus, Commentarii in I Sententiarum, I, dist. 3, F, art. 18 ("An philosophi potuerunt cognoscere Trinitatem"), ed. A. Borgnet, Paris 1903, S. 113–114, hier S. 113: "Dicendum, quod sine dubio Philosophi ductu naturalis rationis non potuerunt cognitionem habere determinatam de Trinitate secundum propria nomina personarum." Vgl. auch ders., Summa theologiae, I pars I, tract. 3, quaest. 13, cap. 3, ed. D. Siedler, W. Kübel, H. G. Vogels, Münster 1978 (Opera Omnia. Editio Coloniensis 34,1), S. 42–44, besonders S. 43,76–88.

[37] S. Thomas Aquinas Scriptum super libros Sententiarum, I, dist. 3, quaest. 1, art. 4, ed. P. Mandonnet, Paris 1929, S. 97.

[38] S. Thomas Aquinas, Summa theologiae, I, quaest. 32, art. 1.

[39] S. Thomas Aquinas, Scriptum super libros Sententiarum, S. 98: "Respondeo dicendum, quod per naturalem rationem non potest perveniri in cognitionem Trinitatis personarum; et ideo philosophi nihil de hoc sciverunt, nisi forte per revelationem vel auditum ab aliis. Et huius ratio est, quia naturalis ratio non cognoscit Deum nisi ex creaturis. Omnia autem quae dicuntur de Deo per respectum ad creaturas, pertinent ad essentiam et non ad personas. Et ideo ex naturali ratione non venitur nisi in attributa divinae essentiae. Tamen personas, secundum appropriata eis, philosophi cognoscere potuerunt, cognoscentes potentiam, sapientiam, bonitatem." Vgl. auch Summa theologiae, a.a.O.: "Per rationem igitur naturalem cognosci possunt de Deo ea quae pertinent ad unitatem essentiae, non autem ea quae pertinent ad distinctionem Personarum."

[40] Vgl. Aegidius Romanus, In Primum librum Sententiarum, dist. 3, par. 1, princ. 1, quaest. 4, Venetiis 1521 (ND Frankfurt am Main 1968), S. 22r-v; Ricardus de Mediavilla, Super quatuor

Digitized by Google

schieden blieben sie sich jedoch darin einig, daß die Trinität der philosophierenden Vernunft unerreichbar sei.

Berthold sah die Dinge anders. Er ging – wahrscheinlich durch die Lektüre des *Sapientiale* des Thomas von York angeregt – den Spuren einer alten und vergessenen Überlieferung nach, die bis auf die vorplatonische Philosophie zurückreichte und die Geheimnisse der Gottheit in totaler Unabhängigkeit von der jüdischen und christlichen Offenbarung ergründet hatte. Dem Wortlaut des *Sapientiale* folgend, zitierte Berthold einen Abschnitt aus dem *Logos Teleios*[41], den Thomas von York als entscheidendes Zeugnis für die Fähigkeit der philosophischen Vernunft interpretiert, in die göttlichen Geheimnisse einzudringen[42]. Die Philosophen haben die Zeugung des Sohnes erfaßt. Plato selbst hatte von der zweiten Person der Trinität geschrieben (*Ex quibus liquet, quod secundum Platonem duae personae inventae sunt, Pater et Filius*[43]), und mit ihm stimmten Hermes und die Sibylle überein (*Huic autem concordat Hermes [...]. Haec autem Hermetis verba recitat Augustinus in libro suo Contra quinque haereses*[44], *in quo etiam sermones Sibyllae recitat sermonibus praedictis concordantes*[45]).

Von der dritten Person der Trinität redeten die Philosophen nicht so deutlich (*De tertia vero non sunt locuti adeo manifeste*[46]). Porphyrius ahnte sie nur, Trismegistus nannte sie jedoch beim eigentlichen Namen (*Istam autem tertiam personam, quam Porphyrius nominat mediam, Trismegistus Ad Asclepium exprimit nomine proprio, scilicet Spiritu*[47]). Aethicus Ister brachte in seiner Kosmographie die drei Personen

libros Sententiarum, I, dist. 3, quaest. 2, art. 1, Brixiae 1591 (ND Frankfurt am Main 1963), S. 43–44; Joannes Duns Scotus, Quaestiones Quodlibetales, quaest. 14, Paris 1905 (Opera omnia 26), S. 1–117. Einen Überblick über die mittelalterliche Diskussion des Problems bietet Dionysius Carthusianus, Commentaria in IV libros Sententiarum, I, dist. 3, quaest. 3, Tornaci 1902 (Opera Omnia 19), S. 228–246.

[41] Expositio, prop. 131 B, S. 192,61ff. Zur mittelalterlichen Interpretation dieses Textes vgl. P. Lucentini, L'Asclepius ermetico nel secolo XII, in: Id., Platonismo, ermetismo e eresia nel Medioevo, Louvain-la-Neuve 2007 (Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales, Textes et Études du Moyen Âge 41), S. 71–105, und A. Palazzo, La ricezione di un passo ermetico (Asclepius 8) nel tardo medioevo: Ulrico di Strasburgo, Pietro di Tarantasia, Riccardo di Mediavilla, Bertoldo di Moosburg e Dionigi il Certosino, in: Philosophy–Theology–Culture. Problems and Perspectives. Jubilee volume dedicated to the 75th anniversary of Guram Tevzadze, ed. by T. Iremadze, T. Tskhadadze, G. Kheoshvili, Tbilisi 2007, S. 104–125.

[42] A. Sannino, Il *Liber viginti quattuor philosophorum* nella metafisica di Bertoldo di Moosburg, in: Per perscrutationem philosophicam. Neue Perspektiven der mittelalterlichen Forschung. Loris Sturlese zum 60. Geburtstag gewidmet, hrsg. von A. Beccarisi, R. Imbach, P. Porro, Hamburg 2008, S. 252–272, bes. S. 268–269. Thomas von York schreibt dem *Liber viginti quattuor philosophorum* die Erkenntnis der christlichen Mysterien ausdrücklich zu: Sapientiale, I, 14; Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale, Conv. Soppr. A.VI. 437, f. 14va: "Istam etiam Trinitatem manifestare videtur illa propositio quae dicitur Hermetis annumerata inter viginti quattuor propositiones: Deus, inquit, est monas monadem gignens et in se reflectens ardorem."

[43] Expositio, prop. 131 B, S. 192,59–60.

[44] Zur mittelalterlichen Zuschreibung des Werkes *Contra quinque haereses* an den heiligen Augustin vgl. P. Lucentini, L'Asclepius ermetico nel secolo XII, S. 79–81.

[45] Expositio, prop. 131 B, S. 192,61–73.

[46] Expositio, prop. 131 B, S. 193,81.

[47] Expositio, prop. 131 B, S. 193,94–95.

Digitized by Google

der Trinität präzise zum Ausdruck (*Aethicus etiam Cosmographus in sua Cosmographia, quam transtulit beatus Hieronymus, luculenter exprimit tres personas*[48]), während Seneca und Cicero die Wirkungen des Heiligen Geistes ausführlich beschrieben (*Quis autem spiritus iste est ad animas nutriens, nisi Spiritus sanctus, qui transfert se in animas sanctas, secundum quod dicit Seneca Epistula 42 [...] secundum quod praemittit Cicero De natura deorum libro II cap. 15 de operationibus huius spiritus*[49]).

Wie man sieht, dürften die Texte Bertholds einen wichtigen Beitrag zur Erforschung der historischen Tradition leisten, die ab der Renaissance unter dem Stichwort *perennis philosophia* bekannt wurde, und zu Recht verwies Wilhelm Schmidt-Biggemann im Rahmen seiner gründlichen Studien zu diesem Thema auch auf den Prokloskommentar des Moosburger Dominikaners[50]. Berthold ging im Rahmen dieser sapientialen Tradition "von der Einheit von Offenbarung und Wissenschaft"[51] aus, doch interpretierte er das Verhältnis zwischen offenbarter Religion und rationalem Wissen nicht im Sinne einer Integration "der heidnischen Weisheit in das jüdisch-christliche Offenbarungskonzept"[52], sondern vielmehr als eine gleichberechtigte Koexistenz beider.

Die Integrationsthese – die Schmidt-Biggemann als konstitutiv für die *perennis philosophia* betrachtet – wurde mit unterschiedlich starker Akzentuierung artikuliert. Roger Bacon verstand z. B. diese These im Sinne der absoluten Unverzichtbarkeit der Offenbarung im Hinblick auf das ganze philosophische Wissen: *Nam impossibile fuit homini ad magnalia scientiarum et artium devenire per se, sed oportet quod habuerit revelationem [...]. Soli enim patriarchae et prophetae fuerunt veri philosophi qui omnia sciverunt, non solum legem Dei, sed omnes partes philosophiae*[53]. Andere Stellungnahmen waren weniger radikal, aber sie ordneten stets die Philosophen den Propheten unter. Die *perennis philosophia* als eine "Tradition der Wesenskenntnis [...], die von Adam an tradiert wird", hat stets die "Anciennität des alten Testaments und seiner Weisheiten gegenüber der griechischen Philosophie" hervorgehoben: "Die ‚heidnischen' Philosophen, vor allem die griechische Antike, aber auch Hermes Trismegistos der Ägypter, oder die chaldäischen Weisen sind in ihrer Weisheit gegenüber dem Alten Testament sekundär"[54]. Berthold betonte hingegen die Fähigkeit der alten Philosophen Griechenlands, allein *ductu naturalis rationis* zu den Geheimnissen Gottes vorzudringen, und verzichtete auf jede ausdrückliche Parallelisierung der offenbarten Weisheit der alttestamentarischen Weisen mit dem "göttlichen Wahnsinn" der Vorplatoniker, die das *unum animae*, das *superintel-*

[48] Expositio, prop. 131 B, S. 194,110–111.
[49] Expositio, prop. 131 B, S. 193,100–194,107.
[50] W. Schmidt-Biggemann, Philosophia perennis im Spätmittelalter. Eine Skizze, in: Innovation und Originalität, hrsg. von W. Haug und B. Wachinger, Tübingen 1993 (Fortuna vitrea 9), S. 14–34, hier S. 22 – 27. Zur ganzen Tradition: ders., Philosophia Perennis: Historische Umrisse abendländischer Spiritualität in Antike, Mittelalter und Früher Neuzeit, Frankfurt 1998, und ders., Translatio sapientiae, in: Dialektik, Hamburg 1998/1, S. 47 – 72.
[51] W. Schmidt-Biggemann, Translatio sapientiae, S. 47.
[52] W. Schmidt-Biggemann, a.a.O., S. 51.
[53] Rogerus Bacon, Opus Maius, II, cap. 9, ed. J. S. Brewer, London 1859, S. 45.
[54] W. Schmidt-Biggemann, a.a.O., S. 50.

Digitized by Google

lectivum, das Erkenntnisprinzip kannten, das göttlicher als der Intellekt ist und das ein Verständnis der Gottheit besitzt. Indem Berthold seine Forschungen auf die Seite der Philosophie konzentrierte, knüpfte er an das bekannte Projekt Eckharts an, die *rationes naturales philosophorum* als Maßstab für die Auslegung und für ein angemessenes Verständnis der Offenbarung zu nehmen[55], und legitimierte sozusagen ‚historisch' seine ‚Philosophie des Christentums'[56].

*

* *

Dieser Band konnte nur dank der Hilfe und Mitarbeit von vielen Freunden entstehen. Unter ihnen möchte ich an dieser Stelle besonders Thomas Jeschke, Nicolai Pfeffer und Irene Zavattero erwähnen. Ein besonderer Dank geht an Burkhard Mojsisch für die sorgfältige Revision des lateinischen Textes. Kurt Flasch, Andreas Speer und Loris Sturlese haben meine Arbeit in mehrfacher Hinsicht unterstützt.

Fiorella Retucci

[55] Eckhardus, Expositio s. Evangelii secundum Iohannem, ed. K. Christ, B. Decker, J. Koch, H. Fischer, L. Sturlese, A. Zimmermann, Stuttgart 1994 (Die lateinischen Werke III), n. 2, S. 4. Vgl. K. Flasch, Die Intention Meister Eckharts, in: Sprache und Begriff. Festschrift für Bruno Liebrucks, Meisenheim am Glan 1974, S. 292–318, hier S. 295.

[56] Vgl. K. Flasch, Meister Eckhart: Philosoph des Christentums, München 2009.

Digitized by Google

PROLEGOMENA

I. HANDSCHRIFTLICHE ÜBERLIEFERUNG

Die Expositio super Elementationem theologicam Procli Bertholds von Moosburg[1]) wird in folgenden Handschriften überliefert:

O Oxford, Balliol College Library, Cod. 224 B.
V Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Vat. Lat. 2192.

Bei wörtlichen Zitaten aus Macrobius, Commentarii in Somnium Scipionis, aus den Opuscula des Proklos und aus Dietrich von Freiberg, De subiecto theologiae wurde auch Bertholds Handexemplar kollationiert, und zwar:

B Basel, Öffentliche Bibliothek der Universität, Cod. F IV 31.

II. HANDSCHRIFTENVERHÄLTNIS

Beide Codd., O und V, die aus dem Jahr 1444 bzw. 1437 datieren, wurden voneinander unabhängig vom Archetypus abgeschrieben.

Aufgrund einer gewissen Anzahl gemeinsamer Fehler im durch O und V übereinstimmend tradierten Text liegt die Vermutung nahe, daß der Archetypus eine Abschrift des Autographs Bertholds war.

Da keinem der beiden codd. eine unzweifelhaft evidente Prävalenz zugebilligt werden kann, wie aus dem Variantenapparat ersichtlich ist, wurden die Varianten anhand der traditionellen philologischen Kriterien beurteilt.

[1] Zu Berthold und seinem Werk vgl. Berthold von Moosburg, Expositio super Elementationem theologicam Procli. Prologus. Propositiones 1–13, hrsg. von. M. R. Pagnoni-Sturlese und L. Sturlese, mit einer Einleitung von K. Flasch, Hamburg 1984 (CPTMA VI,1), S. XIff.; neuere Literatur in L. Sturlese, Einleitung zu: Expositio super Elementationem theologicam Procli. Propositiones 136–159, hrsg. von F. Retucci, Hamburg 2007 (CPTMA VI,6), S. IX–XV.

Digitized by Google

III. TECHNISCHE ERLÄUTERUNGEN

1. *Zum Text*

Um das Lesen des Textes zu erleichtern, wurde die Schreibweise der codd. an die klassische angeglichen (so z. B. *nichil: nihil, diffinicio: definitio, ydemptitas: identitas*). Aber seltene Formen, die mehr als ein bloßes orthographisches Faktum repräsentieren, wurden im edierten Text bewahrt; so z. B. Lehnwörter, die Berthold aus den griechisch-lateinischen Übersetzungen übernommen hat und deren Schreibweise auf von ihm benutzte Handschriften zurückzuführen ist, wie z. B.: *methousiam* (S. 118,154), *seyra* (3,6, 5,6 u. ö.), *thetin* (42,60), *ethim* (42,60), *pronoy* (103,411 u. ö.), *apyrodinamum* (108,119), *antarkes* (35,82 u.ö.), *epybolis* (129,145), *antopticis* (129,146), *antoentia* (171,181), *antotheon* (173,5), *olikos* (216,67), *antotelis* (216,88), *opadoy* (218,140), *antounum* (178,174), *prolemsim* (62,96).

Die Überschriften *Propositio* ... und *Commentum* (vgl. S. 3, 9, 13 usf. bzw. 7, 12, 16 usf.) fehlen in den Handschriften; sie sind von der Herausgeberin ergänzt worden. Die Kolumnenanfänge der codd. werden auf S. XXIff. verzeichnet.

2. *Zum Quellenapparat*

Die im Quellenapparat benutzten und in abgekürzter Weise zitierten Editionen werden im Literaturverzeichnis mit vollständigen Angaben angeführt. Den Quellennachweisen werden in der Regel die neuesten kritischen Editionen zugrunde gelegt.

Das "cf." weist darauf hin, daß ein Zitat im Text nicht wörtlich und/oder ausdrücklich vom Verfasser angegeben wurde (darunter zahlreiche relativ wortgetreue Auszüge aus Albert dem Großen, Ulrich von Straßburg, Thomas von York und Dietrich von Freiberg); Anfang und Ende solcher Zitate werden – wenn erforderlich – durch » « kenntlich gemacht. Wörtliche Zitate oder Teile von Zitaten, die dem Wortlaut der Quelle genau entsprechen, werden durch " " hervorgehoben.

Bei Zitaten aus griechischen Autoren wird zuerst auf die Originalausgabe, danach auf die von Berthold benutzte lateinische Übersetzung hingewiesen. Auf die Angabe der Übersetzung wird bei nicht eindeutig bestimmbaren Zitaten aus Aristoteles verzichtet. Ausgelassen wird eine Anmerkung bei zu vagen Hinweisen auf supra oder infra; beziehen sich supra oder infra auf unmittelbar vorhergehende oder darauffolgende Texte, so wird die Anmerkung ebenfalls ausgelassen.

3. *Zum Variantenapparat*

Der Variantenapparat ist negativ angelegt. Eine Ausnahme bilden die Stellen, an denen der cod. B kollationiert wurde (Zitate aus Macrobius und Proklos), wobei die betreffenden Varianten in positiver Weise angeführt werden.

Unberücksichtigt bleiben im Apparat: a) unwichtige Selbstkorrekturen des

Digitized by Google

Schreibers, b) die Randwiederholung des Namens eines im Text zitierten Autors (sehr häufig im cod. O, c) die systematische Korrektur: Avencebrol (ex: Avicebron) in beiden codd., d) die gelegentliche Randnummerierung von Thesen, Definitionen usw. Spätere Randbemerkungen hingegen werden im Apparat angeführt.

4. *Zum index rerum*

Dem index rerum ist die umfangreiche Tabula per alphabetum zugrunde gelegt worden, die Berthold der Expositio anfügte. Aus praktischen Gründen wurde dabei die alphabetische Reihenfolge der Stichwörter revidiert und der jeweilige Hinweis auf prop. und Buchstabe durch Seitenangaben ersetzt.

IV. KOLUMNENANFÄNGE DER HANDSCHRIFTEN

3, 25 etiam	O 157ra	23, 132 et	O 160va
3, 27 et[2]	V 165vb	24, 166 Neque	V 169vb
5, 68 rema|nent	O 157rb	24, 173 copulari	O 160vb
5, 69 nec	V 166ra	25, 12 dictum	V 170ra
6, 108 supposi|ti	V 166rb	25, 22 super[2]	O 161ra
6, 108 sicut	O 157va	26, 48 ineffectibi|lem	V 170rb
7, 142 omota|ges	V 166va	26, 62 unitatum	O 161rb
7, 45 dissimile	O 157vb	27, 94 ipsum	V 170va
8, 175par|tiale	V 166vb	28, 106 illas	O 161va
8, 186 ea	O 158ra	29, 135 quae	V 170vb
9, 16 intellectuum	V 167ra	29, 156 est[1]	O 161vb
10, 38 intellectualium	O 158rb	30, 179 cuilibet	V 171ra
10, 59 circa	V 167rb	31, 200 corporum	O 162ra
11, 82 extremum	O 158va	31, 220 sunt	V 171rb
11, 106 secundum	V 167va	33, 19 unitas[2]	O 162rb
12, 127 totalitatem	O 158vb	34,38 virtutes	V 171va
13, 17 contentorum	V167vb	34, 58 con|vertuntur	O 162va
14, 44 quod	O 159ra	35, 77 duplicem	V 171vb
14, 59 primo	V 168ra	36, 101 unum	O 162vb
15, 86 suae	O 159rb	36, 120 in	V 172ra
15, 98 ad	V 168rb	37, 149 est	O 163ra
16, 126 propria	O 159va	38, 159 hyposta|seon	V 172rb
16, 130 partem	V 168va	38, 180 est	O 163rb
18, 167 pen|dent	O 159vb	39, 195 auctoritatem	V 172va
19, 2 seyrae	V 168vb	40, 22 et	O 163va
20, 41 maiorem	169ra	41, 30 ra|dices	V 172vb
20, 44 intellectuali	O 160ra	42, 61 vel	O 163vb
21, 84 caelestes	V 169rb	42, 68 Dionysius	V 173ra
21, 90 sicut	O 160rb	43, 101 productivam	O 164ra
22, 126 operationes	V 169va	43, 108 quorum	V 173rb

Digitized by Google

44, 139 cognos|cunt	O 164rb
45, 145 subcaelestes	V 173va
46, 179 unum	O 164va
46, 186 exces|sum	V 173vb
47, 221 ut	O 164vb
47, 227 et	V 174ra
48, 260 est	V 174rb
48, 261 quilibet	O 165ra
50, 23 infi|mum	V 174va
50, 25 planetas	O 165rb
52, 57 dii	V 174vb
52, 63 ob|servationes	O 165va
53, 89 est	V 175ra
53, 100 nutu	O 165vb
54, 129 cui	175rb
54, 144 sed	O 166ra
55, 167 causa	V 175va
55, 184 et^3	O 166rb
56, 203 deus	V 175vb
57, 219 super	O 166va
57, 237 sit	V 176ra
59, 6 ponam	O 166vb
59, 22 exsuperabundan|te	V 176rb
60, 47 est	O 167ra
60, 60 illud	V 176va
61, 90 inquit	O 167rb
62, 104 per	V 176vb
63,133 et	O 167va
63, 147 ad	V 177ra
64, 174 immo	O 167vb
65, 190 suae	V 177rb
66, 219 aliae	O 168ra
66, 223 est	V 177va
67, 257 sed	O 168rb
68, 3 Ostensa	V 177vb
69, 41 et^1	O 168va
69, 43 permittitur	V 178ra
70, 82 vel	O 168vb
70, 83 sive	V 178rb
71, 123 quanti|tas	V 178va
71, 127 coordinationis	O 169ra
72, 159 segre|gata	V 178vb
73, 166 sed	O 169rb
73, 193 quibuscumque	V 179ra
74, 205 se	O 169va

75, 5 omnia	V 179rb
75, 21 col|liguntur	O 169vb
76, 44 in	V 179va
77, 60 activa	O 170ra
77, 83 est^2	V 179vb
78, 103 ut	O 170rb
79, 126 quam	V 180ra
79, 146 et^2	O 170va
80, 166 coextiterunt	V 180rb
81, 185 bonitate	O 170vb
81, 188 prae|existit	V 180va
83, 2 omnis	O 171ra
83, 23 et	V 180vb
84, 44 vocando	O 171rb
84, 60 cogitari	V 181ra
85, 81 pro|vectissima	O 171va
85, 100 dicitur	V 181vb
86, 120 essentia	O 171vb
87, 140 quam	V 181va
87, 162 sit	O 172ra
88, 185 congrue	V 181vb
89, 201 elementi	O 172rb
89, 220 quae	V 182ra
90, 10 explanationem	O 172va
91, 29 profe|cit	V 182rb
92, 53 sunt^1	O 172vb
92, 70 bene|placitum	V 182va
93, 87 fortiorique	O 173ra
93, 110 providentia^1	V 182vb
94, 128 ordinatoris	O 173rb
95, 151 vo|luerit	V 183ra
95, 168 Dei	O 173va
96, 191 divina	V 183rb
97, 207 et	O 173vb
97, 231 sive	V 183va
98, 250 IV	O 174ra
99, 277 Di|co	V 183vb
99, 292 freno	O 174rb
100, 316 re|dit	V 184ra
101, 331 commensu-rationem	O 174va
101, 359 providere	V 184rb
102, 371 providentia	O 174vb
103, 407 Alia	V 184va
103, 412 Et enim	O 175ra

Digitized by Google

104, 438 provi|debit	V 184vb
105, 12 consideret	O 175rb
106, 40 Ex	V 185ra
106, 58 et	O 175va
107, 85 habet	V 185rb
108, 100 prae|missis	O 175vb
108, 126 est	V 185va
109, 141 incomprehensibilis	O 176ra
110, 171 Et	V 185vb
110, 183 intellectualis	O 176rb
111, 210 sibi	V 186ra
111, 222 Omnis	O 176va
112, 238 obtentivum	V 186rb
112, 256 omnes	O 176vb
114, 14 enim	V 186va
114, 19 divinum[1]	O 177ra
116, 63 sic	V 186vb
116, 63 est	O 177rb
117, 104 tertio	V 187ra
117, 104 praemissis	O 177va
118, 141 et	V 187rb
118, 140 omnia	O 177vb
119, 177 operante	O 178ra
119, 178 huius	V 187va
120, 217 habetur	O 178rb
120, 219 ex|altatum	V 187vb
121, 254 consequens	O 178va
121, 259 secundum	V 188ra
122, 291 existentiam	O 178vb
122, 291 Neque	V 188rb
123, 327 providentiae	O 179ra
123, 327 separatum	V 188va
125, 25 vel	O 179rb
126, 31 est[3]	V 188vb
127, 64 et[2]	O 179va
127, 74 ens	V 189ra
128, 104 corpora|lis	O 179vb
128, 115 oppositam	V 189rb
129, 138 uno	O 180ra
129, 152 igno|rantiam	V 189va
130, 179 in	O 180rb
130, 196 anima	V 189vb
131, 213 habeat	O 180va
132, 240 primum	V 190ra
132, 254 sunt	O 180vb
133, 281 eminentia	V 190rb
133, 295 supersubstantialitatis	O 181ra
134, 322 non[2]	V 190va
135, 335 propter	O 181rb
135, 361 Deum	V 190vb
136, 373 ea	O 181va
137, 401 compre|hensibilitatem	V 191ra
137, 409 cognatum	O 181vb
138, 434 Dico	V 191rb
139, 10 evidentiam	O 182ra
140, 37 Ex	V 191va
140, 51 alterius	O 182rb
141, 77 et[1]	V 191vb
141, 91 et	O 182va
142, 117 singulis	V 192ra
142, 131 circa	O 182vb
143, 158 diversitatis	V 192rb
143, 170 et	O 183ra
144, 200 Contingentia	V 192va
145, 212 indetermina|tum	O 183rb
145, 241 ens	V 192vb
146, 251 impartibiliter	O 183va
147, 7 Postquam	V 193ra
147, 27 par|ticipare	O 183vb
148, 49 enim	V 193rb
149, 66 prime	O 184ra
149, 88 pro|ducendi	V 193va
150, 104 sunt	O 184rb
150, 125 iustissimam	V 193vb
151, 138 dat	O 184va
152, 162 parti|cipatur	V 194ra
152, 175 multiplicans	O 184vb
152, 192 per	V 194rb
153, 211 27	O 185ra
154, 8 hoc	V 194va
155, 34 omnia	O 185b
155, 49 sive[2]	V 194vb
156, 69 perfundens	O 185va
156, 84 alia	V 195ra
157, 106 quod	O 185vb
158, 126 inexi|stit	V 195rb
158, 144 con|tractissimus	O 186ra
159, 164 par|ticularior	V 195va

Digitized by Google

159, 183 est[2]	O 186rb	189, 102 distare	O 191vb
160, 198 fecun|dos	V 195vb	190, 8 sapien|tium	V 201rb
161, 22 omnem	O 186va	190, 17 per	O 192ra
162, 40 habet	V 196ra	191, 52 consubstantialis	V 201va
163, 64 quod	O 186vb	192, 59 Platonem	O 192rb
163, 82 in|existat	V 196rb	193, 97 similiter	V 201vb
164, 105 subiecta	O 187ra	193, 99 corpora	O 192va
164, 119 compositum	V 196va	195, 141 ordinem	V 202ra
166, 5 Postquam	O 187rb	195, 142 sed	O 192vb
166, 21 partici|patio	V 196vb	196, 182 quidam	V 202rb
167, 40 determinativas	O 187va	196, 182 totam	O 193ra
167, 61 et[1]	V 197ra	197, 221 prae|cedere	O 193rb
168, 76 per	O 187vb	197, 224 et	V 202va
169, 99 Sic	V 197rb	198, 249 praesentiae	V 202vb
169, 115 et	O 188ra	198, 259 Maior	O 193va
170, 139 quanto	V 197va	200, 24 sapientissi|mus	O 193vb
170, 153 propinquiora	O 188rb	200, 28 suo	V 203ra
171, 176 his[1]	V 197vb	202, 67 non	O 194ra
171, 187 quae	O 188va	202, 76 essentialis	V 203rb
173, 6 anto|theon	V 198ra	203, 111 quod	O 194rb
173, 26 superat	O 188vb	203, 119 ter|ras	V 203va
174, 46 sive[1]	V 198rb	205, 149 magis	O 194va
175, 66 confusa	O 189ra	205, 152 entium	V 203vb
175, 87 simplicium	V 198va	206, 18 per	O 194vb
176, 105 deti|neatur	O 189rb	206, 20 bonorum	V 204ra
177, 132 De	V 198vb	208, 61 est	O 195ra
177, 146 in	O 189va	208, 67 nega|tionem[1]	V 204rb
178, 172 unum[2]	V 199ra	209, 100 uni|tas[1]	O 195rb
178, 183 eadem	O 189vb	209, 107 ordinantur	V 204va
179, 214 ad[2]	V 199rb	210, 142 tum	O 195va
180, 223 divinarum[2]	O 190ra	211, 153 principiato	V 204vb
181, 255 habent	V 199va	212, 183 sunt	O 195vb
181, 264 alio	O 190rb	212, 191 secundum[2]	V 205ra
182, 300 ex[2]	V 199vb	213, 224 acceptae	O 196ra
182, 307 De[1]	O 190va	214,2 quidem[2]	V 205rb
183, 340 quidem	V 200ra	215, 43 sus|cipientes	O 196rb
183, 343 supra	O 190vb	215, 49 suas	V 205va
184, 385 talis	V 200rb	216, 87 est[2]	O 196va
184, 386 suae	O 191ra	216, 91 perfectus	V 205vb
186, 13 scilicet	V 200va	217, 129 et	O 196vb
186, 19 coaevitas	O 191rb	218, 135 adest	V 206ra
187, 61 sic	V 200vb	219, 169 differentiam	O 197ra
187, 64 sibi	O 191va	219, 169 differentiam	V 206rb
188, 98 sorti|tum	V 201ra	221, 34 u|num	O 197rb

Digitized by Google

221, 36 est	V 206va	226, 195 deificum	O 198rb
223, 75 bonifi|cativa	O 197va	227, 208 ad	V 207va
223, 78 in|divisibilitatis	V 206vb	228, 241 formam	O 198va
224, 114 secundum	O 197vb	228, 252 ta|libus	V 207vb
224, 122 et	V 207ra	229, 282 quibus	O 198vb
225, 154 ipsa	O 198ra	229, 293 uni|tas	V 208ra
225, 166 prae|missis	V 207rb	230, 323 quacumque	O 199ra

V. ABKÜRZUNGEN

B	Basel, Öffentliche Bibliothek der Universität, Cod. F IV 31
O	Oxford, Balliol College Library, Cod. 224 B
V	Città del Vaticano, Biblioteca Vaticana, Cod. Vat. Lat. 2192
*	Lücke in den Handschriften

a. corr.	ante correctionem	m. post.	manus posterior
ad. l.	ad locum	n.	nota, numerus
add.	addidit (-erunt etc.)	om.	omisit
ap.	apud	prob.	probatio
app.	apparatus	prol.	prologus
cap.	capitulum	prop.	propositio
cf.	conferatur	quaest.	quaestio
codd.	codices	scr.	scripsi
comm.	commentum	spec.	specialiter
coni.	conieci	sqq.	sequentes
del.	delevit, deletum	sup. lin.	supra lineam
ed.	edidit, editio	suppl.	supplevit
ex corr.	ex correctione	s.v.	sub voce
exp.	expunxit	t. comm.	textus commenti
ibid.	ibidem	t. lect.	textus lectionis
in marg.	in margine	tract.	tractatus
inv.	invertit	transl.	translatio
lac.	lacuna	var. lect.	varia lectio
lin.	linea	v. g.	verbi gratia

Digitized by Google

Digitized by Google

LITERATURVERZEICHNIS

Aethicus Ister, Cosmographia, ed. O. Prinz, in: Monumenta Germaniae Historica. Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters, Bd. 14, München 1993.

Albertus Magnus, Commentaria in I Sententiarum, ed. A. Borgnet, Paris 1893 = Opera omnia 25.

– De anima, ed. C. Stroick, Münster i. W. 1968 = Opera omnia, editio Coloniensis 7,1.

– De animalibus, ed. H. Stadler, in: Baeumkers Beiträge 15–16 (1916–1920).

– De caelo et mundo, ed. P. Hoßfeld, Münster i. W. 1971 = Opera omnia, editio Coloniensis 5,1.

– De causis et processu universitatis a prima causa, ed. W. Fauser, Münster i. W. 1993 = Opera omnia, editio Coloniensis 17,2.

– De natura et origine animae, ed. B. Geyer, Münster i. W. 1955 = Opera omnia, editio Coloniensis 12,1–46

– De praedicamentis, ed. A. Borgnet, Paris 1890 = Opera omnia 1, S. 1–304.

– De vegetabilibus libri VII, ed. E. Meyer – C. Jessen, Berlin 1867.

– Metaphysica, ed. B. Geyer, Münster i. W. 1960–1964 = Opera omnia, editio Coloniensis 16,1–2.

– Physica, ed. P. Hoßfeld, Münster i. W. 1987–1993 = Opera omnia, editio Coloniensis 4,1–2.

– Summa theologiae sive de mirabili scientia Dei, liber I, pars I, quaest. 1–50A, ed. D. Siedler – W. Kübel – H. G. Vogels, Münster i. W. 1978 = Opera omnia, editio Coloniensis 34,1.

– Summa theologiae, ed. A. Borgnet, Paris 1895 = Opera omnia 31–33.

– Super Dionysium De caelesti hierarchia, ed. P. Simon – W. Kübel, Münster i. W. 1993 = Opera omnia, editio Coloniensis 36,1.

– Super Dionysium De divinis nominibus, ed. P. Simon, Münster i. W. 1972 = Opera omnia, editio Coloniensis 37,1.

Alfredus Anglicus, Super De plantis, ed. R. J. Long, in: Alfred of Sareschel's Commentary on the Pseudo-Aristotelian De plantis: A critical edition, Mediaeval Studies 47 (1985), S. 125–167.

Alexander de Hales, Glossa in quatuor libros Sententiarum Petri Lombardi, In librum I, Quaracchi 1951 = Bibliotheca Franciscana Scholastica Medii Aevi 12.

– Summa theologica, liber II, pars I, Ad Claras Aquas [Quaracchi] 1928.

– Summa theologica, liber II, pars II, Ad Claras Aquas [Quaracchi] 1930.

Algazel, Metaphysica, ed. J. T. Muckle, Toronto 1933.

Ambrosius, Hexaemeron, ed. C. Schenkl, Wien 1987 = Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum 32,1, S. 1–261.

– De fide ad Gratianum Augustum, ed. O. Faller, Wien 1962 = Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum 78.

Digitized by Google

Anselmus, Opera omnia, ed. F. S. Schmitt, Stuttgart–Bad Cannstatt 1968.

Apuleius, De deo Socratis, ed. C. Moreschini, Stuttgart–Leipzig 1991 = Apulei opera quae supersunt 3, S. 7–38.

Aristoteles, Categoriae et Liber de interpretatione, ed. L. Minio-Paluello, Oxford 1949.

– Categoriae, translatio Boethii, ed. L. Minio-Paluello, Brügge–Paris 1961 = Aristoteles Latinus 1, 1–5.

– De anima, ed. W. D. Ross, Oxford[8] 1989.

– De anima, translatio vetus, ed. C. Stroick, in: Albertus Magnus, De anima, Münster i. W. 1968.

– De caelo, ed. D. J. Allan, Oxford[4] 1965.

– De caelo, translatio Gerardi, ed. I. Opelt, in: Albertus Magnus, De caelo et mundo, Münster i. W. 1971.

– De generatione et corruptione, in: Opera, ex recensione I. Bekkeri, Berlin 1831–1870, S. 314–338.

– De generatione et corruptione, translatio vetus, ed. P. Hoßfeld, in: Albertus Magnus, De natura loci, De causis proprietatum elementorum, De generatione et corruptione, Münster i. W. 1980 = Opera omnia, editio Coloniensis 7,2, S. 109–213.

– De generatione et corruptione, translatio vetus, ed. J. Judycka, Leiden 1986 = Aristoteles Latinus 9,1.

– Ethica Nicomachea, ed. L. Bywater, Oxford 1894.

– Ethica Nicomachea, translatio Roberti Grosseteste, ed. R. A. Gauthier, Leiden–Brüssel 1972 = Aristoteles Latinus 26,1–3.

– Metaphysica, ed. W. Jaeger, Oxford[10] 1989.

– Metaphysica, translatio anonyma sive 'media', ed. G. Vuillemin-Diem, Leiden 1976 = Aristoteles Latinus 25,2.

– Metaphysica, translatio Michaelis Scoti, in: Aristotelis Opera cum Averrois commentariis, 8, Venetiis 1562.

– Metaphysica, Recensio et translatio Guillelmi, ed. G. Vuillemin-Diem, Leiden 1995 = Aristoteles Latinus 25,3,2.

– Meteorologica, in: Opera, ex recensione I. Bekkeri, Berlin 1831–1870, S. 338–390.

– Physica, ed. W. D. Ross, Oxford[10] 1990.

– Physica, translatio vetus, ed. F. Bossier – J. Brams, Leiden–New York 1990 = Aristoteles Latinus 7,1–2.

– Physica, translatio Michaelis Scoti, in: Aristotelis Opera cum Averrois commentariis, 4, Venetiis 1562.

– Topica et sophistici elenchi, ed. W. D. Ross, Oxford 1958.

Asclepius, ed. C. Moreschini, Stuttgart–Leipzig 1991 = Apulei opera quae supersunt, S. 39–86.

Auctoritates Aristotelis, ed. J. Hamesse, Löwen–Paris 1974 = Philosophes médiévaux 17.

Augustinus, Confessiones, ed. L. Verheijen, Turnhout 1971 = Corpus Christianorum. Series Latina 27.

– Contra Maximinum haereticum Arianorum episcopum, PL 42, Sp. 743–814.

– De civitate Dei, ed. B. Dombart – A. Kalb, Turnhout 1955 = Corpus Christianorum. Series Latina 47–48.

– De diversis quaestionibus octoginta tribus, ed. A. Mutzenbecher, Turnhout 1975 = Corpus Christianorum. Series Latina 44A, S. 1-249.

Digitized by Google

– De doctrina Christiana, ed. J. Martin, Turnhout 1962 = Corpus Christianorum. Series Latina 32, S. 1–167.
– De Genesi ad litteram, ed. J. Zycha, Prag–Wien–Leipzig 1894 = Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum 28,1.
– De libero arbitrio, ed. W. M. Green, Turnhout 1970 = Corpus Christianorum. Series Latina, S. 205–321.
– De musica, PL 32, Sp. 1081–1194.
– De natura boni, ed. J. Zycha, Prag–Wien–Leipzig 1892 = Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum 25,2, S. 853–889.
– De quantitate animae, ed. W. Hörmann, Wien 1986 = Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum 89, Sp. 129–231.
– De Trinitate. Libri XV, ed. W. J. Mountain – F. Glorie, Turnhout 1968 = Corpus Christianorum. Series Latina 50–50A.
– De vera religione, ed. K. -D. Daur, Turnhout 1962 = Corpus Christianorum. Series Latina 32, S. 187–260.
– Enarrationes in Psalmos, ed. E. Dekkers – J. Fraipont, Turnhout 1956 = Corpus Christianorum. Series Latina 38–40.
– Epistulae I–LV, ed. K. D. Daur, Turnhout 2004 = Corpus Christianorum. Series Latina 31.
– In Iohannis evangelium tractatus CXXIV (editio altera), ed. D. R. Willelms, Turnhout 1990 = Corpus Christianorum. Series Latina 36.

Avencebrol, Fons vitae, ed. C. Baeumker, in: Baeumkers Beiträge 1 (1892–1895).

Averroes, Aristotelis Opera cum Averrois commentariis, Venetiis 1562–1574 (Nachdruck Frankfurt a. M. 1962).
– Commentarium magnum in Aristotelis De anima libros, ed. F. S. Crawford, Cambridge Mass. 1953 = Corpus commentariorum Averrois in Aristotelem, versionum Latinarum vol. 6,1.
– Commentum magnum super libro De caelo et mundo Aristotelis, ed. F. J. Carmody – R. Arnzen, Leuven 2003 = Recherches de Théologie et Philosophie médiévales. Bibliotheca 4.1.1–2.

Avicenna, (Metaphysica) Liber de philosophia prima sive scientia divina, ed. S. Van Riet, Löwen–Leiden 1977–1980.
– (Physica) Liber primus naturalium, Tractatus primus, De causis et principiis naturalium, ed. S. Van Riet, Löwen–Leiden 1992.

Basilius Caesariensis, Homiliae IX in Hexaemeron, PG 29, Sp. 3–208.

Bernardus, De diligendo Deo, ed. J. Leclercq–H. M. Rochais, Rom 1963 = Sancti Bernardi Opera III, S. 119–154.

Bernardus Silvestris, Cosmographia, ed. P. Dronke, Leiden 1978 = Textus minores 53.

Bertholdus de Mosburch, Expositio super Elementationem theologicam Procli. Prologus. Propositiones 1–13, ed. M. R. Pagnoni-Sturlese – L. Sturlese, Hamburg 1984 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi VI,1.
– Expositio super Elementationem theologicam Procli. Propositiones 14–34, ed. L. Sturlese – M. R. Pagnoni-Sturlese – B. Mojsisch, Hamburg 1986 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi VI,2.
– Expositio super Elementationem theologicam Procli. Propositiones 35–65, ed. A. Sannino, Hamburg 2000 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi VI,3.

Digitized by Google

– Expositio super Elementationem theologicam Procli. Propositiones 66–107, ed. I. Zavattero, Hamburg 2003 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi VI,4.
– Expositio super Elementationem theologicam Procli. Propositiones 136–159, ed. F. Retucci, Hamburg 2007 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi VI,6.
– Expositio super Elementationem theologicam Procli. Propositiones 160–183, ed. U. R. Jeck – I. J. Tautz, Hamburg 2003 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi VI,7.
– Expositio super Elementationem theologicam Procli, 184–211, De animabus, ed. L. Sturlese, Rom 1974 = Temi e testi 18.

Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem, ed. R. Weber (adiuvantibus B. Fischer – I. Gribomont – H. F. D. Sparks – W. Thiele), 2 voll., Stuttgart 1969.

Boethius, De arithmetica, ed. H. Oosthout – J. Schilling, Turnhout 1999 = Corpus Christianorum. Series Latina 94A.
– De Topicis differentiis, ed. D. Z. Nikitas, Athens–Paris–Bruxelles 1990 = Corpus philosophorum Medii Aevi – Philosophi Byzantini 5.
– De Trinitate, ed. C. Moreschini, München–Leipzig 2000, in: Boethius, De consolatione philosophiae. Opuscola theologica, S. 165–181.
– In Categorias Aristotelis, PL 64, Sp. 159–294.
– In Isagogen Porphyrii commenta, ed. S. Brandt, Wien–Leipzig 1906 = Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum 48.
– In Topicis Ciceronis Commentarii, PL 64, Sp. 1039–1174.
– Philosophiae consolatio, ed. C. Moreschini, München–Leipzig 2000, in: Boethius, De consolatione philosophiae. Opuscola theologica, S. 3–162.
– Quomodo substantiae in eo quod sint bonae sint, ed. C. Moreschini, München–Leipzig 2000, in: Boethius, De consolatione philosophiae. Opuscula theologica, S. 186–194.

Bonaventura, Collationes in Hexaemeron, ed. R. P. F. Delorme, O.F.M., Ad Claras Aquas [Quaracchi] 1934 = Bibliotheca Franciscana Scholastica Medii Aevi, Bd. 8.
– Commentaria in quatuor libros Sententiarum magistri Petri Lombardi, In librum II, Ad Claras Aquas [Quaracchi] 1885 = Opera omnia 2.
– Commentaria in quatuor libros Sententiarum magistri Petri Lombardi, In librum IV, Ad Claras Aquas [Quaracchi] 1889 = Opera omnia 4.
– Itinerarium mentis, Ad Claras Aquas [Quaracchi] 1891 = Opera omnia 5, S. 293–316.

Calcidius, Commentarius, ed. J. H. Waszink, in: Plato, Timaeus a Calcidio translatus commentarioque instructus, London–Leiden 1962 = Plato Latinus 4, S. 57–346.

Cicero, De divinatione, ed. R. Giomini, Leipzig 1975 = Scripta quae manserunt omnia 46, S. 1–148.
– De natura deorum, ed. O. Plasberg – W. Ax, Leipzig 1933 = Scripta quae manserunt omnia 45, S. 1–160.
– Somnium Scipionis, ed. J. Willis, in: Macrobius, Commentarii in Somnium Scipionis, Leipzig 1970, S. 155–163.
– Tusculanae disputationes, ed. M. Pohlenz, Leipzig 1919 = Scripta quae manserunt omnia 13, S. 217–459.

Commentator, In librum Dionysii De divinis nominibus, Cod. Paris. Lat. 17341.

Digitized by Google

Dionysius ps.-Areopagita, Dionysiaca, recueil donnant l'ensemble des traductions latines des ouvrages attribués au Denys de l'Aréopage, Brügge 1937ff., I–II.
– Corpus Dionysiacum I–II, ed. B. R. Suchla, G. Heil und A. M. Ritter, Berlin–New York 1990–1991 = Patristische Texte und Studien 33, 36.
– De caelesti hierarchia, PG 3, Sp. 119–340.
– De caelesti hierarchia, ed. G. Heil, Berlin–New York 1991, in: Corpus Dionysiacum II, S. 1–59.
– De caelesti hierarchia, translatio Eriugenae, ed. P. Simon – W. Kübel, in: Albertus Magnus, Super Dionysium De caelesti hierarchia, Münster i. W. 1993.
– De caelesti hierarchia, translatio Ioannis Sarraceni, in: Dionysiaca, S. 727–1039.
– De divinis nominibus, PG 3, Sp. 585–984.
– De divinis nominibus, ed. B. R. Suchla, Berlin–New York 1990, in: Corpus Dionysiacum I.
– De divinis nominibus, translatio Ioannis Sarraceni, ed. P. Simon, in: Albertus Magnus, Super Dionysium De divinis nominibus, Münster i. W. 1972.
– De divinis nominibus, translatio Eriugenae, in: Dionysiaca, S. 1–561.
– De mystica theologia, ed. P. Simon, in: Albertus Magnus, Super Dionysii Mysticam theologiam et Epistulas, Münster i. W. 1978.
– Epistulae, PG 3, Sp. 1065–1122.
– Epistulae, ed. A. M. Ritter, Berlin–New York 1991, in: Corpus Dionysiacum II, S. 155–210.
– Epistulae, translatio Ioannis Sarraceni, in: Albertus Magnus, Super Dionysii Mysticam theologiam et Epistulas, Münster i. W. 1978.

Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum, ed. H. Denzinger – A. Schönmetzer, Barcelona–Freiburg Br.–Rom 1976.
Eustratius, In Ethicam Nicomacheam commentarius, ed. G. Heylbut, Berlin 1892 = Commentaria in Aristotelem Graeca 20.
– In Ethicam Nicomacheam commentarius, translatio Roberti Grossateste, ed. H. P. F. Mercken, The Greek Commentaries on the Nicomachean Ethics of Aristotle, I, Leiden, 1973 = Corpus Latinum commentariorum in Aristotelem Graecorum 6,1.
– In Ethicam Nicomacheam commentarius, translatio Roberti Grosseteste, Cod. Vat. Lat. 2171.

Gislebertus Pictavensis, Expositio in Boecii librum De Trinitate, ed. N. M. Häring, in: The Comentaries on Boethius by Gilbert of Poitiers, Toronto 1966, S. 51–180.
Glossa ordinaria, in: Biblia Latina cum Glossa ordinaria, Argentinae 1480–1481.
Gregorius Magnus, Moralia in Iob. Libri XI–XXII, ed. M. Adriaen, Turnhout 1979 = Corpus Christianorum. Series Latina 143A.
Guillelmus de Alvernia, Opera omnia, Parisiis 1674 (Nachdruck Frankfurt a. M. 1963).
Guillelmus de Conches, Glosae super Platonem, ed. E. A. Jeauneau, Turnhout 2006 = Corpus Christianorum. Continuatio mediaevalis 203,3.

Hieronymus, Hebraicae quaestiones in libro Geneseos, ed. P. de Lagarde, Turnhout 1959 = Corpus Christianorum. Series Latina 72, Sp. 1–56.
Honorius Augustodunensis, Clavis physicae, ed. P. Lucentini, Rom 1974 = Temi e testi 21.

Digitized by Google

Ioannes Damascenus, Expositio fidei, ed. B. Kotter, Berlin–New York 1973, in: Die Schriften des Johannes von Damaskos II = Patristische Texte und Studien 12.
– De fide orthodoxa, translatio Burgundionis, ed. E. M. Buytaert, St. Bonaventure 1955 = Franciscan Institute Publications. Text series 8.
Ioannes Scotus Eriugena, De divisione naturae, PL 122, Sp. 439–1022.
– Periphyseon (De divisione naturae), liber III, ed. E. Jeauneau, Turnhout 1999 = Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis 163.
Isidorus, Etymologiarum sive Originum libri XX, ed. W. M. Lindsay, Oxoford 1911.

Lactantius, Divinae institutiones, ed. S. Brandt, Prag–Wien–Leipzig 1890 = Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum 19, S. 1–672.
Liber de causis, ed. A. Pattin, in: Tijdschrift voor filosofie 28 (1966), S. 134–203.
– de sex rerum principiis, ed. P. Lucentini – M. D. Delp, Turnhout 2006 = Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis 142.
– sex principiorum, ed. L. Minio-Paluello – B. G. Dod, Brügge–Paris 1966 = Aristoteles Latinus I, fasc. 6–7, Categoriarum Supplementa, S. 35–59.
– sex principiorum, ed. R. Meyer, in: Albertus Magnus, De sex principiis, ed. R. Meyer, Münster i. W. 2006 = Opera omnia, editio Coloniensis 1,2.
– Vasilographus, ed. O. Holder Egger, in: Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 15 (1890), S. 155–173.
– XXIV philosophorum, ed. F. Hudry, Turnhout 1997 = Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis 143A.

Macrobius, Commentarii in Somnium Scipionis, ed. J. Willis, Leipzig 1970.
Maximus Confessor, Ambigua, PG 91, Sp. 1031–1418.
Moses Maimonides, Dux seu director dubitantium aut perplexorum, Parisiis 1520 (Nachdruck Frankfurt a. M. 1964).

Nemesius Emesenus, De natura hominis, ed. M. Morani, Leipzig 1987.
– De natura hominis, translatio Burgundionis, ed. G. Verbeke – J. R. Moncho, Leiden 1975 = Corpus Latinum commentariorum in Aristotelem Graecorum, Suppl. 1.

Papias, Elementarium doctrinae rudimentum, Venetiis 1496 (Nachdruck Turin 1966).
Petrus Helias, Summa super Priscianum, ed. L. Reilly, Toronto 1993.
Petrus Lombardus, Collectanea in Epistulas d. Pauli, PL 191, Sp. 1297–1696; PL 192, Sp. 9–520.
– Sententiae in IV libris distinctae. Ed. Tertia, Grottaferrata 1971–1981 = Spicilegium Bonaventurianum 4–5.
Plato, Opera, ed. J. Burnet, Oxford 1900–1907.
– Timaeus a Calcidio translatus commentarioque instructus, ed. J. H. Waszink, London–Leiden 1962 = Plato Latinus 4, S. 5–52.
Plinius, Naturalis historia, ed. K. Mayhoff, Leipzig 1892–1909.
Porphyrius, Isagoge, ed. A. Busse, Berlin 1887 = Commentaria in Aristotelem Graeca 4,1.
– Isagoge, translatio Boethii, ed. L. Minio-Paluello – B. G. Dod, Brügge–Paris 1966 = Aristoteles Latinus 1, 6–7, S. 5–31.

Digitized by Google

Priscianus Caesariensis, Institutionum grammaticarum libri XVIII, ed. M. Hertz, Leipzig 1859 (Nachdruck 2002).

Proclus, De X dubitationibus circa providentiam, ed. H. Boese, in: Procli Diadochi Tria Opuscula, Berlin 1960 = Quellen und Studien zur Geschichte der Philosophie 1, S. 3–108.

– De malorum subsistentia, ed. H. Boese, in: Procli Diadochi Tria Opuscula, S. 172–265.

– De providentia et fato, ed. H. Boese, in: Procli Diadochi Tria Opuscula, S. 109–171.

– Elementatio theologica, ed. E. R. Dodds, Oxford² 1963.

– Elementatio theologica, translata a Guillelmo de Morbecca, ed. H. Boese, Löwen 1987 = Ancient and Medieval Philosophy, Ser. 1/5.

Quodvultdeus, Adversus quinque haereses, ed. R. Braun, Turnhout 1976 = Corpus Christianorum. Series Latina 60,259–301.

Robertus Grosseteste, Super Dionysii De divinis nominibus, ed. D. H. Pouillon, in: La beauté, propriété transcendentale. Chez les Scolastiques (1220–1270), in: Archives d'Histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age 21 (1946), S. 263–329.

Seneca, Epistulae morales ad Lucilium, ed. L. D. Reynolds, Oxford 1965.

Septuaginta. Id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX interpretes. I-II, ed. A. Rahlfs, Stuttgart ⁹1935.

Theodoricus de Vriberg, De animatione caeli, ed. L. Sturlese, in: Opera omnia 3, Hamburg 1983 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,3, S. 11–46.

– De cognitione entium separatorum, ed. H. Steffan, in: Opera omnia 2, Hamburg 1980 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,2, S. 161–260.

– De dotibus corporum gloriosorum, ed. L. Sturlese, in: Opera omnia 2, Hamburg 1980 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi II,2, S. 261–289.

– De intellectu et intelligibili, ed. B. Mojsisch, in: Opera omnia 1, Hamburg 1977 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,1, S. 131–210.

– De magis et minus, ed. H. Steffan, in: Opera omnia 2, Hamburg 1980 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,2, S. 47–77.

– De miscibilibus in mixto, ed. W. A. Wallace, in: OPera omnia 4, Hamburg 1985 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi II,4, S. 25–47.

– De natura contrariorum, ed. R. Imbach, in: Opera omnia 2, Hamburg 1980 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,2, S. 79–135.

– De origine rerum praedicamentalium, ed. L. Sturlese, in: Opera omnia 3, Hamburg 1983 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,3, S. 135–201.

– De quiditatibus entium, ed. J. -D. Cavigioli – R. Imbach, in: Opera omnia 3, Hamburg 1983 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,3, S. 97–118.

– De substantiis spiritualibus et corporibus futurae resurrectionis, ed. M. R. Pagnoni-Sturlese, in: Opera omnia 2, Hamburg 1980 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,2, S. 299–342.

– De subiecto theologiae, ed. L. Sturlese, in: Opera omnia 3, Hamburg 1983 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,3, S. 275–282.

Digitized by Google

– De visione beatifica, ed. B. Mojsisch, in: Opera omnia 1, Hamburg 1977 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,1, S. 9–124.
– Quaestio utrum in deo sit aliqua vis cognitiva inferior intellectu, ed. M. R. Pagnoni-Sturlese, in: Opera omnia 3, Hamburg 1983 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 2,3, S. 291–315.
Thomas Aquinas, De veritate, ed. A. Dondaine, Rom 1970–1976 = Opera omnia, editio Leonina 22.
– Scriptum super libros Sententiarum Petri Lombardi, I–IV, ed. P. Mandonnet – F. Moos, Paris 1929–1947.
– Sententia libri De anima, Rom–Paris 1984 = Opera omnia, editio Leonina 45,1.
– Super librum De causis expositio, ed. H. D. Saffrey, Freiburg–Löwen 1954 = Textus philosophici Friburgenses 4/5.

Thomas de Eboraco, Sapientiale, Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale, Conv. sopp. A.VI. 437.
– Sapientiale, lib. I, cap. 18, ed. F. Hudry, in: Liber XXIV philosophorum, ed. F. Hudry, Turnhout 1997 = Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis 143A, S. 85–96.
Thomas Gallus, Paraphrasis super De divinis nominibus, in: Dionysiaca, S. 673–708.

Ulricus de Argentina, De summo bono, Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Vat. Lat. 1311.
– De summo bono II, 1–4, ed. A. de Libera, Hamburg 1987 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 1,2(1).
– De summo bono II, 5–6, ed. A. Beccarisi, Hamburg 2007 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi I,2(2).
– De summo bono III, 1–3, ed. S. Tuzzo, Hamburg 2004 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi I,3(1).
– De summo bono IV, 1–2,7, ed. S. Pieperhoff, Hamburg 1987 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi 1,4(1).
– De summo bono IV, 3, ed. A. Palazzo, Hamburg 2005 = Corpus Philosophorum Teutonicorum Medii Aevi I,4(3).

Digitized by Google

BERTHOLDI DE MOSBURCH

EXPOSITIO SUPER ELEMENTATIONEM THEOLOGICAM PROCLI

PROPOSITIONES 108–135

EDIDIT
FIORELLA RETUCCI

Digitized by Google

PROPOSITIO 108
OMNE, QUOD IN UNOQUOQUE ORDINE PARTIALE, DUPLICITER POTEST PARTICIPARE MONADE EA, QUAE IN PROXIME SUPERPOSITA DISPOSITIONE, AUT PER SUAM TOTALITATEM AUT PER IN ILLA PARTIALE ET COELEMENTALE AD IPSUM SECUNDUM ANALOGIAM AD TOTAM SEYRAM

Postquam superius descensum est a causis seu unitatibus primordialibus et amethectis ad causata participantia per derivationem proprietatum, investigationem et ipsorum ordinum et distinctionem et ad se invicem conexionem, nunc auctor in isto elemento incipit ostendere reductionem quorundam causatorum in suas prime causas per duplicem participationem dicens: OMNE etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum. Circa primum tria faciam, quia primo dicam de partialis in unoquoque ordine diversa acceptione, secundo de partialis hic intenti designatione, tertio ex praemissis ostenditur de ipsius suppositi propria intentione.

De primo notandum, quod, quia partiale opponitur totali, ipsum necessario A
totiens accipitur, quotiens ipsum totale. Est autem triplex totale sive totalitas per 67[1]), scilicet "ante partes", quod colligit in se unialiter seu singulariter, non pluraliter omnem modum subsistendi eorum, quae in sua intentione concluduntur, propter quod etiam dicitur praehabere omnes partes totaliter, non partialiter[2]). Est etiam secundo totale vel totum sive totalitas "ex partibus", scilicet ordinis universitas emanans seu procedens a prime ipsius ordinis colligens in se omnia intra eandem intentionem, sed maiorem vel minorem absolutionem gradatim constituta et conexa ad se invicem et ad propriam totalitatem, quae est ante partes[3]). Est etiam tertio totum "in parte", scilicet quod primo intra ipsum ordinem collocatur existens absolutius et prius omnibus consequenter constitutis, sicut illud, in quo et per quod prime ipsius ordinis omnia residua totius coordinationis producit et per consequens praehabet omnia sequentia, licet modo suo, scilicet partialiter, non totaliter, sicut concausa, propter quod etiam vocatur et est totum in parte[4]). Sicut ergo est triplex totale, ita etiam est triplex partiale.

Et hoc de primo.

[1]) Procl., Elem. theol. 67; Dodds 64,1–2; Boese 36,1
[2]) cf. supra, prop. 67D; Sannino 12,155–159
[3]) cf. supra, prop. 67E; Sannino 12,164–169
[4]) cf. supra, prop. 67F; Sannino 13,180–184

9 ad: a *V*   22 procedens: praecedens *V*

Digitized by Google

B Verum, licet quodlibet singulare ipsius ordinis utpote existens pars totius ex partibus et per consequens participans prime totalitatis proprietatem secundum perfectionem gradus sibi debiti sit et vocari possit partiale, tamen ad praesens partiale idem est, quod totum in parte, scilicet supremum cuiuslibet ordinis conclusum intra ordinem, sicut primo intellectus, primo vita, primo ens et sic de aliis.

Et hoc de secundo.

C Ex praemissis evidenter apparet tertium, scilicet quid sit partiale in unoquoque ordine, sive animeali sive intellectuali sive vitali et sic de aliis.

Et hoc sufficiat de primo principali.

Circa secundum tria faciam, quia primo dicam de medii diversa acceptione, secundo de mediorum hic intentorum expressione, tertio ex praemissis de propositi illatione.

D De primo considerandum, quod rerum quaedam habent affinitatem et propinquitatem ad prime bonum, puta bonitates seu unitates, et istae post simpliciter primum sunt omnibus rebus universi totalis in omnibus perfectionibus eminentes. Quaedam vero rerum e contrario sicut ultimum gradum universi tenentes propter longinquitatem et alietatem ab ipso prime bono sunt quasi in omnibus perfectionibus formalibus deficientes, »cuiusmodi sunt ista generabilia et corruptibilia secundum suos gradus et istae res, cum secundum se viles sint et omnino dissimiles prime bono, et sic sunt in extremo inferiori sicut et bonitates in extremo superiori. Et ideo bonitates seu perfectiones formales prime boni, quae optimae sunt, non sunt rebus vilibus et sibi dissimilibus proportionatae et per consequens nec in eis immediate recipi possunt nec ad eas participandum per se sunt idoneae. Vel ergo oportet, quod res viles sint destitutae omni bonitate prime boni, quod largitati ipsius et magnificentiae non competit, vel oportet, quod sit medium inter haec extrema«[5]), per quod res inferioris extremi assurgant in participatione perfectionum superioris extremi.

»Hoc autem medium necessario est triplex, unum quidem per aequidistantiam et duo per approximationem extremorum«[6]). Illud autem medium, quod est superiori extremo proximum, est omnis res per se perfecta, in qua principia formalia remanent in ratione et natura principiorum simpliciter, et per consequens sunt res ut simpliciter et secundum speciem. Medium vero, quod est inferiori extremo proximum, est substantia corporis caelestis[7]), in quo, licet sit incorruptibile, tamen

[5]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 3 3 16; Palazzo 51,367–52,373; Alb., De caus. et proc. univ. II 5 18; Fauser 183,75–79

[6]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 3 3 20; Palazzo 52,374–375; Alb., De caus. et proc. univ. II 5 18; Fauser 183,81–84

[7]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 3 3 20; Palazzo 52,382–387; Alb., De caus. et proc. univ. II 5 18; Fauser 184,39–45

39 sive[1]: sui *V* 45 post: primus *V* 50 cum *om.* *V* 53 vilibus *corr. ex* vibilibus *V* 64 in *add.* medio *V*

Digitized by Google

principia formalia sunt in ea simpliciter distracta in ulteriores naturas, scilicet in naturam corporeitatis, et sic est res ut haec et particularis, hoc, inquam, medium est immediatum generabilibus et corruptilibus. Est et medium per aequidistantiam, in quo principia formalia nec remanent simpliciter in ratione et natura principiorum nec etiam simpliciter distrahuntur in alias naturas, puta anima totalis, quae est separata, et sic communicat superioribus, et coniuncta corpori, et sic communicat cum inferioribus propter respectum ad corpus, a quo superiora sunt penitus absoluta.

»Et sic omnia sunt conexa in virtute, quam conexionem Pythagoras[8] vocavit catenam auream«[9].

Intellectuales enim hypostases »non movent nisi ut amatae et desideratae, nec anima movet caelum nisi sub forma agentis intellectus, corpus quoque caeleste non moveret ad formam substantialem, nisi informaretur conceptu animae«[10].

Et hoc de primo.

Sicut ergo in totali rerum universitate extremum inferius participat mediante E
extremo superiori, scilicet per triplex medium, ita etiam in partialibus universitatibus sunt extrema omnino dissimilia, quorum inferiora participant extremis superioribus per ea media, per quae bonitates perfectionales descendunt in inferiora. Quod ut planius appareat, considerentur extrema et media unius universitatis, in qua omne, quod est partiale, scilicet totum in parte, aliqua intentione, verbi gratia primo intellectus, quod est extremum inferius, est omniquaque dissimile ad prime vitam, quae est extremum superius. Haec enim est totalitas quaedam ante partes et monas et primordialis causa alterius ordinis a dispositione intellectualis seyrae, et sic ipsa prime vita est dissimilis partiali intellectui et in totalitate et vitalitate, et sic sunt seiuncta. Unde si inferius debet assurgere participative in superius, oportet, quod hoc fiat per media, quae conectant extrema ad invicem sicut proportionalia et inter se et ad ipsa, quae media sunt tria, scilicet prime intellectus seu monas intellectualis approximans extremo superiori et conveniens cum eo in totalitate et cum partiali intellectu in intellectualitate. Item primo vita, quae est secundum medium approximans extremo inferiori, dissimile quidem ei in vitalitate, in qua convenit cum prime vita, sed conveniens in partialitate, in qua convenit et similis est primo intellectui, qui est partialis intellectus. Et tale medium est aequidistans extremis, cum habeat tertium medium sub se plus appropinquans extremo inferiori quam superiori, scilicet alias per se vitas a primo vita. Hae enim sunt similes

8) cf. Macrob., Comm. in Somn. Scip. I 14,n.15; Willis 58,11

9) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 3 3 22; Palazzo 52,395–396; cf. etiam Alb., De caus. et proc. univ. II 5 19; Fauser 184,74–76

10) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 3 3 22; Palazzo 52,396–53,399; Alb., De caus. et proc. univ. II 5 19; Fauser 184,76–185,5

65 in³ *om.* *V* 66 hoc: hic *V* 69 est *add.* et *V* 83 parte *add.* in *V* 85 superius: superioribus *V* 86 alterius: alteri *O* 92 quae est *inv. ex corr.* V

et in partialitate et perseitate primo intellectui, sed differunt ab eo in vitalitate, in qua conveniunt cum prime vita, a qua differunt in eo, quod vita eis convenit primo, non prime.

Sic ergo habemus duo media per approximationem et unum per aequidistantiam intra dicta extrema. Sicut igitur est talia media invenire inter dicta extrema, ita etiam inveniuntur proportionaliter in aliis extremis aliarum intentionum.

Et hoc de secundo.

F Ex praemissis apparet tertium, scilicet quod quodlibet partiale cuiuscumque intentionis potest participare non solum propria monade, secundum quod "omnis seyra, id est ordo totorum, in amethectum principium sursum tendit" per 100[11]), sed etiam potest participare monade ordinis immediate suppositi, sicut primo intellectus potest participare non solum prime intellectu, quo participat immediate, sed etiam prime vita, quae est monas immediate suppositi ordinis, scilicet vitarum per 103[12]). Sed talis participatio non potest esse immediata, cum primo intellectus sit omniquaque dissimilis prime vitae, tum quia est partialis sive totum in parte, prime autem vita, scilicet monas vitae, est totalis sive totum ante partes; tum etiam quia primo intellectus est ex alia catena sive alterius intentionis quam prime vita, et per consequens sunt extrema, et sic participatio inferioris ad superius erit mediata. Et licet iam supra ostensa sint esse tria media inter extrema, tamen duo ex eis sunt proprie reducentia ipsum partiale, scilicet extremum inferius in extremum superius, scilicet primo intellectum in prime vitam. Quorum primum est monas intellectuum sive prime intellectus, quod idem est. Haec enim convenit cum primo intellectu in intentione intellectualitatis, inquantum primo intellectus est coelementalis ipsi prime intellectui, sicut principio et causae primordiali intellectuum. Hic etiam prime intellectus convenit cum prime vita, quia concluditur cum ea in eodem ordine monadico. Et sic habemus primam participationem, qua partiale, scilicet primo ordinis intellectuum, scilicet primo intellectus, participat prime vita per propriam totalitatem, scilicet prime intellectui. Secundum medium reducens primo intellectum in prime vitam est primo vita, quae convenit cum prime vita in vitalitate, licet differat ab ea sicut secundarium a primario, convenit etiam cum primo intellectu in partialitate, a quo tamen differt in vitalitate, et sic reducit primo intellectum in prime vitam habens se ad utrumque extremum per similitudinem et dissimilitudinem et per consequens conectit ea. Tertium autem medium supra expositum, licet conectat aliqualiter extrema, tamen non est proprie reducens et convertens inferius extremum in superius sicut et praecedentia media. Multa enim conveniunt superioribus ordinum, quae inferioribus sunt negata, ut inferius apparebit[13]). Et

[11]) Procl., Elem. theol. 100; Dodds 90,1–2; Boese 51,1–2
[12]) Procl., Elem. theol. 103; Dodds 92,13–16; Boese 52,1–4
[13]) cf. infra, e.g. prop. 121M

118 monas: monades *V* 122 concluditur: concludit *O* 127 differat: differt *V* 130 supra: super *O* 132 sicut: sic *V*

Digitized by Google

sicut dixi exempli gratia de primo intellectu, ita intelligendum est proportionaliter de quolibet uniuscuiusque ordinis partiali excepto partiali ordinis unitatum, qui ordo, cum sit simpliciter primus, ipsum partiale participat suo totali immediate.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Si enim per similitudinem conversio omnibus et est ei, quod in supra posito ordine monadico, et toti, quod in demissiori partiale dissimile et ut totali partiale et ut ordinis alterius et alterius, ad id autem, quod ex eadem catena dissimile propter proprietatis communionem, et ad id, quod supra positum proxime omotages, id est coordinatum vel eiusdem ordinis, per proportionalem hypostasim, palam itaque, quod per haec ipsa media ad id ipsi nata est fieri conversio tamquam per similia dissimile. Et quidem enim ut partiali simile partiale, quod autem ut catenae ens familiare, illud autem ei, quod supra posito toti secundum ambo dissimile.

Probatio elementi talis est: Omne, quod potest participare ea unitate sive monade, quae est in proxime superposito ordine, existens ei secundum duo dissimile, dupliciter participat ea, quia aut per suam totalitatem aut per partiale in illo superiori ordine et coelementale ad ipsum participans secundum analogiam ipsius participantis ad totam seyram; sed omne, quod in unoquoque ordine partiale, potest participare ea monade, quae est in proxime supra posito ordine seu dispositione, existens ei secundum duo dissimile: ergo omne etc.

Minor istius rationis apparet quoad primam partem per 31[14]) et 34[15]), quia "omne procedens ab aliquo convertitur ad illud, a quo procedit". Omne autem conversum appetit et participat eo, in quod convertitur; sed "omne, quod a secundis producitur, a prioribus et causalioribus producitur eminentius, a quibus et secunda producebantur" per 56[16]); et quia etiam "omnis causa et ante causatum operatur" et cum ipso "et post ipsum est plurium" institutiva per 57[17]), sequitur ergo, cum omne, quod in unoquoque ordine partiale, procedat etiam a monade proxime superpositi ordinis, quod etiam possit ea participare.

Quoad secundam partem etiam apparet, scilicet quod existat secundum duo dissimile, quia partiale in demissiori ordine et est partiale et alterius intentionis, quia alterius ordinis, et sic est in duobus dissimile monadi superioris ordinis, quae est totalis et prime ordinis alterius et absolutioris intentionis.

[14]) Procl., Elem. theol. 31; Dodds 34,28–29; Boese 20,1–2
[15]) Procl., Elem. theol. 34; Dodds 36,20–22; Boese 21,1–2
[16]) Procl., Elem. theol. 56; Dodds 54,4–6; Boese 30,1–3
[17]) Procl., Elem. theol. 57; Dodds 54,23–24; Boese 31,1–2

135 qui ordo *an scrib.* cuius ordinis? 142 proportionalem: portionalem *V* 147 proxime: proximo *V* 148 per[1] *add.* propriam *V* 152 etc. *om. V* 159 ergo *add.* quod *V*

Digitized by Google

Maior probatur sic: Omne, quod convertitur in dissimile secundum duo, participat sive participare potest dupliciter eo, in quod convertitur, per ea, quae sunt utrisque similia, cum omnis conversio fiat per similitudinem per 39[18]); sed omne, quod potest participare ea monade, quae est in proxime superposito ordine, convertitur in dissimile secundum duo, ut iam ostensum est: ergo omne etc.

Et toti: Hic ostendit, quae sint illa media, per quae reducitur conversive extremum inferius, scilicet partiale, in extremum superius, scilicet in monadem superpositi ordinis, dicens, quod ipsum partiale, quod est in demissiori ordine, est dissimile ei totali, quod est in supra posito ordine, in duobus, scilicet quia est partiale et quia est alterius ordinis. Item ipsum partiale est dissimile secundum unum, scilicet intentione ad illud partiale, quod est superpositi ordinis et ex eadem catena cum ipsa monade eiusdem superpositi ordinis. Cuiuslibet enim determinati ordinis est determinata intentio, secundum quam est omnino "colligatio" sive "identitas" ipsi toti ordini et ad se invicem per 21 in commento[19]) et ad primordialem causam per 97[20]).

Est autem ei simile, inquantum utrumque est partiale. Item ipsum partiale reducendum est simile secundum unum suae propriae totalitati, quae est sibi proximae superposita, cum sit ei omotages, id est coordinatum, sicut principale inter ordinem suum conclusum propter proportionalem hypostasim sui in propria intentione ad suum totale, a quo tamen differt inquantum partiale. Ex quibus apparet, quod inter partiale inferioris ordinis et totale proximae superpositae dispositionis est dissimilitudo in duobus, et per consequens inter ea sicut extrema sunt duo media per similitudinem colligantia ipsa extrema, scilicet prime proprii ordinis et primum superioris ordinis. Haec enim et conveniunt et differunt et inter se et ab extremis.

Cum ergo per haec media fiat reditus et conversio, per quae est in esse exitus et processio per 38[21]), necessarium est, quod per haec media conversio et participatio nata est ipsi partiali ad totale suppositi ordinis, scilicet per propriam totalitatem, cum sit pars catenae eius, et per consequens sibi familiare et simile aut per partiale in superiori ordine, ad quod etiam ratione partialitatis est coelementale secundum proportionem sui ad totam seyram, quia, sicut se habet ordo ad ordinem, sic primo unius ordinis ad primo alterius ordinis.

[18]) cf. rectius Procl., Elem. theol. 32; Dodds 36,3; Boese 21,1
[19]) Procl., Elem. theol. 21 comm.; Dodds 24,4–21; Boese 14,4–15,21
[20]) Procl., Elem. theol. 97; Dodds 86,8–9; Boese 49,1–2
[21]) Procl., Elem. theol. 38; Dodds 40,17–19; Boese 23,1–3

169 etc. *om. V*   170 per *add. sup. lin. O*   177 omnino: comnino *V*   185 et: est *O* | dissimilitudo: dissimile *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 109
OMNIS PARTIALIS INTELLECTUS PARTICIPAT EA, QUAE SUPER INTELLECTUM, ET PRIMA UNITATE PER TOTUM INTELLECTUM ET PER PARTIALEM UNITATEM EIUSDEM ORDINIS SIBI, ET OMNIS PARTIALIS ANIMA TOTO PARTICIPAT INTELLECTU ET PER TOTAM ANIMAM ET PER PARTIALEM INTELLECTUM, ET OMNIS CORPORIS PARTIALIS NATURA ET PER TOTAM NATURAM ET PER PARTIALEM ANIMAM PARTICIPAT TOTA ANIMA

Ostensa duplici participatione, qua partiale cuiuscumque ordinis potest participare unitate proxime superpositi ordinis, et quia visus est obscure loqui, ideo nunc declarat propositum suum in tribus partialibus trium ordinum dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi et praecedentis ampliorem evidentiam tria declarabo secundum tres partes ipsius.

Circa primam partem tria faciam, quia primo dicam de rerum maneriebus in generali, secundo de manerie intellectuum et unitatum in speciali, tertio ex praemissis de reductione partialis intellectus in primam unitatem et suo intellectu totali et unitate partiali.

De primo notandum, quod, quia quattuor sunt rerum maneries in universo A totali[1]), in quas secundum quandam proportionalitatem omnes res ipsius universi videntur reduci, scilicet maneries corporum, animarum, intellectuum et unitatum, propter quod etiam dictum est per 20[2]), quod "omnibus corporibus superior est animae substantia et omnibus animabus intellectuales hypostases et omnibus intellectualibus hypostasibus superius ipsum unum" ita, quod omne, quod est in rerum universitate, vel est corpus vel corporale, vel anima vel animeale, vel intellectus vel intellectuale, vel unum prime vel uniale, ideo ad praesens loquendo secundum talem proportionalitatem, inquantum per corporalem naturam exprimuntur omnia ab altero mobilia, sive sint ingenerabilia sive generabilia, et per animam omnia se ipsa moventia, quae etiam plus differunt ipsis corporibus, et per intellectuales hypostases omnia immobilia producta, quae etiam maiorem habent inter se differentiam ipsis animabus, cum distinguantur in quinque maneries rerum, intellectualium videlicet, vitalium, entium, infinitatum et unitatum, secundum talem proportionalitatem exemplariter ostenditur praecedens elementum in tribus exemplis, ut statim patebit.

Et hoc de primo.

1) cf. Theodor. de Vrib., De sub. spir. 1 1; Pagnoni-Sturlese 303,2–4
2) Procl., Elem. theol. 20; Dodds 22,1–3; Boese 13,1–3

Digitized by Google

B De secundo considerandum, quod intellectus partialis non accipitur in proposito stricte, scilicet pro summo intellectu in ordine intellectuali, cum ordo unitatum non sit immediate superpositus ordini intellectualium sic accepto, quia inter dictos ordines sunt tres intermedii, vitarum scilicet, entium et infinitatum, et ideo accipitur hic large, pro summo videlicet eius maneriei, quae per immobilitatem et sic per aeternitatem et superaeternitatem seu perpetuitatem exprimitur. Vel potest dici brevius, quod propositum exemplum inducitur, non ut ita sit, scilicet quod ordo intellectualis sit immediatus sub ordine uniali, sed ut sentiant addiscentes et intelligant sic esse in aliis ordinibus intermediis inter iam dictos, intellectualem videlicet et unialem.

Quid vero per primam unitatem hic intelligatur, satis habetur per praemissa, quia summa unitas supra ordine uniali, scilicet prime unum.

C Ex praemissis colligitur tertium, scilicet quod omnis partialis intellectus large vel stricte acceptus, quod etiam satis innuit li 'omnis', scilicet signum universale[3]), dupliciter participat ea unitate, quae est super prime intellectum (et sic prime unum ad ordinem unitatum), participat, inquam, ea per totum intellectum, qui est prime respectu totius ordinis intellectualis, qui mediat inter extrema, cum sit similis unitati superlocatae in unialitate et partiali intellectui in intellectualitate sicut contento intra suam intentionem. Item partialis intellectus participat prima unitate per partialem unitatem, quae est summa intra ordinem unialem et sic etiam mediat intra extrema, cum conveniat superiori in unitate et sit similis inferiori extremo in partialitate.

Et hoc de prima parte principali.

Circa secundam partem tria declarabo, quia primo dicam de partialis animae diversa significatione, secundo de hic intentae designatione, tertio de eius duplici reductione.

D De primo notandum, quod anima partialis accipitur dupliciter, ut sufficiat ad praesens, scilicet pro anima humana, de qua infra 205[4]) et sequentibus[5]) determinabitur (haec enim dicitur partialis ratione partium substantialium, ex quibus constituitur); secundo dicitur anima partialis prima videlicet et summa in ordine animeali, quae etiam eo dicitur partialis, quod est totum in parte habens prioritatem in toto ex partibus, sed inferioritatem respectu totius ante partes, puta prime animae.

Et hoc de primo.

E Unde et in proposito anima partialis, licet possit accipi utroque modo, tamen magis proprie accipitur pro prima et summa anima in ordine animarum. Haec

[3]) cf. Auctor. Arist. 32,n.11; Hamesse 305,44–46
[4]) cf. infra, prop. 205; Sturlese 273–281
[5]) cf. infra, propp. 206–211; Sturlese 282–347

39 infinitatum: finitatum *O* 40 maneriei: manerie *O* 50 dupliciter participat: participat dupliciter *V* 70 possit: posset *O*

Digitized by Google

enim copulatur fini seu ultimo superlocati ordinis intellectuum et per consequens potest participare toto intellectu, qui est prime ad totam seyram intellectualem.

Et hoc de secundo.

F Qualiter autem ipsa anima partialis dupliciter participando reducatur in prime intellectum, sciendum, quod hoc fit etiam per duo media, scilicet et per totam animam, quae, cum sit in ordine uniali, habet similitudinem ad prime intellectum in intentione unitatis et ad ipsam partialem animam in intentione animealitatis, et sic conectit ipsa extrema se ipsa. Alia autem et secunda conexio dictorum extremorum, scilicet animae partialis ad totum intellectum, fit per partialem intellectum, qui habet similitudinem ad prime intellectum sicut primum in seyra sua et etiam concordat cum partiali anima in partialitate et sic reducit extremum inferius in supremum.

Et hoc de secunda parte principali.

Circa tertiam vero partem tria ostendam, quia primo ponam naturae partialis designationem, secundo naturae totalis expressionem, tertio ex praemissis propositi intentionem.

G De primo sciendum, quod, sicut supra ostensum est[6]), natura, licet multipliciter accipiatur, ut apparet super 34[7]), tamen in proposito pro determinatissima intentione accipitur, quae etiam sicut et omnis alia intentio habet triplicem subsistentiam per 65[8]), scilicet prout consideratur ut in causa "principaliformiter", quae est ultima unitatum, quae est et dicitur prime natura, quia est fons et scaturrigo totius naturalitatis, omnem naturam constituens et componens et continens constitutam; secundam subsistentiam habet natura, ut consideratur secundum se, scilicet "secundum" propriam "existentiam", et sic constituit corpora ingenerabilia et incorruptibilia secundum suas differentias atque gradus. Tertio modo consideratur, ut inexistit participantibus, scilicet "exemplariter", et sic constituit corpora generabilia et corruptibilia, in quibus, licet sit natura, quae est principium motus et quietis eius, in quo est per se, non secundum accidens[9]), tamen omnis talis motus, immo et omnium talium ab altero mobilium, proprietates reducuntur in primum mobile, scilicet primam sphaeram caelestem, unde et natura talis corporis vocatur proprie partialis, sicut summum gradum tenens in ordine naturarum secundum existentiam acceptarum, licet etiam omnis corporis caelestis natura possit vocari quodammodo partialis, immo etiam susceptibilium animae partialis.

Et hoc de primo.

H Ex quo apparet secundum, quod tota natura est, quae est ante partes, id est ante omnes naturas particulares, scilicet prime natura, ultima videlicet unitas in ordine uniali.

6) cf. supra, prop. 101B; Zavattero 211,26–212,59
7) cf. supra, prop. 34A–C; Mojsisch 220,14–229,322
8) Procl., Elem. theol. 65; Dodds 62,13–14; Boese 35,1–3
9) cf. Arist., Phys. II 1, 192b20–23

96 modo *add.* ut *V*

Digitized by Google

I Ex praemissis etiam elicitur tertium, quod omnis corporis partialis natura dupliciter potest participare tota sive prime anima, scilicet per totam naturam, quae ratione similitudinis cum utrisque extremis, hoc est cum tota anima, cum qua convenit in intentione unitatis sicut existens in ordine uniali, licet in eo gradum infimum sit sortita, convenit etiam cum partiali natura tamquam cum eo, quod est de sua seyra; et ista est prima participatio. Secunda vero, qua omnis corporis partialis natura participat tota anima et per partialem animam, quae est similis toti animae in intentione animealitatis et partiali naturae in partialitate, nihilominus conformatur et sic conectit extrema reducens inferius in supremum.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Omne enim partiale participat ea, quae in supra posito ordine, monade aut per propriam totalitatem aut per partiale, quod in illo, et per ad ipsum coordinale.

Probatio elementi talis est: Simul quoad omnes partes omne, quod in unoquoque ordine partiale, participat ea monade, quae est in superposito proxime ordine, aut per propriam totalitatem aut per partiale in illo superposito ordine, quod est coordinale ad ipsum partiale; sed omnis tam partialis intellectus et partialis anima quam etiam partialis natura est huiusmodi: ergo quodlibet eorum participat ea monade, quae est in superposito proxime ordine et per propriam totalitatem et per partiale in illo.

115 et *om. V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 110
OMNIUM, QUAE SECUNDUM UNAMQUAMQUE SEYRAM DISPONUNTUR, PRIMA QUIDEM ET MONADI SUAE CONIUNCTA PARTICIPARE POSSUNT LOCATIS IN SUPRA POSITA PROXIME SEYRA PER ANALOGIAM, IMPERFECTIORA AUTEM ET MULTUM DISTANTIA A PRIMO PRINCIPIO NON SUNT NATA ASSUMERE ILLA

Postquam ostensum est, qualiter primum cuiuslibet ordinis reducatur in monadem ordinis proxime supra iacti, nunc ostendit auctor, qualiter prima cuiuslibet seyrae participent aliqualiter proprietate immediate superpositi ordinis, dicens: OMNIUM etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo dicam de seyra in generali, secundo de duplici condicione seyrae in speciali, tertio ex praemissis de supposito in omni ordine essentiali.

De primo notandum, quod, sicut habitum est super 100[1]), seyra est dispositio A
omnium sive ordo totorum qualitercumque sub una et eadem intentione contentorum. Dico autem 'qualitercumque', sive ipsa intentio inexistat quibusdam primo et per se sive per essentiam, quibusdam vero per participationem, et hoc dupliciter, quia quaedam participant ipsa intentione semper et connaturaliter, quaedam autem aliquando et per aliud. Et sic li 'seyra' habet se in plus quam ordo essentialis, qui est super 21[2]) descriptus, in quo ipsa intentio inexistit omnibus coelementalibus primo et per se, licet secundum diversum gradum absolutionis maioris vel minoris, et per consequens totus ordo, sicut incipit ab unitate, ita rursus in propriam reducitur unitatem. Non sic autem de seyra, ut in sequenti elemento melius apparebit.

Et hoc de primo.

De secundo sciendum, quod, licet in omni ordine praeter primum sint prima, B
media et ultima, dico autem 'praeter primum', qui cum constituatur ex sex unitatibus, ut per declarationem 62[3]) demonstratum est, necessarium est, quod in ipso

[1]) cf. supra, prop. 100C; Zavattero 206,99–102
[2]) cf. supra, prop. 21C; Pagnoni-Sturlese 82,222–249
[3]) cf. supra, prop. 62B; Sannino 182,64–69

11 etc. *om. V*   22 qui: quae *V*   28 sciendum: notandum *V*

Digitized by Google

tali ordine partes ipsius distributae sint secundum partes senarii aliquotas ita, quod primum sit unum tantum, 2 secunda et 3 tertia, in secundo autem ordine et consequentibus prima sunt plura secundum numerum intentionum, ex quibus ordo constituitur, ut ibidem[4]) latius est ostensum, licet, inquam, ita sit in ordine, tamen in nulla seyra est exceptio, quin in ipsa sint prima, media et infima. Prima, quae sunt talia per essentiam, scilicet primo et per se, media, quae ipsa intentione semper et connaturaliter participant, ultima, quae quandoque participant.

Et ex hoc de ratione omnis seyrae, ut ad praesens sufficiat, sunt duo. Quorum primum est, quod in tota seyra sit una proprietas, ratione cuius omnes ipsius partes colligantur et uniantur et ad se invicem et ad propriam unitatem, licet ipsa proprietas non assit omnibus primo et per se nec eodem modo, ut dictum est. Secundum, quod est de ratione seyrae, tale est, quod, sicut in omni ordine essentiali est comparatio superpositionis et suppositionis et per consequens differens modus absolutionis sub eadem intentione adeo, quod, quanto aliqua sunt superiora, tanto sunt absolutiora, et quanto inferiora, tanto sunt minus absoluta et magis contracta, sic etiam in omni seyra se habet suo modo, quod prima sunt absolutiora mediis et haec extremis.

Et hoc de secundo.

C Ex praemissis satis apparet suppositum, quid scilicet sit dictum 'prima et monadi suae coniuncta' omnium eorum, quae disponuntur sive diversimode locantur secundum unamquamque seyram: haec enim sunt absolutissima in tota colligatione, quibus etiam ex hoc eminentius ipsa proprietas inexistit, et per consequens multa competunt eis, quae aliis denegantur.

Et hoc sufficiat de primo principali.

Circa secundum tria faciam, quia primo ponam analogiae diversam acceptionem, secundo primorum a mediis et horum ad extrema in idoneitate participandi differentiae assignationem, tertio ipsorum primorum ad immediate superposita contractionem et ultimorum a superioribus seiunctionem et ex his propositi intentionem.

D De primo sciendum, quod, sicut dicit Maximus »commentator Dionysii super 12 cap. *Angelicae hierarchiae* super illo verbo[5]): "Sicut ubicumque a propria definitur analogia", et est textus antiquae translationis: Analogia invenitur ratio vel proportio, hic vero qualitatem meritorum vel gratiae opinor interpretari"«[6]). In tempore etiam proportio. Unde nova translatio[7]) sic habet: "Sicut unicuique a propria proportione definitum est". Et sic analogia est qualitas sive modus idoneitatis participandi correspondens proportioni naturae rei participantis[8]).

[4]) cf. supra, prop. 62C; Sannino 183,104–110

[5]) Dion., De cael. hier. 12 2; PG 3,293A; Heil 43,4–5; transl. Eriugenae: Simon–Kübel 178,71: "set sicut unicuique ante propria diffinitur analogia".

[6]) cf. Alb., Super Dion. De cael. hier. 12; Simon–Kübel 179,19–24

[7]) Dion., De cael. hier. 12 2; PG 3,293A; Heil 43,4–5; Dionysiaca 937,4

[8]) cf. Alb., Super Dion. De cael. hier. 12; Simon–Kübel 181,57–61

33 ex: in *V* 38 ex *om.* *O* 43 est: et *O* 49 scilicet sit: sit scilicet *V* 57 superposita: supra posita *V* 62 hic: hoc *O*

Digitized by Google

Distinguit autem Aristoteles in principio IV *Metaphysicae* suae tres modos analogiae[9]). Quorum unus est eorum, »quae attribuuntur alicui subiecto, quae attributio convenit eis per se et secundum rationem suae essentiae (et talia sunt novem praedicamenta), unde et per essentiam et non secundum solam denominationem convenit sic attributis ratio entis«[10]).

»Non sic autem ea, quae dicuntur per attributionem ad aliquid sicut ad finem, qui etiam est secundus modus; vel per attributionem ad aliquod efficiens, qui est tertius modus. Hoc enim accidit sic attributis, unde nec per essentiam sunt id, quod praedicatur de ipsis secundum hanc attributionem«[11]).

Et hoc de primo.

Verum cum omnis seyra dividatur in tria, in prima scilicet, media et ultima, E
ut dictum est, inter quae prima utpote absolutissima sunt dignissima, provectissima, praeoperantia et praesidentia, licet in eis sit multa differentia utpote gradatim intra ordinem distributis, media autem et significanter ultima respectu primorum sunt minus absoluta et contractiora et minus provecta et sic ministerialem seu servilem, non praesidialem, modum sortita, media vero respectu primorum sunt eis indigniora, sed respectu infimorum vel ultimorum sunt digniora. Ex quibus evidenter apparet, quod non solum primo, utpote absolutissimo, competit aliqua specialis virtus participandi monade superioris ordinis, licet per duo media, ut per duas praecedentes ostensum est[12]), quae tamen participatio nulli alii se sequenti competere potest, sed etiam omnibus primis ipsius seyrae sicut suae propriae monadi immediatius ceteris coniunctis competit ratione suae absolutionis, cum sint prima in intentione et per consequens dignitatis provectioris et praesidentiae amplioris quaedam susceptiva virtus et idoneitas participandi proprietate collocatorum in proxime superposito ordine, quae non potest competere nec mediis nec ultimis utpote multum a propria monade distantibus et ex hoc ignobilibus et quasi ministris superiorum. Sicut pulchre exprimit Dionysius[13]) in libro et capitulo supra assignatis loquens de angelis: "Dicimus enim, quod totalem et superpositam divinorum ornatuum virtutem non habent postremi. Etenim particularem et iuxta proportionem existentem participant secundum unam universorum convenientem et communicativam ordinationem, sicut Cherubin sanctorum ordo participat sapientia et cognitione altiore, illi autem, qui post ipsos sunt substantiarum ornatus, participant quidem et sapientia et cognitione, particulari tamen ad

9) Arist., Metaph. IV 2, 1003a33–b5; cf. etiam Averr., Metaph. IV comm. 2; Venetiis 1562, 65rF–vI

10) cf. Theodor. de Vrib., De orig. 2 7; Sturlese 145,20–146,23

11) cf. Theodor. de Vrib., De orig. 2 7; Sturlese 146,23–29

12) cf. supra, prop. 108 et 109

13) Dion., De cael. hier. 12 2; PG 3,292C–293A; Heil 42,18–43,8; Dionysiaca 935,2–938,3

85 alii se *corr. ex inv. V* 87 monadi: monade *V* 94 divinorum: digniorum *ed.* | particularem: particulari *ed.* 95 existentem: existente *ed.* | universorum *add.* diversorum *O* 96 communicativam ordinationem: coniunctivam communionem *ed.* 97 illi: illarum *ed.*

Digitized by Google

ipsos et subiecta. Et totaliter quidem in participatione sapientiae esse et cognitionis commune est omnibus deiformibus intellectualium, attente[14]) autem et primo et secundario aut subiecte non est commune, sed sicut unicuique a propria proportione definitum est. Hoc autem et de omnibus divinis mentibus aliquis sine delicto definiat. Etenim sicut primae abundanter habent subiectorum sanctorum decentes proprietates, ita habent postremae primorum, non quidem similiter, sed subiective". Haec Dionysius.

Et sufficiat de secundo.

F De ultimo autem sciendum, quod omnis intentio non sistit in primis, sed pervenit usque ad ultima possibilia in ipsa per essentiam subsistere, et tunc determinatur ulterius per inferiorem intentionem, si est inferior (quod dico, cum non sit processus in infinitum nec in supra, nec in infra); determinatur, inquam, in alium ordinem, cuius suprema propter affinitatem et assimilationem copulantur finibus primorum secundum exigentiam ordinis universi, et per consequens possunt participare mediantibus infimis, quibus conectuntur superioris ordinis proprietate et perfectione supra positae proxime seyrae propter similitudinem ad eam per propriam analogiam[15]). Sed imperfectiora et multum distantia a primo principio sive intra ordinem sive etiam extra ordinem accepta ratione improportionis suae non sunt nata seu apta assumere sive assequi illam proprietatem, quam superiora adipiscuntur.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Quoniam quae quidem sunt propinqua ad illa naturam in suomet ordine sortientia digniora et diviniora, quae autem longius processerunt secundam et ministerialem, sed non primi operis et praesidialem in omni seyra sortita processum ex necessitate, haec quidem connaturaliter coniugata sunt his, quae ex superposito ordine, haec autem incopulabilia sunt ad illa. Non enim omnia aequalis sunt dignitatis, et si ex eadem dispositione sint. Neque enim una ratio, sed ut ab uno et ad unum procedunt ex propria monade. Quare neque virtutem sortita sunt eandem, sed haec quidem suscipere possunt supra positorum immediate participationes, haec autem dissimilata his, quae a principiis ad plurimum processibus tali pendent secus potentiae.

Probatio quoad primam partem talis est: Omnia primo naturam in suomet ordine sortientia digniora et diviniora participare possunt locatis in superposita pro-

14) "attente": transl. Eriugenae, Dionysiaca 937,2
15) cf. Procl., Elem. theol. 147 comm.; Dodds 128,34–130,3; Boese 73,3–6

99 cognitionis: cognitione *O* 100 intellectualium: intellectibus *ed.* 101 est: esse *O* 103 etenim *coni.*: est enim *codd.* (est *dub. V*) 104 decentes: dicentes *V* 105 subiective: subiecte *ed.* 123 praesidialem: praedialem *V* 130 est *om. O*

Digitized by Google

xime seyra per analogiam; sed omnium, quae secundum unamquamque seyram disponuntur, prima quidem et monadi suae coniuncta sunt huiusmodi: ergo etc.

Istius rationis primo declaratur minor sic: Omnia primi operis et sortita processum praesidialem ex necessitate sunt naturam primo sortientia in suimet ordine et digniora et diviniora; sed omnium etc. sunt huiusmodi: ergo etc.

Deinde ibi: *Haec quidem connaturaliter*, probatur maior principalis rationis sic: Omnia coniugata connaturaliter his, quae ex superposito ordine, participare possunt locatis in superposita proxime seyra per analogiam; sed omnia naturam primo in suimet ordine sortientia et digniora et diviniora sunt huiusmodi: ergo etc.

Probatio vero secundae partis, quae est per oppositam rationem, permiscetur probationi primae partis. Et potest formari talis ratio e converso ad primam: Omnia naturam ultimo in suamet dispositione sortientia et per consequens indigniora et minus divina non sunt nata assumere illam participationem locatorum proxime in superposita seyra per analogiam; sed omnia imperfectiora et multum distantia a suo primo principio sunt huiusmodi: ergo omnia etc.

Minor probatur sic: Omnia submissum et ministerialem seu servilem processum sortita sunt naturam ultimo in suamet dispositione sortientia indigniora et minus divina; sed omnia imperfectiora et multa distantia a suo primo principio sunt huiusmodi: ergo etc.

Maiorem sicut et minorem ex opposito probationum primae partis sic ostendit: Omnia incopulabilia his, quae ex superposito proxime ordine, non sunt nata etc.; sed omnia naturam ultimo etc. sunt huiusmodi: ergo etc.

Non enim omnia etc.: Hic removetur dubium, quod oriri posset ex praecedentibus, quia posset aliquis dicere, quod omnibus eiusdem dispositionis seu seyrae debet convenire una virtus participandi. Quod sic removetur, quia omnia, etsi sint ex eadem dispositione seu seyra ita, quod sint unius intentionis, tamen non omnia sunt aequalis dignitatis, licet sint eiusdem dispositionis, sicut neque una ratio sive proportio, cum prima sint in intentione primo et per se, media autem sint participantia ea semper et connaturaliter, ultima autem participent ea quandoque tantum. Et per consequens non sunt sortita eandem virtutem, sed haec quidem, scilicet digniora, possunt suscipere participationes superiorum immediate, haec autem, scilicet indigniora, dissimilata processibus ad plurimum distantiae his, quae a principio immediate procedunt.

"Omnium" enim "eorum, quae secundum processum multiplicantur, prima sunt perfectiora secundis et secunda his, quae post ipsa, et consequenter eodem

133 monadi: monade *V* | etc. *om. V* 134 sortita processum praesidialem: praesidialem sortita processum *V* 136 etc. *om. V* 140 etc. *om. V* 143 naturam *ex corr. in marg. O* 144 divina: digna *V* 146 etc. *om. V* 150 etc. *om. V* 152 etc. *om. sed suppl. sup. lin. V* 153 sed omnia ... ergo etc. *om. sed suppl. in marg. m. post. V* 154 etc. *om. V* | posset: possit *O* 155 aliquis *corr. ex* quis *in marg. O* | seyrae: seyra *V* 156 convenire *corr. ex* communicare *sup. lin. O* communicare *V* 159 sint[1]: sic *O* 163 indigniora: digniora *V*

Digitized by Google

modo" per 36[16]), et sic ipsa imperfectiora, scilicet ultima, pendent a mediis et haec a primis secus tali potentiae, id est sine tali potentia assumendi participationes superlocati ordinis.

16) Procl., Elem. theol. 36; Dodds 38,30–32; Boese 22,1–3

167 36: 26 *O* 169 ordinis: ordini *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 111
OMNIS INTELLECTUALIS SEYRAE HI QUIDEM DIVINI SUSCIPIENTES DEORUM POSTHABITIONES, HI AUTEM INTELLECTUS SOLUM; ET OMNIS ANIMEALIS HAE QUIDEM SUNT INTELLECTUALES ANIMAE AD INTELLECTUS SUSPENSAE PROPRIOS, HAE AUTEM ANIMAE SOLUM; ET OMNIS CORPORALIS NATURAE HAE QUIDEM ET ANIMAS HABENT ASTANTES DESUPER, HAE AUTEM SUNT NATURAE SOLUM ANIMARUM EXPERTES PRAESENTIA

Ostenso, quod prima in omni seyra possunt participare proprietatem immediate superlocati ordinis, multum vero distantia seu ultima in ipsa seyra non, nunc auctor exponit se in tribus exemplis dicens: OMNIS etc.

Ad cuius evidentiam tria declarabo secundum numerum exemplorum. Circa primum tria faciam, quia primo dicam de seyrae intellectualis significatione, secundo de ipsorum intellectuum seyram intellectualem constituentium enumeratione, tertio ex praemissis de propositi intentione.

De primo notandum, quod, sicut ostensum est super 109[1]), licet auctor tantum A
enumeret quattuor maneries rerum, deos vicelicet, intellectus, animas, corporales naturas, tamen sunt plures maneries ita, quod ad praesens sicut et ibi tres rerum ordines, scilicet infinitatum, entium et vitarum, intermittit, ac si ordo intellectuum immediate deorum ordini copuletur, ordo vero intellectualium hypostasum habet primatum in seyra intellectuali comprehendente omnia qualitercumque sub proprietate intellectuali constituta, sive ipsa intellectualitas inexistat eis per essentiam sive primo et per se, sive participent ea semper et connaturaliter sive quandoque tantum, sicut super praemissa[2]) de seyrae ambitu est expressum.

Et hoc de primo.

De secundo sciendum, quod omnis intellectualitas qualitercumque subsistens B
consideratur tripliciter per 65[3]), vel ut "in causa principaliformiter" vel "secundum propriam existentiam" essentialiter vel in participantibus "exemplariter". Intellectualitas autem in causa principaliformiter considerata est principium et causa totius

[1]) cf. supra, prop. 109A
[2]) cf. supra, prop. 110B
[3]) Procl., Elem. theol. 65; Dodds 62,13–14; Boese 35,1–3

12 etc. *om.* *V* 13 exemplorum: extremorum *O* 15 ipsorum: ipso *O* 23 inexistat: existat *V* 30 in causa: vitam *O*

Digitized by Google

seyrae intellectualis et sic amethectum, in quod reducitur intellectualium tota seyra per 100[4]).

Verum omnis seyra, et per consequens etiam intellectualis, distinguitur in prima, media et ultima. Quod ut amplius appareat, intelligendum, quod omnis intellectus vel est substantialis vel accidentalis, sicut supra frequenter ostensum est.

Substantialis intellectus est duplex, quia vel est per se existens sive subsistens per sui a quocumque fulcimento, cui innitatur vel cuius sit pars, separationem, et omnis talis intellectus vocatur et est intellectualis hypostasis in ordine intellectualium constitutus. Qui ordo licet dividatur in tria, scilicet summos, medios et infimos intellectus propter gradatam distributionem intellectualitatis in eis, quae omnibus inexistit primo et per se, tamen differunt in ea secundum maiorem vel minorem absolutionem, sicut apparet ex essentialis ordinis descriptione habita super 21[5]). Totus autem iste ordo simul acceptus continet intellectus, qui sunt summi et unitissimi in tota seyra intellectuali et sic propinquissimi deorum ordini uniali. Est et alius intellectus substantialis, qui indiget re alia, cuius sit pars, quamvis eam constituat licet sub ordine agentis principalis, et talis est intellectus agens in anima, licet pars potior et suprema post unum.

Uterque tamen istorum intellectuum tam primi ordinis quam consequentium est exemplar totius entis in eo, quod ens, hoc est universitatis rerum, licet quolibet modo suo, ut inferius[6]) apparebit, ubi de intellectibus erit sermo.

Quis autem sit intellectus substantialis, iam patuit.

Verum intellectus accidentalis est, qui tenet ultimum gradum in intentione intellectualitatis existens secundum quosdam[7]) »accidens secundum esse naturae, licet habeat modum substantiae secundum esse conceptionale«, quamvis multi[8]) ponant eum substantiam quidam separatam, alii[9]) partem animae, tamen secundum omnes tenet ultimum gradum intellectualitatis[10]), sive numeretur secundum numerum rationalium animarum, quod etiam reputo consonum veritati, sive sit unus tantum secundum figmentum Averrois[11]).

Iste est intellectus potentialis sive possibilis et debilis illustratio intellectualis, qui fit actu per informationem, et sic est exemplar determinati entis, cuius specie informatur, in quod etiam solum fertur apprehendendo ipsum in sua ratione.

Et sic habemus tres gradus intellectuum, scilicet supremos, medios et postremos.

Et hoc de secundo.

4) Procl., Elem. theol. 100; Dodds 90,1–2; Boese 51,1–2
5) cf. supra, prop. 21C; Pagnoni-Sturlese 82,221–249
6) cf. e.g. infra, prop. 167
7) Theodor. de Vrib., De int. III 8 1; Mojsisch 183,4 et 18–29
8) cf. e.g. Averr., De an. III, t. comm. 18; Crawford 439,73–74
9) cf. e.g. Thom., Sent. libri De an. III 1; ed. Leon. 1984, 207,358–363
10) cf. e.g. Averr., De an. III comm. 19; Crawford 442,62–64
11) cf. Averr., De an. III comm. 5; Crawford 401,424–409,653

33 etiam: omnis *V* 43 unitissimi: vicinissimi *O* 45 qui: quae *O* 49 quolibet: quilibet *V* 52 tenet: tenus *O* 62 intellectuum: intellectualium *V* | supremos: summos *O*

Digitized by Google

Ex praemissis habetur, quod summi et unitissimi intellectus in seyra sive coor- C
dinatione intellectuali procedente ab uno primo amethecto et sic habente continuitatem quandam ad invicem suscipiunt posthabitiones sive participationes deorum[12]). »Ubicumque enim diversa coordinata sub invicem coniunguntur, oportet, quod id, quod est supremum inferioris ordinis, participet de superioris ordinis perfectione«[13]); superiora vero coordinationis intellectualis, scilicet summi et unitissimi intellectus, sunt huiusmodi et adiacent ordini deorum, cum principia inferiorum primorum finibus coniungantur[14]). »Sic igitur illi, qui sunt supremi« in seyra intellectuali, »dependent secundum quandam perfectiorem participationem propinquius ad deos et magis participent de bonitatibus et universalitate ipsorum. Et ideo dicuntur divini intellectus, sicut etiam dicit Dionysius[15]), quod supremi angeli sunt quasi "in vestibulis" divinitatis collocati. Inferiores vero intellectus« sicut nec angeli, »qui non pertingunt ad talem excellentem participationem divinae similitudinis, sunt intellectus tantum non habentes illam divinam dignitatem«[16]).

Et hoc de primo.

Circa secundum exemplum tria faciam, quia primo ponam animarum distinctionem, secundo differentiae earum assignationem, tertio ex praemissis subiungam propositi intentionem.

De primo sciendum, quod, ut sit in genere dicere, triplex est maneries anima- D
rum, una videlicet totalium, scilicet corporum caelestium, alia rationalium, quae partim sunt caelestes, partim quasi terrestres, tertia vero earum, quae sunt indalmata seu idola animarum.

Et hoc de primo.

Est autem istarum animarum, ut ad praesens sufficiat, talis differentia, quod E
primae se totis a propriis corporibus participantur separabiliter, ultimae se totis inseparabililer, mediae vero et separabiliter et inseparabiliter. Omnis autem anima separabiliter participata habet in se sicut suae substantiae supremam portionem principium sui motus vitalis, a quo etiam habet immortalitatem per 105 in declaratione[17]). Animae vero, quas tertio loco posuimus, carent omni illustratione intellectuali proprie accepta, cum supremum in eminentioribus earum sit aestimatio sensitiva, et per consequens, cum careant radice immortalitatis, cadunt se totis ab esse suis subiectis corruptis et sic solum sunt vitalizantes, non viventes proprie, licet

[12]) cf. Procl., Elem. theol. 111; Dodds 98,18–19; Boese 56,1–2; ex Thom., De caus. exp. 19; Saffrey 105,15–19

[13]) cf. Thom., De caus. exp. 19; Saffrey 106,21–24

[14]) cf. Dion., De div. nom. 7 3; PG 3,872B; Suchla 198,18–19; Simon 359,79–80; ex Thom., De caus. exp. 19; Saffrey 107,1–3

[15]) Dion., De cael. hier. 7 2; PG 3,208A; Heil 28,21; Dionysiaca 844,4; Simon–Kübel 104,86; Dion., De div. nom. 5 8; PG 3,821C; Suchla 186,4–5; Simon 320,65

[16]) cf. Thom., De caus. exp. 19; Saffrey 107,3–11

[17]) cf. supra, prop. 105B; Zavattero 236,43–237,83; cf. etiam Procl., Elem. theol. 105; Dodds 94,9–20; Boese 53,3–54,2

73 ad deos: a deo *ed.* 87 ad *iter.* *O* 90 se: sui *V*

Digitized by Google

aliqui contrarium opinentur. Mediae vero, cum partim inseparabiliter, partim separabiliter participentur, communicant cum extremis, cum inferioribus in sensualitate et cum superioribus in intellectualitate. Sunt enim sicut et primae suspensae ad proprios intellectus, a quibus etiam concausaliter processerunt, licet non modica sit, sicut et animarum, sic etiam differentia talium intellectuum.

Et hoc de secundo.

F Ex praemissis apparet, quod omnis animealis seyrae primae se totis sunt intellectuales, cum nulla vis sensitiva sit in eis, secundae vero sunt partim intellectuales et partim sensitivae, licet utraeque sint suspensae sive elevatae ad proprios intellectus, sed differenter, quia primae habent sibi intellectus semper et connaturaliter coniunctos, secundae vero non, ut inferius apparebit.

Et hoc de tertio.

Circa tertium exemplum tria faciam, quia primo ponam corporalis naturae divisionem seu distinctionem, secundo ipsarum differentiae assignationem, tertio ex praemissis propositi intentionem.

G De primo sciendum, »quod naturae seu corporum naturalium quaedam dependent ex anima ipsa continente et omnes operationes eorum dirigente et formante, quaedam autem destituta sunt anima et pendent tantum ex natura«[18]).

»Ex anima enim pendent, quorumcumque anima formativa est ut artifex formans et terminans corpus ad animeales perfectiones vitae. Quod contingit dupliciter in genere. Sunt enim operationes vitae activae et constitutivae rerum, et ad tales operationes format corpus suum anima nobilis« sive totalis, »quae operationes sunt large nihil propter sui indigentiam operantes et sunt omnino beneficae largitionem intelligentiarum« seu intellectualium hypostasum »ponentes in sensibilibus. Et ideo talem universalem, hoc est omnibus inferioribus proficuum, motum influunt suis corporibus«[19]) mediantibus qualitativis dispositionibus, ut superius est ostensum.

»Sunt autem quaedam animae formantes corpora multis indigentiis subiacentia. Et propter hoc ad illarum suppletionem formant organa, per quae dirigunt operationes, sicut manus formatur, ut sit instrumentum intellectus practici[20]). Et diriguntur operationes eius ab intellectu practico ad suppletionem indigentiae domus tegiminis et ceterorum operatorum, quae Graeci[21]) vocant apotelesmata. Quaedam autem organa formantur ad indigentiam sensitivae secundum omnes interiores et exteriores sensus«[22]), sicut »cor, quod est primum sensitivum«[23]),

[18]) cf. Alb., De caus. et proc. univ. II 3 17; Fauser 154,11–15

[19]) cf. Alb., De caus. et proc. univ. II 3 17; Fauser 154,16–25

[20]) cf. Arist., De part. animal. IV 10, 687a9–10 et 18–21; cf. etiam Alb., De animal. XIV 2 2,n.31; Stadler 964,30–34

[21]) cf. Eustrat., In Eth. Nic. I 1; Heylbut 8,34–36; Mercken 15,57–58

[22]) cf. Alb., De caus. et proc. univ. II 3 17; Fauser 154,30–35

[23]) cf. Alb., De princ. motus proc. I 1; Geyer 48,36

100 sic: sicut *O*   113 ex: a *V*   120 hoc est omnibus *om. V*   123 multis: multa *O*

Digitized by Google

cerebrum et huiusmodi. »Quaedam vero formantur organorum ad indigentiam vegetabilis, ut hepar, splen et stomachus et in plantis radix, stipes et ramus. Et in omnibus talibus operationes diriguntur et formantur ab anima« sibi proportionali, »propter quod rationalis animae organa nec moveri nec dirigi possent ab anima brutorum nec e converso. Eodem modo est de organis brutorum et plantarum. Quaedam autem corpora sine anima sunt, quae a forma naturali corporea terminantur ad esse, quae non nisi ad unum est operandum. Propter quod immobilia sunt per se ipsa. Animata autem omnia sunt multorum operativa nutriendo, augendo, generando, sentiendo, ratiocinando. Quae quidem triplici perficiunt spiritu, scilicet vitali, naturali et animali«[24].

Et hoc de primo.

Ex quibus etiam apparet, quod non solum in ingenerabilibus animae totales H
continent sua corpora subiecta, verum etiam animae inferioris ordinis secundum suos gradus continent sua corpora, quia »recedente anima corpus exspirat et marcescit. Naturalia autem sine anima existentia habent formas se continentes, quas non habent a materia, secundum quod formae sunt, sed potius a caelo, quod primum formale corpus est. Cum enim motus caeli sit motus corporei et animati, quaedam causat ad modum corporis, scilicet inanimata formis tantum naturalibus terminata, quaedam ad modum moventis corpus, scilicet ad speciem motoris. Et hoc vel simpliciter«, sicut quidam[25] dicunt de anima rationali, »vel secundum aliquid«, scilicet secundum determinatas species animae totalis, et »aut propinquius ut sensibilia aut longius ut vegetabilia«[26]. Et licet omnis anima suum corpus contineat, tamen continentiae differentia ex superioribus satis patet.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis apparet, quod omnis corporalis naturae hae quidem, scilicet I
nobiliores et supremae, puta corpora caelestia et complexionata secundum diversitatem complexionum, habent animas desuper astantes. "Omnibus enim corporibus" nobilior "substantia est animae" per 20[27] et sic eminentior, et licet uniantur essentialiter et se mutuo penetrent, nihilominus tamen animae dicuntur astare corporibus, quia continent ea et figunt in esse vitali et animeali, et quanto corpus magis accedit ad aequalitatem caeli, tanto habet animam nobiliorem sibi desuper astantem. Hae vero naturae corporum, scilicet simplicium, puta elementorum sive catholicorum sive notorum et mixtorum, sunt expertes praesentia animarum.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

24) cf. Alb., De caus. et proc. univ. II 3 17; Fauser 154,36–51
25) cf. Alb., De caus. et proc. univ. II 3 17; Fauser 154,71–72
26) cf. Alb., De caus. et proc. univ. II 3 17; Fauser 154,60–74
27) Procl., Elem. theol. 20; Dodds 22,1; Boese 13,1

138 a *suppl. cum Alb.*: *om. codd.* 138 triplici: tripliciter *V* 146 corporei: corpori *O* | et *suppl. cum Alb.*: *om. codd.* 149 rationali: totali *O* | vel² *om. sed suppl. sup. lin. V* 152 tamen: cum *V* | continentiae: continentia *O* 157 nobilior *om. sed suppl. et add.* est *in marg. m. post. V* | substantia est animae: animae substantia est *V*

Digitized by Google

COMMENTUM

Uniuscuiusque enim seyrae non totum genus ad id, quod ante ipsum, suspendi natum est, sed quod in ipsa perfectius et sufficiens superpositis copulari. Neque igitur omnis intellectus deo exadiacet, sed summi et unitissimi intellectuum. Isti enim divinis unitatibus cognati. Neque omnes animae participant intellectu participabili, sed quaecumque intellectualissimae; neque omnes corporales naturae assumunt animam praesentem et participabilem, sed perfectiores et rationabiliores. Et ista ratio demonstrationis in omnibus.

Probatio elementi quoad primam partem talis est: Ubicumque alicuius seyrae non totum genus natum est suspendi ad illud genus, quod ante ipsum, sed solum, quod in ipsa seyra perfectius et sufficiens superpositis copulari, ibi quaedam denominata ab ipsorum superiorum proprietate participant eorum posthabitiones, quaedam vero remanent solum in propria proprietate propter sui inferioritatem; sed omnis intellectualis seyrae non totum genus natum est suspendi seu elevari per contemplationem ad ordinem deorum, sed solum, quod in ipsa perfectius et sufficiens ipsis diis copulari, scilicet summi et unitissimi intellectuum: ergo omnis intellectualis seyrae hi quidem sunt divini intellectus suscipientes deorum posthabitiones, hi autem sunt intellectus solum.

Maior tota apparet per praemissam.

Minor probatur ibi: *Isti enim*, tali ratione. Omne cognatum divinis unitatibus natum est suspendi ad ordinem deorum; sed omnis intellectualis seyrae non totum genus intellectuum cognatum est divinis unitatibus, sed solum summi et unitissimi: ergo etc.

Neque omnis animae. Hic innuitur probatio secundae partis, et formetur ratio sicut prius quoad maiorem et addatur ista minor: sed omnis intellectualis animae non totum etc., sed solum etc., scilicet intellectualissimae: ergo etc.

Et nota, quod dicit participare quasdam animas participabili intellectu, quia quaedam sunt imparticipabiles, quaedam participabiles, ut inferius apparebit[28]).

Neque omnes corporales. Hic innuitur probatio tertiae partis, et est eadem ratio determinationis in omnibus et non quod vocat corpora nobiliora, perfectiora et rationabiliora propter subtilitatem.

[28]) cf. infra, prop. 163A; Jeck–Tautz 24,12–25,40

167 exadiacet: exiacet *V* 172 sed: scilicet *O* 175 propria *om. O* 185 etc. *om. V*
186 animae: causae *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 112
OMNIS ORDINIS PRIMA FORMAM HABENT EORUM, QUAE ANTE IPSA

Postquam ostensum est prima omnis seyrae participare posthabitionem immediate superlocatorum ordinum, nunc ostendit auctor prima omnium ordinum habere formam superiorum dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi evidentiam duo ostendam, suppositum scilicet et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam ordinum distinctionem in generali, secundo ordinis essentialis causalis subdivisionem in speciali, tertio ex hoc suppositum in universo totali.

De primo sciendum, quod duplex est ordo, ut saepe dictum est[1]), originalis A
videlicet et causalis.

Primus est duplex, quia vel distinctorum in esse hypostatico seu personali, quae tamen sunt unum in esse absoluto, et sic in tali ordine originis est unitio et discretio sine priori et posteriori, sine maiori et minori, sine digniori et indigniori, sine absolutiori et contractiori, sed in summa unitate, supersimplici simplicitate est summa coaevitas, summa aequalitas, summa et indifferens maiestas, summa immensitas unitione non excedente discretionem nec discretione unitionem, "et dictae unitionis propria et rursus discretionis quasdam proprias et unitiones et discretiones". Est enim unitio sive unitas in "supersubstantiali", "superdea", "superbona" et "superuna essentia, quae est super omnia, identitas totalis proprietatis existens super omnia"[2]). Discretio vero in genitoris geniti et utriusque amoris proprietate hypostatica, quae tamen tres hypostases sunt in se invicem per intimam collocationem et mutuam penetrationem, si tamen ita fas est dicere.

Unde Dionysius 2 cap. *De divinis nominibus*[3]) loquens de ista superbenedicta unitione et discretione sic dicit: "Et dicunt sancta Eloquia sequentes et dictae unitionis propria et rursus discretionis quasdam proprias et unitiones et discretiones sicut in unitione divina, id est supersubstantialitate, unitum quidem principali trinitati et commune: supersubstantialis essentia, superdea deitas, superbona bonitas,

[1]) cf. e.g. supra, prop. 21B; Pagnoni-Sturlese 78,81–83; prop. 21H; Pagnoni-Sturlese 89,472–476

[2]) Dion., De div. nom. 2 4; PG 3,641A; Suchla 126,11–17; Simon 58,66–69

[3]) Dion., De div. nom. 2 4; PG 3,641A–B; Suchla 126,11–127,7; Simon 58,66–74

2 prima: primam *O* | habent: habet *O* 4 posthabitionem: posthabitione *O* 6 etc. *om. V*
28 rursus: rursum *ed.* 29 supersubstantialitate: supersubstantiale *V*

Digitized by Google

quae est super omnia identitas totalis proprietatis existens super omnia, super principatum unitas, ineffabile, multiluminis, ignorantia, perfecte intelligibile, omnium positio, omnium ablatio, quod est super omnem et positionem et ablationem, mansio principalium personarum et in se invicem, si ita oportet dicere, et collocatio totaliter superunita. Quemadmodum lumina luminarium, ut sensibilibus et propriis utar exemplis, existentia in domo una et tota in se invicem totis sunt et diligentem habent ad se invicem discretionem proprie subsistentem unita discretione et unitione discreta". Et infra[4]): "Ibi autem supersubstantialem unitionem collocari dicimus non super solas unitiones, quae sunt in corpore, sed et super illas, quae sunt in animabus ipsis et in ipsis mentibus, quas habent non mixte et supermundane tota per tota deiformia et supercaelestia lumina secundum participationem unitionis ab omnibus segregatae proportionalem participantibus. Est autem et discretio in supersubstantialibus theologiis, non quam dixi tantum, quod secundum ipsam unitionem immixte et inconfuse collocatur unaquaeque principalium personarum, sed quod et ea, quae sunt supersubstantialis fecunditatis, non convertuntur ad se invicem. Solus autem fons supersubstantialis deitatis est pater, neque filius est pater, neque pater est filius, custodientibus hymnis propria religiose unicuique thearchicarum personarum. Istae quidem sunt secundum ineffectibilem et unitionem et essentiam et unitiones et discretiones". Haec Dionysius de ordine originis divinissimarum personarum.

Secundus autem est ordo originis distinctorum tantum in esse respectivo respectibus originis distinguentibus, non tamen constituentibus tres hypostases, qui invenitur in omni hypostatico citra primum, ut superius[5]) latius est ostensum et nihilominus in suis locis inferius[6]) ostendetur.

Quid autem sit ordo causalis et quomodo in eo in quibusdam sint prima, media et infima, puta in omnibus citra primum ordinem, qui est ordo deorum, in quo est tantum unum primum, ex superioribus satis claret.

Et hoc de primo.

B De secundo notandum, quod secundum septem unitates, quarum quaelibet est prime et principaliter alicuius ordinis sive totalis sive partialis, sunt septem ordines causales essentiales, licet essentialis causalitas in septimo, puta ordine naturarum, ut plurimum deficiat, scilicet unitatum, infinitatum, entium, vitarum, intellectuum, animarum et corporalium naturarum.

Et hoc de secundo.

[4]) Dion., De div. nom. 2 4–5; PG 3,641C–D; Suchla 128,3–15; Simon 59,60–67,63

[5]) cf. supra, prop. 21B; Pagnoni–Sturlese 78,74–80

[6]) cf. e.g. infra, prop. 157

31 existens: existentis *ed.* 37 habent *suppl.*: *om. codd.* 39 et: etiam *V* 48 ineffectibilem: ineffabilem *ed.* 50 personarum *om. V* 61 licet: sed *V*

Digitized by Google

Verum, quia isti ordines causales radicantur in habitudine superpositionis et C suppositionis, ideo distinguuntur in tria, scilicet suprema sive prima, media et ultima, ubi prima sunt absolutiora et magis exempta mediis, et sic perfectiora et eminentiora, media vero inter prima et ultima proportionaliter sunt locata. Et hoc sufficiat de primo principali.

Circa secundum tria faciam, quia primo dicam de formae diversa significatione, secundo de formae hic intentae propria acceptione, tertio ex praemissis de propositi intentione.

De primo notandum, quod »forma probatur per hoc esse, quod prima causa est D pura lux formalis, et quia causat per essentiam suam, sequitur necessario, quod eius effectus sit diffusio formalitatis: hoc enim est causalitas essentialis, sicut lux essentiali causalitate et formali nihil causat nisi lumen, talis autem diffusio est formale esse omnium«[7]).

»Et sic Plato[8]) bene posuit omnium primam ideam, scilicet prime unum, esse unam essentialiter. Aliter enim in causis formalibus iretur in infinitum. Sed tamen, cum hoc primum sit causa totalis ordinis universi et ordinatorum et cum causa essentialis praehabeat eminenter sua causata in se[9]), haec idea sive forma superessentialiter est omnis forma. Ideo Plato[10]) bene vocat hanc primam formam pluraliter ideas et mundum archetypum, id est principale exemplar omnium formarum mundi«[11]).

»Ista prima forma exerit se principaliter in formas primordiales, ex quibus emanant omnes formae rerum, inquantum sunt informatae virtute luminis causae primae, a qua habent, et quod sunt et quod causae sunt, et hoc virtuale lumen est sementis formarum, quod Plato[12]) dicit patrem deorum tradere diis ut illi ad par exequantur infundendo formas inferioribus secundum proportionem huius virtutis. Unde secundo modo ideae sive formae sunt intentiones seu lumina informatorum lumine causae primae, in quibus virtute sunt omnes formae inferiorum.

Et quamvis primum lumen omnia formans sit unum tam, prout est ab uno simplici primo, a quo non potest esse nisi unum[13]), quam etiam secundum se, quia ipsum omnia revocat "ad congregantis Patris unitatem"[14]), non tamen propter

[7]) cf. Ulric., De summo bono IV 2 5 2; Pieperhoff 94,18–23
[8]) cf. Arist., Metaph. I 6, 987b18
[9]) cf. Theodor. de Vrib., De anim. 8 2; Sturlese 19,15–18
[10]) cf. Arist., Metaph. I 6, 987b7–8; Plat., Tim. 31a3–b3; Waszink 23,21–24,4; Calc., Comm. 329; Waszink 323,12
[11]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 2 5 3; Pieperhoff 95,54–59
[12]) Plat., Tim. 41a7–b2; Waszink 35,9–13; 41c8–d1; Waszink 36,9–10
[13]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 1 1 8; Pieperhoff 10,237–11,246
[14]) Dion., De cael. hier. 1 1; PG 3,120B; Heil 7,6–7; Dionysiaca 728,4

80 hoc: licet *V* | causa²: casa *V* 83 archetypum: architipum *O* archetipum *V* 87 quod *add. sup. lin. O om. V* 89 exequantur *corr. ex* exequando *V*

Digitized by Google

hoc sequitur omnia esse unum secundum formam et rationem[15])«[16]), sed prima diversitas est in diis, qui etiam proprie vocantur ideae sive formae »tam, quia foris manent simpliciter exaltatae ab effectibus, quam etiam quia formant omnia alia effective et omnes omnium formae sunt in ipsis causaliter immo principaliformiter secundum eminentius esse quam sint in se ipsis«[17]).

Dii ergo de ordine uniali »sementem patris deorum ad par exequentes[18]) aliud genus formarum producunt. Quarum quaedam sunt per se subsistentes secundum ordines et gradus suos, quae adhuc nihilominus sunt verae formae, quia foris manent extra materiam[19]) et perfecte formant usque ad animam totalem exclusive, aliae vero formae non sunt verae formae, quia nec foris manent nec perfecte formant, sed formantur, et ideo potius sunt vel imagines verarum formarum[20]) quantum ad illas formas, quae retinent aliquid de puritate naturae intellectualis, ut animae rationales vel resultationes earum in materia naturali quantum ad illas formas, quae elevatae sunt super naturam secundum cognitionem et operativam virtutem eo, quod per se operantur plura, ut sunt animae sensibiles, vel secundum virtutem operativam solam, ut sunt animae vegetativae, in quibus tamen omnibus nihil manet lucis intellectualis, ut patet per praemissam, sed sunt animae solum vel sunt solum resonantiae illarum verarum formarum, sicut sunt formae naturales«[21]).

Inter veras vero formas et non veras, quia sunt extremae, necessario dantur formae mediae, scilicet animae caelorum, quae conectunt causaliter infimas cum supremis.

Ex praemissis apparet formae diversa significatio, quia dicitur et de forma thearchica et de principaliformi per se et secundum se subsistente, quae sunt verae formae, et de non veris secundum suos gradus et mediis inter extremas.

»Amplius forma dicitur de substantiali et accidentali, ut nomen formae sumatur generaliter pro omni eo, quod vel manet foris extra materiam et compositionem in simplicitate et puritate suae essentiae, vel quod informat ad aliquod esse secundum actum, vel quod est esse et modus rei, sive designet rem accidentaliter sive medio modo inter essentialiter et accidentaliter. Utraque autem praedictarum formarum dicitur dupliciter quid substantiale. Uno modo dicitur substantiale, quod habet rem et modum substantiae; ex opposito huius dicitur accidentale, quod habet rem et modum accidentis. Et sic forma substantialis dicitur, quae est substantia et actus,

15) cf. Alb., Metaph. I 4 10; Geyer 60,63–65; Arist., Metaph. I 5, 986b18–19
16) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 2 5 4–5; Pieperhoff 95,64–96,77
17) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 2 5 6; Pieperhoff 97,103–106
18) cf. Plat., Tim. 41c8–d1; Waszink 36,9–10
19) cf. Boeth., De Trin. 2; Moreschini 171,113–115
20) cf. Boeth., De Trin. 2; Moreschini 171,115–116
21) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 2 5 7; Pieperhoff 97,110–122

117 et *om.* *V* 122 vel quod: quod vel *V*

Digitized by Google

accidentalis vero forma dicitur, quae est accidens consequens hunc actum. Secundo modo dicitur substantiale, quod habet modum substantiae et rem accidentis, sicut se habet genus cuiuscumque accidentis respectu suarum specierum et species respectu individuorum. Haec enim omnia quid dicunt et quale significant vel quantum vel aliud huiusmodi, ut dicit Aristoteles[22]). Ex opposito vero huius dicitur accidentale, quod habet modum accidentis et rem substantiae, sicut animali accidit esse hominem, haec enim est per accidens: 'animal est homo'. Et hoc modo forma substantialis est omnis natura accidentis, quae est de essentia alicuius sui inferioris, forma vero accidentalis est omnis natura, quae non convenit subiecto secundum quod ipsum«[23]).

»Forma substantialis primo modo dicta, sicut dicit Plato in *Timaeo*[24]), est triplex, scilicet omnino a materia separata vel omnino cum materia coniuncta vel ex utraque natura composita, quae, licet secundum esse suum sit in materia, tamen elevata est super materiam plus et minus secundum omnia genera animarum. Item forma naturalis sive corporalis duplex est. Quaedam enim earum sunt tantum causae et non principia, quae non exeunt de potentia materiae ad actum ut formae corporum caelestium. Quaedam vero sunt causae et principia, ut sunt omnes formae naturales, quae educuntur de potentia materiae, et haec habent triplex esse, scilicet esse privationis, cum sunt in materia confusa habituali potentia, et secundo esse cuiusdam fieri, scilicet cum sunt in motu egressus potentiae ad actum, et sic forma est principium, et tertio habent esse quietum et perfectum in termino motus, et sic ipsa est causa esse compositi, quod significantes dicimus: 'hoc est aurum'. Ut ergo forma est causa, definitur[25]) esse species et exemplum et ratio definitiva et quod quid erat esse. Esse enim nihil aliud est quam diffusio essentiae formae in materia, sicut lumen nihil est aliud quam diffusio lucis in medio et huius genera«[26]).

»Forma autem, inquantum est principium, sic describitur, quod est essentia, scilicet in se considerata, secundum quod essentia dicitur, cuius actus est esse. Sic enim esse essentiam proprium est formae, quia esse non est actus nisi eius, quae, quando habita fuerit per motum in materia, quia forma naturalis non semper habetur, sed tantum per motum, nec est, nisi in materia proprie vel improprie dicta constituit speciem secundum esse, inquantum ipsa est tota quiditas rei«[27]).

[22]) Arist., Metaph. VII 1, 1028a11–13
[23]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 2 5 17; Pieperhoff 103,286–305
[24]) Plat., Tim. 48e2–49a4; Waszink 46,10–19
[25]) cf. Arist., Phys. II 3, 194b26–27
[26]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 2 5 18; Pieperhoff 103,306–104,329
[27]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 2 5 18; Pieperhoff 104,332–338

142 duplex est: est duplex *V* 143 non[1] *coni. cum Ulric.*: *om. codd.* 145 habent: habet *V* 148 habent *scr. cum Ulric.*: habet *codd.* 149 dicimus *lac. sed suppl. in marg. O* 151 definitiva: definita *O* 152 huius: *lac. sed* horum *suppl. i.m. O* 155 scilicet in se: in se scilicet *V* 157 habita *coni. cum Ulric.*: *om. codd.* | fuerit *dub. O* 158 habetur *lac. sed suppl. in marg. O*

Digitized by Google

»Accidentalis forma dicitur multipliciter: uno modo "forma vel circa aliquid constans figura"[28]. Alio modo dicitur forma omnis affectio subiecti secundum aliquod accidens, et sic dicit Gilbertus Porretanus[29], quod "forma est compositioni contingens simplici et invariabili essentia consistens". Tertio modo dicitur forma improprie ordinatio multorum ad unum movens, sicut dicitur forma exercitus. Quarto dicitur forma ordo vivendi, sicut lex dicitur praescribere formam vivendi«[30].

Praeter istas significationes formae tam accidentalis quam substantialis forma idem est, quod proprietas rei essentialis vel intentio, et dicitur a quibusdam[31] character vel figura.

Et hoc de primo.

E Verum, quid sit talis forma sive proprietas, sciendum, quod, ut ad praesens sufficiat, non est aliud nisi perfectio, quae est actus perficientis et perfecti. Et licet sit una in essentia unitate analogiae, tamen diversificatur seu potest habere differentiam ex parte agentis, quod secundum aliam et aliam rationem aliam et aliam perfectionem in esse inducit, sicut videmus in inferioribus, quod alia perfectio inducitur actione frigidi et calidi. Potest etiam habere differentiam ex parte recipientis propter diversam et differentem ipsius idoneitatem seu proportionem ad recipiendum, cuius exemplum est in motore orbis, qui, »sicut per lumen suum fundit formas, sic per motum sui orbis commiscentem et agentem materiam in diversas dispositiones attribuit cuilibet formae naturali propriam materiam, quae proprietas consistit in diversitate dispositionum, quas Plato[32] vocat merita materiae, secundum quod datur forma. Hoc autem fit, ut sic in diversis recipientibus possit motor indesinenter dare suas bonitates[33]«[34].

Eodem modo proportionaliter intelligendum, quod prima forma superessentialiter operans influit »lumen formale, quod est similitudo et effectus suae essentiae, omnibus ipsum recipere valentibus, et cum illud lumen participetur secundum diversam virtutem recipientium, ut supra dictum est, non est in eis ut unius ratio-

28) Arist., Cat. 8, 10a11–16; transl. Boethii: Minio-Paluello 27,3–4; cf. etiam Alb., De praedicam. 5 8; Borgnet 259a

29) Auctor. Arist. 33,n.1; Hamesse 306,64–65; ex Lib. de sex princ. 1 n.1; Minio-Paluello–Dod 35,3–4; Meyer 3,52

30) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 2 5 19; Pieperhoff 104,339–348; Alb., Phys. II 2 2; Hoßfeld 100,38–57

31) cf. Pap., Element. s.v. "Character"; Venetiis 1496,50b: "Character autem Graece, Latine forma dicitur"; cf. etiam Alb., Super Dion. De cael. hier. 4; Simon–Kübel 71,69

32) cf. Alb., Metaph. V 2 4; Geyer 240,81–82; Super Dion. De div. nom. 4,n.35; Simon 141,40–41; De nat. et orig. an. I 2; Geyer 5,56

33) cf. Alb., Metaph. V 2 4; Geyer 240,80–92

34) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 2 5 22; Pieperhoff 106,397–402; ex Alb., Metaph. V 2 4; Geyer 240,80–88

160 circa *add.* hoc *sup. lin. O* 162 compositioni: componi *O* 179 cuilibet *lac. sed suppl. in marg. O* 183 intelligendum ... superessentialiter *om. sed suppl. in marg. sup. V*

Digitized by Google

nis, sed ut unum multiformiter participatum secundum diversum esse, et ex illa multiformitate variatur per diversos ordines et gradus ordinatorum«[35]).

Et hoc sufficiat de secundo.

Ex praemissis apparet tertium, qualiter videlicet prima omnis ordinis habeant F formam eorum, quae ante ipsa, cum eaedem sint perfectiones formales superiorum et inferiorum, sed superiorum eminenter et universaliter, inferiorum autem particulariter et subiective. Verum, quia prima ordinum inferiorum sunt copulata finibus superlocatorum proxime et sunt absolutiora et eminentiora in ipso ordine inferiori, ideo magis idonea sunt participare perfectione seu proprietate ordinis superioris quam inferiora et multum a propria monade distantia, quae suscipere non sunt nata per 110[36]). Licet ibi loquatur de seyra, tamen eadem est ratio utrobique. Haec est enim ratio conexionis non solum in eodem ordine, sed etiam in distinctis propter continuitatem processus causalis nihil relinquentis vacuum minus quam situs corporum, quod suprema inferiorum immediate superlocatorum finibus copulantur. "Copulatio autem omnis fit per similitudinem"[37]) copulatorum; similitudo vero fundatur in habere eandem formam sive proprietatem, cum sit rerum differentium eadem qualitas, quae per prius dicitur de forma substantiali seu essentiali. Quare omnis ordinis prima, ut copulata superioribus, habent formam ipsorum superiorum, licet secundum submissionem.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Quae enim secundum unamquamque summitatem, genera propter similitudinem copulantur superpositis et propter continuitatem processus totorum. Quare qualia sunt illa primo, talia sortita sunt et haec formam cognatam ad illorum naturam, et videntur esse talia secundum proprietatem hypostasis, qualia, quae ante ipsa.

Probatio elementi talis est: Omnia copulata et cognata his, quae ante ipsa, habent formam sive proprietatem eorum, quae ante ipsa; sed omnis ordinis prima sunt huiusmodi: ergo etc.

Maior sic ostenditur: Omnia similia aliquibus, inter quae est continuitas processus totorum, habent formam eorum, quae ante ipsa; sed omnia copulata et cognata his, quae ante ipsa, sunt huiusmodi: ergo etc.

Minor principalis rationis apparet per duas praemissas.

Quare qualia etc. Quia posset aliquis dicere, quod existentia unius proprietatis seu formae vel intentionis sunt unius ordinis, sed hic supponuntur esse diversi

[35]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 2 5 11; Pieperhoff 99,193–100,198

[36]) Procl., Elem. theol. 110; Dodds 98,1–5; Boese 55,1–5

[37]) Procl., Elem. theol. 147 comm.; Dodds 130,2; Boese 73,5

190 ordinis: corporis *V* 192 et[1] *add.* secundum diverum esse *V* 193 subiective *coni.*: subiecte *codd.* 197 loquatur: loquitur *V* 219 qualia *coni.*: qua *codd.* 220 vel: sive *V*

Digitized by Google

ordines, ergo non sunt eiusdem formae, hoc removet dicens: Quare et haec, scilicet prima inferioris ordinis, sortita sunt formam cognatam ad illorum superiorum naturam, inquantum sunt talia secundum posthabitionem, qualia sunt superiora primo, et sic videntur esse secundum quandam proprietatem suae hypostasis, talia, qualia sunt, quae ante ipsa.

224 quandam *corr. ex* quasdam *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 113
OMNIS DIVINUS NUMERUS UNIALIS EST

Ostensis supra condicionibus omnium ordinum et ordinatorum in generali nunc auctor transfert intentionem suam ad ordines in speciali et primo prosequitur condiciones ordinis supremi dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam divini distinctionem et hic intenti declarationem, secundo numeri, prout hic accipitur, expositionem, tertio ex praemissis suppositi intentionem.

De primo sciendum, quod, quia "omne, quod qualitercumque subsistit, aut A
secundum causam est principaliformiter, aut secundum existentiam, aut secundum participationem exemplariter" per 65[1]), cum ergo intentio divinitatis subsistat, ipsa vel erit in causa principaliformiter, vel secundum existentiam essentialiter, vel secundum participationem exemplariter, et sic intentio divinitatis est quid analogum, quod per prius dicitur de prime Deo, qui, sicut et "omne prime et principaliter secundum unumquemque ordinem est unitum neque duo neque plura duobus" per 22[2]), ita et ipse unus est tantum.

»Sicut enim essentia et esse eius et similiter bonitas est maior, quam cogitari potest, ita unitas eius maior est, quam possit cogitari. Unitas autem maior, quam cogitari potest, ut dicit Avicenna[3]), est, quae nec actu nec potentia nec opinione communicabilis est. Talis ergo erit unitas prime Dei. Est enim aliquid actu unum, potentia tamen divisibile, ut continuum, aliquid vero est unum, quod nec actu nec potentia est divisibile, ut sol et cetera corpora caelestia, quae constant ex tota sua materia; et aliquid est actu plura, quod tamen participat unam speciem, secundum quod dicit Porphyrius[4]), quod "participatione speciei plures homines unus" homo. Aliquid actu nihil est, quod tamen opinione multiplicabile est, ut domus heptangula, quae forte nulla est, opinione tamen et arte multae fingi possunt. Et ita Deus deorum dominus unus est, quod nec actu nec potentia nec opinione sapientis plures esse possunt«[5]).

1) Procl., Elem. theol. 65; Dodds 62,13–14; Boese 35,1–3
2) Procl., Elem. theol. 22; Dodds 26,1–2; Boese 15,1–2
3) Avic., Metaph. III 3; Van Riet 115,48–116,49
4) Porphyr., Isag.; Busse 6,24; Minio-Paluello–Dod 12,17–18
5) cf. Alb., Summa theol. I 6 29 1 1; Siedler 215,27–44

5 etc. *om.* *V* 16 unitum: unum *ed.* 17 unus *om. sed suppl. in marg.* *V* 21 prime Dei: divinae naturae *ed.* 23 est: nec *V*

Digitized by Google

»Et hoc est, quod vult Boethius[6]), cum dicit: "nulla ergo in eo diversitas, nulla ex diversitate pluralitas, nulla ex accidentibus multitudo" atque idcirco nec numerus. »Deus vero a deo nullo differt nec vel accidentibus vel substantialibus differentiis« in subiecto positis distat: ubi vero nulla est differentia, nulla est omnino pluralitas; quare nec numerus[7]); igitur unitas tantum". Haec Boethius.

Ista unitas est per se deitas secundum illud Dionysii 11 cap. *De divinis nominibus*[8]): "Per se deitatem dicimus et divine et causaliter unum omnium superprincipale et supersubstantiale principium et causam, particulariter autem datas ex deo imparticipabili provisivas virtutes, per se substantificationem, per se vivificationem, per se deificationem, quibus existentia iuxta proprietatem suam participantia et vivificantia et existentia et divina et sunt et dicuntur". Et infra[9]): "Et quid oportet de istis dicere? Quando quidam divinorum nostrorum sanctorum magistrorum et ipsius bonitatis et deitatis substantificationem dicunt superbonam, superdeam, per se bonitatem et deitatem dicentes beneficum et deificum ex deo proveniens donum". Haec Dionysius.

Quae autem sint provisivae virtutes datae sive procedentes et productae a Deo imparticipabili, quae et sunt et dicuntur divinae, quas postea dixit per se bonitatem et deitatem, expressius declarat in 2 *Epistola ad Gaium monachum*[10]), quae sic incipit: "Quomodo qui super omnia et super thearchiam et super boni principatum?". Et infra[11]): "Etenim si hoc principium sit deificandi et bonos faciendi deificatos, qui est superprincipalis omni principio et super ita praedictam deitatem et bonitatem est, sicut thearchiam et boni principatum". Haec Dionysius.

Ista deitas thearchiae secundum Platonicos inexistit divinis per essentiam, quae etiam constituunt divinum numerum, ut statim patebit, et est multiplicabilis consequenter. Et quia per posterius dicitur de eis deitas in attributione ad prime deitatem, propter quod secundum Dionysium 13 cap. *De divinis nominibus*[12]) "et omnia ad ipsam iuste remittuntur et reponuntur, a qua et ex qua et per quam et in qua et ad quam omnia sunt et coordinata sunt et manent et continentur et adimplentur et convertuntur. Et non invenies aliquid existentium, quod non in uno, secundum quod omnis deitas supersubstantialiter nominatur".

Quod autem sit participative divinum, cum non sit proportionale ad prime Deum sicut nec cognatissimum nec etiam affine, ad praesens pertranseo gratia brevitatis, cum hic solum intendatur de divino per essentiam.

Et hoc de primo.

[6]) Boeth., De Trin. 2; Moreschini 171,118–124
[7]) cf. Alb., Summa theol. I 6 29 1 1; Siedler 215,45–50
[8]) Dion., De div. nom. 11 6; PG 3,956A–B; Suchla 222,14–18; Simon 422,68–71
[9]) Dion., De div. nom. 11 6; PG 3,956B; Suchla 223,4–7; Simon 425,75–77
[10]) Dion., Epist. 2; PG 3,1068A; Ritter 158,3; Simon 483,70
[11]) Dion., Epist. 2; PG 3,1069A; Ritter 158,6–9; Simon 483,72–74
[12]) Dion., De div. nom. 13 3; PG 3,980C; Suchla 228,12–16; Simon 441,76–79

33 distat: distent *ed.* 36 omnium *add.* et *V* 39 proprietatem *illeg. V* 41 nostrorum sanctorum: sanctorum nostrorum *V* 48 qui: quidem *O* 53 etiam: et *V* | patebit: patenbit *O* | consequenter: contra *O* 60 quod: quid *V*

Digitized by Google

B

De secundo notandum, quod numerus et multitudo essentialiter ordinata ponitur pro eodem. Numerus enim est multitudo ex unitatibus profusa secundum arithmeticum[13]) »et cognoscitur divisione continui secundum physicum[14]), et secundum Damascenum[15]) "differentia" divisiva est "causa numeri"«[16]).

Sicut ergo unum est principium numeri, ita secundum Avencebrol libro III *Fontis vitae* cap. 19[17]) "unum est radix multiplicitatis". Et infra[18]): "Multitudo est congregatio unitatum, unitates congregatae dividuntur in una", "et una partes sunt multitudinis. Ergo natura multitudinis est in singulis unis".

Ex quibus apparet pro eodem accipi numerum et multitudinem. Est autem "omnis multitudo aut ex unitis aut ex unitatibus" per 6[19]), ubi sic dicitur in commento[20]): "Si enim est per se unum, est, quod primo ipso participat ex primo unitum. Hoc autem ex unitatibus". Et infra[21]): "Oportet autem esse, quod primo unitum", hoc autem "ex unitatibus". Unde sicut "omnis primordialis unitas duplicem constituit numerum" per 64[22]), ita etiam prime unum suo modo, propter quod concluditur ibidem in corollario[23]): "Ex hoc itaque manifestum, quod unitates, quae quidem per se perfectae, ab uno processerunt". Et sic apparet, quod numerus hic intentus est primus et supremus inter omnes ordines per se perfectos et constituitur ex antarkes, id est per se principibus, qui sunt divini per essentiam. Unde etiam talis ordo sive numerus divinus a Dionysio vocatur thearchia, ut superius est expressum[24]).

Et hoc de secundo.

Ex praemissis evidenter colligitur suppositum, quid scilicet sit divinus numerus. C

Quomodo autem proprie addatur et praemittatur signum universale consignificans universaliter, »cum in cassum consignificatum ponatur circa significatum, quod non videtur susceptibile consignificati illius. Unde circa proprium et singulare nec qualitas communis ponitur nec pluralis numerus nec signum distributivum«[25]), ut in sequenti elemento[26]): "Omnis deus est unitas per se perfecta". In

13) cf. Boeth., De arithm. I 3; Oosthoot–Schilling 15,2–16,4
14) cf. Arist., Phys. III 7, 207b13
15) Ioann. Damasc., De fide orthod. III 8; Kotter 181,16–17; Buytaert 291,47–48
16) cf. Alb., Summa theol. I 6 29 1 1; Siedler 216,2–7
17) Avenc., Fons vitae III 19; Baeumker 122,23
18) Avenc., Fons vitae III 19; Baeumker 123,5–9
19) Procl., Elem. theol. 6; Dodds 6,22; Boese 5,1
20) Procl., Elem. theol. 6 comm.; Dodds 6,26–28; Boese 6,6–7
21) Procl., Elem. theol. 6 comm.; Dodds 6,29–30; Boese 6,8–9
22) Procl., Elem. theol. 64; Dodds 60,20; Boese 34,1
23) Procl., Elem. theol. 64 comm.; Dodds 62,5–6; Boese 35,18–19
24) cf. supra, prop. 10A; Pagnoni-Sturlese 178,61–64; ex Dion., Epist. 2; PG 3,1068A; Ritter 158,3; Simon 483,70
25) cf. Alb., Summa theol. I 6 29 1 1; Siedler 216,23–27
26) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16; Boese 57,1

64 ordinata: ordinato *O* | ponitur: ponuntur *O*   75 ex: et *ed.*   78 constituit: substituit *ed.*
79 corollario: correlatio *V*   82 ex: per *V*

Digitized by Google

proposito vero videtur esse collectivum sine distributione, cum divinus numerus utpote singularis partes non habeat subiectivas.

Vel dicendum aliter, quod multi sunt numeri divini et secundum essentiam et secundum participationem, ut inferius apparebit[27]), propter quod divino numero applicatur signum universale, licet tantum unus sit divinus per essentiam.

Et hoc de primo principali.

Circa secundum tria faciam, quia primo dicam de unius secundum Aristotelem acceptione et eius ad transcendentia comparatione, secundo de unius secundum Platonem triplici acceptione, tertio ex praemissis de propositi intentione.

D De primo sciendum, quod »ista quattuor, ens, unum, verum, bonum, secundum positionem Aristotelis[28]) convertuntur secundum supposita et non secundum intentionem nominum[29]), quamvis unumquodque ipsorum aliquo modo induat rationem alterius secundum modum existendi, quem habet. Unde etiam unum, verum, bonum non addunt super ens nisi quosdam modos existendi, qui vel consistunt in negatione vel in effectu consequente«[30]).

»Tamen primus est intellectus entis, circa quem ut modi quidam essendi ponuntur intellectus aliorum, scilicet unius, veri et boni. Est enim primum ens«[31]), cum per eum res differat a nihilo vel non ente.

»Esse autem entis potest accipi ut absolutum aut relatum ad ipsius esse principium. Si primo modo, tunc est proprius intellectus esse et entis. Si secundo modo, aut refertur ad principium formale vel finale. Licet enim haec unum sint, tamen intentiones principiandi non sunt unum. Si refertur ad principium formale, aut refertur ad ipsum secundum actum proprium formalis principii aut secundum actum consequentem. Si primo modo, sic est intellectus unius: proprius enim actus formalis principii est terminare id, quod est, terminatum autem in esse indistinctum est in se et distinctum ab aliis per hoc ipsum, quod in esse terminatum est. Et sic secundum Aristotelem proximus intellectus ad ens est intellectus unius«[32]).

»Si vero referatur ad actum consequentem formalis principii, intellectus consequens est, quo discernitur in esse: et iste est intellectus veri. Et quod dico, 'quo discernitur', secundum habitum intelligitur, hoc est, quo discernibile est in esse; et ideo intellectum veri consequitur intellectus entis et unius. Si autem referatur ad principium finale, tunc est intellectus boni. Et quia ista quattuor in omni sunt, quod est et in causa et in causato et in universali et in particulari, nec potest aliquid intelligi esse, nisi statim occurrant ista quattuor inesse ipso, ideo ista quattuor convertuntur secundum supposita«[33]).

[27]) cf. infra, prop. 113E
[28]) apud Thom., In I Sent. 8 1 3; Mandonnet–Moos 199–200
[29]) cf. Theodor. de Vrib., De quid. 7 3; Cavigioli–Imbach 109,38–40
[30]) cf. Alb., Summa theol. I 6 28; Siedler 214,1–8
[31]) cf. Alb., Summa theol. I 6 28; Siedler 214,9–11
[32]) cf. Alb., Summa theol. I 6 28; Siedler 214,12–26
[33]) cf. Alb., Summa theol. I 6 28; Siedler 214,26–37

93 singularis: singulis *O* 96 universale *om. sed suppl. in marg. V* 104 etiam: et *O*
107 tamen: causa *O* 116 autem: aut *V* 122 et[1]: etiam *V* 123 finale: formale *O*

Digitized by Google

Haec est sententia Aristotelis de istis intentionibus formalibus, prout habent esse in anima, sicut apparet in X *Metaphysicae* suae, ubi etiam dicit Averroes super illo verbo: "Nam ens et unum universaliter praedicantur de omnibus maxime"[34]), id est "quomodo ens et unum praedicata sunt universalia, maxime quae non habent esse nisi in anima"[35]).

Et hoc de primo.

Verum secundum Platonem intentio unius non habet esse tantum in considera- E
tione, sed habet subsistentiam in rerum natura.

"Omne autem, quod qualitercumque subsistit, aut est secundum causam principaliformiter aut secundum essentiam aut secundum participationem exemplariter" per 65[36]): igitur intentio unius habet triplex esse, scilicet in prime uno et in unis secundum essentiam et in unis secundum participationem.

De istis tribus unis sic dicit Dionysius 13 cap. *De divinis nominibus*[37]): "Et oportet et nos multis ad unum virtute divinae unitatis conversos unitive laudare totam et unam deitatem, scilicet omnium causam, unum, quod est ante omne unum et multitudinem et partem et totum et definitionem et infinitatem et terminum et interminabilitatem, quod omnia existentia et ipsum esse definit et omnium esse et totorum omnium et simul et ante omnia et super omnia singulariter causa". Haec Dionysius de prime uno. Et statim subiungit[38]) de uno existente secundum essentiam, cui intentio unitatis primo et per se convenit, sic dicens: "Et super ipsum unum existens et unum ipsum existens terminat, quoniam existens unum, quid est in existentibus, numerabile; numerus autem essentia participat". Haec Dionysius.

Et item loquens de prime uno et existenti uno, quod est primo unum, et de participative et exemplariter unis sic dicit[39]): "Supersubstantiale autem unum existens unum et omnem numerum terminat et ipsum est unius et numeri et omnis existentis principium et causa et numerus et ordo. Propter quod unitas laudata et trinitas, quae est super omnia deitas, non est neque unitas neque trinitas, quae a nobis aut alio quodam existentium sit cognita. Sed ut superunitum ipsius et deigenitum vere laudemus, trinitatis et unitatis Dei nominatione supernominabilem nominamus et existentibus supersubstantialem". Haec Dionysius.

Et attende diligenter, quod sic enucleate distinguit[40]) triplex unum, scilicet prime unum, quod vocat supersubstantiale unum et omnium causam, et existens

[34]) Arist., Metaph. X 2, 1053b20–21; Vuillemin-Diem 188,17–18
[35]) Averr., Metaph. X comm. 6; Venetiis 1562, 255vL
[36]) Procl., Elem. theol. 65; Dodds 62,13–14; Boese 35,1–3
[37]) Dion., De div. nom. 13 3; PG 3,980C; Suchla 228,17–229,1; Simon 444,62–65
[38]) Dion., De div. nom. 13 3; PG 3,980D–981A; Suchla 229,1–3; Simon 444,65–66
[39]) Dion., De div. nom. 13 3; PG 3,980D; Suchla 229,3–10; Simon 444,66–70
[40]) Dion., De div. nom. 13 3; PG 3,980D; Suchla 229,3–5; Simon 444,66–68

130 quomodo: quoniam *ed.* | praedicata: praedicamenta *ed.* 136 essentiam: existentiam *ed.* 141 ante *suppl.*: *om. codd.* 147 unum ipsum: ipsum unum *V* 148 essentia: esse *O* 153 quae[1] est ... trinitas *om. sed suppl. in marg. inf. V* 154 nobis: nullo *O* | deigenitum: deigenum *ed.* 156 supersubstantialem: supersubstantiale *V*

Digitized by Google

unum, scilicet primo et per se unum, supra quod dicit esse prime unum sicut terminans ipsum, et quod est participans unum, unde supra[41]) dixerat: "Et nihil est entium, quod non participet uno".

Et hoc de secundo.

F Sane quia "omnis" "primordialis" unitas et "causa universo ordini suam proprietatem tradit et, quod est illa primo, hoc est hic secundum submissionem" per 97[42]), prime autem unum est simpliciter prima "primordialis unitas", ut patet per 64 in declaratione[43]), "duplicem substituens numerum, hunc quidem per se perfectarum hypostaseon"[44]), ergo tradit ei, scilicet tali per se perfecto numero ex unitatibus constituto, suam proprietatem, scilicet unialitatem. Cum igitur primus numerus sit divinus per essentiam, ipse etiam est et dicitur unialis, sicut enim prime intellectus constituit suum per se perfectum numerum ex traditione suae proprietatis intellectualem, ita etiam prime unum, quod omnibus donat virtutem producendi, substituit suum per se perfectum numerum utpote sibi simillimum et cognatissimum unialem.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Si enim divinus numerus causam habet praecedentem ut intellectualis intellectum et animealis animam, et est proportionalis ubique multitudo ad causam, palam utique, quia et divinus numerus unialis est, siquidem quod entheos, id est indeatus, hoc autem siquidem bonum et unum idem. Et enim bonum et Deus idem: non enim nihil est epekeina, id est ultra, et quod omnia appetunt, Deus hoc, et a quo omnia et ad quod, hoc autem bonum. Si ergo multitudo est deorum, unialis est multitudo. Atvero quia est, palam, siquidem omnis causa primordialis praecedit propriam multitudinem et similem ad ipsam et cognatam.

Probatio elementi talis est: Omnis multitudo proportionalis ad prime unum est unialis; sed omnis divinus numerus est huiusmodi: ergo etc.

Maior probatur sic: Sicut se habet multitudo proportionalis ad prime intellectum et ad prime animam, sic multo prius se habet multitudo proportionalis ad prime unum; sed omnis multitudo proportionalis ad prime intellectum est intellectualis, et proportionalis ad prime animam est animealis: ergo omnis multitudo proportionalis ad prime unum est unialis.

Minor principalis rationis probatur sic: Omnis multitudo est ubique proportionalis ad suam prime causam; sed prime unum est prime causa omnis divini numeri: ergo etc.

[41]) Dion., De div. nom. 13 2; PG 3,980A; Suchla 227,16–17; Simon 435,75

[42]) Procl., Elem. theol. 97; Dodds 86,8–10; Boese 49,1–3

[43]) cf. supra, prop. 64F; Sannino 197,146–157

[44]) Procl., Elem. theol. 64; Dodds 60,20–21; Boese 34,1–2

159 hypostaseon: ypostaseon *O* ypostason *V* 176 etc. *om.* *V*

Digitized by Google

Maior apparet per 21[45]), 28[46]) et 97[47]).

Minor probatur ibi: *Siquidem entheos*, sic. Prime Deus est causa eius numeri, qui est indeatus; sed prime unum est prime Deus et omnis divinus numerus est indeatus; ergo prime unum est causa omnis divini numeri.

Maior istius rationis apparet.

Minor probatur dupliciter. Primo sic ibi: *Hoc autem.* Illud, ultra quod est nihil, est prime Deus; sed ultra prime unum, quod idem est prime bono per 13[48]), nihil est per 8[49]): ergo prime unum est prime Deus.

Deinde ibi: *Et quod omnia*, adducitur secunda probatio sic: Illud, quod omnia appetunt et a quo omnia et ad quod, est prime Deus; sed prime unum idem existens prime bono est huiusmodi per 8 in commento[50]) et auctoritatem Dionysii supra allegatam: ergo etc.

Si igitur. Hic infert auctor principalem conclusionem ex suppositione dicens: ergo si est divinus numerus sive multitudo deorum, ipsa erit unialis.

Atvero. Hic ostendit ipsam esse tali ratione: Omnis causa primordialis praecedit et substituit multitudinem similem et cognatam ad ipsam; sed prime Deus est causa primordialis: ergo praecedit et substituit numerum divinum sive ordinem deorum: ergo talis ordo est divinus et unialis.

[45]) Procl., Elem. theol. 21; Dodds 24,1–3; Boese 14,1–3
[46]) Procl., Elem. theol. 28; Dodds 32,10–11; Boese 19,1
[47]) Procl., Elem. theol. 97; Dodds 86,8–10; Boese 49,1–3
[48]) Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,25; Boese 10,2
[49]) Procl., Elem. theol. 8; Dodds 8,30; Boese 7,2
[50]) Procl., Elem. theol. 8 comm.; Dodds 8,31–9,8; Boese 7,3–16

187 prime[1]: primo *V* 190 est nihil: nihil est *V* 191 bono: bonum *V* 195 bono: bonum *V* | huiusmodi *add.* ergo etc. *sed del.* *V* 196 etc. *om.* *V* 198 deorum: eorum *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 114
OMNIS DEUS UNITAS EST PER SE PERFECTA, ET OMNIS PER SE PERFECTA UNITAS EST DEUS

Postquam ostensa est condicio et proprietas divini ordinis, nunc auctor ostendit condicionem convertibilem ipsorum deorum dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam diversam de deorum pluralitate positionem, secundo subiungam Dei et deitatis expositionem et nominationis dei diversam acceptionem, tertio ex praemissis inferam suppositi intentionem.

A De primo notandum, quod »positio quorundam de diis, hoc est, quod plures essent dii, erat superstitiosa, quorundam vero non superstitiosa nisi solo nomine.

Superstitiosorum positio erat, qua ponebant ista visibilia esse deos, et hoc multipliciter, quia quidam ponebant corpora naturalia, quidam artificialia esse deos. Et item ponentes corpora artificialia ut idola esse deos quidam ponebant per solam humanam fictionem et hoc per poetica figmenta, contra quos agit Plinius *De naturali historia* libro II cap. 7[1]) et est summa rationis suae, quia transferebant humana ad divina, cum deberet fieri e converso«[2]).

»Alii ponebant corpora artificialia esse deos per numinis infusionem, sicut dicit Trismegistus *Ad Asclepium*[3]) et inferius apparebit[4])«[5]).

»Ponentes autem corpora naturalia deos variabantur, quia quidam ponebant caelestia, caelum scilicet et stellas, quidam elementa. Prima positio fuit fabulosa, secundum quod manifestum est ex Aristotele[6]) et Averroe XI *Metaphysicae* cap. 23[7]). De ponentibus elementa vel elementata deos satis apparet ridiculosum. Hae omnes opiniones superstitiosae erant et damnatae apud omnes vere philosophantes«[8]).

»Positio vero deorum non superstitiosa nisi nomine solum erat Platonis et Platonicam philosophiam veraciter sectantium, quippe secundum Hermetem[9])

[1]) Plin., Nat. hist. II 7 5; Mayhoff 132,14–22
[2]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 10; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 10va
[3]) Asclep. 23–24; Moreschini 64,12–20
[4]) cf. infra, prop. 120A
[5]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 10; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 10va
[6]) Arist., Metaph. XII 8, 1074b1–1074b14
[7]) Averr., Metaph. XII comm. 50; Venetiis 1562, 334rA–D
[8]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 10; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 10va
[9]) cf. Asclep. 23; Moreschini 63,14–15

7 de *om. sed suppl. sup. lin. V* 12 superstitiosorum: superstitiosarum *V* 14 item: *an* inter *scrib. est?* | deos *add.* et item ponentes *sed del. V* 22 XI *coni.*: V *codd.*

Digitized by Google

multi dicti sunt dii participatione eius, qui omnium est maximus, scilicet deus deorum«[10]). Unde et liber suus vocatur *De Deo deorum*, hoc est "Deus magnus dominus et rex magnus super omnes deos"[11]).

»Notandum tamen, quod sunt duae radices, per quas homines inciderunt in erroneam deorum positionem. Quarum una est, quod antiqui munera Dei appellaverunt deos, sicut recitat Augustinus IV *De civitate Dei* cap. 23[12]) et Cicero *De natura deorum* libro II cap. 24[13]). Et causa est secundum eundem, quod "quidquid magnam utilitatem afferebat generi humano, id non sine divina bonitate erga homines fieri arbitrabantur"[14]). Alia radix fuit, quod virtutes Dei per mundum diffusas vocaverunt deos. Ex his enim inciderunt in errorem homines, ut Dei muneribus et virtutibus honorificentiam seu cultum attribuerunt, qui est debitus soli munerum largitori virtutumque distributori, sicut manifestum est ex Augustino[15]) in eisdem locis«[16]).

Et hoc de primo.

B

De secundo sciendum, quod »hoc nomen 'Deus' quantum ad primum significatum, quod est ratio, a qua imponitur nomen, significat providentiam, quia, sicut Maximus monachus[17]) super 12 cap. *De divinis nominibus* Dionysii« tractans descriptionem deitatis, qua dicitur ibi[18]): "Deitas autem, quae omnia videt providentia et bonitate perfecta, omnia circumspiciens et continens et se ipsa implens et excedens omnia providentia ipsa utentia", hanc, inquam, descriptionem deitatis tractans sic dicit: »"Hoc nomen 'theos', quod apud nos est 'Deus', duas habet derivationes apud Graecos[19]), quia vel derivatur ab hoc verbo 'theoro', id est 'video' sive 'contemplor' sive 'considero', quia omnia circumspicit, vel ab hoc verbo 'theo', quod est 'curro', quia omnia providentia sua circuit" (haec Maximus) eo circuitu, de quo dicit Boethius in IV libro *De consolatione* prosa 6 circa finem[20]): "Sola est enim divina vis, cui quoque mala bona sint, cum eis competenter utendo alicuius

[10]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 10; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 10va

[11]) Ps. 95,3

[12]) Aug., De civ. Dei IV 24; Dombart–Kalb 119,13–17

[13]) Cic., De nat. deorum II 23,n.60–61; Plasberg–Ax 72,11–73,5

[14]) Cic., De nat. deorum II 23,n.60; Plasberg–Ax 72,14–16

[15]) Aug., De civ. Dei IV 25; Dombart–Kalb 119,1–23

[16]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 10; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 10vb; cf. etiam Aug., De civ. Dei IV 24; Dombart–Kalb 118,1–119,17

[17]) cf. Comment., In Dion. De div. Nom. 12; Cod. Paris. Lat. 17341, 276va; ex Alb., Super Dion. De div. nom. 12,n.7; Simon 430,35–40; cf. etiam Eriug., De divis. nat. I,n.12; Jeauneau 18,436–445

[18]) Dion., De div. nom. 12 2; PG 3,969C; Suchla 224,13–225,3; Simon 427,74–76

[19]) cf. Honor. August., Clavis phys. 17; Lucentini 13,10–11

[20]) Boeth., Philos. cons. IV 6,n.52–53; Moreschini 128,184–129,189

30 tamen quod *corr. ex inv. V* 34 id: ideo *V* | sine divina *corr. ex inv. V* 35 vocaverunt: vocavit *O* 36 errorem: errores *V* 37 attribuerunt: attribuerent *V* | munerum: muneri *O* 38 distributori: distributorum *V* | ex *om. V* 42 imponitur *praem.* incipitur *sed del. V*

Digitized by Google

boni elicit effectum. Ordo enim quidam est, qui cuncta complectitur, ut, quod ab assignata ordinis ratione discesserit, hoc licet in alium, tamen ordinem relabatur, ne quid in regno providentiae liceat temeritati"«[21]).

»Damascenus autem libro I cap. 12 dicit[22]): "Sicut autem sanctus Dionysius[23]) ait, 'bonum'" est principalius nomen eius. "Non enim est in Deo dicere primum esse, et ita bonum.

Secundum vero nomen 'theos', id est 'Deus', quod dicitur vel ab eo, quod est 'thetin', id est currere vel fovere universa, vel ab 'ethim', id est ardens". Et infra[24]): "vel a 'theaste', id est a considerando omnia«[25]). Nulla enim eum latent, immo omnium est contemplator". Haec Damascenus.

»Ex quibus omnibus colligitur, quod hoc nomen 'Deus' quantum ad primum suum significatum est nomen providentiae ipsius quantum ad quattuor eius opera, quae sunt prudentia, qua scit, quid unicuique congruit, et cura, qua bona conservat, et tertio bonitas, qua nocumenta repellit, et quarto providentiae circuitus, qua non solum bona, sed etiam mala, quae permittit, ordinat ad bonum[26]).

Et sic hoc nomen 'deitas' describit Dionysius ubi supra[27]) dicens: "Deitas autem dicitur, quae omnia videt" prospectu regiminis; "providentia" curae "et bonitate perfecta", qua non solum diffundit se in omnium creatione, sed et platicorum conservatione "omnia circumspiciens", non solum bona, sed etiam mala circumspectione ordinis, qui, ut dictum est ex Boethio[28]), "cuncta complectitur", omnia "continens"[29]) consumenda mala, ne consumant bona. Sic enim continentur bona in sua natura, quam naturam malum privat et corrumpit "et se ipsa implens"[30]) omnia deducendo singula secundum suas capacitates in proprios fines, in quibus participant proportionaliter summum bonum et ultimum finem "et excedens omnia providentia ipsa utentia"[31]), quia regit res ita, quod non commiscetur cum eis«[32]).

21) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 16 1; Beccarisi 108,2–10

22) Ioann. Damasc., De fide orthod. I 9; Kotter 31,14–15; Buytaert 49,18–22; cf. etiam Ulric. de Arg., De summo bono II 5 16 1; Beccarisi 108,10

23) Dion., De div. nom. 2 1; PG 3,636C; Suchla 122,10–123,1; 2 3; PG 3,640B; Suchla 125,13–18

24) Ioann. Damasc., De fide orthod. I 9; Kotter 32,16–17; Buytaert 49,23–24

25) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 16 1; Beccarisi 108,10–17

26) cf. Alb., Sent. I 2 11; Borgnet 65a–b

27) Dion., De div. nom. 12 2; PG 3,969C; Suchla 224,13–225,2; Simon 427,74–75

28) Boeth., Philos. cons. IV 6,n.53; Moreschini 128,186

29) cf. Dion., De div. nom. 12 2; PG 3,969C; Suchla 225,2; Simon 427,75

30) cf. Dion., De div. nom. 12 2; PG 3,969C; Suchla 225,2; Simon 427,75

31) cf. Dion., De div. nom. 12 2; PG 3,969C; Suchla 225,2–3; Simon 427,75–76

32) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 16 2; Beccarisi 108,19–109,36; cf. etiam Lib. de caus., 19 (20),n.155; Pattin 177,97–98: "causa prima regit res creatas omnes praeter quod commisceatur cum eis".

53 quidam: quaedam *O* 60 thetin: thetyn *O* thein *ed.* | ethim: ethyim *O* ethin *ed.* 61 omnia *add.* dicta *sed exp. O* 63 primum: principium *V* 69 prospectu: perspecta *O*

Digitized by Google

»Ex his patet bonitas huius descriptionis, cum non sit definitio rei significatae, quae est simplex et definiri non potest, sed est expositio nominis. Et ideo ponit quattuor actus, a quibus hoc nomen 'Deus' impositum est. Sed quantum ad id, cui nomen impositum est, quod est secundum eius significatum, significat ipsam naturam, essentiam seu intentionem omnibus eminentissimam, quia per opera providentiae in cognitionem naturae prime devenimus. Unde et Deus dicitur et est nomen naturae«[33]).

»Quod vero res non conservantur nisi virtute suae causae, solum prime bonum, quod est prima et universalis causa omnium simpliciter, est ultra omnium conservativa per providentiam propriae virtutis. Et secundum quod hoc nomen dicitur a providentia secundum perfectionem talis rationis, sic hoc nomen 'Deus' prime bono adeo proprium est, quod inquantum huiusmodi nec ipsis per se bonitatibus communicari potest, sicut nec communicari eis potest, quod non sint a prime bono, quia, si aliquid contineret se vel alia propria et non dependente virtute, illud non esset ab alio causatum. Inquantum tamen prime bonum explet providentiam suam per primordiales causas, sic actus providentiae primitus est in diis, ut infra[34]) videbitur, et per consequens nomen Dei«[35]).

»Ad cuius intellectum considerandum, quod prime bonum omnia, quae creat, per providentiam gubernat. Et quamvis per se principaliter omnia efficiat, tamen, ut dignitas causalitatis et divinae cooperationis non deesset universo, cui communicatae sunt omnes divinae bonitates naturaliter sibi communicabiles«, ita, quod nullus gradus bonitatis sibi desit, cum prime boni opus sit perfectissimum, »operatur etiam per primordiales causas et secundarias«[36]).

Et per consequens, sicut communicat eis virtutem productivam et provisivam, sic etiam communicat eis nomen deitatis. Et per consequens hoc nomen 'Deus' convenit prime bono principaliformiter et sic incommunicabiliter, ut dictum est, communicatur autem per se bonitatibus, scilicet rebus divinis ordinem unialem constituentibus essentialiter, sicut dicit Dionysius 12 cap. *De divinis nominibus*[37]): "Sanctos autem et reges et dominos et deos vocant Eloquia in singulis principaliores ornatus, per quos secundi ex Dei donis accipientes illorum distributionis simplicitatem circa sui ipsorum differentias multiplicant, quorum proprietatem primi provisive et deiformiter ad unitatem sui ipsorum congregant". Haec Dionysius.

[33]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 16 3; Beccarisi 109,37–48; "Deus dicitur et est nomen naturae": cf. Ambros., De fide I 1 7; Faller 7,11; ex Petr. Lomb., Sent. I 2 4; Grottaferrata 1971,64,2–3

[34]) cf. infra, prop. 120D

[35]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 16 4–5; Beccarisi 109,49–110,61

[36]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 18 9; Beccarisi 145,256–261

[37]) Dion., De div. nom. 12 4; PG 3,972B; Suchla 225,20–226,5; Simon 431,70–72

80 sed quantum ... (81) impositum est[1] *om. O* 87 quod *om. V* 92 bonum *ex corr. O*
96 principaliter: principaliformiter *V* 109 haec Dionysius *om. O*

Digitized by Google

Principalissimus autem ornatus est numerus sive ordo unialis et immediatus circa prime Deum, cuius proprietas est deitas, sicut etiam nomen testatur, quam secundum legem omnibus primordialibus causis inditam ipse Deus deorum et dominus dominantium tradidit secundum Platonicos modo nobilissimo, quo sortiri potest sibi cognatissimo et maxime similibus, quae produxit ante dissimilia per 28[38]). Sicut ergo omne constituens ordinem intellectualem est intellectus per essentiam, ita etiam omne constituens ordinem increatum est deus per essentiam.

»Dicitur tamen hoc nomen 'deus' esse de participantibus aliquam proprietatem divinam, et hoc sive per naturam sive per gratiam«[39]) secundum ordinem duplicis providentiae, naturalis videlicet et voluntariae, de quibus inferius dissereter[40]).

Per gratiam, secundum quod dicit Dionysius 12 cap. *Angelicae hierarchiae*[41]): "Invenies autem, quod et deos theologia vocat et caelestes et super nos substantias, et apud nos Dei amicissimos mirabiles et sanctos viros (alia translatio[42]): "et quidem divinum secretum superessentialiter simul omnibus et remotum et supercollocatum et nullum ab eorum, quae sunt, simile nominari proprie et omnino valet. Verumtamen quaecumque et intellectualium et rationalium ad unitatem eius et qualiscumque virtus universaliter convertitur et ad divinas ipsius illuminationes, quantum possibile, incessabiliter extenditur secundum virtutem, si iustum dicere, divina imitatione et divina univocatione digna facta est"), quamvis thearchico occulto supersubstantialiter ab universis segregato et totaliter supercollocato" "ipsi comparabile valeat nominari. Ceterum quaecumque et intellectualium et rationalium ad unitionem ipsius secundum virtutem totaliter sunt conversa et ad divinas ipsius illuminationes, sicut est possibile, incomprehensibiliter extenditur secundum virtutem, si est fas dicere, Dei imitatione et divina aequivocatione digna sunt habita". Haec Dionysius.

Ad idem facit auctor *De fato et providentia* 8 cap. circa finem[43]), ubi loquitur de cognitione animae super intellectum: "Hanc, o amice, divinissimam enter operationem animae aliquis operans, soli credens sibi ipsi, scilicet flori intellectus, et quietans se ipsum non ab exterioribus motibus, sed ab interioribus, deus factus ut animae possibile, cognoscet solummodo, qualiter dii omnia indicibiliter cognoscunt singuli secundum li unum". Haec auctor.

[38]) Procl., Elem. theol. 28; Dodds 32,10–11; Boese 19,1
[39]) cf. Alb., Summa theol. I 6 29 1 1; Siedler 216,63
[40]) cf. infra, prop. 120E–F; 129A; 135G; 141A; Retucci 45,11–46,40
[41]) Dion., De cael. hier. 12 3; PG 3,293B; Heil 43,12–19; Dionysiaca 939,3–941,3
[42]) transl. Eriugenae: Simon–Kübel 182,85–88
[43]) Procl., De prov. 8,n.32; Boese 140,1–5

110 et: etiam *O* 111 etiam: et *V* 114 et: etiam *O* 117 esse: etiam *V* 124 ab *coni.*: ei *codd.* 129 segregato: segregatis *O* 132 incomprehensibiliter: incomprehensibile *O* | extenditur: extendimur *V* extenduntur *ed.* 135 8 cap.: ac *O* 137 animae *om. O*

Digitized by Google

Per naturam vero participant divina proprietate superiora et prima ordinum per 129[44]. »Unde etiam quidam poetae et philosophi corpora caelestia et virtutes caelestium et quasdam virtutes terrestrium et quasdam etiam virtutes infernalium deos esse et dicebant participatione virtutis divinae. Propter quod, ut dicit Apuleius in libro *De deo Socratis* circa principium[45], deos dividebant in caelestes, subcaelestes sive terrestres et infernales. Et accipiebant deos participative dictos numina, scilicet virtutes et operationes divina influentia participata. Omnem enim virtutem productricem et gubernatricem rerum dicebant esse divinam. Et a tali participatione hoc nomen deus dictum habet plurale«[46].

Ubi tamen sciendum, quod »divisio divini nominis non est divisio nec univoci, quia nomen commune conveniret dividentibus aequaliter, nec est divisio nominis aequivoci, si proprie loquamur, quia tunc non esset universis nominibus respectus ad unam naturam, sed est divisio analogi, quia nomen Dei causaliter et principaliformiter convenit ei, cui superessentialiter attribuitur et per consequens prime«[47], primo autem et per se, quibus convenit essentialiter, et deinde participantibus proprietate divina secundum prius et posterius, sicut patet de nuncupative dictis diis, inferius apparebit.

Et hoc sufficiat de secundo.

Ex praemissis apparet tertium, quod deus, de quo hic intenditur, non est Deus C
deorum dominus, cui prime competit intentio deitatis et sic incommunicabiliter, nec est deus, qui participat proprietate divina secundum diversos gradus participationis, sed est deus, cui primo et per se formaliter inexistit intentio deitatis. Et iste est plurificabilis et plurificatus in numerum unialem ita, quod universi dii, de quibus hic est sermo, in senario numero concluduntur.

Et hoc de tertio.

Circa propositum tria declarabo, quia primo dicam de unitatis diversa acceptione, secundo de perfectorum diversificatione, tertio ex praemissis de propositi intentione et convertibilitatis ratione.

De primo sciendum, quod, quia "omnis multitudo aut est ex unitis aut ex unita- D
tibus" per 6[48], numerus autem divinus utpote unialis est ex unitatibus sicut cognatissimus prime uni, necessarium est ostendere modos unitatis, quantum sufficit pro praesenti.

44) Procl., Elem. theol. 129; Dodds 114,12–15; Boese 65,1–5
45) Apul., De deo Socr. I; Moreschini 7,1–8,5
46) cf. Alb., Summa theol. I 6 29 1 1; Siedler 216,66–80
47) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 16 5; Beccarisi 110,67–72; cf. etiam Alb., Sent. I 2 11; Borgnet 67a; Super Dion. De cael. hier. 12; Simon–Kübel 182,47–74
48) Procl., Elem. theol. 6; Dodds 6,22; Boese 5,1

141 participant: participatur *O* 151 nec: haec *V* | divisio *rescr. in marg. O* 153 unam naturam: naturam unam *V* 161 participationis *praem.* perfectionis *sed exp. O* 165 tertio: secundo *V* 166 diversa acceptione *om. O* 167 de² *om. V* 171 modos: modus *V*

Digitized by Google

Est autem triplex modus unitatis, quia quaedam est imperfecta secundum se, scilicet materia prima, quam eo dico unitatem, quia est simplicissima sicut primum per 59 in commento[49]), licet simplicitas sua sit deterior omni composito per eandem[50]). Est et alia unitas non iam imperfecta nec perfecta, sed superperfecta, quae est unum et prime bonum, quo etiam "omne antarkes est deterius" per 10[51]). Etenim, sicut dicit Dionysius 13 cap. *De divinis nominibus*[52]), "theologia de omnium causa et omnia et simul omnia praedicat, et sicut perfectum ipsum et sicut unum laudat. Igitur perfectum quidem est non solum sicut per se perfectum et secundum se ipsum a se ipso uniformiter segregatum et totum per totum perfectissimum, sed et sicut superperfectum secundum omnium excessum". Et infra[53]): "Et sic omnia in se ipso praehabens et supermanans secundum unam impausabilem et eandem et superplenam et imminorabilem largitionem, secundum quam omnia perficit et propria adimplet perfectione. Unum autem, quoniam omnia unitive est secundum unum unitatis excessum et omnium est unum inegressibilis causa". Haec Dionysius de simpliciter prima unitate.

Istae autem unitates iam dictae, scilicet imperfecta et superperfecta, sunt singulares, non plurificabiles, cum quaelibet earum sit ultimum simpliciter, superperfecta summum omnium, imperfecta vero infimum.

Est autem et tertius modus unitatum, quae nec sunt imperfectae, sicut materia, nec superperfectae, ut prime unum, unitates videlicet divinum et unialem ordinem integrantes: tales autem unitates esse in rerum natura ostensum est super 6[54]), sed quod sint principia determinatorum ordinum, ostensum est per 21[55]).

Et hoc sufficiat de primo, quia de unitate, quae est principium numeri formalis, ad praesens non est sermo.

E Verum, ut lucidius innotescat per se perfectio unitatum, advertendum, quod sex pro nunc occurrunt gradus perfectorum.

Primus est eorum, quae perficiuntur perfectione extrinseca accidentali, quae etiam est principium entis, cum requirat subiectum suum esse in potentia essentiali, qualis perfectio est calor et color et huiusmodi.

Secundus gradus est eorum, quae perficiuntur perfectione extrinseca accidentali perfectionali, quae requirit subiectum suum solum in potentia accidentali, sicut est lumen sensus secundum actum et similia, de quibus superius dictum est.

[49]) Procl., Elem. theol. 59 comm.; Dodds 56,36–37; Boese 32,8–10
[50]) Procl., Elem. theol. 59 comm.; Dodds 58,1–2; Boese 32,10–11
[51]) Procl., Elem. theol. 10; Dodds 10,29–30; Boese 8,1
[52]) Dion., De div. nom. 13 1; PG 3,977B; Suchla 226,7–11; Simon 432,66–68
[53]) Dion., De div. nom. 13 1–2; PG 3,977B–C; Suchla 227,1–7; Simon 432,71–435,69
[54]) cf. supra, prop. 6F; Pagnoni-Sturlese 133,233–136,339
[55]) cf. supra, prop. 21D–F; Pagnoni-Sturlese 83,255–88,440

177 prime bonum: bonum prime *V* 180 quidem: quid *O* 183 unam *praem.* omnem *sed exp. O* 186 unum[1]: unius *ed.* 192 unitates *add.* vero *V*

Digitized by Google

Tertius est eorum, quae perficiuntur perfectione extrinseca et intrinseca substantiali, qualis est forma substantialis secundum omnes gradus suos, quae perfectio et est extrinseca respectu sui perfectibilis, cum ponat in numerum cum eo, et etiam est intrinseca propter mutuam eorum essentialem penetrationem.

Quartus gradus est eorum, quae perficiuntur perfectione intrinseca essentiali, et hoc quoad eas perfectiones, quae, licet non ponant in numerum cum suis perfectibilibus, inquantum sunt aliquid substantiae eorum per essentiam, tamen differunt aliquo modo realiter et intentionaliter, et sic animae intellectuales et angeli perficiuntur per intellectum agentem.

Quintus gradus perfectorum est, quae perficiuntur perfectione intrinseca identitate essentiali et reali, inquantum et perfectio et perfectibile sunt una simplex essentia stans per essentiam suam et per consequens separata, tamen differunt ad invicem intentionaliter propter diversas donationes subordinatarum causarum, quas recipiunt et quibus perficiuntur, sicut intellectus per essentiam perficitur vitalitate, entitate, infinitate et bonitate, quae omnia, licet, ut sunt in intellectu, sint una simplex essentia, quia insunt ei intellectualiter per 103[56]), tamen differunt intentionaliter, inquantum intellectus est ex eis unitus et non unitas, ut supra dictum est[57]). Iste etiam gradus subdividitur, quia, quanto aliquid pauciora requirit, tanto est perfectius, et quanto plura, tanto imperfectius.

Sextus gradus et ultimus perfectorum est, ubi perfectio et perfectibile sunt idem per essentiam realiter et intentionaliter, sicut in unitatibus intra ordinem constitutis, cum non sint unitae secundum nomen suum, idem est realiter et intentionaliter in eis participans et participatum.

Et hoc de secundo.

F

Ex praemissis manifeste apparet, quae perfectorum sint perfecta per aliud, quia primi tres gradus. Quaedam vero sunt perfecta nec per aliud proprie loquendo nec per se, sicut quartus gradus. Quaedam autem perfectorum sunt per se perfecta, quia se totis sunt perfecta, licet non totaliter, sicut patet in quinto gradu, et talia sunt omnia entia secundum speciem ex pluribus intentionibus constituta. Quaedam vero perfectorum sunt per se perfecta propriissime, quia se totis totaliter et tota per tota perfectissima, et sic omnis deus, cum non constet ex pluribus intentionibus, est unitas per se perfecta. Supra istos gradus perfectorum non est aliquis alius gradus perfectionis, sed superperfectionis, quale est prime unum et bonum, quod est absolutissimae et simpliciter illimitatae unitatis et bonitatis et per consequens super omnem modum perfectionis, qui dicit contractionem quamcumque. Sic ergo apparet, qualiter omnis deus sit unitas per se perfecta et quod tale praedi-

56) Procl., Elem. theol. 103; Dodds 92,13–15; Boese 52,1–3
57) cf. supra, prop. 20

205 perfectione *add.* et *V* 213 agentem *add.* et unum eius *V* 215 simplex: simpliciter *V* 225 sicut: sed *O* 230 quia: quod *V* 232 quinto: quarto *O* 237 gradus *praem.* modus *sed exp. O*

Digitized by Google

catum est convertibile cum suo subiecto, cum sint nec excedentia nec excessa, sed simpliciter adaequata.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Si enim unitatum duplex est numerus, ut ostensum est prius, et hae quidem per se perfectae sunt, hae autem illustrationes ab illis uni autem et bono cognatus et connaturalis divinus numerus, dii sunt unitates per se perfectae. Et e converso, si est per se perfecta unitas, deus est. Etenim ut unitas uni et ut per se perfectus bono cognatissima differentia est et secundum ambo divina proprietate participat et est deus. Si autem erat unitas quidem, non autem per se perfecta, aut per se perfecta quidem hypostasis, non adhuc autem unitas in alterum utique ordinaretur ordinem propter proprietatis mutationem.

Probatio elementi quoad primam partem talis est: Omne productum a prime uno existens sibi cognatum et connaturale est unitas per se perfecta; sed omnis deus est huiusmodi; ergo etc.

Maior apparet, quia, sicut productum a prime intellectu existens cognatum et connaturale ei est intellectus per se perfectus per 64[58]), ubi ostensum est, quod ab omni primordiali unitate institutus est duplex numerus, scilicet per se perfectarum hypostaseon et illustrationum in aliis hypostasim habentium, ita etiam est suo modo de productis a prime uno.

Minor etiam apparet per praemissam[59]). Sicut enim totus divinus numerus est cognatus prime uni, ita etiam quilibet deus intra talem numerum constitutus est prime uni et prime bono cognatus et connaturalis.

Et e converso: Hic ostenditur conversa praedicatio subiecti de praedicato tali ratione: Omne cognatissimae differentiae ad prime Deum et secundum ambo divina proprietate participans est deus; sed omnis unitas per se perfecta est huiusmodi; ergo etc.

Maior apparet ex praemissis.

Minor declaratur sic, quia prime Deus est unum et bonum. Ex hoc formatur talis ratio: Omne per essentiam participans et uno et bono est cognatissimae differentiae ad prime Deum et secundum ambo divina proprietate participans. Sed omnis unitas per se perfecta, inquantum unitas, participat proprietate divina, scilicet unitate, et inquantum per se perfecta, participat proprietate divina, scilicet bonitate. Omnis enim perfectio est bonum, quia, si esset unitas tantum, sed non

58) Procl., Elem. theol. 64; Dodds 60,20–22; Boese 34,1–3
59) Procl., Elem. theol. 113; Dodds 100,5; Boese 57,1

246 et[1]: ex *O* 247 sunt: autem *O* 254 etc. *om.* *V* 261 etiam: et *V* 266 etc. *om.* *V*

Digitized by Google

per se perfecta, non esset in ordine deorum, sicut materia prima vel prime Deus vel principium numeri. Item si esset per se perfecta hypostasis, non autem unitas, sed unitum, utique in alterum collocaretur ordinem propter imitationem intentionis, cum omnis ordinis unitas dependeat ab una intentione seu proprietate per 21 in commento[60]).

60) Procl., Elem. theol. 21 comm.; Dodds 24,4–7; Boese 14,4–7

Digitized by Google

PROPOSITIO 115
OMNIS DEUS SUPERSUBSTANTIALIS EST ET SUPERVITALIS ET SUPERINTELLECTUS

Ostensa condicione deorum, quae competit eis secundum se et absolute et convertibiliter et adaequate, nunc ostendit auctor condicionem eorum in habitudine ad omnia inferiora et secundum supereminentiam dicens: OMNIS etc.

Ad cuius evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam deorum distinctionem, secundo nuncupativorum ex superabundanti reprobationem, tertio suppositi intentionem.

A De primo sciendum, quod deorum quidam est Deus deorum, sicut dicitur in II parte *Timaei* Platonis[1]), qui "opifex et pater" esset aliorum, et illum omnes vere philosophantes singulare posuerunt eo, quod ille per naturam superessentialiter et principaliformiter Deus est, de quo Plato et Trismegistus[2]) dicunt, quod vix attingitur ab homine, cum maxime a carne avertitur, nec cognoscitur ab ipso, nisi quia est, ut inferius apparebit.

Unde Apuleius in libro *De deo Socratis*[3]) sic dicit de tali Deo: "Cur ergo nunc dicere exordiar, cum Plato caelesti facundia praeditus, aequiparabilia diis immortalibus disserens, frequentissime praedicet hunc maiestatis incredibilis quadam nimietate etiam ineffabili non posse penuria sermonis humani quavis oratione vel modice comprehendi, vix sapientibus viris, cum se vigore animi, quantum licuit, a corpore moverunt in intellectum".

Post hunc ipse Apuleius in eodem libro[4]) distinguit deos, quos dicit "trifariam" divisos, scilicet in genus "summum, medium et infimum", et secundum ipsum diis summis "maiestas" "caelum dicavit", quorum quosdam "visu" licet hebeti "usurpamus", puta planetas et cetera sidera, alios autem solo "intellectu investigamus"[5]). "Quos deos Plato existimat naturas incorporales, animeales, neque fine ullo exordio, sed prorsus ac retro aeviternas, corporis contagione suaque natura remotas, ingenio ad summam beatitudinem perfecto, nullius extranei boni participatione,

1) Plat., Tim. 41a8; Waszink 35,10
2) Apul., De deo Socr. 3; Moreschini 11,8–10; cf. etiam Aug., De civ. Dei IX 16; Dombart–Kalb 264,12–19
3) Apul., De deo Socr. 3; Moreschini 11,3–10
4) Apul., De deo Socr. 1; Moreschini 7,1–3
5) Apul., De deo Socr. 1; Moreschini 7,6–9

6 secundum *om. V*   12 singulare: singularem *V*   28 extranei: extrarii *ed.*

Digitized by Google

sed ex sese bona et ad omnia competentia sibi promptu facili, simplici, libero, absoluto. Quorum parentumque omnium rerum dominator atque auctor est"[6]), Deus incredibilis maiestatis. Verum de mediis diis dicit, quod "in aereis plagis"[7]) sunt quaedam divinae potestatis mediae, per quas "magorum varia miracula omnesque praesagiorum species reguntur"[8]). Et subiungit, quod huiusmodi dii, quos daemones vocat, habent corpora ex gravi et levi constantia[9]). Sunt tamen secundum eum corpora huiusmodi "ex purissimo, liquido et sereno" aeris "coalita"[10]), ex quo accidit, quod eis conveniant passiones humani animi, unde distinguit eos a caelestibus diis, quos dicit eodem "statu mentis aeterna qualitate potiri"[11]) et liberos esse ab omnibus animi passionibus[12]). Unde dicit, quod dii medii habent "cum superis communem immortalitatem, cum inferis passionem"[13]). "Sunt enim genere animalia, cum ingenio rationabilia, animo passiva, corpore aerea, tempore aeterna"[14]). Infimum autem genus deorum subdistinguit dicens, quod ipse "animus humanus" adhuc "in corpore" bona affectione a diis informatus et "virtute perfectus" deus vocatur[15]).

Et hoc est primus modus, quem ponit in proposito.

Praeterea animus hominis iam exitus a corpore daemon seu deus vocatur, et "siquidem posterorum suorum curam sortitus pacato numine domum possidet, Lar dicitur. Si vero ob adversa vitae merita incerta vagatione seu exilio quodam punitur" terrena homines, bonos quidem sine nocumento, malos vero cum nocumento, larva vocatur[16]). Hi tamen dii appellantur usitatius, qui "iuste et prudenter vita functi fanis et caerimoniis vulgo honorantur et Aesculapius" et cetera huiusmodi[17]).

Et haec est secunda species.

De tertia vero et ultima specie infimorum deorum dicit, quo quidem modo daemon vocatur, dignius qui semper a "nexibus" corporis liber fuit, ex horum daemonum "copia" "singulis hominibus" "custodes" deputantur et "arbitri omnium factorum et cogitatorum" et ipsorum testimonio homines "vita edita" iudicantur[18]). Haec est sententia Apuleii de deorum distinctione.

Et sufficiat de primo.

[6]) Apul., De deo Socr. 3; Moreschini 10,12–11,2
[7]) Apul., De deo Socr. 7; Moreschini 17,5
[8]) Apul., De deo Socr. 6; Moreschini 16,1–2
[9]) Apul., De deo Socr. 9; Moreschini 19,7–9
[10]) Apul., De deo Socr. 11; Moreschini 20,14–15
[11]) Apul., De deo Socr. 12; Moreschini 22,4–10
[12]) Apul., De deo Socr. 12; Moreschini 22,22
[13]) Apul., De deo Socr. 13; Moreschini 23,3–5
[14]) Apul., De deo Socr. 13; Moreschini 23,10–11
[15]) Apul., De deo Socr. 15; Moreschini 25,4–10
[16]) Apul., De deo Socr. 15; Moreschini 26,4–9
[17]) Apul., De deo Socr. 15; Moreschini 26,12–17
[18]) Apul., De deo Socr. 16; Moreschini 27,4–11

31 aereis *corr. sup. lin. ex* aeris *O* 37 qualitate: aequabilitate *ed.* 44 exitus *coni.*: exutis *O* exutus *V* | a *om. V* 45 domum: donum *O* 46 ob: ab *O*

Digitized by Google

B Ceterum ut de diis facticiis, qui nuncupative solum dicuntur dii, sed a superstitiosis pro veris diis coluntur, quos etiam Apuleius, ut praemittitur, sub secunda specie infimorum deorum comprehendit, aliquid quasi ludendo dicamus, sciendum, quod ad inventionem factitiorum deorum, quibus quasi "splendor quidam divinitatis", ut dicunt[19]), "et virtus numinis infunduntur seu imprimuntur, et hoc vel a spiritibus caelestibus vel ab ipsis caelis et stellis ac luminaribus. Et hoc cum iuxta observationes eorum sub certis horis vel constellationibus vel fundebantur vel sculpebantur vel fabricabantur".

»Hanc, inquam, adinventionem extollit Mercurius Trismegistus dicens in libro, quem scripsit *De hellera*, hoc est *De deo deorum*, quod inter omnia mirabilia mirabilius est, quod homo potuit divinam naturam invenire et eam efficere. Ubi et expresse dicit, quod deorum alii sunt naturales, alii factitii. Et ne qua esset dubitatio de intellectu eius et intentione, interrogatus in eodem libro ab Asclepio discipulo suo: "Statuas dicis, o Trismegiste? Statuas, o Asclepi"[20]). Et iterum: "Miraris, o Asclepi, et quid tu diffidis, ut multi?"[21]), quia homines faciunt deos. Et post pauca[22]): "Sicuti deus aut dominus, ut sui similes essent, deos fecit aeternos, ita humanitas deos suos ex sui vultus similitudine figuravit". Et alibi[23]): "Dominus et pater vel, quod est summum, deus, ut effector est deorum caelestium, ita homo effector est deorum, qui in templo sunt humana proximitate contenti". Haec Mercurius de statuis, quas daemones inhabitare credebat.

Hoc expresse intellexit his verbis[24]): "Vides, o Asclepi, quatenus tu ipse diffidas? Statuas animatas sensu et spiritu plenas tanta et talia facientes" etc. Haec Mercurius. Et dicit ibi[25]), quod acceperunt "convenientem" materiam pro corpore et "quoniam animas facere non poterant, evocantes animas deorum vel angelorum, eas indiderunt imaginibus sanctis divinisque mysteriis" etc.«[26]).

»Sed mirum est de errore istius prudentissimi viri, quo posuit statuas cum illis exsecrationibus, quas ipse vocat consecrationes, deos factitios esse et humano artificio atque potentia deos effici, attribuens illis virtutes divinas mirificas«[27]), scilicet »praestandi honores, dignitates, sapientiam propheticam et eloquentiam, quae non est dubium esse a virtute Dei omnipotentis, et sic gloriam et lateram Dei veri

19) cf. Guill. Alvern., De legibus 23; Parisiis 1674, 66bE–F
20) Asclep. 24; Moreschini 64,17–18
21) Asclep. 23; Moreschini 63,19
22) Asclep. 23; Moreschini 64,14–16
23) Asclep. 23; Moreschini 63,14–17
24) Asclep. 24; Moreschini 64,18–20
25) Asclep. 37; Moreschini 81,18–82,1
26) cf. Guill. Alvern., De legibus 23; Parisiis 1674, 66bF–H
27) cf. Guill. Alvern., De legibus 26; Parisiis 1674, 85aA

58 diis *om. O* 61 infunduntur: infundantur *V* 70 iterum: item *O* 72 deos[1]: deus *O* 73 figuravit: figuraret *ed.* 80 quoniam: qui *O* | deorum: daemonum *ed.* 82 errore *add.* de *sed exp. V* 84 potentia: positio *O* 86 sse *om. V*

Digitized by Google

transtulis in deos factitios, qui sunt opera adinventionis humanae, ut ipse dicit in multis sapiens, sed in hoc desipiens supra modum«[28]).

Non enim advertit vel advertere voluit, quia »omne datum naturaliter et magis est apud datorem et maius, et omne causatum naturaliter et magis et maius apud causantem. Quare si deitas seu divinitas causatum naturale est et per se humanae naturae, praestantius erit ex necessitate et magis et maius apud humanam naturam: Ergo humana natura et magis dea et maiori divinitate naturaliter erit quam huiusmodi statuae et ideo magis adoranda et colenda.

Amplius secundum hoc humana natura non solum erit dea, sed etiam deifica, quod est longe maius longeque praestantius. Maius enim est esse magnificum quam esse magnum. Si vero non naturali, sed voluntaria tantum operatione, et hoc idem est mirabilius et incredibilius, videlicet ut solo motu suae vocis humana natura divinitatem praestet seu conferat huiusmodi statuis. Non enim solummodo divina est, sed divina longe sublimior natura omnis, in cuius nutu ac potestate ita posita est divinitas, ut eam largiri possit pro suae beneplacito volutantis. Quare hominibus magis essent impendendi divini honores quam statuis, immo statuae magis deberent factores suos deificos adorare«[29]).

Taceo ad praesens, quia »impossibilis est coniunctio quarumcumque animarum et statuarum sive imaginum, quoniam coniunctio animae ad corpus non est nisi virtutis ad organum suum et sicut materiae ad formam et sicut perfectionis ad potentiale receptibile ipsius.

Sensu vero manifestum est nec statuas nec partes earum organa esse aliquarum operationum animalium nec aliquam proportionem esse earum ad quemcumque spiritum, ut cum eo uniantur vel ad esse vitam vel cognitionem«[30]), unde et dii factitii proprius fictitii nuncupantur.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis evidenter colligitur, quod elementum praesens solum de summis C diis, qui sunt dii deorum, quibus summae et ineffabilis maiestatis Deus omnium deorum dominus suam proprietatem, scilicet deitatem, in tam immensa copia deifice tradidit, ut vere dii essent et dicerentur, sed sine omni comparatione ad ipsum prime Deum, in cuius respectu omnes dii sunt quasi nihil, cum tam illud, scilicet prime Deus, ad multitudinem deorum ineffabilem excellentiam est sortitum.

Et hoc de tertio.

Circa propositum tria faciam, quia primo dicam de substantiali, vitali et intellectuali, secundo de supersubstantialitate prime Dei in speciali, tertio ex praemissis de supersubstantialitate deorum existentium in ordine uniali.

[28]) cf. Guill. Alvern., De legibus 23; Parisiis 1674, 67aB
[29]) cf. Guill. Alvern., De legibus 26; Parisiis 1674, 85aA–B
[30]) cf. Guill. Alvern., De legibus 26; Parisiis 1674, 85bB–C

89 et *om.* *O* | magis est: est magis *V* 93 et[1]: est *O* | divinitate: deitate *O* 99 statuis: statis *O* 114 maiestatis: maiestas *O* 116 dicerentur: detentur *O* 117 cum tam *coni.*: causatam *codd.*

Digitized by Google

D De primo sciendum, quod, quamvis intellectus entis accipiendo ipsum, prout non habet esse nisi in anima, sit prior intellectu substantiae, tamen primo invenitur et simpliciter in substantia, alia autem secundum quid sunt entia et hoc ipum habent a substantia sicut a causa, et sic per ens per se accipitur substantia, et talis intellectus entis est idem substantiae.

Sed in proposito ens dicit intentionem formalem, prout subsistit in rerum natura extra animam, cui primo existentia competit sive subsistentia, et ideo bene exprimitur nomine substantiae a subsistendo dictae[31]). Et sic omne illud est et dicitur substantiale, quod quocumque modo intra seyram entis comprehenditur, sive sit ens per se seu secundum essentiam sive secundum participationem, et hoc sive participet eo semper et naturaliter sive quandoque et per aliud.

Eodem modo intelligendum est de vitali, quod dicat omne illud, cui vita inexistit sive per se sive per aliud, scilicet tota seyra vitae. Et sic etiam est de intellectuali suo modo.

Verum, quia "omnis seyra, id est ordo totorum, in amethectum principium et causam sursum tendit" per 100[32]), "omnia autem amethecta, quae exhibet unus omnium princeps", ibidem sunt in ordine divino et uniali et per consequens dii sunt super omnia substantialia, vitalia et intellectualia.

Et hoc de primo.

E De secundo sciendum, quod, sicut apparet ex praehabitis, prime Deus non solum est superperfectus in se absoluta superperfectione, qua excedit omnia in infinitum, sed superperfectione causalitatis, qua eius opera sunt perfecta[33]) per participationem divinae perfectionis et assimilationem ad ipsum secundum omnem gradum bonitatis, qua participabilis est. Et ratione primi horum "posuit tenebras latibulum suum"[34]) "habitans lucem inaccessibilem"[35]).

De istis caliginosis tenebris inaccessibilis lucis sic dicit Dionysius in *Epistula ad Dorotheum* ministrum[36]): "Divina caligo est inaccessibile lumen, in qua habitare Deus dicitur. Et invisibilis quidem existens propter excedentem claritatem et inaccessibilis dicitur idem propter excessum supersubstantialis luminis effusionis". Igitur, sicut dicit ipse Dionysius 1 cap. *De divinis nominibus*[37]), "universaliter non est audendum dicere aliquid nec etiam cogitare de supersubstantiali occulta deitate praeter ea, quae divinitus nobis ex sanctis eloquiis sunt expressa. Nam supersubstantialem scientiam ignorantiae supersubstantialitatis, quae est super rationem

[31]) cf. Theodor. de Vrib., De orig. 2 27; Sturlese 150,180
[32]) Procl., Elem. theol. 100; Dodds 90,1–3; Boese 51,1–3
[33]) cf. Deut. 32,4
[34]) Ps. 17,12
[35]) I Tim. 6,16
[36]) Dion., Epist. 5; PG 3,1073A; Ritter 162,3–5; Simon 493,72–74
[37]) Dion., De div. nom. 1 1; PG 3,588A–B; Suchla 108,6–109,11; Simon 5,65–75

134 omne: esse *O*   140 vitalia *om. O*   145 divinae *add.* bonitatis *sed exp. O*   154 supersubstantialem: supersubstantiale *V*

Digitized by Google

et intellectum et substantiam ipsam, ipsi attribuere convenit tantum ad superius respicientes, quantum thearchicorum eloquiorum radius se ipsum immittit ad splendores superiores; et simus circa divina temperantia et sanctitate constricti. Et enim, si aliquid convenit omnisapienti et verissimae theologiae credere, secundum proportionem uniuscuiusque mentium revelantur divina et inspiciuntur, thearchica bonitate in salutari iustitia a mensuratis et immensurationem sicut incomprehensibilem, ut decet Deum, segregante. Sicut enim incomprehensibilia sunt sensibilibus intelligibilia et his, quae in compositione sunt et figura simplicia et infigurabilia et formatis secundum corporum figuras incorporalium intangibilis et infigurabilis formae carentia, secundum eandem veritatis rationem superpositum substantiis, quae est supersubstantialis, mentibus, quae est super mentem, unitas". Et infra[38]): "Secundum nihil existentium existens et causa quidem essendi omnibus, ipsum autem non existens sicut supra omnem substantiam". Et infra 4 cap.[39]): "Et a substantia Deus segregatur" "et simpliciter universis quidem aliis". Et infra in principio 5 cap.[40]) dicit, quod "sermonis intentio est non manifestare supersubstantialem substantiam, secundum quod supersubstantialis est; ineffabile enim hoc et perfecte non manifestabile et ipsam excedens unitionem, sed substantificum thearchicae substantiae principatus processum ad omnia existentia laudare". Haec Dionysius.

Ex his satis apparet de prime Dei supersubstantialitate. Cum ergo sit superens et ens sit super vitam et haec super intellectum per 101[41]), patet prime Deum simpliciter esse supersubstantialem, supervitalem et superintellectum.

Et hoc sufficiat de secundo.

F

Verum cum bonitas sive unitas, quae sunt unum secundum rem sicut bonum et unum per 13[42]), sit prima omnium intentionum, quia universalissima et absolutissima (propter quod etiam causalitas boni excedit causalitatem omnium aliarum intentionum secundum illud Dionysii 5 cap. *De divinis nominibus* circa principium[43]): "Etenim bona Dei nominatio totos causae omnium processus manifestans et ad existentia et ad non existentia extenditur et super existentia" "et super non existentia est. Haec vero entis in omnia existentia extenditur et super omnia"[44]); "vitae autem ad omnia viventia extenditur et super viventia est. Sapientiae vero ad

[38]) Dion., De div. nom. 1 1; PG 3,588B; Suchla 109,15–16; Simon 5,77–78
[39]) Dion., De div. nom. 4 20; PG 3,720B; Suchla 166,14–15; Simon 255,77–78
[40]) Dion., De div. nom. 5 1; PG 3,816B; Suchla 180,9–13; Simon 303,53–56
[41]) Procl., Elem. theol. 101; Dodds 90,18–19; Boese 51,2–4
[42]) Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,25; Boese 10,2
[43]) Dion., De div. nom. 5 2; PG 3,861B; Suchla 181,1–6; Simon 303,56–58
[44]) "et super non existentia ... super omnia": transl. Eriugenae: Dionysiaca 323,2–3

156 et[1]: id est *V* | et[2]: est *V* | ad: ut *O*   163 sensibilibus: sensibus *O* | et[2] *om. O*   165 superpositum: superponitur *ed.*   171 supersubstantialis: substantialis *V*   181 omnium *om. O*   186 extenditur et super viventia *om. O*

Digitized by Google

omnia intellectualia et rationalia et sensibilia extenditur et super ista est", haec Dionysius), cum, inquam, ita sit, necessarium est omnem deum utpote unitatem per se perfectam esse super omnem seyram et substantialium et viventium seu vitalium et intellectualium, cum sint unitae ex diversis intentionibus, sicut patet.

Et quia omne superius in ordine essentiali praehabet inferiora nobiliori modo, quam sint in se ipsis, omne autem tale, licet sit exaltatum a causatis, potest denominari ab eo, quod praehabet, cum additione designante excessum, ideo omnis deus est supersubstantialis etc. Et quamquam prime ens sit non existens substantiae excessus et prime vita non vivens excedens vita et prime intellectus non intelligens excellens intellectualitas, cum omnis deus sicut in ordine eminentissimo constitutus, scilicet uniali, non solum sit exaltatus ab omnibus inferioribus, verum etiam participat proprietatem prime Dei, cuius proprietas est supersubstantialitas, omnis ergo deus est supersubstantialis, supervitalis et superintellectus.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Si enim unusquisque est unitas per se perfecta, unumquodque autem horum non unitas est, sed unitum, palam utique, quod ultra omnia dicta est omnis deus, scilicet ultra substantiam, vitam et intellectum. Si enim distant haec quidem ab invicem, omnia autem sunt in omnibus, unumquodque omnia ens non erit utique solum. Adhuc autem, si primum supersubstantiale, omnis autem deus est, quod primae seyrae est qua deus, unusquisque supersubstantialis erit. Atvero quia quod primum supersubstantiale, manifestum. Non enim idem uni esse et substantiae esse, neque idem est et unitum esse. Si autem non idem aut ambo quod primum, et erit non unum tantum, sed aliud et aliud praeter unum et participans iam uno, quod quidem impossibile esse bonum et primum indeatum. Unum ergo tantum illud: quare supersubstantiale. Si autem quod unumquodque est primae proprietatem toti seyrae, dat, et divinus numerus omnis supersubstantialis est. Quoniam et similia producit ante dissimilia unaqueque primordialium causarum. Si igitur maxime primus deus supersubstantialis, et dii omnes supersubstantiales – hac enim similes erunt – substantiae autem, cum sint, a substantia utique producentur prima ut monades a substantiis.

Probatio elementi triplex est. Prima talis est: Omnis unitas per se perfecta est supersubstantialis, supervitalis et superintellectus; sed omnis deus est huiusmodi per praemissam: ergo etc.

193 praehabet: habet *O* 199 superintellectus: superintellecto *V* 206 quod primae: quae primi *ed.* | qua: quare *O* 209 aliud[1]: aliquid *ed.* 215 monades *ex corr. sup. lin. V* 218 etc. *om. V*

Digitized by Google

Maior ostenditur sic: Omne per se unum est super omne unitum per 5[45]), cum omne unitum sit quaedam multitudo et sic submissa ab uno; sed omnis per se perfecta unitas est per se unum: ergo etc.

Si enim distant: Hic ostendit, quod ista sicut unita, sic in quocumque inveniuntur plures intentiones ab invicem distantes ratione sive intentionaliter, illud est unitum; sed in omni substantia, vita et intellectu inveniuntur etc., cum "omnia" sint "in omnibus, proprie autem in unoquoque, etenim in ente" etc. per 103[46]); ergo tam substantia sive ens quam vita et intellectus est quidem unitum.

Adhuc autem: Hic adducitur secunda probatio elementi sic: Omne prime cuiuscumque seyrae est supersubstantiale; sed omnis deus est, quod prime seyrae est; ergo etc.

Atvero: Ostenditur maior sic: Omne tantum unum est supersubstantiale etc; sed omne prime cuiuscumque seyrae est tantum unum per 9 in declaratione[47]), cum bonum sit uni idem per 13[48]): ergo etc.

Istius prosyllogismi sic ostenditur maior: Quandocumque aliqua plura sic se habent, quod unum eorum est per se unum, alia autem sunt participantia uno et sic unum et non unum per 2[49]), tunc per se unum est super omnia alia per 101[50]) a simili; sed omne tantum unum est per se unum, omnis autem substantia est participans uno, cum in ea esse seu entitas non sit idem intentionaliter uni, neque etiam idem sit unum et unitum per 4[51]); ergo aut illa duo, scilicet esse et unum, quae componunt substantiam, ex quo sunt non idem, si non participant, ambo erunt quod primum, et sic primum non erit unum tantum, sed aliquid contractum et aliud praeter unum et sic participans uno, cum omne non unum participet aliqualiter uno per 1[52]), et etiam non participet uno, quia ponitur esse primum, sed hoc est impossibile dicere de bono per 8[53]) et de primo indeato per praemissam; ergo omne tantum unum est supersubstantiale.

Si autem quod: Hic adducitur tertia probatio elementi, et posset etiam legi pro confirmatione praecedentis rationis, et arguitur sic: Omne prime uniuscuiusque seyrae dat toti seyrae suam proprietatem per 97[54]) et 100[55]) producendo "similia

45) Procl., Elem. theol. 5; Dodds 4,19; Boese 4,1
46) Procl., Elem. theol. 103; Dodds 92,13–14; Boese 52,1
47) cf. supra, prop. 9D
48) Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,25; Boese 10,2
49) Procl., Elem. theol. 2; Dodds 2,15; Boese 3,1
50) Procl., Elem. theol. 101; Dodds 90,17–19; Boese 51,1–4
51) Procl., Elem. theol. 4; Dodds 4,9; Boese 4,1
52) Procl., Elem. theol. 1; Dodds 2,1; Boese 3,1
53) Procl., Elem. theol. 8; Dodds 8,29–30; Boese 7,1–2
54) Procl., Elem. theol. 97; Dodds 86,8–10; Boese 49,1–3
55) Procl., Elem. theol. 100; Dodds 90,1–2; Boese 51,1–2

221 etc. *om. V* 226 ens: accidens *V* 229 etc. *om. V* 232 etc. *om. V* 233 sic ostenditur maior: maior sic ostenditur *O* 236 omnis: omnia *V* 244 omne tantum: tantum omne *V* 245 elementi *om. V*

Digitized by Google

ad se ipsam ante dissimilia" per 28[56]); sed prime divinum numerum est maxime supersubstantiale; ergo tradet divino numero suam supersubstantialitatem; ergo omnis divinus numerus erit supersubstantialis, quia in supersubstantialitate erunt similes prime supersubstantiali; sed si per impossibile essent substantiae, non producerentur nisi a supersubstantiali seu a prima vel prime substantia, non autem suersubstantiali et sic essent unitae, non monades, quia ut monades sunt, a substantiis differunt, ut ostensum est.

56) Procl., Elem. theol. 28; Dodds 32,10–11; Boese 19,1

252 supersubstantiali: substantiali *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 116
OMNIS DEUS PARTICIPABILIS EST EXCEPTO UNO

Postquam ostensa est condicio deorum in ordine ad inferiora, nunc auctor ponit condicionem eorum in ordine ad suum superius dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam cuiusdam regulae Trismegisti circa Deum descriptionem, secundo regulae descriptae expositionem, tertio ex praemissis suppositi intentionem.

De primo notandum, quod tempore Hermetis Trismegisti "congregatis vigin- A
ti quattuor philosophis solum eis remansit in quaestione: 'quid est Deus?' Qui communi consilio datis indutiis et tempore iterum conveniendi statuto, ut de Deo proprias proponerent impositiones sub definitione, ut ex propriis definitionibus exceptum certum aliquid de Deo communi assensu statuerunt"[1]). Quas descriptiones ipse Trismegistus in unum compingens intitulavit ipsum libellum *De regulis theologiae*, ex quibus cogitavi quasdam huic operi inserendas, ubi maxime congruere videbatur.

Unde ad praesens assumo XI[2]), quae et praecedens et praesens elementum videtur aliqualiter explicare, quae talis est: "Deus est superens, necesse, solus sibi abundanter, sufficienter". Commentum: "Haec definitio formalis est, sed relata. Omne vero esse clausionem dicit. Superest igitur, quod non clauditur", "sed infinita possibilitate. Nec sic distrahitur suum superesse, quin redeat a se in se, sed non totum indigenter, sed exsuperabundante"[3]).

Et hoc de primo.

De secundo notandum, quod ista propositio "quinque dicit. Primum sic patet: B
quod a nullo clauditur, super omnia sistit; sed Deus est huiusmodi: ergo etc."[4]).

Ista particula, scilicet esse superens, est communis omnibus diis, si ens proprie accipiatur, scilicet pro tota seyra entium. Si autem accipitur pro eo, quod quocumque modo existens subsistit, sic esse superens est proprium prime Deo. Unde Dionysius 5 cap. *De divinis nominibus*[5]) sic dicit: "Convenienter igitur cunctis aliis

[1]) Lib. XXIV philos. prol.; Hudry 3,2–7
[2]) Lib. XXIV philos. 11; Hudry 18,1–2
[3]) Lib. XXIV philos. 11; Hudry 18,3–7
[4]) Lib. XXIV philos. pars altera 11; Hudry 58,21–23
[5]) Dion., De div. nom. 5 5–6; PG 3,820A; Suchla 184,2–21; Simon 313,71–316,79

4 etc. *om. V* 10 remansit: remanserit *O* 17 et[1]: est *O* 19 sufficienter *praem.* et *O* 22 exsuperabundante: exabundante *ed.* 24 quinque *add.* quae *O* 25 etc. *om. V*

Digitized by Google

principalius sicut existens Deus laudatur ex digniore aliorum bonorum Dei. Etenim praeesse et superesse praehabens ex ipso, qui est, – ipsum dico secundum se esse – praeexistere fecit et per esse ipsum omne quocumque modo existens subsistere fecit. Et quidem principia existentium omnia esse participant, sunt et principia sunt. Et si vis viventium sicut viventium principium dicere per se vitam, et similium sicut similium per se similitudinem, et unitorum sicut unitorum per se unitionem, et ordinatorum sicut ordinatorum per se ordinationem, et aliorum quocumque modo et haec aut ambobus aut multis participant aut hoc aut utraque aut multa participata; per se participationes invenies in ipso esse primum participationes illas et ipso esse primum quidem existentes, postea huius aut huius principia existentes et participare esse et existentes et participatas. Si autem ista essendi participatione sunt, multo quidem magis ea, quae ipsis participant. Primum essendi donum per se bonitas proponens digniore participatione laudatur. Et est ex ipsa et in ipsa et ipsum esse et existentium principia et existentium omnia et quae quocumque modo ab esse sunt contenta; et hoc incomprehensibiliter et coniuncte et singulariter". Haec Dionysius.

"Secundum sic patet: Omne esse aut est necesse esse aut possibile. Sed possibile esse huiusmodi et eius esse et eius non esse utrumque est a causa; sed nihil est causa primi: ergo etc. Item, quod pendet ex causa, non est necesse in se. Cuius enim esse est ab alio, hoc a remotione causae cedit in non esse. Quare si est a causa, non est necesse. Cum ergo primi non sit primum, ergo etc."[6]). Ista particula competit diis omnibus inquantum amethectis, quia sic sunt principium et causa omnium per 99[7]). Sed inquantum eos exhibet unus omnium princeps, sic sunt causati et principiati per 100[8]).

"Tertium sic patet: Quod per superabundantiam dicitur, uni soli convenit. Sed superplenitudo intentionis dicitur per superabundantiam, inquantum est absolutissimo modo, quo potest esse: ergo convenit uni soli"[9]). Ista etiam particula convenit omnibus diis, inquantum sunt prime respectu suorum ordinum per 22[10]), sed inquantum sunt unitates, sic habent tantum plenitudinem et sic solum prime unum et bonum habet superabundantiam simpliciter.

"Quartum sic patet: Cuius esse est omnis boni plenitudo, illud est per se abundans; primum est huiusmodi"[11]). Ista particula item potest convenire omnibus diis respectu suarum seyrarum quantum ad determinatum bonum; sed quantum ad bonum simpliciter, sic solum competit prime Deo.

6) Lib. XXIV philos. pars altera 11; Hudry 58,24–30
7) Procl., Elem. theol. 99; Dodds 88,20–21; Boese 50,1–2
8) Procl., Elem. theol. 100; Dodds 90,1–3; Boese 51,1–3
9) Lib. XXIV philos. pars altera 11; Hudry 58,31–34
10) Procl., Elem. theol. 22; Dodds 26,1–2; Boese 15,1–2
11) Lib. XXIV philos. pars altera 11; Hudry 58,35–36

32 et per esse ... (33) fecit *om. O* 34 dicere: dice *O* 39 ipso *add.* etiam *O* 42 proponens: propositiones *sed corr. in marg. V* 48 etc. *om. V* 49 causae *om. O* | si est: esse *O* 50 etc. *om. V* 63 competit: compet *V*

Digitized by Google

"Quintum sic patet: Sufficere est nullo indigere in esse, posse, scire et velle; sed primum est huiusmodi"[12]. Ista condicio, si intelligatur formaliter, sic est communis omnibus diis, qui sunt antarkes, quod est idem, quod sibi sufficiens per 9 in commento[13]; si autem accipiatur causaliter, sic est propria solius prime Dei.

Et hoc de secundo.

Verum, licet ex praemissis sufficienter appareat existentia omnis dei sive prime C
sive primo et per se, tamen propter bonitatem doctrinae et ut praecedentia, praesentia et sequentia amplius clarescant, addendum iudico praemissis, quod »Deum esse declaraverunt mundi sapientes multipliciter, scilicet per universalem hominum consensionem, naturalem impressionem, legis naturae dictationem«[14].

»Iuxta primum procedit Cicero *De natura deorum* libro I cap. 7[15] tali ratione: "De quo omnium hominum universaliter natura consentit, id verum esse necesse est"; sed omnium hominum natura universaliter consentit Deum esse: igitur Deum esse necesse est.

Maior apparet ex hoc, quod illud, in quod omnium natura universaliter consentit, non aliunde formatur quam ex ipsa hominum naturali condicione, hoc est "non instituto", non "more", non "lege", sicut dicit in eodem[16]. Haec enim instituta etc. variantur et non sunt eadem apud omnes, et ideo propter hoc non esset consensus omnium in id ipsum. Unde cum moveat ad unum omnium firma consensio, illud verum esse necesse est«[17]. »Minor ponitur ibidem, quam etiam manifestat *De Tusculanis quaestionibus* libro I[18]: "Nemo, inquit, hominum tam immanis, cuius mentem non imbuerit divinitatis opinio. Multi, ait, de Deo prava senserunt, id enim vitioso more effici solet, omnes tamen esse vim et naturam divinam arbitrantur" adeo, quod "inter omnes non solum philosophos, sed etiam indoctos fatemur constare" divinitatis opinionem, sicut dicit *De natura deorum* cap. 7[19]. Unde "Protagoras urbe et agro exterminatus est librique eius combusti sunt"[20] propter hoc, quod hoc commune verum in dubium revocavit: "De diis, inquit, neque ubi sint neque ut non sint, habeo dicere", sicut manifestum est ex Ciceronis *De natura deorum* cap. 10[21]«[22].

12) Lib. XXIV philos. pars altera 11; Hudry 58,37–38
13) cf. rectius Procl., Elem. theol. 10 comm.; Dodds 10,31; Boese 8,2
14) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 5; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 5vb
15) Cic., De nat. deorum I 17,n.44; Plasberg–Ax 18,24–26
16) Cic., De nat. deorum I 17,n.44; Plasberg–Ax 18,21
17) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 5; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 5vb
18) Cic., Tusc. disp. I 13,n.30; Pohlenz 232,13–17
19) Cic., De nat. deorum I 17,n.44; Plasberg–Ax 18,27–28
20) Cic., De nat. deorum. I 23,n.63; Plasberg–Ax 25,2–7
21) Cic., De nat. deorum I 23,n.63; Plasberg–Ax 25,5–6
22) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 5; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 5vb

65 si *corr. ex* sic *O* 66 quod *om. V* 71 addendum: ad denotandum *V* 75 quo: qua *O* | esse necesse: necesse esse *V* 84 nemo: novo *O* 86 id: illud *V* | omnes: omne *V* 88 constare *om. O* 89 exterminatus: exercitatus *V* 90 hoc commune: commune hoc *V* | diis: divis *ed.*

Digitized by Google

»Iuxta secundum modum procedit idem Cicero sic *De natura deorum* II libro cap. 4[23]) dicens, quod "omnibus innatum est et quasi in animo sculptum esse Deum". Et ideo dicit libro I cap. 6[24]), quod "omnis gens etiam sine doctrina habet quandam anticipationem, quam appellat 'prolemsim' Epicurus, id est acceptam animo rei quandam formationem, sine qua nec intelligi quicquam nec quaeri nec disputari potest". Unde et Ioannes Damascenus libro I cap. 1[25]) dicit, quod "non relinquit nos in omnimoda ignorantia: omnibus enim cognitio existendi Deum ab ipso naturaliter inserta est". Ex dictis formetur ratio sic: Quod naturaliter omnibus insertum, illud verum esse necesse est; sed Deum esse est huiusmodi: ergo etc. «[26]).

»Tertius modus sequitur ad praedicta, iuxta quem fecerunt talem argumentum: Quod lex naturae dictat, illud verum esse necesse est; sed lex naturae dictat Deum esse: igitur ipsum esse necesse est. Maior apparet per Ciceronem libro I *De natura deorum* cap. 5[27]), cum dicit, quod lex naturalis vis quaedam est divina recta imperans prohibensque contraria. Item ex eo, quia secundum eundem, quod "nec collocutio hominum aut consensus efficit, non institutis, non legibus est confirmata opinio, lex naturae putanda est"[28]); talis autem est divinitatis opinio: quare ex instinctu legis naturae procedit. Virtus autem huius medii est in hoc, quod omne, quod communiter est in animis hominum formatum, si non habet principium suae formationis ab extra utpote a doctrina vel lege, habet ipsum ab aliquo, quod intra est. Communis autem informatio non habet originem nisi a communi causa, quare a communi dictamine rationis, quod legem naturae dicimus.

Verum, quod nullus hominum penitus scientia Dei sit privatus, nondum plene probatum est, tamen ex sequentibus rationibus evidenter id haberi potest, hoc est per desiderii naturalis appetitionem et qualemcumque appetiti consecutionem. Et haec est quarta via, qua declaratur Deus esse«[29]). »Dico igitur, quod nihil est desideratum, quod est omnino ignoratum. Summum bonum est ab omnibus desideratum: quare etc. Maior apparet: tum quia nihil movet intellectum, quod non est aliquo modo apprehensum; tum quia amor cum electione est secundum Aristotelem VIII *Ethicorum*[30]); tum etiam quia omne desiderium est cum aestimatione desiderati. Minor est simpliciter manifesta: tum quia beatitudo est in desiderio omnium;

[23]) Cic., De nat. deorum II 5,n.13; Plasberg–Ax 54,5–6
[24]) Cic., De nat. deorum I 16,n.43; Plasberg–Ax 18,12–17
[25]) Ioann. Damasc., De fide orthod. I 1; Kotter 7,14–15; Buytaert 12,21–23
[26]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 5; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 5vb
[27]) Cic., De nat. deorum I 14,n.36; Plasberg–Ax 15,13–15
[28]) Cic., Tusc. disp. I 13,n.30; Pohlenz 232,17–20
[29]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 5; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 5vb
[30]) Arist., Eth. Nic. VIII 5, 1157b29–30

96 prolemsim: *sic V et Thom.* prolesim *O* | rei: reo *V*   101 illud: id *O* | etc. *add.: om. codd.*   103 illud: id *O*   105 cum *om. V*   106 imperans: viperans *O* | quod: quia *V*   109 procedit: praecedit *V*   115 id: illud *V*   117 declaratur: declinatur *V*   122 simpliciter: super *V*

Digitized by Google

tum quia veritas est in appetitu omnium; tum etiam quia finis est ab omnibus desideratus[31]): igitur Deus non est penitus ignoratus«[32]).

»Ex quo sequitur necessario ipsum esse, et quod nullus hominum est penitus scientia eius privatus, sed ipsum esse in consensione omnium. Ex quo etiam sequitur ipsum esse naturaliter homini impressum ex ea parte, qua est ad imaginem Dei«[33]), sive tale sit "unum animae" secundum Platonem[34]) vel "unitio"[35]) vel "unitas"[36]) secundum Dionysium sive "abditum mentis" secundum Augustinum[37]) sive intellectus secundum Aristotelem X *Ethicorum* 10 cap.[38]), ubi dicit, quod intellectus est Deo cognatissimus[39]). Et haec ad praesens sufficiant de tertio et consequenter de supposito.

Circa secundum tria faciam, quia primo dicam de participatione et eius ad assumptionem, permansionem et processionem differentia in generali, secundo de diversa participatione in speciali, tertio ex praemissis de proposito in universo uniali.

De primo sciendum, quod secundum Theodorum in *Clave physicae* "participa- D
tio" in praesenti "non est cuiusdam partis assumptio, sed" prime boni "dationum et donationum a summo usque deorsum per superiores ordines inferioribus distributio"[40]), "sicut ex fonte flumen manat"[41]). Unde "veritas ipsa pie quaerentium creatorem intelligibili voce proclamat generaliter de omnibus, quae sunt et quae non sunt, id est quae sensu vel intellectu comprehendi possunt et quae sensum et intellectum superant, nihil aliud subsistere praeter unius solius omnium causae participationem, ut participationes sui et participantia se praecedat. Deus igitur omnia praecedit, quaecumque se participant et quorum essentia participatio est. Hinc Dionysius Areopagita in *Caelesti hierarchia*[42]) ait 'superessentialis divinitas eorum, quae sunt essentias substituens, ad esse adducit. Esse vero omnium est superesse deitatis. Existentia igitur omnia esse participant. Est autem participatio

[31]) cf. Boeth., Philos. cons. III 11,n.41; Moreschini 91,118–121
[32]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 5; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 6ra
[33]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 5; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 6ra
[34]) cf. Procl., De prov. 8,n.31; Boese 140,6
[35]) Dion., De div. nom. 7 1; PG 3,865C; Suchla 194,11; Simon 337,72
[36]) transl. Eriugenae: Dionysiaca 385,3
[37]) Aug., De Trin. XIV 7,n.9; Mountain–Glorie 433,19
[38]) Arist., Eth. Nic. X 8, 1077a13–20
[39]) "intellectus est deo cognatissimus": cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 5; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 6ra; cf. etiam Theodor. de Vrib., De vis. beat. 1 1; Mojsisch 15,2–7
[40]) Honor. August., Clavis phys. 124; Lucentini 92,22–25
[41]) Honor. August., Clavis phys. 126; Lucentini 93,10
[42]) Dion., De cael. hier. 4 1; PG 3,177C; Heil 20,9–11; Dionysiaca 800,4–801,1

125 hominum *om.* *V* | est penitus: penitus est *V* 126 eius: est *V* 130 intellectus[1]: intellectum *V* 131 sufficiant: sufficiat *V* 143 praeter: potest *O* 144 ut *coni.*: et *codd.* 146 hierarchia *om. sed suppl. in marg. O* 148 superesse: sine esse *V*

Digitized by Google

divinae essentiae assumptio. Assumptio vero est divinae sapientiae fusio, quae est omnium substantia et essentia et quaecumque in eis naturaliter intelliguntur. Divinae autem bonitatis permansio causa omnium immutabilis est; processio vero eius et ineffabilis motus effectus omnium peragit. Porro participatio et assumptio nihil aliud est nisi omnium essentia"[43]). Haec Theodorus in *Clave.*

Et sufficiat de primo.

E »Verum quia prime bonum est operans per suam essentiam, et formalis ratio huius operis est sua bonitas, ut dicunt Plato[44]) et Boethius[45]), cum eius ratio sit esse diffusivam sui et esse, ut dicit Dionysius[46]), ergo diffundit similitudinem suae bonitatis in omnia qualitercumque ipsa participare valentia. Unde cum participare sit ab alio assumere[47]) et omnis creatura suam bonitatem a prime bono sicut a fonte omnis boni accipiat et nulla earum habeat vel totam similitudinem ipsius prime boni, qua diversa Deum diversimode imitantur, vel totam naturam bonitatis creatae, sed potius multum illius naturae sit extra quodlibet determinatum bonum, patet, quod omnis creatura est bona participatione.

Tamen, cum assumere sit potentiae passivae, sicut duplex est potentia passiva, scilicet potentia materialis et potentia subiecti, quod est completum in se perfectibile tantum quantum ad accidentalia consequentia esse, sic etiam est duplex participatio.

Una, quando potentia materialis ab alio accipit suam essentialem perfectionem, et hoc non secundum totum, quia aliquid illius naturae est extra hanc materiam. Et sic omnis creatura est bona participatione suae naturalis perfectionis, quae ponit ipsam in speciem. Unde dicit Avicenna[48]), quod "perfectio essendi est bonitas essendi". Unde patet, quod istud non excludit, quin bonitas sit rebus essentialis, non solum ut proprietas inseparabiliter et immediate consequens essentiam rei, ut aliqui[49]) dicunt, sed sicut causa formalis intrans essentiam rei, immo, ut expressius dicatur, existens tota essentia rei«[50]). Et hoc sive talis bonitas inexistat participanti

[43]) Honor. August., Clavis phys. 136; Lucentini 104,4–20

[44]) Plat., Tim. 29e1–30a2; Waszink 22,18–22; Alb., Metaph. I 5 9; Geyer 80,27; III 2 1; Geyer 112,4–6; VII 2 6; Geyer 312,40–43; Summa theol. I 3 13 4; Siedler 46,19–21

[45]) Boeth., Quomodo subst.; Moreschini 191,111–192,130

[46]) Dion., De cael. hier. 4 1; PG 3,177C; Heil 20,11–12; Dionysiaca 801,1–2; De div. nom. 4 1; PG 3,693B; Suchla 144,1–5; Simon 117,74–76; 4 10; PG 3,708A–B; Suchla 155,14–20; Simon 213,74–77; diffusivum sui et esse: ap. Alex. Halens., Glossa in I Sent. 1,n.36; Quaracchi 1951, 23,25–26; Summa theol. I 1 3 3,n.104; Quaracchi 1924,163b; Alb., Summa theol. I 6 26 1 2 1; Siedler 173,60–61

[47]) cf. Isidor., Etym. I 11; Lindasy n.1

[48]) Avic., Metaph. VIII 6; Van Riet 412,70–413,71

[49]) cf. e.g. Alb., Summa theol. I 6 26 1 3 2; Siedler 185,50–71

[50]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 3 2 1–2; de Libera 44,6–45,28

151 est *om. O* 152 porro *om. V* 157 diffusivam *add.* et *V* | et *om. sed suppl. sup. lin. V*
162 creatae: causatae *O* 168 alio: aliquo *V* 170 et *om. sed suppl. sup. lin. V*

Digitized by Google

ut differens re et intentione sive ut differens intentione et non re sive ut indifferens re et intentione secundum distinctionem habitam super 2[51]).

»Alia est participatio, quando completum in esse recipit perfectionem consequentem esse, et sic nihil participatur nisi accidens: omne enim consequens esse completum est accidens secundum Avicennam[52]), et quia omne accidens est separabile vel secundum rem vel secundum rationem suae naturae, et non solum secundum rationem intelligendi, quia omne, quod est praeter esse completum, ex eadem ratione potest deserere illud, quod ad esse sui non indiget. Et ideo dicit Dionysius 4 cap. *De divinis nominibus*[53]), quod omne, quod habetur participatione, potest non haberi«[54]).

Et hoc de secundo.

Ex praemissis apparet tertium, quod, licet "omnis deus" sit "per se perfecta F
unitas" per 114[55]) et sic esse unum seu unitatem sit sibi essentialem, tamen, quia nullus deorum intra ordinem unialem constitutus habet ipsum unum vel secundum omnem seu totalem modum suae illimitationis, secundum quem solum est in prime uno, vel etiam secundum omnem gradum suae totalis communitatis, qua totum universum est unum, cuius unitas est formalior unitate cuiuscumque partis suae, quia quilibet eorum est partiale unum et non unum totale, cum sit pars et ordinis absolute totalis, scilicet totius universi, et etiam partialis, scilicet ordinis unialis, ideo omnis deus est participabilis, id est aptus ad participandum, et hoc active, inquantum participat, ut ostensum est, et etiam passive, inquantum est limitatus et contractus ad determinatum gradum unius sive universitatis, sic est unum et non unum per 2[56]). Et sic quilibet deorum est participans deitate, unitate et bonitate, quae est cuiuslibet essentia.

Prime autem Deus habens ipsam unitatem, bonitatem, deitatem, immo, ut planius dicam, existens unitas, bonitas et deitas secundum omnem modum suae universalitatis, superperfectionis et superplenitudinis sui ipsius existens et non alterius, sive quod sit ante ipsum, cum nihil sit ultra per 113 in commento[57]), sive quod sit post ipsum, cum omnis causa prime sit exaltata ab effectu per 75[58]), et sic communis omnibus sua universalissima causalitate, quam nihil effugere potest, iste, inquam, Deus solus est imparticipabilis, id est non participans nec partiali-

[51]) cf. supra, prop. 2B

[52]) Avic., De caus. et princ. natural. I 6; Van Riet 61,44–58; cf. etiam Alb., Summa theol. I 6 26 1 3 2; Siedler 185,53–55; Super Dion. De div. nom. 5,n.20; Simon 314,53–54

[53]) Dion., De div. nom. 4 20; PG 3,720A; Suchla 166,3–7; Simon 250,66–68

[54]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 3 2 2; de Libera 45,29–37

[55]) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2

[56]) Procl., Elem. theol. 2; Dodds 2,15; Boese 3,1

[57]) Procl., Elem. theol. 113 comm.; Dodds 100,10–11; Boese 57,6–7

[58]) Procl., Elem. theol. 75; Dodds 70,28–29; Boese 40,1

184 habetur *om. sed suppl. in marg. O* 188 essentialem: similem *sed corr. in marg. V* 190 quem: quam *V* 194 totalis: totale *V* 197 universitatis: unitatis *O* 204 post: prius *O*

Digitized by Google

ter captus. Unde Dionysius 11 cap. *De divinis nominibus*[59]) "ex Deo imparticipabili copiosa effusione" dicit "bonitates" et participatas "providentias" procedere, et est supra allegatum. Et circa finem 12 cap.[60]) sic dicit: "et rursus, inquantum excellunt participantibus participationes, intantum collocatur super omnia existentia, qui est super omnia existentia et omnium participantium participationum imparticipabilis causa". Haec Dionysius.

Et sic apparet, quod omnis deus est participabilis, id est participans et partialiter captus, excepto prime Deo.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Quod quidem illud imparticipabile, palam, ut non participatum et alicuius propter hoc factum, non adhuc similiter sit omnium eorum, quae ante entia et entium causa. Quod autem aliae unitates participantur, iam ostensum est. Si enim est alia post primum imparticipabilis unitas, quid differet ab uno? Aut enim eodem modo unum est sicut illud – et quomodo hoc quidem secundum, hoc autem primum? – aut non eodem modo, et hoc quidem per se unum, hoc autem unum et non unum. Sed quod non unum hoc, si quidem nulla hypostasis, erit unum solum; si autem hypostasis alia praeter unum, erit participatum unum a non uno; et hoc quidem per se perfectum unum, quo copulat ad ipsum unum; quare hoc iterum deus inquantum deus, hoc autem non unum substans in participatione unius subsistit. Participata ergo unitas post unum subsistens et omnis deus participabilis.

Probatio elementi quoad secundam partem talis est: Nullum non factum alicuius, sed existens simpliciter omnium et eorum, quae ante entia et omnium entium causa, est participabile per 23 in commento[61]); sed prime Deus est huiusmodi: ergo non est participabilis, id est aptus ad participandum.

Quod autem aliae. Hic probatur prima pars sic: Omnis deus intra divinum ordinem constitutus aut est participabilis aut non; sed nullus est non participabilis; ergo omnis deus intra divinum ordinem constitutus est participabilis.

Minor ostenditur sic: Detur, quod aliquis deorum sit imparticipabilis unitas (eadem enim ratio est de uno et de omnibus), ex hoc arguitur sic: Talis deus aut

[59]) Dion., De div. nom. 11 6; PG 3,956B; Suchla 223,10–11; Simon 425,79–80
[60]) Dion., De div. nom. 12 4; PG 3,972A–B; Suchla 225,17–20; Simon 431,68–70
[61]) Procl., Elem. theol. 23 comm.; Dodds 26,30–34; Boese 16,8–11

219 aliae unitates: unitates aliae *O* | alia: aliqua *V* 221 secundum hoc ... hoc quidem *om. sed suppl. in marg. inf. V* 223 erit participatum: participatum erit *O* | alia *praem.* est *V* 229 per: patet *V* 232 aut est participabilis ... (233) constitutus *om. sed suppl. in marg. V* 235 de[2] *om. O*

Digitized by Google

habet intentionem unitatis eodem modo cum prime Deo aut non; sed non habet eodem modo: ergo, cum ipse prime Deus sit imparticipabilis, ut iam ostensum est, talis deus erit participatus.

Minor probatur dupliciter. Primo, quia non differet a prime Deo, si haberet intentionem eodem modo, cum prime intentione sit unitum tantum per 22[62]). Secundo, quia non possit assignari ratio, quare hoc, scilicet prime Deus, esset primum, hoc autem, scilicet deus datus esse imparticipabilis, esset submissum, cum prime et secundario tale differant, sicut imparticipabile et participans per 97[63]). Cum ergo non habeant intentionem unitatis eodem modo, habebunt eam alio et alio modo; ergo cum prime Deus sit imparticipabilis, scilicet nec participans nec participatus et sic per se unum, datus deus erit participabilis, id est participatus ab alio, et sic non unum per 2[64]).

Sed si diceres: Quomodo unitas per se perfecta est non unum? respondetur, quod deus intra ordinem est non unum, scilicet deficiens ab universalitate prime unius, quia nulla hypostasis sive secundum essentiam subsistens in intentione unius erit solum unum, scilicet solum unum simpliciter, cum quaelibet sit determinatum unum, ut infra[65]) videbitur. Sed si est hypostasis alia subsistens in intentione unius secundum essentiam praeter prime unum, tunc in tali hypostasi unum erit participatum a non uno per realem et intentionalem indifferentiam participantis et participati, et hoc, quia subsistit per essentiam in unitate, erit per se perfectum unum formaliter per 114[66]), quo per se perfecto uno copulat se ad ipsum prime unum per cognatissimam affinitatem, et per consequens erit deus. Sed hoc non unum subsistens sive hypostasis subsistit inquantum deus in participatione unius, inquantum dependet ab alio causaliter; ergo unitas subsistens post prime unum erit participata; sed omnis deus intra ordinem est huiusmodi: ergo omnis deus est participabilis.

[62]) Procl., Elem. theol. 22; Dodds 26,1–2; Boese 15,1–2
[63]) Procl., Elem. theol. 97; Dodds 86,8–10; Boese 49,1–3
[64]) Procl., Elem. theol. 2; Dodds 2,15; Boese 3,1
[65]) cf. infra, prop. 137A; Retucci 15,14–32
[66]) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2

237 ipse *om. O* 238 participatus: participans *O* 248 respondetur ... (249) non unum *om. O* 252 videbitur: videtur *V* 256 114: 115 *O*

Digitized by Google

PROPOSITIO 117
OMNIS DEUS MENSURA EST ENTIUM

Ostensa comparatione deorum intra ordinem existentium in habitudine ad prime Deum, nunc ponit condicionem deorum, inquantum quilibet eorum est unum vel unitas, dicens: OMNIS.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam Trismegisti circa Deum deorum descriptionem, secundo descriptionis expositionem, tertio ex praemissis suppositi intentionem.

A De primo sciendum, quod VII regula Trismegisti *De deo deorum*[1] talis est: "Deus est principium sine principio, processus sine variatione, finis sine fine". Commentum: "Haec definitio data est secundum speciem. Genitor vero principium capit ratione geniturae, sed non sic primo ut non prius; genitus vero procedit generatione in finem, sed non recipit variationem natura medii. Intendit enim, quod idem est finis vero nomine generantis et geniti, quia non est medium in vita divina, nisi unum medium tantum; sed non est finis ratione operis, ut quies"[2].

Et hoc de primo.

B De secundo sciendum, quod ista descriptio dupliciter potest exponi, et quantum ad emanationem intrinsecam originalem et quantum ad emanationem extrinsecam causalem.

Primam expositionem intendit commentum, ubi Pater sive genitor a nullo est factus nec creatus nec genitus et sic "principium non de principio", genitus vero est "principium de principio", cuius processus est sine variatione, quia generatio Filii est aeterna et sic tota simul per 52[3]. Genitura est finis ipsius gignentis sine fine, quia, cum sit consubstantialis gignenti, est reflectens se in eandem lucem gignentis. Et hoc est processus, quo Filius procedit per modum naturae, Spiritus sanctus per modum voluntatis[4], cum sit communis amborum, et sic non est "genitus, sed procedens"[5].

[1] Lib. XXIV philos. 7; Hudry 13,1–2
[2] Lib. XXIV philos. 7; Hudry 13,3–9
[3] Procl., Elem. theol. 52; Dodds 50,7; Boese 28,1
[4] cf. Ulric. de Arg., De summo bono III 2 3 6; Tuzzo 47,106–120; Thom., In I Sent. 31 1 2; Mandonnet–Moos 721
[5] cf. Symb. Quicumque; Denzinger n.75

6 istius: cuius *V* 13 generatione *ex corr. O* 22 creatus: causatus *O* | principium: principio *O* 25 est *om. O*

Digitized by Google

Verum secunda expositio non minus est ad propositum. Deus enim est principium primum et sic est "principium sine principio", cum primo inquantum huiusmodi non sit prius. Item "quod incepit, per aliud incepit, cum nihil det sibi ipsi esse", immo nihil gignat se ipsum, ut sit[6]). "Sed omne tale, antequam sit, est possibile esse. Quod enim impossibile est esse, nequaquam erit: ergo possibile incipit et exit de possibilitate ad actum. Exitus autem necessario est vel motus vel mutatio, quare generatio, creatio vel compositio. Ex hoc igitur sequitur, quod occurret tibi aliquid, quod dedit incipientibus esse et non incepit, vel itur in infinitum, quod est contra omnem naturam"[7]). Cum ergo Deus sit, "quo nihil est ultra"[8]), ipse erit principium sine principio.

Est etiam "processus sine varatione": "Deus" enim, ut dicit Dionysius 9 cap. *De divinis nominibus*[9]), moveri dicitur "eo, quod ad substantiam agat et contineat omnia et totaliter omnia provideat, et eo, quod assit omnibus omnium circuitu et ad existentia omnia provisivis processibus et operationibus. Sed et motus Dei immobilis, si decet Deum, laudari sermone permittitur; et rectum quidem intelligere convenit nec declinabilibus et inflexibilibus processum operationum et ex ipso totorum generationem, obliquum autem stabilem processum et generativum statum, secundum circulum autem identitatem et media et extrema circumdantia circumdata continere et conversionem ad ipsum eorum, quae ab eo processerunt". Haec Dionysius.

Ex quibus verbis colligitur, quod processus Dei immobilis et sic sine variatione est rerum omnium ad esse seu existentiam adductivus et rursus omnium in se reductivus, et sic non solum est principium sine principio, sed etiam finis sine fine, inquantum in ipsum finitur et tendit rerum omnium appetitus.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis elicimus, quod non solum prime Deus, sed etiam omnis deus, C
inquantum est amethectus, est principium sine principio utpote ingenitus et imprincipiatus per 99[10]). Est etiam quilibet eorum processus sine variatione, cum "omnis primordialis causa universo suo ordini suam proprietatem" donet per 97[11]). Et quia omnis ordo totorum in amethectum principium et causam sursum tendit per 100[12]), igitur quilibet eorum, inquantum amethectum, est finis sine fine, licet

6) cf. Aug., De trin. I 1,n.1; Mountain–Glorie 28,34–35
7) Lib. XXIV philos. pars altera 7; Hudry 48,16–49,24
8) Boeth., Philos. cons. IV 2,n.29; Moreschini 105,86–87
9) Dion., De div. nom. 9 9; PG 3,916D; Suchla 213,12–20; Simon 388,80–85
10) Procl., Elem. theol. 99; Dodds 88,20–23; Boese 50,1–4
11) Procl., Elem. theol. 97; Dodds 86,8–9; Boese 49,1–2
12) Procl., Elem. theol. 100; Dodds 90,1–2; Boese 51,1–2

33 possibile *om. O* | incipit: incepit *O* 35 creatio: causatio *O* | occurret: occurrit *V* 41 assit: asserit *O* 43 quidem: quid *O* 44 declinabilibus *add.* nec *sed exp. O* 52 finitur: fertur *V* 54 elicimus: elicius *V* 57 omnis *add.* universo *sed exp. O*

Digitized by Google

omnia amethecta unus omnium princeps exhibeat, qui est simpliciter principium et finis totius universitatis laudabilis et in saecula gloriosus.

Et hoc de tertio.

Circa propositum tria faciam, quia primo dicam de mensura in generali, secundo de duplici mensura in speciali, tertio ex his de proposito in universo totali.

D De primo sciendum, quod mensura in eo, quod huiusmodi, ad quantitatem pertinet. Est autem alia ratio quantitatis, alia mensura. Quantitas enim attenditur in quadam distantia rei intrinseca sive quoad principia sive quoad partes rei. Quod contingit dupliciter reperiri: uno modo per modum discretorum, et sic est quantitas numerus tam in corporalibus quam in incorporalibus. Alio modo per modum extensionis, et sic est quantitas molis in corporalibus, quantitas autem virtutis sive potentiae in incorporalibus.

Ratio autem mensurae consistit in quadam determinatione iam dictarum quantitatum, videlicet, ut quantitas mensurata sit vel ipsarum rerum determinatus numerus vel determinata moles aut virtus: determinatus numerus, puta senarius, et hoc sive quoad numerum intentionum formalium quorumlibet determinatorum ordinum sive etiam quoad numerum rerum determinatos ordines integrantium, cum quilibet ordo sit terminatus in extremis per 21 in declaratione[13]). Et hoc quoad quantitatem discretam. Determinata moles, puta bicubitum, tricubitum in corporalibus, determinata virtus sive potentia in incorporalibus.

Et hoc de primo.

E Taliter autem accepta mensura dicitur dupliciter: uno modo, quo aliquid mensuratur tamquam primo principio et simpliciori sui generis vel manerei; alio modo dicitur mensura, quo aliquid mensuratur formaliter tamquam modo quodam sive forma accepta circa rem. Primo modo omnis res numerata mensuratur unitate. »Quamvis enim numerus, inquantum est numerus, non mensuretur nisi per numerum, tamen, inquantum numerus componitur ex unitatibus, sic mensura eius est unum. Et sic dicit Aristoteles, potius unum debet dici metrum sive mensura numeri[14]) quam numerus, quia "metrum est, quo quantitas cognoscitur"[15]). Non autem cognoscitur quantitas nisi per primum suum principium, a quo essentialiter fluit et in quod ultimo resolvitur, et ideo notissimum est in illo genere ac per hoc potest alia notificare: et hoc in numeris est unitas«[16]).

»In continua etiam quantitate similiter est unum primum metrum. Sed tamen notandum, quod ibi et in omnibus aliis generibus entis est unum participative dictum ab uno dicto secundum rationem indivisibilitatis. Et hoc unum quandoque est simpliciter indivisibile, sicut punctus est mensura omnis continui, non, inquantum

[13]) cf. supra, prop. 21B; cf. etiam Theodor. de Vrib., De int. II 21 3; Mojsisch 161,62–162,69

[14]) Arist., Metaph. V 15, 1021a12–13

[15]) Arist., Metaph. X 1, 1052b20; transl. media: Vuillemin-Diem 196,44

[16]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 2 14; Cod. Vat. Lat. 1311,88rb–va; cf. etiam Averr., Metaph. X comm. 2; Venetiis 1562, 251vK–L

61 et[2] *om. O* 67 quod: qui *V* 77 terminatus: determinatus *O* 78 discretam: discretiva *V* | bicubitum, tricubitum: tricubitum, bicubitum *V* 82 vel: seu *V* 88 non autem: autem non *V*

Digitized by Google

quantitas est, quia sic non mensuratur nisi continuo, sed secundum esse continui, quia est primum eius essentiale principium, in quod ultimo resolvitur resolutione principiati in principium, quandoque autem est illud unum indivisibile positione tantum, et hoc est id, quod est minimum quoad nos, quo tamquam noto nobis mensuramus aliam quantitatem ignotam, licet ipsum secundum se continuum sit divisibile.

Similiter in quolibet alio genere probatur aliqua mensura quantitatis esse omnium, quae sunt illius generis. In quolibet enim genere est unum primum principium, quod est causa omnium aliorum et cui primo convenit ratio nominis. Et quando illud participative multiplicatum extenditur in ea, quae ab ipso sunt, tunc ipsum iteratur in omnibus sequentibus et quasi coacervatur cum alio secundum maiorem vel minorem compositionem usque ad ultimum maxime compositum, quod non venit in compositione alicuius. Et ideo illud primum est primum et simplicissimum illius generis et minimum per indivisibilitatem et quantitas perfectionis esse uniuscuiusque principiatorum ad ipsum mensuratur.

Cum ergo indivisibile, quo cognoscitur quantitas, sit unum, quod est mensura, patet, quod in quolibet genere est unum primum minimum et simplicissimum et indivisibile, quod est mensura aliorum«[17]. Dico autem ipsum esse indivisibile, quia necesse est talem mensuram non dividi aliquo modo, neque secundum locum neque secundum formam neque secundum cognitionem, et esse quid notum et determinatum. Et ideo etiam necesse est, ut unum in unoquoque genere, secundum quod est indivisibile, sit prima mensura omnium eorum, quae sunt in illo genere, scilicet quod natura unius est natura mensurae, et praecipue in generibus habentibus mensuram primo et essentialiter, scilicet in quantitate discreta. Hoc enim est prius aliis rebus, quibus accidit mensurari. A tali autem quantitate, scilicet discreta, et uno numerali transumitur hoc nomen 'mensura' ad alias res, quae utuntur mensura, qua cognoscuntur et certificantur, et per consequens finitur earum quantitas.

Et hoc de secundo.

Verum ad hoc, quod aliquae res habeant eandem mensuram, necessarium est eas F
habere unam et eandem intentionem eis inexistentem et per consequens esse unius et eiusdem coordinationis ratione ipsius intentionis, in qua et secundum quam certificentur, et ideo secundum numerum intentionum diversificabitur et mensura.

Sunt autem septem intentiones formales, quae sunt perfectiones essentiales, sicut ostensum est super 101[18], scilicet bonitas seu unitas, infinitas, entitas, vitalitas, intellectualitas, animealitas et naturalitas. Et quia, quaecumque mensurantur, habent minimum et simplicissimum sui principium, ut dictum est pro mensura, tale

17) cf. Ulric. de Arg., De summo bono IV 2 14; Cod. Vat. Lat. 1311, 88va
18) cf. supra, prop. 101B; Zavattero 211,26–30

97 primum: principium *V* 111 cum *dub.* *O* 114 dividi *add.* in *V* 116 determinatum: terminatum *O* 118 natura²: non *O* 125 ad hoc: aliquod *O*

Digitized by Google

autem in omni seyra est amethectum seu prime secundum unumquemque ordinem essentialem, et sic per se perfecta unitas et per consequens deus per 114[19]). Cum ergo quilibet deus sit principium primum et exordiale alicuius coordinationis entium constituens et determinans quodlibet ipsius coordinationis in determinato gradu, qui sibi competit secundum propriam analogiam, ut rursus omnia in se ipsum convertens, necessarium est, quod omnis deus sit mensura entium, sed prime Deus simpliciter, omnium alii autem determinatorum entium secundum ambitum et universalitatem propriae intentionis. Et hoc est, quod dicit auctor *De malorum existentia* 2 cap.[20]) et invenies signatum super 9 E[21]).

Modus autem mensurandi talis est, quod prime in quibuslibet mensurabilibus, cum sit absolutissimum, simplicissimum et in comparatione productorum eminentissimum et notissimum in se, licet non quoad nos, certificat et determinat omnia sub sua intentione contenta et quantum ad eorum totalitatem, quae in se existens indeterminata terminatur et in summo ex una et in infimo ex parte altera et in mediis secundum consonantiam cum extremis adeo, quod per accessum et recessum ad prime ipsius totalitatis cognoscitur aliquid esse magis vel minus absolutum et perfectum in ipsa intentione, et quantum ad cuiuslibet partialis intra ipsum totale constitutum singularitatem, inquantum cuilibet ab ipso prime inexistit species, modus et ordo seu pondus, numerus et mensura, et sic finitur ad determinatum gradum sibi in ipsa intentione secundum proportionem suae naturae congruentem. Sic autem certificare, determinare sive finire et per consequens mensurare non competit nisi unitatibus, et hoc sive per se perfectis sive superperfecte.

Unde et Dionysius 2 cap. *De divinis nominibus* V[22]) introducit Hierotheum sic dicentem: "Omnium causa adimpletiva est Iesu deitas, quae partes totalitati consonas salvat et neque pars est neque totum et totum et pars et totum in se ipso coaccipiens et superhabens. Perfecta quidem est in imperfectis, ut perfectionis princeps". Et infra[23]): "Supersubstantialiter ab universa substantia segregata, tota principia et ordines determinans et super omnem principatum et ordinem collocata mensura est existentium". In eandem sententiam idem concordat 13 cap. D[24]).

Audiamus etiam Augustinum IV *Super Genesim ad litteram*[25]) inquirentem, "utrum haec tria, mensura, numerus, pondus, in quibus Deum disposuisse omnia scriptum est[26]), erant alicubi, antequam crearetur universa creatura, an etiam ipsa

[19]) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2
[20]) Procl., De mal. subs. 2,n.11; Boese 190,5–192,24
[21]) cf. supra, prop. 9E; Pagnoni-Sturlese 173,221–175,295
[22]) Dion., De div. nom. 2 10; PG 3,648C; Suchla 134,7–11; Simon 92,62–64
[23]) Dion., De div. nom. 2 10; PG 3,648C; Suchla 134,13–15; Simon 92,66–68
[24]) Dion., De div. nom. 13 1–3; PG 3,977B–980B; Suchla 226,9–228,7
[25]) Aug., De Gen. ad litt. IV 3; Zycha 99,4–8
[26]) Sap. 11,21

148 minus *add.* esse *O*   158 in *suppl.*: *om. codd.*   159 tota *om. O*   162 etiam: secundum *O*
163 in *om. sed suppl. sup. lin. V*   164 creatura: causatura *O* | an: ante *O*

Digitized by Google

creata sunt, et, si erant antea, ubi erant. Neque enim ante creaturam erat aliquid nisi creator. In ipso ergo erant. Sed quomodo?" Et infra[27]): "An illa sicut ipse?" Et infra[28]): "Et quomodo illa ipse? Neque enim Deus mensura est aut numerus aut pondus aut ista omnia. An secundum id, quod novimus, mensuram in eis, quae metimur, et numerum in eis, quae numeramus, et pondus in eis, quae appendimus, non est Deus ista? Secundum illud vero, quod mensura omni rei modum praefigit et numerus omni rei speciem praebet et pondus omnem rem ad quietem ac stabilitatem trahit, ille primitus et veraciter et singulariter ista est, qui terminat omnia et format omnia et ordinat omnia, nihilque aliud dictum intelligitur, quomodo per cor et linguam humanam potuit: omnia in mensura et numero et pondere disposuisti'[29]) nisi omnia in te disposuisti? Magnum est paucisque concessum excedere omnia, quae metiri possunt, ut videatur mensura sine mensura, excedere omnia, quae numerari possunt, ut videatur numerus sine numero, excedere omnia, quae appendi possunt, ut videatur pondus sine pondere. Et bene infra[30]): "Iam vero si quisquam dicit creatam esse mensuram, numerum et pondus". Et infra[31]): "Si in illis omnia disposuit, eadem ubi ipsa disposuit? si in aliis, quomodo ergo omnia in ipsis, quando ipsa in aliis? Non itaque dubitandum est illa esse extra ea, quae disposita sunt, in quibus omnia disposita sunt. An forte putabimus ita esse dictum: omnia in mensura etc. disposuisti, ac si diceretur: omnia sic disposuisti, ut haberent mesuram, numerum et pondus?". Haec Augustinus.

Sicut autem prime unum definit, certificat, determinat et ex hoc est mensura simpliciter omnium, sic etiam proportionaliter quaelibet per se perfecta unitas est mensura omnium sub sua intentione contentorum. Omnis autem talis unitas est deus: ergo omnis deus mensura est entium.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Si enim est unialis omnis deus, multitudines omnes entium determinat et mensurat. Omnes quidem enim multitudines, sua natura indeterminate entes, propter unum determinantur. Quod autem uniale mensurare et finire vult, quibuscumque affuerit et deducere ad unum, quod non tale secundum suam potentiam. Fit enim et illud uniale participatione;

27) Aug., De Gen. ad litt. IV 3; Zycha 99,9–10
28) Aug., De Gen. ad litt. IV 3; Zycha 99,11–27
29) Sap. 11,21
30) Aug., De Gen. ad litt. IV 4; Zycha 101,5–6
31) Aug., De Gen. ad litt. IV 4–5; Zycha 101,7–14

169 numerum: veram *V* 173 ordinat: ornat *V* | dictum: donum *V* 174 in *suppl.*: *om. codd.* 175 nisi: nec *O* 176 metiri: mentiri *V* | ut: ubi *O* 178 ut: ubi *O* 179 esse *coni.*: et *codd.* 180 ubi ipsa: ipsa ubi *V* | aliis: eis *O* 181 itaque: inquam *O* 182 in quibus ... sunt *om. O* 183 omnia in: omni *V* | ut: ubi *O* 192 sua: suas *V*

Digitized by Google

hoc autem ab indeterminatione et infinitate distat, et quanto magis uniale, tanto minus indeterminatum et immensuratum. Ergo omnis multitudo entium a divinis unitatibus mensuratur.

Probatio elementi talis est: Omne determinans et mensurans omnes multitudines entium est mensura entium; sed omnis deus est huiusmodi; ergo etc.

Maior apparet ex terminis.

Minor probatur sic: Omne uniale secundum se ipsum determinat sive finit et mensurat ea, quae secundum naturam suam sive secundum propriam potentiam sunt indeterminata et immensurata secundum se; sed omnis deus est unialis per 113[32]) et 114[33]); omnis etiam multitudo entium est indeterminata et immensurata secundum se; ergo omnis deus utpote unialis est determinans et mensurans omnes multitudines entium.

Istius rationis innuitur minor quoad secundam eius partem ibi: *Omnes quidem.* Et probatio eius fundatur super prima propositione sic: Omne constans secundum se ex infinities infinitis est indeterminatum et immensuratum secundum se; sed omnis multitudo nullatenus participans uno est huiusmodi per 1 in commento[34]); ergo omnis multitudo non participans uno est indeterminata et immensurata secundum se, sed determinatur et mensuratur per unum, quo participat.

Quod autem uni: Hic ponit maiorem praemissae rationis dicens: sed quod est uniale, vult mensurare et finire sive determinare omnia, quibuscumque affuerit, applicatione suae causalitatis et deducere ad unum et terminum ipsum, scilicet indeterminatum et immensuratum, quod non est tale, scilicet uniale secundum suam potentiam sive naturam.

Fit enim et: Hic probatur maior sic: Omne illud, quo aliquid participative factum uniale distat ab indeterminatione et infinitate sive immensuratione, determinat sive finit et mensurat ea, quae secundum naturam suam, circumscripta videlicet participatione, sunt indeterminata et immensurata; sed omne uniale per se ipsum est huiusmodi; ergo etc.

Maior apparet, quia, quanto aliquid est magis uniale, tanto est minus indeterminatum et minus immensuratum; sed omnis multitudo secundum se est indeterminata; ergo omnis multitudo entium a divinis unitatibus mensuratur.

[32]) Procl., Elem. theol. 113; Dodds 100,5; Boese 57,1
[33]) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2
[34]) Procl., Elem. theol. 1 comm.; Dodds 2,2–14; Boese 3,2–14

195 ab *om. O* 199 etc. *om. V* 201 probatur sic: sic probatur *V* 204 etiam: enim *O*
208 fundatur: probatur *O* 222 etc. *om. V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 118
OMNE, QUODCUMQUE FUERIT IN DIIS, SECUNDUM IPSORUM PROPRIETATEM, PRAEXISTIT IN IPSIS ET EST PROPRIETAS EORUM UNIALIS ET SUPERSUBSTANTIALIS. UNIALITER ERGO ET SUPERSUBSTANTIALITER OMNIA IN IPSIS

Postquam ostensa est quaedam condicio deorum in habitudine ad inferiora, nunc ostendit auctor quandam eorum condicionem, secundum quod in eis praeexistunt et inexistunt inferiora, dicens: OMNE etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum scilicet et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo dicam, qualiter res sint in diis in generali, secundo qualiter sint in eis in speciali, tertio ex praemissis elicitur suppositum in natura uniali.

De primo sciendum, quod, sicut omnia sunt in prime uno, ita etiam proportio- A
naliter contenta sub intentione ipsorum deorum sunt in ipsis diis. In prime autem Deo »omnia dicuntur esse per rationes ideales et exemplares, quibus facta sunt omnia et quibus sunt in arte divina et in sapientia. Sicut enim dicit Tullius in fine I *Rhetoricae*[1]), ars est collectio principiorum ad eundem finem tendentium. Et quia in mente divina simul et unitive et collective in uno sunt principium efficiens, formale et finale constitutionis et creationis omnium, ideo mens divina ars est universorum. Et quia sapientia non est nisi ut habitus, in quo colliguntur omnia huiusmodi principia creatorum, ideo mens divina sapientia vocatur dicente Aristotele in VI *Ethicorum*[2]), quod ars est factivum principium cum ratione, et quod sapiens in unaquaque arte est, qui ex consideratione finis et eorum, quae ducunt ad finem, rationem reddere scit totius operis. Sic enim dicit Aristoteles[3]), quod sapientis est ordinare et non ordinari. Et quia ars et sapientia mentem artificis respiciunt, cuius sunt habitus, et mens una est, sicut essentia est una, ideo, quamvis multa sint, de quibus sunt ars et sapientia, tamen ars divina una est et sapientia. Similiter et pluralitatem nec significatam nec consignificatam recipiunt: significatam,

[1]) Haec definitio non est Ciceronis, sed potius ex verbis eius composita est; cf. etiam Thom., Quaest. disp. de ver. 3 2, sed contra; Dondaine 103,103–105

[2]) Arist., Eth. Nic. VI 3, 1140a4–5.10.21–22

[3]) Arist., Metaph. I 2, 982a17–18; transl. media: Vuillemin-Diem 9,22–23

6 quaedam *om. sed suppl. in marg. V* 8 etc. *om. V* 9 suppositum scilicet: scilicet suppositum *V*
17 et *add.* in *V* 22 creatorum: causatorum *O* 29 significatam[2]: significata *V*

Digitized by Google

ut dicantur plures artes et plures sapientiae; consignificatam, ut dicantur omnes artes vel sapientiae. Genitor enim et genitus et utriusque amor sunt una ars et una sapientia. Et quia idea et exemplar dicunt respectum ad creaturas, qui respectus ad diversas creaturas unus esse non potest formaliter eo, quod ex dependentia creaturae ad creatorem causatur et non e converso, exemplar tamen in deo realiter est unum. Et ideo dicuntur in plurali, quod ideae et exemplaria sunt, per quod consignificata pluralitas attribuitur eis, non significata, ut dicantur plures ideae vel plura exemplaria«[4]).

»Quia vero ratio respicit finem, et finis in natura forma est, fines autem et formae diversorum diversa sunt, et magis convenit eis pluralitas quam ideis vel exemplaribus, ideo dicit Augustinus libro *LXXXIII quaestionum*[5]), quod alia ratione creatur equus, et alia homo, et non una. Dicuntur autem omnia in ipso prime Deo vita et lux. "Quod enim factum est, in ipso vita erat et vita erat lux"[6]), quia, sicut habetur in *De causis*[7]), vita est motus ab ente quieto et est motus«[8]). Et hoc est idem, quod habetur in commento 102[9]): "vita est prima via et motus a mansiva entis hypostasi". Dicit etiam Aristoteles[10]), quod "vivere viventibus est esse". »Ideae enim et exemplaria, quae sunt ipsa mens divina, movent ad esse rerum. Sunt enim immutabiles rationes, quibus universa sunt et fiunt et conservantur eo modo, quo Aristoteles in VIII *Physicorum*[11]) ponens, quod motus caeli factivus et mensurativus sit esse omnium, subdit sic dicens: Et est hoc tamquam vita quaedam existentibus omnibus eo, quod virtus caeli per motum exerens se in generabilia, omnibus dat generari et esse, sicut a principio vivifico vita, motus et exercitio quaedam est vivifici principii in corpus, quod vivificat. Lux autem dicuntur, vel quia in lumine mentis principia sunt cognoscendi vel quia ideales rationes prodeuntes in ideata ipsa, quae facta sunt, illuminant ad esse et speciem, qua cognoscuntur«[12]).

Haec est sententia Alberti in prima parte *Summae* dist. 35.

Et hoc de primo.

4) cf. Alb., Summa theol. I 15 60 4 1; Borgnet 612a–b
5) Aug., De div. quaest. LXXXIII 46,n.2; Mutzenbecher 72,51–52
6) Ioann. 1,3–4
7) Lib. de caus. 17 (18),n.145; Pattin 173,46–47
8) cf. Alb., Summa theol. I 15 60 4 1; Borgnet 612b
9) Procl., Elem. theol. 102 comm.; Dodds 92,9–10; Boese 52,9
10) Arist., De an. II 4, 415b12–13; transl. vetus: Stroick 85,71–72
11) Arist., Phys. VIII 1, 250b11–23; cf. etiam Alb., Metaph. XI 2 12; Geyer 499,25
12) cf. Alb., Summa theol. I 15 60 4 1; Borgnet 612b–613a

30 dicantur plures artes: plures artes dicantur *V* 32 creaturas: causaturas *O* 33 creaturas: causaturas *O* | creaturae: casuaturae *O* 34 creatorem: causatorem *O* | exemplar: existentia *V* 35 plurali *praem.* speciali *sed del. V* 38 ratio: non *V* 41 non una: una non *V* | omnia *om. O* 42 quod enim ... lux² *om. sed suppl. in marg. inf. V* 43 habetur *om. sed suppl. in marg. O* 44 habetur *om. sed suppl. in marg. O* 47 sunt et fiunt: fiunt et sunt *V* 49 esse: omne *O* | hoc: hic *V* 55 prima parte: parte prima *V*

Digitized by Google

De secundo notandum, quod, »quamvis res dicatur esse in sua causa efficiente B et etiam in intellectu cognoscente, tamen magis proprie dicitur esse in intellectu quam in causa sua efficiente: verius enim ratio rei dicitur res ipsa, quam esse potentiale in sola potentia activa existens dicatur ipsa res. Multo fortius igitur dicitur ibi magis proprie esse res, in quo est secundum rationem et etiam secundum causalitatem, quam in quo est tantum altero modo«[13]).

»Sed res ab aeterno fuerunt in Dei omnipotentia et voluntate tantum secundum esse potentiale potentiae activae, in scientia fuerunt ab aeterno non solum ut in potentia causae secundum illam speciem scientiae Dei, quae vocatur dispositio[14]), sed etiam quia, ut dictum est supra, rerum rationes ab aeterno sunt in ipsa«[15]).

»Est tamen sciendum, quod haec tria differunt ut superius et inferius, scilicet esse in scientia Dei, esse in Deo et esse in essentia Dei[16]), quia, cum secundum Priscianum[17]) dictiones consignificativae teneantur ad vim adiunctorum eis, haec praepositio 'in' notat diversas habitudines secundum diversa adiuncta, ut cum dicimus aliquid esse in toto, in loco et in tempore. Unde etiam in proposito in scientia Dei est omne cognitum ab eo, sive illud sit scibile per se, ut naturae entium, sive tantum sit scibile per aliud, ut mala et omnes privationes«[18]).

»In Deo autem esse, sicut nunc proprie de hoc loquimur, non est idem, quod subiacere operationi eius, sicut opera nostra sunt in nobis, quia eorum domini sumus, sed est idem, quod esse in eo sicut in superperfectione superessentiali et in virtute causali et in ratione exemplari, hoc est esse per essentiam cognitum ab eo vel rationem idealem habere in Deo«[19]).

»Esse autem in essentia Dei est vel subsistere naturae divinae, cuius subsistentia reducitur ad subsistentias divinarum personarum, quae sunt in essentia divina, vel est esse attributum perfectionis naturae divinae, quod non per inhaerentiam, sed per identitatem est in ipsa, qualiter nulla creatura est in Deo«[20]).

»Et sic patet, quod omne, quod est in essentia divina, est in Deo et in scientia Dei et non e converso. Et omne, quod est in Deo, est in scientia Dei et non e converso, quia, licet scientia Dei sit Deus et sit essentia divina ratione simplicitatis, tamen quia unumquodque in Deo servat suam proprietatem, ideo differunt in modo attribuendi«[21]).

[13]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 9 2; Beccarisi 51,7–12; cf. Alb., Sent. I 35 11; Borgnet 198b

[14]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 15 1; Beccarisi 97,2–98,31

[15]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 9 2; Beccarisi 51,13–17

[16]) cf. Alb., Sent. I 36 2; Borgnet 207a

[17]) Prisc., Inst. gramm. XIII 50; Hertz 53,14–23; XVII 10; Keil 114,18–20; cf. etiam Petr. Hel., Summa super Prisc. De dict.; Reilly 181,39–182,40 et 182,50–51

[18]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 9 3; Beccarisi 52,23–29

[19]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 9 3; Beccarisi 52,30–33

[20]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 9 3; Beccarisi 52,35–37

[21]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 9 3; Beccarisi 52,38–42

60 sola: sua *O* 77 ratione *praem.* virtute *sed exp. O* 79 subsistentia: subsistentiae *V* 83 et: est *V*

Digitized by Google

»Nec obstat huic, quod dicit Anselmus[22]), quod creatura in creatore est creatrix essentia, quia in hac locutione li 'in creatore' non dicitur per appositionem, ut sit sensus: 'creatura, quae est per speciem, est in creatore essentia', quia hoc falsum est, sed dicitur per determinationem. Et est determinatio trahens determinatum extra suam rationem[23]), ut cum dicitur 'homo pictus'. Et ideo sic creatura in creatore nihil aliud est quam exemplar, scilicet ratio vel idea eius in Deo, sicut ratio rei vocatur ipsa res«[24]).

Et hoc de secundo.

C Ex praemissis colligitur multiplex modus, quo aliquid dicitur esse in diis.

Est enim aliquid in eis secundum causam, et hoc sive ut in perfectione superessentiali sive ut in virtute causali sive ut in ratione exemplari, sive secundum existentiam, et hoc sive in habitudine ad prime tale, sicut bonitas et unitas, sive in habitudine ad intra eandem essentiam, sicut respectus originis et respectiva constituta per eos, et hoc sive talia respectiva constituta subsistant personalibus proprietatibus, sicut in prime Deo, cuius essentia subsistit in tribus hypostasibus, quae tamen sunt unum in esse absoluto, sive tantum respective, ut in aliis diis citra primum.

Et hoc de primo principali.

Circa secundum tria faciam, quia primo dicam de inexistentium ipsis diis praeexistentia, secundo de proprietatis ipsorum deorum praeeminentia, tertio ex praemissis de propositis plana intelligentia.

D De primo sciendum, quod »omnis causalis coordinatio praesupponit principium suum quoad duo. Unum, quorum est, quod est aliquid praeeminentiae seu excellentiae, quod proprie proprium est ipsi prime talis coordinationis, videlicet quod ipsum sit simplicius et nobilius et efficacius, immo ut expressius dicatur, simplicissimum et nobilissimum et efficacissimum adeo, quod tota coordinatio sequens possit ab eo dependere.

Aliud est, quod est commune sibi, scilicet ipsi prime, et omnibus illius coordinationis, quae nihilominus participant illud commune ex ipso primo, in quo tale commune praeexistit nobilissimo, simplicissimo et absolutissimo modo et sic eminentiori, quam existit in omnibus et singulis sequentibus ipsius coordinationis et differenter ab omnibus eis quantum ad esse, sed non quantum ad essentiam, secundum quam non numeratur nec ponit in numerum illud commune, secun-

[22]) Ans., Monol. 36; Schmitt 55,2–10; cf. etiam Alb., Summa theol. I 15 60 4 1; Borgnet 613a; Sent. I 35 11; Borgnet 199a

[23]) cf. Alb., Sent. I 35 11; Borgnet 199a

[24]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 9 3; Beccarisi 52,43–49

88 quod[2]: quae *O* | creatura: causatura *O* | creatore: causatore *O* | creatrix: causatrix *O* 90 creatura: causatura *O* | quae: qua *O* | creatore: causatore *O* | falsum: factum *V* 92 creatura: causatura *O* | creatore: causatore *O* 96 multiplex: multipliciter *O* 99 ad *om. sed suppl. sup. lin. O* 105 inexistentium: inexistentiis *V* 108 principium: primum *ed.* 110 ipsi: ipse *V* 114 ipsi: ipse *V* 116 nobilissimo, simplicissimo: simplicissimo, nobilissimo *V*

Digitized by Google

dum quod invenitur in diversis rebus causalibus illius coordinationis. Sed solum numeratur secundum diversum esse per 18[25]), quia illud commune quantum ad id, quod est per essentiam, quidquid invenitur in uno causalium rerum, invenitur in alio, sed secundum aliud esse, sicut etiam Aristoteles[26]) dicit de sensu, quod sensus in actu et sensatum sunt idem, sed secundum aliud esse«[27]).

»In proposito autem illud diversum esse consistit in hoc, quod illud commune est in principio illius coordinationis absolutiori et simpliciori modo, quam potest esse in secundis. In secundis autem talis coordinationis est modo determinato et contracto et sic minus universali«[28]).

Et hoc est, quod dicit Dionysius 5 cap. *De divinis nominibus*[29]) loquens de prime Deo: "Etenim Deus non quodam modo est existens, sed simpliciter et incircumscripte, totum in se ipso esse accepit et praeaccepit. Propter quod et rex dicitur saeculorum, sicut in se ipso et circa se ipsum omni esse" existentibus et substantifico "et existente". Et infra[30]): "Etenim praeesse et superesse praehabens ex ipso, qui est, ipsum dico secundum se esse, praeexistere fecit, et per esse ipsum omne quocumque modo existens subsistere fecit". Et infra[31]) loquens de per se bonitate dicit: "Et est ex ipsa et in ipsa et ipsum esse et existentium principia et existentia omnia et quae quocumque modo ab esse sunt contenta; et hoc incomprehensibiliter et coniuncte et singulariter".

Et hoc de primo.

E De secundo sciendum, quod, licet "omnia" sint "in omnibus", tamen "proprie" sunt "in unoquoque" per 103[32]), scilicet secundum proprietatem eorum, quibus inexistunt. Omne enim, quod in aliquo existit, inest ibi secundum modum eius, cui inexistit, non ipsius inexistentis. Modus autem seu proprietas deorum est supereminens super omnem modum et proprietatem cuiuscumque existentis, sicut et eorum essentia praeeminet universis, et sic necessario est unialis et supersubstantialis per 113[33]) et 114[34]): ergo, quidquid inexistit eis, praexistit unialiter et supersubstantialiter, secundum quod unialitas et supersubstantialitas recipitur a parte deorum importans quendam modum ipsorum non per modum subiecti, ut sit sensus: Deo,

25) Procl., Elem. theol. 18; Dodds 20,3–4; Boese 12,1–2
26) Arist., De an. III 2, 425b26–27
27) cf. Theodor. de Vrib., De int. III 18 1–19 1; Mojsisch 191,38–192,60
28) cf. Theodor. de Vrib., De int. III 19 2; Mojsisch 192,61–64
29) Dion., De div. nom. 5 4; PG 3,817D; Suchla 183,4–7; Simon 311, 70–72
30) Dion., De div. nom. 5 5; PG 3,820B; Suchla 184,3–6; Simon 313,72–74
31) Dion., De div. nom. 5 6; PG 3,820D; Suchla 184,18–21; Simon 316,78–79
32) Procl., Elem. theol. 103; Dodds 92,13; Boese 52,1
33) Procl., Elem. theol. 113; Dodds 100,5; Boese 57,1
34) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2

123 etiam: et *V* 125 proposito: propositum *O* 127 in[2] secundis[2] *suppl.: om. codd.* 130 incircumscripte *add.* et *O* 131 accepit: accipit *O* 134 se esse: esse se *V* 145 et sic ... supersubstantialis *om. O*

Digitized by Google

inquantum unialis, inexistit entitas, ut ipse deus sit subiectum eius, quod sibi inexistit (sic enim intentiones magis contractae recipiuntur in intentionibus magis formalibus quasi in subiectis per 71[35]) et 72[36])), sed magis li unialiter et supersubstantialiter determinat ibi quendam modum formalem ipsius dei respectu rei inexistentis, ut sit sensus: entitas inexistit deo unialiter et supersubstantialiter, id est per modum propriae unitatis et supersubstantialitatis, quae est ipsa sua essentia, quamvis formaliter significetur ad exprimendum proprium modum formalem ipsius essentiae. Et sic illud, quod diis inexistit, est essentia eorum, quae est unitas: unitas enim in eo, quod huiusmodi, non habet alium modum seu proprietatem quam unialem. Igitur, quod ei inexistit per modum unitatis, inexistit unialiter et sic supersubstantialiter secundum omnem indifferentiam realem et intentionalem utriusque.

Cuius inexistentiae exemplum est in monade et signo sive centro. Unde Dionysius 5 cap. *De divinis nominibus*, ubi praemisit, quod in Deo sunt omnia "incomprehensibiliter et coniuncte et singulariter"[37]), sic subiungit: "Etenim in unitate omnis numerus uniformiter praeexistit et habet omnem numerum unitas in se ipsa singulariter et omnis numerus unitur quidem in unitate. Inquantum autem ab unitate procedit, intantum discernitur et in multitudine agitur. Et in centro omnes circuli lineae secundum unam unitionem coextiterunt"[38]). Haec Dionysius.

Et ideo dicitur, et recte dicitur, in centro totum circulum esse centraliter et praecipue tunc, si centrum esset causa totius circuli sive sphaerae, sphaera autem sive circulus causatum. Et in monade, quae est principium numeri, est omnis numerus monadice sive unialiter propter eandem rationem. In unitate autem sive "per se perfecta", qualis est "omnis deus" per 114[39]), sive superperfecta omnia inexistentia sunt unum maiori modo, cum earum unio excedat omnem aliam unionem quasi in infinitum.

Et hoc de secundo.

F Ex praemissis colligitur, quod non solum omnia inexistunt ipsis diis secundum sui ipsorum proprietatem, verum etiam omnia inferiora praeexistunt in eis secundum modum et proprietatem ipsorum deorum.

Ibi etiam dicitur res proprie existere, ubi est secundum essentiam, scilicet primo et per se, sicut entitas existit in enter entibus, quibus convenit primo et per se. Eadem tamen entitas non dicitur proprie existere in diis, sed magis praeexistere, quia non convenit eis per essentiam, scilicet primo et per se, sed eminentiori

35) Procl., Elem. theol. 71; Dodds 66,31–68,8; Boese 38,1–9
36) Procl., Elem. theol. 72; Dodds 68,17–18; Boese 38,1–2
37) Dion., De div. nom. 5 6; PG 3,820D; Suchla 184,20–21; Simon 316,79
38) Dion., De div. nom. 5 6; PG 3,820D–821A; Suchla 184,21–175,5; Simon 317,68–70
39) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16; Boese 57,1

154 propriae: substantiae *O* 159 omnem *lac. sed suppl. in marg. O* 163 in *add.: om. codd.* 165 intantum *coni.:* tantum *codd.* 177 proprietatem *add.* verum etiam omnia inferi *sed del. V* 179 convenit *lac. sed suppl. in marg O*

Digitized by Google

modo, quia secundum causam aliquo modo, licet conveniat prime enti secundum causam principaliformiter, et per consequens ipsa entitas, si proprie accipiatur, non convenit ipsis diis, non quod sint ab entitate deficientes, sed quia eorum essentia determinatur bonitate, quae est melior omni entitate. Igitur ipsa entitas solum convenit eis secundum causam, et quia omnis causa essentialis praehabet causatum suum nobiliori modo, quam sit in se ipso per declarationem 18[40]), ideo omne, quodcumque fuerit in diis, praeexistit in eis unialiter et supersubstantialiter.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Etenim si tripliciter unumquodque subsistit, aut secundum causam aut secundum existentiam aut secundum posthabitionem vel participationem, primus autem omnis numerus divinus numerus, nihil erit in ipsis secundum participationem, sed omnia secundum existentiam aut secundum causam. Sed et quaecumque ut causae praeacceperunt. Etenim omne, quod secundum causam secundorum praecedit, ut ipsum natum est, sic habet causam demissorum. Omnia ergo sunt in diis unialiter et supersubstantialiter.

Probatio elementi talis est: Omne existens quibuscumque rebus aut secundum causam aut secundum existentiam, sed non secundum participationem, hoc praeexistit in eis secundum ipsarum proprietatem; sed omne, quodcumque fuerit in diis, existit in eis aut secundum causam, sicut inferiora, aut secundum existentiam, sicut propria intentio, sed nihil secundum participationem proprie acceptam, quod dico propter 116[41]): ergo omne, quodcumque fuerit in diis, praeexistit in eis secundum ipsorum proprietatem.

Et tunc addatur sic: Quorumcumque proprietas est unialis et supersubstantialis, in illis omne, quod inexistit, praeexistit unialiter et supersubstantialiter; sed dii sunt huiusmodi: ergo etc.

Maior praemissae rationis apparet per 65[42]) et 103[43]).

Deinde ibi: *Primus autem*, probatur minor eiusdem sic: Omne inexistens divinis unitatibus utpote divinum numerum integrantibus aut praeexistit in eis secundum causam aut inexistit eis secundum existentiam, sed non secundum participationem; sed omnis deus est unitas divina per 113[44]) et 114[45]): ergo omne quodcumque etc.

[40]) cf. supra, prop. 18D
[41]) Procl., Elem. theol. 116; Dodds 102,13; Boese 58,1
[42]) Procl., Elem. theol. 65; Dodds 62,13–14; Boese 35,1–3
[43]) Procl., Elem. theol. 103; Dodds 92,13–16; Boese 52,1–4
[44]) Procl., Elem. theol. 113; Dodds 100,5; Boese 57,1
[45]) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2

186 causa: casa *V* 189 etiam: et *V* 193 divinus *add.* est *V* 197 existens: inexistens *V* 202 fuerit: fuit *O* 205 praeexistit: reexistit *V* 206 etc. *om. V* 207 rationis: rationes *O* 211 etc. *om. V*

Digitized by Google

Maior quantum ad ultimas duas partes manifesta est, quia intentio unius et boni, quamquam dicatur a diis aliquo modo participari, quia non est in eis secundum omnem superplenitudinem, tamen, quia inexistit eis primo et per se, ideo est eorum ex natura et sic non inest eis secundum participationem quoad primum et secundum modum participationis, sicut patet ex distinctione habita super 2[46]) et 24[47]).

Sed et quaecumque etc.: Hic probatur prima pars maioris sic: Omnis secunda sive demissa praeaccepta sive praehabita ab aliquibus, non secundum quod sunt demissa, sed proportionaliter prime uni, illa praeexistunt in praeaccipientibus secundum causam; sed omnia citra deos respectu deorum sunt huiusmodi: ergo etc.

Maior apparet, quia omne, quod est secundum causam respectu secundorum, hoc praecedit in bonitate per 7[48]) et sic habet causam, id est rationem causandi, demissorum, ut natum est, vel sic quodlibet demissorum sic habet causam, ut ipsum natum est.

Omnia ergo: Hic concludit auctor suam conclusionem.

46) cf. supra, prop. 2C
47) cf. supra, prop. 24B
48) cf. rectius Procl., Elem. theol. 8; Dodds 8,29–30; Boese 7,1–2

218 etc. *om. V*   221 etc. *om. V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 119
OMNIS DEUS SECUNDUM SUPERSUBSTANTIALEM BONITATEM SUBSISTIT ET EST BONUS ET NEQUE SECUNDUM HABITUM INTELLECTUS NEQUE SECUNDUM SUBSTANTIAM

Ostensis condicionibus deorum, inquantum sunt unitates, nunc auctor incipit ostendere condiciones eorum, inquantum sunt bonitates, dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum scilicet et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam V propositionis Trismegisti descriptionem, secundo descriptae expositionem, tertio inferam ex praemissis suppositi intentionem.

A Trismegisti quinta propositio talis est: "Deus est, quo nihil melius excogitari potest".

Commentum: "Haec definitio data est a fine. Unitas vero finis est et perfectio. Quod ergo sonat, bonum est, et quanto magis, tanto magis bonum. Gaudium ergo veritatis omnis essentiae sua vita est. Vita quidem omnis ab unitate est, haec quidem ab interiori indivisione. Quanto igitur magis unum, magis vivit, sua unitas summa est"[1]).

Hoc de primo.

B De secundo sciendum, quod istud commentum tria dicit: primo scilicet "iuxta quid, secundo exponit, tertio concludit" notificatum[2]).

Dicit enim definitionem dari a fine. Bonum enim est universaliter omnia comprehendens, quia »ambit omnia et nihil extra ipsum est, inquantum vere est, quia ipsum solum vere est; cetera, quae dicuntur esse, theophaniae sunt, quae etiam in ipso vere subsistunt. Deus itaque, utpote bonum in eo, quod huiusmodi, est omne, quod vere est, quoniam ipse facit omnia et fit in omnibus. Omne enim, quod intelligitur et sentitur, nihil aliud est nisi non apparentis apparitio, occulti manifestatio, negati affirmatio, incomprehensibilis comprehensio, ineffabilis fatus, inaccessibilis accessus, inintelligibilis intellectus, incorporale corpus, superessentialis essentia, informis forma, immensurabilis mensura, innumerabilis numerus, carentis pondere pondus, spiritualis incrassatio, invisibilis visibilitas, illocalis localitas, carentis tempore temporalitas, indefiniti definitio, incircumscripti circumscriptio et cetera,

[1]) Lib. XXIV philos. 5; Hudry 11,1–7
[2]) Lib. XXIV philos. pars altera 5; Hudry 43,6–7

6 etc. *om. V* 9 propositionis: propositiones *V* 10 descriptionem *om. V* 21 quid: quam *V*

Digitized by Google

quae puro intellectu et cogitantur et perspiciuntur et quae memoriae sinibus capi nesciunt et mentis aciem fugiunt«[3]).

Non solum autem bonum comprehendit omnia, sed etiam movet omnia ad se ut amatum desideratum. Ex ipso enim et in ipso et ad ipsum omnia per commentum 113[4]), et sic ipsum bonum est principium omnium et finis. Unitas vero, cum sit bonitati idem per 13[5]), est non solum principium, sed etiam finis et perfectio omnium.

Quod ergo sonat et vocat sive boat omnia ad se convertendo, bonum est. Omnia enim, quaecumque sunt et fiunt, propter bonum sunt et fiunt et ad ipsum omnia inspiciunt et ab ipso moventur et continentur et ipsius gratia et propter ipsum et in ipso principium exemplare omne finale efficiens formale, et quanto magis sonat vocando, tanto magis bonum.

Gaudium ergo etc., quia omne gaudium, quod est diffusio rei, in conceptione boni est. Si vero est a summo bono et potissimo est, potissimum autem est in ratione omnium causalium rationum omnis seyrae sive ordinis totorum et, sicut dictum est, ambit omne bonum. Inde enim est omne bonum, omnis essentia, omnis vita, omnis intellectus, omne genus, omnis species, omnis plenitudo, omnis ordo, omnis unitas, omnis aequalitas, omnis differentia et omne, quod est, et omne, quod non est, et omne, quod intelligitur, et omne, quod sentitur, et omne, quod superat sensum et intellectum. Sic ergo gaudium veritatis, non vanitatis, omnis essentiae est sua vita, quam habet a bono et uno. Et quia omnis vita stat in unione sicut et mors in separatione, necessarium est, quod omnis vita est ab unitate. Haec quidem enim est ab interiori indivisione. Quanto igitur aliquid est magis unum, magis vivit, ergo, quod est sua unitas, est summa vita. Cum itaque bonum prime sit simpliciter unum sine omni divisione, ipsum erit infinitas virtutum, qua nihil potest melius cogitari. Et hoc de secundo.

C Sicut ergo Deus, qui est prime bonum, est, quo simpliciter et absolute nihil potest cogitari melius, sic quaelibet deus utpote bonitas et unitas respectu seyrae seu suae coordinationis, cuius est principium et finis per 99[6]) et 100[7]), est, quo in sua intentione nihil potest melius cogitari.

Et hoc de primo principali.

Circa propositum tria faciam, quia primo ponam bonitatis distinctionem, secundo supersubstantialis sive superessentialis propriam rationem, tertio subiungam ex praemissis ipsius propositi intentionem.

3) Honor. August., Clavis phys. 128; Lucentini 94,10–95,23
4) Procl., Elem. theol. 113 comm.; Dodds 100,11–12; Boese 57,7–8
5) Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,24–25; Boese 10,1–2
6) Procl., Elem. theol. 99; Dodds 88,20–23; Boese 50,1–4
7) Procl., Elem. theol. 100; Dodds 90,1–2; Boese 51,1–2

33 capi: capti *O* 45 in *om.* *O* 46 vero: verum *V* 48 enim est[2]: est enim *V* 54 enim *lac.* *O* 55 igitur *om.* *V*

Digitized by Google

De primo sciendum, quod bonitas est multiplex, quia quaedam est superbona D
et superdea[8]), qualis est bonitas prime boni, quod simpliciter omnibus qualitercumque bonis immittit sua fontana bonitate totius radios bonitatis. Ista enim est superperfecta bonitas non solum perficiens usque ad primordiales causas, quae sibi subsunt immediate primum ordinem, scilicet unialem, constituentes, in quibus omnia facit, verum etiam extenditur usque ad ultimum et extremum omnium, scilicet non ens, materiam videlicet primam, illis quidem, scilicet primordialibus causis, sicut per se perfectis unitatibus et bonitatibus, totaliter praesens, illis autem, scilicet infinitis, enter entibus, vitis, intellectibus et animabus, subiecte, aliis autem, scilicet corporibus caelestibus et inferioribus, extreme, secundum quod unumquodque ipsa participare potest. Et hae quidem, scilicet primordiales unitates, omnino bono participant per 116[9]), illa autem magis et minus privantur, alia vero habent obscuriorem boni participationem, et aliis secundum ultimam resonantiam adest bonum. Si enim non proportionaliter unicuique bonum adesset, esset quidem divinissima et provectissima extremorum habentia ordinem. Quomodo autem et esset possibile uniformiter omnia participare bono, cum non omnia existentia sint oportuna ad totalem ipsius participationem eodem modo?

Ex iam dictis apparet aliqualiter condicio superbonae et superdeae bonitatis.

Est etiam quaedam bonitas per se perfecta. Sicut enim "omnis primordialis unitas duplicem instituit numerum, hunc quidem per se perfectarum hypostaseon, hunc autem illustrationum in aliis hypostasim habentium" per 64[10]), sic etiam primordialis bonitas, scilicet prime bonum, condit instituendo per se perfectas bonitates et imperfectas, cum unitas et bonitas sint idem per 13[11]). "Bonum" enim secundum Dionysium 4 cap. *De divinis nominibus*[12]), "quibus quidem perfecte ingignitur, perfecta facit et immixta et integra bona. Quae autem minus ipso participant, imperfecta sunt bona et mixta propter defectum boni".

Est et tertio bonitas infinitalis, quam consequitur quarto bonitas essentialis seu substantialis. Et haec est multiplex, quia quaedam est substantialis tantum, sicut inexistens enter entibus, quaedam vitalis, quaedam intellectualis, et sic de aliis.

Et hoc de primo secundi.

De secundo considerandum, quod circa prime boni expressionem »duae par- E
tes principales theologiae sumuntur. Una quidem negat divinam essentiam seu substantiam esse aliquid eorum, quae sunt, id est quae dici aut intelligi possunt; altera vero praedicat de ea omnia, quae sunt, et ideo affirmativa dicitur, non ut confirmet eam aliquid esse eorum, quae sunt, sed ut suadeat omnia, quae ab ea sunt, posse praedicari de ea, quia rationabiliter potest causa designari per effec-

8) cf. Dion., De myst. theol. 1 1; PG 3,997A; Ritter 141,2; Simon 456,80

9) Procl., Elem. theol. 116; Dodds 102,13; Boese 58,1

10) Procl., Elem. theol. 64; Dodds 60,20–22; Boese 34,1–3

11) Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,24–25; Boese 10,1–2

12) Dion., De div. nom. 4 20; PG 3,717C–D; Suchla 165,13–15; Simon 250,58–60

70 perficiens: perficistens *V* 77 scilicet *om.* *V*

Digitized by Google

tus, scilicet causata. Dicit enim Deum esse bonitatem, immensitatem, essentiam, vitam, intellectum et huiusmodi, quae divino Dionysio[13]) testante non proprie, sed metaphorice de Deo dicuntur«[14]). »De quo nihil potest dici, quod recipiat oppositionem vel contrarietatem. Deus bonitas dicitur, sed bonitati opponitur malitia. Igitur proprie bonitas non est, sed plus quam bonitas«[15]). Deus immensus dicitur vel immensitas, cui opponitur mensura. »Item essentia dicitur, cui opponitur non esse: igitur non est proprie immensitas nec essentia sive substantia, sed superessentia seu supersubstantia«[16]). Sic de ceteris Dei vocabulis sentiendum, quia, »si divina essentia proferretur proprie aliquibus verbis, non videretur esse ineffabilis«[17]), ut postea apparebit[18]).

Ubi tamen advertendum, quod »haec duo contraria, scilicet affirmatio et negatio, dum versantur circa divinam naturam, per omnia in omnibus sibi invicem conveniunt. Verbi gratia, affirmativa dicit: 'Deus est essentia vel substantia', negativa contradicit: 'essentia non est'. Dum haec forma contradictionis intentius inspicitur, non reperitur in ea nulla controversia. Quae enim dicit: 'essentia est', non affirmat proprie divinam substantiam essentiam esse, sed posse vocari tali nomine transumpto a creatura ad creatorem dicit divinam essentiam nudam et relictam omni propria significatione et sic vestit eam tali vocabulo 'essentia'. Ea vero, scilicet negativa, quae dicit: 'essentia non est', clare cognoscens merito divinam naturam incomprehensibilem et ineffabilem non negat eam esse, sed essentiam nec vocari proprie nec esse: negativa enim noscit spoliatam divinitatem omnibus significationibus, quibus eam induit affirmativa. Una dicit: 'bonitas est' eam induens, alia dicit: 'bonitas non est' eandem divinitatem exuens. Affirmativa dicit: 'hoc potest vocari', sed non dicit: 'hoc proprie est'; negativa dicit: 'hoc non est, quamvis hoc appellari possit'«[19]).

Et sic »affirmativa cum negativa circa divinitatem convenit et in nullo a se ipsis dissentiunt«[20]), licet affirmativa sit magis incompacta quam negativa.

»Nam cum dicitur: 'superessentialis est', nihil aliud datur intelligi quam negatio essentiae. Qui enim dicit: 'superessentialis est', aperte negat, quia essentialis est«[21]).

13) Dion., De div. nom. 1 6; PG 3,596A–C; Suchla 118,11–119,9; Simon 38,51–39,67
14) cf. Honor. August., Clavis phys. 24; Lucentini 17,9–17
15) cf. Honor. August., Clavis phys. 25; Lucentini 17,5–18,11
16) cf. Honor. August., Clavis phys. 25; Lucentini 17,6–8
17) cf. Honor. August., Clavis phys. 25; Lucentini 18,13–14
18) cf. infra, prop. 123M
19) cf. Honor. August., Clavis phys. 25; Lucentini 18,19–35
20) cf. Honor. August., Clavis phys. 25; Lucentini 18,36–37
21) cf. Honor. August., Clavis phys. 25; Lucentini 18,39–41

113 quod: quae *O*   114 dum *om. O*   115 verbi gratia *om. V*   119 creatura: causatura *O* | creatorem: causatorem *O*

Digitized by Google

Ex quibus evidenter apparet, »quomodo duae praedictae partes theologiae, scilicet affirmativa et negativa, in se sunt plenissime comprehensivae ita, ut in pronuntiatione formam affirmativae, in intellectu vero virtutem negativae obtineant. Verbi gratia: 'supersubstantialis' est affirmatio simul et negatio: in superficie enim negatione caret, in intellectu pollet negatione. Nam quae dicit: 'supersubstantialis est', non quid est, dicit, sed quid non est: dicit enim substantiam non esse, sed plus quam substantiam. Quid autem illud est, quod plus est quam substantia, non exprimit. Dicit enim Deum non esse aliquid eorum, quae sunt, sed plus esse quam ea, quae sunt. Quid autem illud sit, nullo modo definit, quia omne dictum et omnem definitionem excedit. Ineffabilis quippe natura nullo verbo, nullo nomine, nullo sensibili sono significari potest proprie, sed translative dicitur, quidquid de ea dicitur«[22]).

Et hoc de secundo secundi.

Verum, quia omnis substantialis bonitas dicit plura, scilicet bonitatem, infinita- F
tem et entitatem, et sic est unita, hinc est, quod nullum bonum, quod est bonum in eo, quod huiusmodi, cum non sit aliud quam bonum, quod est uni idem per 13[23]), subsistit secundum supersubstantialem bonitatem, quia sic implicaretur contradictio, quia esset unitum et non unitum.

Et etiam, quia prime bonum existens supersubstantiale dat omnibus diis suam proprietatem, hinc est, quod omnis deus subsistit secundum supersubstantialem bonitatem sibi primo et per se inexistentem, quia, sicut unitas per se perfecta est supersubstantialis per 115[24]), ita et bonitas, cum sint idem re et intentione, sed fortasse, cum dicitur: 'Deus est unus vel bonus', non ostenditur, quid sit, licet transumptive, ut dictum est, sed potius, quantus sit vel qualis per quantitatem, quippe vel qualitatem videtur dici quodlibet horum. Omne namque, quod unum est, per unitatem unum est, et quod bonum est, per bonitatem bonum est. Quare nullus deus est unus et bonus nisi per unitatem et bonitatem. Videtur igitur participatione unitatis et bonitatis dici quilibet deorum unus et bonus, quod si ita est, per aliud est unus et bonus omnis deus. Sed hoc contrarium est 114[25]) quantum ad unitatem, cum "omnis deus" sit "unitas per se perfecta" et e converso, et in praesenti elemento, cum omnis deus secundum supersubstantialem bonitatem subsistat, et sic omnis deus est unus et bonus per se et non per aliud. Sic igitur omnis deus non est bonus nisi per bonitatem, nec potest esse bonus nisi per se. Quid magis conspicuum, quid magis necessarium, quam quod omnis deus sit ipsa bonitas? Et

[22]) cf. Honor. August., Clavis phys. 25; Lucentini 18,42–19,55

[23]) Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,24–25; Boese 10,1–2

[24]) Procl., Elem. theol. 115; Dodds 100,28; Boese 57,1–2; cf. etiam Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2

[25]) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2

137 quae: quaedam *V* 138 dicit[1] *om. O* 140 aliquid *lac. sed suppl. in marg. O* 154 et[1] *corr. ex* quod *sup. lin. O* 157 namque: inquam *V*

Digitized by Google

cum dicitur esse bonus per bonitatem, idem est, quod per se, et cum bonus per se dicitur, non aliud intelligitur quam per bonitatem.

Quapropter, si quaeratur, quid sit omnis deus, quid verius respondetur quam bonitas? Et cum bonitas pura sit supersubstantialis, ergo optime concluditur, quod omnis deus subsistit secundum supersubstantialem bonitatem.

Videndum igitur, quomodo intelligendum sit, quod quilibet sit bonus, cum sit ipsa bonitas, et quomodo neque secundum habitum, amictum vel indumentum substantiae neque intellectus. Quoniam enim substantia vel intellectus, cum quodlibet sit unitum, non potest esse bonitas, sed habens bonitatem, non intelligitur bona substantia vel bonus intellectus existens vel subsistens bonitas, sed habens bonitatem. Quoniam igitur deus non proprie dicitur, quia habet bonitatem, sed quia existit bonitas (cum enim dicitur bonus, intelligitur existens bonitas, non autem habens bonitatem); quare, si cum dicitur existens bonitas, non dicitur, qualis est deus, sed quid est, modo, quo supra ostensum est, consequens est, ut cum dicitur bonus, non dicatur, qualis sit, sed quid sit. Deinde quoniam de omni deo idem est dicere, 'quia est bonus' et 'quia est existens bonitas', et cum dicitur, 'est existens bonitas', non est aliud, quam 'est bonitas', nihil differt in illis sive dicatur quilibet 'esse bonus' sive 'est bonitas', quapropter, cum quaeritur de quolibet deo, quid sit, non minus congrue videtur bonus quam bonitas. Non sic autem est de substantia et intellectu, cum tantum habeant bonitatem, quam participant, et non sint ipsa sua bonitas. Et per consequens nullus deus est bonus, secundum habitum seu qualitatem aut amictum vel intellectus vel substantiae. Quidquid enim deus habet, hoc est, quod alienum est ab omni re citra deos.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Etenim habitus et substantiae secundum et multiplicabilem sortitae sunt ordinem a diis, sed supersubstantialiter. Si enim primum unum et bonum et qua unum bonum et qua bonum unum et omnis catena deorum uniformis est et boniformis secundum unam proprietatem et non secundum aliud unusquisque unitas et bonitas, sed qua unitas hac bonitas et qua bonitas unitas. Et ut quidem a primo procedentes, qui post ipsum, boniformes et uniformes, siquidem illud unum et bonum; ut autem dii omnes unitates et bonitates. Sicut igitur unum, quod deorum supersubstantiale, sic et bonum ipsorum supersubstantiale, non aliud aliquid ens praeter unum. Non enim aliud unusquisque, deinde bonum, sed solum ipsum bonum, sed neque aliud, deinde unum, sed solum unum.

173 amictum vel indumentum *om. OV sed suppl. in marg. V* 178 non autem ... (179) bonitas *om. V* 185 videtur: respondetur *V* 193 unum et bonum: bonum et unum *O* | unum² *add.* et *V* 195 unusquisque *add.* sed *O* | sed: et *V* | hac *om. V* 199 unusquisque: aliusquisque *O*

Digitized by Google

Probatio elementi talis est: Omne unum et bonum tantum, quod qua unum hac bonum et e converso, subsistit secundum supersubstantialem bonitatem et est bonum etc.; sed omnnis deus est huiusmodi: ergo etc.

Maior istius rationis quoad ultimam eius partem probatur sic: Omne sortitum primum et unialem ordinem bonum existens est bonum neque secundum habitum intellectus neque secundum substantiam; sed omne bonum et unum tantum est huiusmodi: ergo etc.

Maior istius prosyllogismi apparet, quia habitus seu forma intellectus et ipsa substantia vel substantiae ut huiusmodi, scilicet secundum ipsorum existentiam, sunt sortitae a diis submissum et multiplicabilem ordinem secundum pluralitatem intentionum.

Sed supersubstantialiter. Hic probatur prima pars prius positae minoris sic: Omne uniforme et boniforme existens secundum unam proprietatem sive intentionem et unitas et bonitas et qua unitas hac bonitas et e converso subsistit secundum supersubstantialem bonitatem; sed omne unum et bonum tantum quod qua bonum hac unum et e converso est huiusmodi etc.

Istius rationis primo ostenditur minor sic: "Omnis causa primordialis universo suo ordini tradit suam proprietatem etc. per 97[26]); sed prime unum et bonum, quod qua unum bonum et e converso, est causa primordialis omnis unius et boni tantum, quae constituunt catenam deorum; ergo omne unum et bonum tantum, quod qua unum hac bonum et e converso, est uniforme et boniforme etc.

Et ut quidem: Hic removet auctor dubium, quo aliquis possit dicere, quomodo dii vocantur uniformes et boniformes et unitates et bonitates simul? Respondetur, quod dii, qui post ipsum prime deum constituunt deorum catenam, ut sunt procedentes a primo simpliciter, sunt uniformes et boniformes, quia non sunt simpliciter unum et bonum, cum solus prime deus sit huiusmodi; sed ipsi dii, inquantum dii, omnes sunt unitates et bonitates.

Sicut igitur. Hic ostenditur maior prius positae rationis sic: Sicut primo et per se unum, quod est exemplar deorum, est supersubstantiale, sic et bonum est supersubstantiale, cum bonum non sit aliud praeter unum per 13[27]); sed unum deorum est supersubstantiale per 115[28]): ergo et bonum ipsorum est supersubstantiale.

Maior apparet, quia unusquisque deorum non est primo aliud, deinde bonum, sed solum est ipsi bonum, sed etiam neque est primo aliud, deinde unum, sed solum unum, cum subsistat solum in una intentione.

[26]) Procl., Elem. theol. 97; Dodds 86,8–9; Boese 49,1–2
[27]) Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,24–25; Boese 10,1–2
[28]) Procl., Elem. theol. 115; Dodds 100,28; Boese 57,1–2

203 etc.[2] *om. V* 206 bonum et unum: unum et bonum *V* 207 etc. *om. V* 216 etc. *om. V* 217 primordialis *ex corr. sup. lin. O* 221 etc. *om. V* 223 vocantur: dicantur *O* 224 constituunt *add.* naturam *O* | deorum catenam: catenam deorum *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 120
OMNIS DEUS IN SUA EXISTENTIA TOTIS HABET PROVIDERE ET PRIMITUS PROVIDERE IN DIIS

Postquam ostensa est deorum existentia, nunc incipit auctor agere de providentia, quae inexistit ratione existentiae, dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam causarum formationis in animo notionis de existentia Dei explicationem et huius nominis 'Deus' duplicem acceptionem, secundo naturalium deorum subdivisionem, tertio deorum per gratiam explanationem.

A De primo sciendum, quod, ut ostensum est supra 116[1]), »notio existentiae Dei est homini naturaliter impressa. Hanc autem Dei notionem a lege naturae dictatam secundum Augustinum libro II *De libero arbitrio*[2]) "dixit Cleanthes quattuor de causis formari in animo hominum", sicut recitat Cicero *De natura deorum* libro II cap. 4[3]), scilicet ex rerum futurarum praevisione, ex commodorum magnitudine, quae percipiuntur ex caeli temperatione; ex terrorum incussione causatorum a fulminibus, tempestatibus, terrae motibus, pestilentia, repentinis terrae hiatibus, portentis, facibus visis, cometis et huiusmodi[4]); ex motuum caelestium aequalitate, caeli conversione, solis, lunae ceterorumque astrorum distinctione, utilitate, pulchritudine, ordinatione«[5]).

»Hunc modum apprehendendi Deum esse tres alii consequuntur, quibus ostenditur Deus esse, scilicet immobilis huius veritatis opinio, sicut habetur ex Cicerone libro, quo supra, cap. 2[6]): Nam, inquit, "nisi cognitum comprehensumque animis id haberemus", scilicet quod Deus esset, "non tam stabilis eius opinio permaneret nec confirmaretur diuturnitate temporis, sed una cum saeculis aetatibusque homi-

[1]) supra, prop. 116C
[2]) Aug., De lib. arb. II 9 26; Green 254,51–57
[3]) Cic., De nat. deorum II 5,n.13; Plasberg–Ax 54,8–9
[4]) cf. Cic., De nat. deorum II 5,n.13–14; Plasberg–Ax 54,10–21
[5]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 5; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 6ra–b; ex Cic., De nat. deorum II 5,n.14; Plasberg–Ax 54,28–30
[6]) Cic., De nat. deorum II 2,n.5; Plasberg–Ax 50,18–22

5 etc. *om. V* 8 explicationem *ex corr. sup. lin. O* 11 ut: sicut *V* | supra: super *O* 13 arbitrio *om. sed suppl. in marg. O* 15 commodorum: commedorum *O* 16 terrorum: terrarum *O* 18 facibus *scrib. cum Cic.*: fuscibus *O* fascibus *V* 19 pulchritudine: pulcherrime *O* 21 quibus: quilibet *O* 22 habetur *lac. sed suppl. in marg. O* 23 nam: natura *O* | comprehensumque: apprehensumque *V* | animis: animus *V*

Digitized by Google

nem inveteraretur"«[7]). Et ponit exemplum de aliis opinionibus deletis[8]). Et ita, quod, si haec est natura veritatis de die in diem convalescere, e contrario falsitatis evanescere; opinio autem divinitatis non tantum immobiliter stetit, sed processu temporis in melius profecit: igitur subest ei veritas.

»Item praesentialis divinitatis manifestatio. Nam, sicut narrat Cicero ubi iam supra[9]), multa sunt exempla, in quibus divinitas suam manifestavit praesentiam maxime per absentium manifestationem, per votorum exauditionem, per formarum visionem; hoc autem in veritate nullus potest nisi per spiritum divinum. Haec enim est divinatio, quae a solo Deo est, secundum Platonem in *Timaeo* I«[10]).

»Item per futurorum praedictionem, sicut manifestum est per Ciceronem ubi supra, cap. 3[11]). Et ratio huius est, quod futura contingentia nusquam habere possunt immobilem veritatem nisi in isto, qui est immobilis et simpliciter immutabilis, qui est Deus, sicut dicit Cicero *De divinatione* libro I cap. 23[12]), quod "futurae res in causis" primordialibus "sunt conditae" sicut res "in seminibus"; et ideo, qui tenet causas futurorum, tenet omnia futura; homo autem per signa potest scire futura, non per causas, et talis scientia dicitur potius coniectura. Igitur futura praedicere Dei est«[13]).

»Verum exclusa pro nunc superstitiosa positione de diis et impietate plena eorum, qui ponebant ista corpora visibilia esse deos et haec sive artificialia, ut idola – et haec sive fictione poetica, videlicet secundum Plinium *De naturali historia* libro II cap. 7[14]), ubi dicit, quod humana infirmitas induxit plures deos, ut unusquisque coleret, quae indigeret, sive numinis infusione secundum Trismegistum *Ad Asclepium*[15]) –, sive naturalia – et haec sive caelestia sive elementa –, agendum est de diis, quippe secundum Hermetem[16]) multi dicti sunt dii participatione eius, qui omnium maximus est deorum«[17]). Omnis enim deus participabilis est excepto primo per 116[18]).

7) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 6; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 6rb
8) cf. Cic., De nat. deorum II 2,n.5; Plasberg–Ax 50,22–27
9) Cic., De nat. deorum II 66,n.167; Plasberg–Ax 117,9–10
10) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 6; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 6rb; cf. Plat., Tim. 24c2–3; Waszink 16,13–14; cf. etiam Cic., De nat. deorum II 66,n.167; Plasberg–Ax 117,9–10
11) Cic., De nat. deorum II 3,n.7; Plasberg–Ax 51,19–22
12) Cic., De divin. I 56,n.128; Giomini 73,11–12
13) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 6; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 6rb
14) Plin., Nat. hist. II 7 5; Mayhoff 132,14–22
15) Asclep. 23–24; Moreschini 64,12–20
16) Asclep. 23; Moreschini 64,12–16
17) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 10; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 10va; cf. supra, prop. 114C
18) Procl., Elem. theol. 116; Dodds 102,13; Boese 58,1

27 haec: hoc *V* 33 haec: hoc *O* 37 immobilem: immaterialem *V* 46 humana *add.* natura *O* | infirmitas: infinitas *O* 47 indigeret: indiget *V*

Digitized by Google

Et ideo secundum vere philosophantes, ut sufficiat ad propositum, duplices sunt dii: Quidam enim sunt tales per naturam, alii dicuntur dii per gratiam.

Circa deos naturales sciendum, quod, sicut colligitur ex Anselmo libro *De fide et legibus* paenultimo capitulo[19]), Plato sensit Deum deorum non solum mundum invisibilem, sed et orbem terrarum diis bonis regendum tradidisse ac distribuisse. "Omnis enim virtus et omnis potestas ex prima et universali potentia est eidemque plenissimo iure ac servitute subest ad restringendum et limitandum, auferendum et transferendum, suspendendum et relaxandum"[20]). Igitur dii tales id solum possunt et agunt, quod et Deus deorum vult et sinit eos agere[21]). "Non enim virtutes et potentias, quae largitus est eis altissimus, alienavit et longe fecit a se ipso, ut eas in potestate sua non retinuerit; neque ipsos a ditione sua exemit, ut non eidem omnimoda servitute subiecti sint. Quare virtutibus et potentiis, quas eis tribuit, uti non possunt, ut iam dictum est, nisi quantum ipse vult aut sinit"[22]). "Si igitur praestant beneficia ex cura eis credita, ex divitiis est hoc et superabundantia bonitatis creatoris inundantis et influentis primum" in ipsos deos utpote sibi simillimos et cognatissimos, "deinde per ipsos in alia" deorum ditionem commissa[23]). Et quia "in praestandis beneficiis miro et nobis ineffabili modo consulunt et curant voluntatem divinam" secundum leges providentiae naturalis, "non aliter praestantes, nisi sicut viderint beneplacitum esse divinae voluntatis summi Dei, dispensatores igitur se gerunt beneficiorum, non proprie auctores aut largitores. Rectitudo namque divinae voluntatis regula est omnium bonorum operum" talium deorum[24]).

Manifestum est igitur ex praemissis, quod "Deus altissimus est Deus deorum et dii omnes creaturae ipsius. Quare ex necessitate subditi sunt ei subiectione plenissima, quia non est virtus vel potentia adeo firma vel solida", quae etiam nobis apparet incommutabilis, "quae non in nihilum vanesceret et in non esse recideret, nisi omnipotentis Dei altissimi virtute et beneplacito retineretur. Igitur manifestum est nullam substantiam" cuiuscumque eminentiae "aliquid posse contra beneplacitum ipsius"[25]). "Et quia necesse est Deum deorum esse prime unum, scilicet in ultimo unitatis et simplicitatis, ex quo non habet coaequaevum ac compar aliud neque ullo modo ei a latere nihil est e regione quicquam, sed omnis potestas inexistit omnibus diis a Deo deorum iuxta sententiam Platonis in *Timaeo*[26]), necesse est, ut potestatem istam comitentur sapientia et iustitia regulantes eam et moderantes"[27]).

19) Guill. Alver., De legibus 24; Parisiis 1674, 67aD–77aB
20) Guill. Alver., De legibus 24; Parisiis 1674, 69bA
21) Guill. Alver., De legibus 24; Parisiis 1674, 71aC
22) Guill. Alver., De legibus 24; Parisiis 1674, 71aC
23) Guill. Alver., De legibus 24; Parisiis 1674, 71aC
24) Guill. Alver., De legibus 24; Parisiis 1674, 72aE–F
25) Guill. Alver., De legibus 24; Parisiis 1674, 73aA–B
26) Plat., Tim., 41a7–b2; Waszink 35,9–13
27) Guill. Alver., De legibus 24; Parisiis 1674, 73bB

54 Anselmo *an* Wilhelmo *scr.?* 65 est: et *O* 66 creatoris: causatorum *O* 67 deorum: eorum *V* 74 creaturae: causaturae *O*

Digitized by Google

Et ex hoc "sapientes et iusti dii non possunt non favere et gloriam suam impartiri sibi similibus, hoc est sapientibus, et iustis etiam hominibus. Necesse est enim modis omnibus, quanto sapientiores et iustiores sunt dii, tanto eos et bonos et omnia bona maiori favore et gratia amplexari fortiorique eis amicitia seu dilectione astringi. Non solum igitur placatos atque propitios necesse est eos bonis et iustis hominibus, sed etiam amicissimos amicitia incomparabiliter maiori, quam homines possent amici esse hominibus"[28]). Haec Anselmus.

Et sufficiat de primo.

Deorum vero naturalium quidam sunt per essentiam tales, ut sunt superessen- B
tiales bonitates unialem ordinem integrantes, alii vero per participationem sunt huiusmodi, sicut prima inferiorum ordinum, puta infinitatum, substantiarum, vitarum, intellectuum et huiusmodi, sicut inferius apparebit.

Et hoc de secundo.

De tertio sciendum, quod dii per gratiam sunt omnes beati generaliter secun- C
dum illud Boethii III libro *De consolatione* prosa 10[29]), ubi, postquam beatitudinem esse divinitatem ostendit, sic concludit: "Omnis igitur beatus deus, sed natura quidem unus, participatione vero nihil prohibet esse quam plurimos".

Specialiter vero dicuntur dii, qui super omnem naturam, etiam super se ipsos exaltati quasi in Deum transformati sunt. "Sicut enim aer", ut dicit Theodorus in *Clave*[30]), "a sole illuminatus nihil aliud videtur esse nisi lux, non quia sui naturam perdat, sed quia lux in eo praevaleat, ut illud ipsum lucis esse aestimetur, sic humana natura Deo adiuncta deus per omnia dicitur esse, non quod desinat esse humana natura, sed quod ista divinitatis participationem accipiat, ut solus Deus in ea esse videatur". Haec Theodorus.

Et hoc sufficiat quantum ad suppositum.

Circa propositum duo faciam secundum duas partes. Circa primam partem tria declarabo, quia primo dicam de providentia in generali, secundo de duplici providentia in speciali, tertio, quomodo omnis deus totis habet providere in universo totali.

De primo notandum, quod providentiam esse multi negaverunt: tum quia non D
videbatur esse particularium, tum quia in rebus est malum naturae et moris, tum quia contingentia non videntur esse provisa nec etiam actus liberi arbitrii, tum quia actus humani videntur esse inaequaliter distributi, tum quia casualia et fortuita non videntur esse provisa, tum etiam quia singularia contingentia videntur effugere providentiam[31]).

[28]) Guill. Alvern., De legibus 24; Parisiis 1674, 73bC–D

[29]) Boeth., Philos. cons. III 10,n.25; Moreschini 84,85–86; cf. etiam Thom. de Ebor., Sapient. I 10; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 10vb

[30]) Honor. August., Clavis phys. 13; Lucentini 10,24–11,29

[31]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 35; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 40va

85 sibi: filii *O* 90 Anselmus *an* Wilhelmus *scr.?* 97 beati: bene *O* 99 igitur: ergo *V*
104 praevaleat: praevalet *O* | illud *add.* rei *V* 106 ista: ita *O* 116 videntur: videtur *O*

Digitized by Google

Sed istis non obstantibus tamquam in libro X *Dubitabilium de providentia* per Proclum auctorem nostrum sufficienter discussis notandum, quod »secundum Rabbi Mosen in libro suo, quem vocavit *Matrem philosophiae* cap. 144« sine distinctione librorum, cum distinctione 18 cap. III libri[32]), »"opiniones hominum circa curam sunt quinque". Quarum prima est Epicuri, "qui putat, quod cura" sive providentia "non est omnino in aliqua parte universi esse" ita, quod omnia "fiunt casu; nec est ibi ordinator nec rector neque, qui curam habet in universis rebus". Istam opinionem licet destruxerit Aristoteles, tamen ipsius confutatio inferius clarius apparebit[33]). Secunda opinio est Aristotelis, qui dicit, quod "quaedam res", quae sunt stabilis esse, "habent curam et sunt in regimine rectoris et in ordine ordinatoris", et talis "cura pervenit usque ad sphaeram lunae"[34]). Res vero, quae non sunt stabilis esse, non subsunt curae divinae«[35]). "Universaliter autem radix opinionis eius est, quod, quidquid regitur regimine recto et non corrumpitur et eius consuetudo non variatur, sicut sunt diversitates caelorum, vel quod procedit secundum formam et ordinem et non egreditur terminos suos nisi propter magnam renovationem, sicut res naturales, dicit, quod cura specialis conservat illa. Quidquid autem videt e contrario se habere, huius dicit curam esse impossibilem"[36]).

»"Tertia opinio est contraria opinioni secundae" et est Maurorum, ut dicit, qui credunt, "quod in universo esse nihil contingit per accidens seu casu ullo modo, nec in universalibus nec in singularibus, sed omnia sunt ex voluntate et intentione et regimine"«[37]). "Omnis enim rector cuiuscumque rei scit illam". "Istam opinionem", ut dicit, "sequuntur" multa "inconvenientia, et ipsi concedunt ea"[38]).

»"Quarta opinio est illius, qui credit, quod homo habet potestatem et idcirco procedit ordinate in eo, quod convenit legi in prohibitione, in regimine et in praemio et in poena secundum sententiam eorum. Et isti credunt, quod omnia opera creatoris sequuntur sapientiam ipsius et quod iniustitia in eo non est"«[39]). Istam opinionem etiam sequuntur multa inconvenientia, ut ostendit[40]).

32) Mos. Maimon., Dux neutror. III 18; Parisiis 1520,80r
33) cf. etiam Thom. de Ebor., Sapient. I 35; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 40va; Mos. Maimon., Dux neutror. III 18; Parisiis 1520,80r
34) Mos. Maimon., Dux neutror. III 18; Parisiis 1520,80r
35) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 35; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 40va
36) Mos. Maimon., Dux neutror. III 18; Parisiis 1520,80v
37) Mos. Maimon., Dux neutror. III 18; Parisiis 1520,80v; apud Thom. de Ebor., Sapient. I 35; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 40vb
38) Mos. Maimon., Dux neutror. III 18; Parisiis 1520,80v
39) Mos. Maimon., Dux neutror. III 18; Parisiis 1520,80v–81r; apud Thom. de Ebor., Sapient. I 35; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 40vb
40) Mos. Maimon., Dux neutror. III 18; Parisiis 1520,81r

122 cum *praem.* sed *V* 126 tamen: cum *V* 130 eius est *corr. ex inv. V* 132 quod: quia *V* 136 secundae: primae *O* 138 omnia: omni *V* 140 ut: ubi *O* 143 quod *corr. ex* quem *O* 144 creatoris: causatoris *O* 145 etiam sequuntur: sequuntur etiam *V* | ut *coni.*: ubi *codd.*

Digitized by Google

»"Quinta opinio ipsa est sententia credentium legem nostram", scilicet Iudaeorum«[41]).

Et infra[42]): "Scito, quod principalitas legis Mosis magistri nostri et omnium credentium illam est, quod homo habet potentiam definitivam, id est ipse de natura sua et voluntate operatur, quidquid homo habet operari, absque eo, quod removetur aliquod novum" "et quod habeat homo potestatem super eo, quod voluerit et electionem super eo, quod potest". Haec Rabbi Moses.

»Verum providentiam esse ostenditur secundum sermones sapientium.

Cicero enim *De natura deorum* libro I in principio[43]) sic ostendit providentiam esse: Si non est providentia nec Deus procurat humana, "quae potest esse pietas, quae sanctitas, quae religio?" Si enim Deus non curat, "cui cultus, preces et honores adhibemus?", quasi dicat: ablata providentia necesse est hoc quidem auferri. His autem "sublatis", sicut dicit[44]), "perturbatio vitae sequitur et magna confusio, immo "pietate adversus Deum sublata fides et societas generis humani et una excellentissima virtus iustitiae tollitur"«[45]). »Huic alludit Apuleius *De deo Socratis*[46]): Si "Deus" non "intervenit humanis rebus, cui preces allegabo?" etc. Cum igitur ista ponere necesse fuerit, et curam seu providentiam ponere necesse erit.

Quod autem pietas, sanctitas et religio perirent providentia sublata, probat Cicero ibidem cap. 20[47]) per definitiones horum. Nam "pietas est iustitia adversus Deum", "sanctitas vero est scientia colendi", religio autem est, quae de Dei "cultu pio continetur".

Hoc idem ostendit in eodem[48]) per ea, quae maxime decent beatam Dei naturam, quae sunt gratia et amicitia. Dei enim natura est praestantissima, cui maxime propria est gratia, quia, qui tollit gratiam, tollit opem, tollit bonitatem et beneficentiam. Ceterum amicitia ad fructum amati refertur, sicut dicit ibidem[49]): "carum est verbum amoris, ex quo nomen amicitiae dictum est; quam si ad fructum nostrum referamus, non ad ipsius commoda, quem diligimus, non est vera amicitia, sed mercatura quaedam utilitatum suarum". Si igitur est gratia et amicitia, ergo et providentia«[50]).

[41]) Mos. Maimon., Dux neutror. III 18; Parisiis 1520,81r; apud Thom. de Ebor., Sapient. I 35; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 40vb
[42]) Mos. Maimon., Dux neutror. III 18; Parisiis 1520,81r
[43]) Cic., De nat. deorum I 2,n.2; Plasberg–Ax 2,18–26
[44]) Cic., De nat. deorum I 2,n.3–4; Plasberg–Ax 2,29–3,2
[45]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 36; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 41rb
[46]) Apul., De deo Socr. 5; Moreschini 14,5–6
[47]) Cic., De nat. deorum I 41,n.116–42,n.117; Plasberg–Ax 45,23–46,118
[48]) Cic., De nat. deorum I 43,n.121; Plasberg–Ax 47,11–16
[49]) Cic., De nat. deorum I 44,n.122; Plasberg–Ax 47,30–48,3
[50]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 36; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 41rb–41va

146 quinta: quinto *O* | sententia: sui *V* 148 magistri nostri: nostri magistri *V* 151 habeat homo: homo habeat *V* | et[2] *om. O* 164 horum: harum *V* 171 nomen *add.* amoris *O* 172 commoda: commodi *O* 173 mercatura: in creatura *O*

Digitized by Google

»Amplius tribus modis venitur ad hanc conclusionem, sicut dicit idem in eodem cap. 27. Primus est: posito, quod Deus est, igitur "agit aliquid praeclarum"; sed "nihil est praestantius mundi administratione"[51]). Item, si est Deus, igitur est intelligens et per consequens providens[52]). Ex positione etiam Dei sequitur, quod est rationis compos et hoc excellentioris quam homo et circa maximas et optimas res.

Secundus modus est, quo docetur omnes naturas esse subiectas naturae sentienti seu intelligenti et ab ea pulcherrime geri, quo constituto sequitur providentiam esse secundum eundem Ciceronem libro II[53]), quia in hoc omnes philosophi consentiunt, scilicet "natura constare administrarique mundum". Cuius declaratio est, quia, si partes vel contenta mundi regantur natura et ipse totus mundus sive continens regetur natura, sicut ipse probat de terra[54]), "eadem ratio est in reliquo mundo"; igitur aut nihil est, quod sentiente natura regitur, aut mundum regi confitendum est. Partes mundi natura existere et regi declarat idem elegantissime per multa exempla tam in terrae nascentibus quam animantibus[55]). Unde enim alias ordinatus processus tam in terrestribus quam in caelestibus? Huic alludit Rabbi Moses cap. 145 vel libro II cap. 6 et 7[56]) et Boethius I *De consolatione* cap. 12[57]). Tullius *De natura deorum* I libro[58]): "nobiles philosophi" dixerunt divina "mente et ratione omnem mundum administrari"«[59]).

»Tertius modus conficitur "ex admiratione" secundum Ciceronem libro II cap. 6 et 7[60]). Nam hanc admirationem pertractat tam in caelestibus quam terrestribus et quantum ad situm et quantum ad ordinem et quantum ad effectum necnon et speciem, per quae apparet divina providentia regi mundum.

Huic alludit Boethius III libro *De consolatione* cap. 23[61]) per contrariorum in unitatem concordantiam. Ait enim: "Mundus hic ex tam diversis" etc.

Istud etiam idem eodem modo probatur esse, quo declaratur esse divinatio secundum Ciceronem *De natura deorum* libro II cap. 30[62]), scilicet per futurorum praedictionem, oraculorum declarationem, somniorum impressionem, portentorum demonstrationem, virorum praeclarorum et singularium magnificationem,

[51]) Cic., De nat. deorum II 30,n.76; Plasberg–Ax 79,28–29
[52]) Cic., De nat. deorum II 30,n.77; Plasberg–Ax 80,11–13
[53]) Cic., De nat. deorum II 32,n.82; Plasberg–Ax 82,3–4
[54]) Cic., De nat. deorum II 33,n.83; Plasberg–Ax 82,9–16
[55]) Cic., De nat. deorum II 33,n.83–35,90; Plasberg–Ax 82,9–85,24
[56]) Mos. Maimon., Dux neutror. III 19; Parisiis 1520,82r–v
[57]) Boeth., Philos. cons. I 6,n.4; Moreschini 23,7–11
[58]) Cic., De nat. deorum I 2,n.4; Plasberg–Ax 3,2–4
[59]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 36; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 41va–b
[60]) Cic., De nat. deorum II 30,n.75; Plasberg–Ax 79,23–24
[61]) Boeth., Philos. cons. III 12,n.5; Moreschini 92,14–15
[62]) Cic., De nat. deorum II 65,n.162–163; Plasberg–Ax 115,21–116,6

176 Deus *add.* sit *V* 184 contenta: contentu *O* | et ipse ... (185) natura *om. sed suppl. in marg. inf. V* 190 cap. 145 vel *om. O* 191 Tullius *praem.* et *V* 199 idem: ibidem *V*

Digitized by Google

quae omnia non nisi a Deo regente et curante fieri potuerunt. Nemo, inquit, sic singularis prout plures novimus nisi Deo mirante fuisse credendum est[63]). "Nemo enim vir magnus sine aliquo afflatu divino umquam fuit"[64]). Haec Cicero«[65]).

Amplius autem praeter ea, quae dicta sunt, ostendo providentiam esse ex modo, specie et ordine. Ista enim tria sunt omnibus naturis communia, quia consequuntur bonum secundum se.

Ex modo sic: Omne tenens aliquem determinatum modum bonitatis est provisum. Proprium est enim provisivae proprietatis derivare bona in omne potens sortiri; sed omne inclusum in universo est huiusmodi, ut per se patet: ergo etc.

Ex specie sic: Omne conservans decentissimos suarum figurarum numeros seu species est provisum; sed tam ingenerabilia et generabilia immo velocissime pereuntia et abiecta sunt huiusmodi, sicut apparet in brutis et plantis, et hoc tam in reptilibus, gressibilibus quam etiam natabilibus: ergo omnia sunt provisa. Istam rationem inducit Augustinus Aurelius X *De civitate Dei* cap. 14[66]) sic dicens: "De providentia certe Plotinus Platonicus disputat eamque a summo Deo, cuius est intelligibilis atque ineffabilis pulchritudo, usque ad terrena haec et ima pertingere foliorum pulchritudine comprobat; quae omnia quasi abiecta et velocissime pereuntia decentissimos suarum formarum numeros habere non posse confirmat, nisi inde formentur, ubi forma intelligibilis et incommutabilis simul habens omnia perseverat". Haec Augustinus.

Ex ordine sic: Eiusdem virtutis est rem producere et productam in ordine secundum gradum sibi debitum instituere et per consequens rei factae et institutae providere; sed Deus producit omnia existens unum et bonum: ergo providet omnibus.

Maior apparet ratione, exemplo et auctoritate. Ratione sic: Omne producens aliquam formam dat etiam consequentia talem formam, inter quae praecipuum est ordo essentialis, sine quo etiam res non subsisterent; sed Deus est huiusmodi: ergo etc. Et huius exemplum est, quia, sicut in naturis una et eadem virtus, quae est formativa in semine et factiva seu generativa nati, etiam efficitur regitiva sive provisiva eius, quod natum est, eo, quod influit unicuique membro partialiter et omnibus simul totaliter talem dispositionem, per quam unumquodque deducatur ad suum ordinem et singula in toto suis ordinibus naturalibus conectantur, sic est in totius mundi sive universi productore, scilicet quod eadem virtute creat et procurat, scilicet insita bonitate. Ad hoc facit auctoritas Ioannis Damasceni libro II cap.

63) Cic., De nat. deorum II 66,n.165; Plasberg–Ax 116,30–32
64) Cic., De nat. deorum II 66,n.167; Plasberg–Ax 117,9–10
65) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 36; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 42ra–b
66) Aug., De civ. Dei X 14; Dombart–Kalb 288,11–18

204 singularis: singulis *O*   210 potens: petens *V*   211 etc. *om. V*   215 reptibilibus: receptibilibus *V*   219 foliorum: faliorum *V*   221 inde: unde *V*   227 exemplo *praem.* ergo *sed del. V*   230 etc. *om. V* | naturis: numeris *O*   231 seu: sive *V*   235 creat: causat *O*

Digitized by Google

"De providentia"[67]) dicentis "necesse est eundem esse factorem eorum, quae sunt, et provisorem. Neque enim decens est neque consequens alium esse factorem et alium provisorem. Si enim hoc esset in imbecillitate, essent utrique hic faciendi, ille providendi".

Et sic apparet providentiam esse.

Unde videndum est, quid sit. Secundum enim quid nominis est 'procul videntia'[68]) vel 'pro aliis videntia' vel, ut magis proprie dicatur, 'procuratio boni'.

Secundum vero quid rei definitur multipliciter.

»Damascenus enim ubi supra ponit duas definitiones. Prima est data per effectum, cum dicit[69]): "Providentia est ea, quae ex Deo ad existentia fit cura". Secunda datur, secundum quod providentia tamquam practica scientia in se concipit voluntatem, cum dicit[70]): "Providentia est voluntas Dei, per quam omnia, quae sunt, suscipiunt deductionem" in suos fines.

Boethius autem in IV libro *De consolatione* ponit alias duas definitiones. Quarum prima datur, prout est scientia operativa. Unde dicit[71]): "Providentia est divina ratio in summo omnium principe constituta, quae cuncta disponit". Secunda vero est a causa. Unde dicit[72]): Providentia est "simplex et immobilis forma rerum gerendarum"«[73]).

"Deus" enim, ut dicit Theodorus in *Clave*[74]), "providentia perfectissima essendi et bene essendi omnia causalis. Non est autem alia providentia omnium et alia causa omnium, sed unus atque idem Deus, qui in omnia procedit et in omni fit, hoc est in universitate, quam facit, et continet omnia".

Posset tamen ipsa providentia praemissis non obstantibus sic describi, quod est 'operatio boni unicuique congrua largientis'.

In qua descriptione o p e r a t i o ponitur pro genere. Unde Theodorus[75]): "De divina providentia et operatione sola divina voluntas cogitanda est, quae 'operatur omnia, prout vult'[76]), quia omnipotens est, et naturales rationes et occultas

[67]) Ioann. Damasc., De fide orthod. II 29; Kotter 100,6–10; Buytaert 155,8–156,12; Nemes. Emes., De nat. hom. 41; Morani 125,7–17; Verbeke-Moncho 158,54–159,66

[68]) e.g. apud Thom., Quaest. disp. de ver. 5 1, ad.4; Dondaine 140,219–22

[69]) Ioann. Damasc., De fide orthod. II 29; Kotter 100,2; Buytaert 155,3; Nemes. Emes., De nat. hom. 41; Morani 125,4–5; Verbeke-Moncho 158,52

[70]) Ioann. Damasc., De fide orthod. II 29; Kotter 100,3–4; Buytaert 155,4–5; Nemes. Emes., De nat. hom. 41; Morani 125,6–7; Verbeke-Moncho 158,53–54

[71]) Boeth., Philos. cons. IV 6,n.9; Moreschini 122,30–32

[72]) Boeth., Philos. cons. IV 6,n.13; Moreschini 123,53–54

[73]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 16 11; Beccarisi 114,186–203

[74]) Honor. August., Clavis phys. 136–137; Lucentini 104,20–24; "qui in omnia procedit et in omni fit, hoc est in universitate, quam facit, et continet omnia": cf. Dion., Epist. 9 3; PG 3,1109C; Ritter 202,8–9; Simon 543,63–64

[75]) Honor. August., Clavis phys. 154; Lucentini 120,8–16

[76]) I Cor. 12,11

238 alium esse *om. V*   252 a causa ... (253) dicit *om. V*   256 omnia: omnis *V*

Digitized by Google

et investigabiles inserit omnibus, quia omnium supernaturalis ratio est, quia 'nihil secretius, nihil praesentius est, difficile est scire, ubi sit, difficilius, ubi non sit'[77]), lux ineffabilis omnibus intellectualibus oculis semper praesens et a nullo intellectu cognoscitur, quid sit, per omnia diffusa in infinitum et fit in omnibus omnia et in nullo nullum". Haec Theodorus.

Ubi sciendum, quod, ut supra saepe dictum est[78]), li ' b o n u m ' dicitur tripliciter, quia "aut secundum causam, puta primum: etenim bonum illud et existentiae omnis causa et bonorum omnium ut unitatum" et sic etiam est universaliter omnium conservativum per providentiam propriae virtutis, "aut secundum existentiam, puta unusquisque deus unum et bonum existens" per 119 in commento[79]), et istis convenit providentia per existentiam, sicut et bonitas, "aut secundum participationem, puta, quod in substantiis bonum, propter quod et unita est omnis substantia"[80]).

Dico autem u n i c u i q u e , quia, ut dicit Dionysius 4 cap. *De divinis nominibus* circa finem[81]), "providentia est uniuscuiusque naturae salvativa, per se mobilia providet ut per se mobilia et tota et particularia iuxta proprietatem totius et uniuscuiusque, inquantum provisorum natura suscipit totius et largissimae providentiae proportionaliter attributas unicuique provisivas bonitates". Haec Dionysius.

»Et huius exemplum in naturalibus ponit Aristoteles in XII *Metaphysicae*[82]) in patre familias magnae domus. Ibi enim regimen patris familias perfecte suscipiunt liberi propter amorem patris nihil agentes licentiose. Servi autem suscipiunt illud imperfecte, quia ex timore suscipiunt et ideo interdum delinquunt. Bestiae vero semper ab eo errant, nisi inquantum violentia ab eo aguntur. Sic enim vult Aristoteles, quod prima causa omnia ordinat in bonum suum, sed necessaria, quae sunt semper eodem modo sine exorbitatione, illam ordinationem servant, ut filii. Ea autem, quae sunt frequenter, sicut servi, et permixtas habent sibi malitias et non attingunt bonum universi, nisi inquantum reguntur ab his, quae sunt semper. Ea vero, quae raro fiunt, sunt sicut bestiae, et non diriguntur in bonum universi, nisi quodam freno eorum, quae sunt semper et quae fiunt frequenter«[83]).

[77]) cf. Aug., De quant. animae 34 77; Hörmann 226,5–7
[78]) cf. e.g. supra, prop. 113A et 118C
[79]) Procl., Elem. theol. 119 comm.; Dodds 104,20–30; Boese 59,5–60,14
[80]) Procl., De X dub. 10,n.63; Boese 102,7–104,12
[81]) Dion., De div. nom. 4 33; PG 3,733B–C; Suchla 178,13–17; Simon 297,81–84; apud Ulric. de Arg., De summo bono II 5 16 8; Beccarisi 112,120–124
[82]) Arist., Metaph. XII 10, 1075a19–25
[83]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 16 8; Beccarisi 112,125–135; ex Alb., Metaph. XI 2 36; Geyer 528,51–96

264 inserit: insit *O* 272 per providentiam: pervidentiam *O* | existentiam *add.* sicut et bonitas *sed del. V* 274 existentiam: existentialem *V* 282 ponit *praem.* ponit *sed exp. O* 283 regimen: regimine *O* 284 agentes: agentis *V* 286 semper *om. O* 291 nisi *add.* quod *O* quasi *V* 292 sunt semper: semper est *V*

Digitized by Google

Et ista sufficiant de providentiae quiditate in generali et per consequens de secundo.

E Circa tertium sciendum, quod, »licet prime bonum super omnia superbenedictus Deus per se principaliter omnia efficiat et per providentiam gubernet, tamen, ut dignitas causalitatis et divinae cooperationis, quae est divinissimum operum, non deesset universo, cui communicati sunt omnes gradus divinae bonitatis possibiles existere, operatur etiam per secundas causas a se, scilicet per primordiales. Et istae sunt ordinatae dupliciter secundum duplicem modum providentiae, quae distinguit Augustinus VIII *Hexaemeron*[84]) sui dicens, quod "gemina operatio providentiae invenitur, partim naturalis, partim voluntaria".

Secundum primum actum providentiae est ordo naturalis causarum«[85]), qui in hoc volumine[86]) exprimitur, quibus omnibus supereminent ipsae primordiales causae, quas auctor vocat deos.

De quibus primordialibus causis sic dicit Theodorus in *Clave*[87]): "Deus ex superessentialitate suae naturae, qua dicitur non esse primum descendens, in primordialibus causis a se ipso creatur et fit principium omnis essentiae, omnis vitae, omnis intelligentiae et omnium, quae in primordialibus causis gnostica considerat theoria. Deinde ex primordialibus causis, quae medietatem quandam inter Deum et creaturam obtinent, inter illam ineffabilem superessentialitatem et manifestam substantialiter naturam puris animis conspicuam, descendens in effectibus ipsarum fit et manifeste in suis theophaniis aperitur. Deinde per multiplices effectuum formas usque ad extremum totius naturae ordinem, quo corpora continentur, procedit. Ac sic ordinate in omnia proveniens facit omnia et fit in omnibus omnia et in se ipsum redit revocans in se omnia et, dum in omnibus fit super omnia, non esse desinit. Ac sic de nihilo facit omnia, de sua videlicet superessentialitate producit essentias, de supervitalitate vitas, de superintellectualitate intellectus, de negatione omnium, quae sunt et quae non sunt, affirmationes omnium, quae sunt et quae non sunt". Hucusque Theodorus.

Sicut ergo in providentia naturali Deus providet omnibus primordialibus causis immediate et per eas et in eis omnibus simpliciter, sic etiam in providentia voluntaria est suo modo.

Unde Dionysius 13 cap. *Angelicae hierarchiae*[88]), quae disponitur secundum providentiam voluntariam, sic dicit: "Thearchica virtus ad omnia veniens capit omnia

84) Aug., De Gen. ad litt. VIII 9; Zycha 244,2–3
85) cf. Ulric. de Arg., De Summo bono II 5 18 9; Beccarisi 145,258–146,266
86) cf. supra, Exp. tit. I; Sturlese 46,319–326; ex Theodor. de Vrib., De sub. theol. 3 5–6; Sturlese 281,69–84
87) Honor. August., Clavis phys. 165; Lucentini 130,5–131,21
88) Dion., De cael. hier. 13 3; PG 3,301A–B; Heil 44,17–45,7; Dionysiaca 946,4–950,3

297 dignitas causalitatis: dignitatis *O* 297 communicati *coni.*: communicatae *codd.* 301 quae: quem *V* 311 creaturam: causaturam *O*

Digitized by Google

et per omnia teneri non valens transit et rursus omnibus est non apparens non solum sicut in omnibus superessentialiter segregata, sed et sicut occulte ad omnia dimittens provisivas ipsius apparitiones. Atvero et omnibus intellectualibus iuxta proportionem suam superapparet et propriam luminis traditionem tradens dignissimis substantiis per ipsas sicut primas in subiectas sibi bene ornate distribuit secundum uniuscuiusque ornatus Dei conspectivam commensurationem aut, ut planius dicamus et per propria exempla, quamvis indigentia Deo ab omnibus segregatus, sed nobis manifestiora, solaris radii distributio ad primam materiam bene distributive vadit omnibus clariorem et per ipsam manifestius resplendere facit primos splendores, accedens autem ad crassiores materias obscuriorem habet distributivam manifestationem ex illuminatarum animarum ad luminis donationis delativum habitum importunitatem et paulatim ex hoc ad perfecte fere non distributivum contrahitur".

Et V cap. *Ecclesiasticae hierarchiae*[89]): "Lex quidem est ista therarchiae sanctissima, per prima secunda ad divinissimum agi splendorem. Numquid non et sensibiles substantias electorum videmus ad magis ipsis cognata primum euntes et per illa ad alia propriam transferentes operationem? Convenienter igitur omnis invisibilis et visibilis boni ornatus, principium et collocatio ad deiformes primos dat deificos radios venire et per illos sicut deiformes mentes et ad participationem luminis et traditionem" oportunum[90]) habitum "habentes subiectis iuxta proportionem ipsorum elucet et superapparet". Haec Dionysius.

Et hoc de secundo.

F

Ex praemissis manifestum est tertium. Ex quo enim providere est actus sive operatio boni, ideo convenit rebus, secundum quod bonum convenit eis. Bonum autem convenit prime Deo secundum causam, unde etiam dicitur superbonus, sed ipsis diis intra ordinem constitutis convenit secundum essentiam, et per consequens prime Deus in sua superessentialitate habet simpliciter omnibus providere et totis et particularibus unicuique secundum propriam analogiam, dii autem in sua existentia, quae est bonitas, habent providere totis sive omnibus suae intentioni subiectis, immo, ut verius dicam, prime Deus in eis et per eos, ut patuit in praehabitis.

Et hoc de secundo principali.

Circa tertium tria faciam, quia primo dicam de eo, quod est ratio providendi in generali, secundo, quomodo ex hoc providere conveniat pluribus in speciali, tertio ex praemissis ostendam, quod providere primitus est in ordine divinali.

[89]) Dion., De eccl. hier. 5 4; PG 3,504C–D; Heil 106,24–107,6; Dionysiaca 1330,1–1332,1
[90]) transl. Eriugenae: Dionysiaca 1331,4

327 et: etiam *V* 332 segregatus: segregate *V* 335 autem *om. V* 336 animarum: materiarum *V* 339 Ecclesiasticae: angelicae *V* 341 ad: aliquid *O* | illa: illam *O* 342 alia: aliam *V* 352 superessentialitate *praem.* supersubstantialitate *sed exp. codd. et* superessentialitate *post* simpliciter *scr. O* 356 principali *praem.* primis *sed del. V* 359 quod *om. V*

Digitized by Google

G De primo sciendum, quod necessarium est illud, quod ratio providendi est in omnibus esse commune quid omnium; alias enim providentia non extenderet se ad simpliciter omnia; sed nihil est commune omnibus simpliciter nisi unum et bonum, quod est idem re et intentione: unum enim "nihil magis est totorum quam partium" secundum auctorem prima quaestione *De providentia*[91]) tam "eorumque, quae secundum naturam, quam eorum, quae praeter naturam, specierumque et eorum, quae sine specie. Etenim sicut sensibilium omnium oportet esse impartibile aliquid iudicatorium et specierum, quae ante sensibilia aliud et has discernens", "sic oportet esse ante species" quid sic commune "universalium et individuorum". "Commune autem his nihil aliud quam unum". "Ubique enim et in omnibus li unum". "Si autem aliquid non participet uno, neque ens utique erit penitus neque utique providentia poterit participare. Si igitur nihil diffugit unum", ipsum erit simpliciter commune omnium et per consequens ratio providendi.

Et hoc de primo.

H Est autem triplex unum, sicut dicit auctor libro *De providentia*[92]), scilicet "secundum causam", "secundum existentiam" et "secundum participationem". "Secundum causam, puta simpliciter primum omnium entium causa et principium"[93]), quod "nihil aliud est quam bonum" per 8[94]); "secundum existentiam, puta unusquisque deus unum et bonum existens"[95]); "secundum participationem, puta quod in substantiis unum, propter quod et unita est omnibus substantia"[96]), sive sit enter ens sive vita sive intellectus sive anima sive angelus et daemones et homines sive etiam nos homines.

Cum igitur unum sit ratio providendi, necessario, ubicumque invenitur unum secundum actum, ibi et providere invenietur. "Quare" omnia, in quibus est unius vestigium, "et si non sunt dii neque unitates simpliciter, ut sunt angeli et daemones", secundum quod dicit auctor 10 quaest. *De providentia*[97]) "aut nos et heroes et animae cum his nostrae", omnia, inquam, talia "participant quibusdam unitatibus et sunt unialia". "Primo quidem haec, quae a diis ipsis dependent, secundario autem, quae per illos medios; secundum tertiumque, ut aiunt, ordinem, quae his subnixa et extreme nos. Etenim in nobis iniacet aliquod secretum unius vestigium, quod et eo, qui intellectus in nobis est, divinius, in quem et consummans et locans se ad

[91]) Procl., De X dub. 1,n.4; Boese 6,17–8,35
[92]) Procl., De X dub. 10,n.63; Boese 102,7–104,11
[93]) Procl., De X dub. 10,n.63; Boese 102,7–9
[94]) Procl., Elem. theol. 8; Dodds 8,30; Boese 7,2
[95]) Procl., De X dub. 10,n.63; Boese 102,9–10
[96]) Procl., De X dub. 10,n.63; Boese 102,11–104,12
[97]) Procl., De X dub. 10,n.64; Boese 104,4–106,6

364 tam: tum *V* 367 aliquid: ad *O* 368 quid: quod *V* | commune: cognitionem *ed.* 369 his: habens *V* 370 uno: unum *V* 374 triplex *add.* autem *sed exp. O* 379 substantia: substantias *O*

Digitized by Google

ipsum divina est et vivit divina vita, secundum quod huic licitum. Dii quidem itaque provident omnes. Etenim sunt, quod sunt unitates, ut dictum est, omnes. Angeli autem et daemones et heroes, secundum quod habent aliquod semen et ipsi unius provident, non secundum quod viventes aut intelligentes sunt", sed secundum quod uniales sunt, quia "providere est eius, quod in ipsis unius; secundum quod enim imitantur deos, secundum hoc ipsis comprovident omnibus"[98]).

Et hoc de secundo.

Ex praemissis apparet, quod prime providens est Deus, quia et prime bonum, I quod non solum est verum simpliciter de prime Deo, sed etiam de diis, qui sunt prime bonum suorum ordinum. Alia autem post hos, quando secundum unum illocantur et divinae operantur. Cum igitur unum et bonum supersubstantialiter sit in ipsis diis et sic ipsorum essentia, necessario etiam ipsum providere primitus erit in eis et per eos in omnibus, quibus participative convenit providere, sicut et bonum est in eis per participationem.

Et per hoc etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Alia quidem enim omnia post deos entia propter illorum coexistentiam provident, diis autem providentia connaturalis est. Si enim bonum derivare his, quibus providetur, singulare est provisivae proprietatis, dii autem omnes bonitates sunt, aut nulli derivabunt, quod sui ipsorum, et nihil erit bonum in secundis – unde enim quod secundum participationem nisi aut a prime habentibus proprietatem? – aut derivantes bona derivant et sic providebunt omnibus. In diis igitur providentia est prime. Etenim ubi pronoy, id est intellectus provisoris, nisi in supersubstantialibus? Providentia autem, ut nomen insinuat, operatio est provisoris. In essendo ergo dii et in essendo bonitates omnibus provident omnia replentes provisoris bonitate.

Probatio elementi quoad secundam partem talis est: Quibuscumque providere est connaturale, in istis primitus est providere; sed dii sunt huiusmodi, quia alia, quae sunt post deos, provident propter ipsorum coexistentiam: ergo etc.

Si enim: Hic probatur prima pars elementi tali ratione: Omne subsistens secundum supersubstantialem bonitatem in sua existentia habet totis providere; sed omnis deus est huiusmodi; ergo etc.

Istius rationis primo probatur maior sic: Omne derivans bonum sive simpliciter sive determinatum in sua existentia habet totis providere; proprium est enim

98) Procl., De X dub. 10,n.64–65; Boese 106,7–9

392 provident: providet *O* 393 heroes: homines *O* 399 est verum: verum est *V* | qui *coni.*: quae *codd.* 408 connaturalis: qualis *O* 409 aut: autem *V* 412 pronoy: pernoy *O* 418 provident: providerent *V* | etc. *om. V* 420 totis: rationis *O* 421 etc. *om. V* 423 existentia: essentia *O*

Digitized by Google

provisivae proprietatis derivare bonum his, quibus providetur; sed omne subsistens secundum supersubstantialem bonitatem est huiusmodi: ergo etc.

Aut nulli: Hic probatur minor praemissae rationis sic: Omne subsistens secundum supersubstantialem bonitatem aut nulli derivat bonum, quod sui ipsius, aut derivat omnibus ipsum participare potentibus, quia non est ratio, quare magis uni quam alii participare potenti bonum derivet; sed si secundum adversarium subsistens secundum supersubstantialem bonitatem nulli derivat bonum, quod sui ipsius, ergo nihil erit bonum in secundis, quod est falsum, cum videamus bonum secundum participationem. Unde ergo tale bonum, quod secundum participationem? Sed non potest fingi, nisi quod participetur a derivantibus. Cum ergo ista pars sit impossibilis, relinquitur alia pars, scilicet quod a prime habentibus proprietatem fiat derivatio, et sic consequens est, quod omne, quod est in submissis, sit a prime habentibus talem proprietatem institutum et derivatum. Ergo omne subsistens secundum supersubstantialem bonitatem et derivans derivat bonum et sic providebit omnibus, quibus bonum derivat. Igitur in diis est providentia prime. Ubi enim est pronoy, id est intellectus provisoris nisi in supersubstantialibus? Providentia vero est operatio provisoris, ut nomen insinuat.

In essendo etc.: Hic concludit intentum suum ex praemissis, et satis patet.

425 etc. *om. V* 426 nulli: *dub. O* enim *V* 429 potenti: potest *O* | adversarium: adversa *O*
433 fingi: figi *O* | derivantibus: divinitatibus *O* 434 relinquitur *iter. sed del. V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 121
OMNE DIVINUM ESSENTIAM QUIDEM HABET BONITATEM, POTENTIAM AUTEM UNIALEM ET COGNITIONEM OCCULTAM ET INCOMPREHENSIBILEM OMNIBUS SIMUL SECUNDIS

Superius ostensa est deorum providentia. Verum quia »ad divinam providentiam tria concurrunt, scilicet praesidentia, qua ad ipsum pertinet prospicere subiectis propter amorem, qui "superiora movet ad providentiam minus habentium"[1])«[2]), unde Dionysius sic dicit 4 cap. *De divinis nominibis*[3]): "Ipse omnium causa pulchro et bono omnium amore per abundantiam amativae bonitatis extra se ipsum fit ad omnia existentia providentiis". Secundum, quod concurrit ad providentiam, est actus regiminis, qui exit a potentia[4]). Tertium est cognitionis eminentia, qua consideret, quid unicuique congruat. Et ideo auctor in praesenti elemento ostendit, qualis sit deorum essentia, potentia et scientia dicens: OMNE etc.

Ad cuius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam li 'divini' distinctionem, secundo membrorum persecutionem, tertio ex praemissis suppositi intentionem.

De primo sciendum, quod, quia "omne, quod qualitercumque subsistit, aut A
subsistit secundum causam principaliformiter aut secundum existentiam aut secundum participationem exemplariter" per 65[5]), ideo divinum est triplex, scilicet secundum causam principaliformiter et secundum existentiam essentialiter et secundum participationem exemplariter.

Et hoc de primo.

Prime autem bonum est divinum secundum causam principaliformiter, tum B
quia in infinitum sua superexcedente excellentia supereminet omnibus diis et divinis, tum etiam quia est fontalis origo totius divinitatis.

Primo vero bonum est divinum secundum existentiam, quales sunt ipsi dii naturales, in quibus divinitas primo et per se existit. Si enim "bonum et Deus idem" per commentum 113[6]), ergo et bonitas et deitas sive divinitas idem. Cum igitur "omnis

[1]) Dion., De div. nom. 4 15; PG 3,713B; Suchla 161,3; Simon 225,75
[2]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 17 1; Beccarisi 121,3–7
[3]) Dion., De div. nom. 4 13; PG 3,712A–B; Suchla 159,9–11; Simon 219,69–70
[4]) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 5 17 1; Beccarisi 121,7–8
[5]) Procl., Elem. theol. 65; Dodds 62,13–14; Boese 35,1–3
[6]) Procl., Elem. theol. 113; Dodds 100,10; Boese 57,6

12 quid: quidem *O* 13 etc. *om. V* 14 elementi evidentiam: evidentiam elementi *V* 20 et[1]: aut *V* 24 superexcedente *corr. ex* excedente *sup. lin. V*

Digitized by Google

deus subsistat secundum supersubstantialem bonitatem" per 119[7]), consequens est, ut omnis deus sit divinum quidem per essentiam et e converso omne divinum per essentiam sit deus.

Verum omne primum aliorum ordinum citra deos dicitur et est divinum secundum participationem exemplariter. Licet enim in se et secundum se per essentiam non sit divinum, tamen, inquantum diversificatur per tranformationem sui in esse divinum, sic efficitur deus. "Deificatio autem est" secundum Dionysium[8]) "ad Deum, sicut est possibile, et assimilitatio et unitio" (alia translatio[9]): "et similitudo et unitas"). Et de talibus divinis tertio modo acceptis habebitur infra 160 et 161 et 181[10]) et in multis aliis elementis.

Et hoc de secundo.

C Ex praemissis apparet, quod intentio praesentis elementi non est de prime divino, quod est tale secundum causam, nec de divinis secundum participationem, sed solum de divino secundum existentiam, puta de ipsis diis naturalibus.

Et hoc de supposito.

Circa propositum tria faciam secundum tres condiciones ipsorum divinorum, quia primo dicam de divinorum essentia, secundo de eorum potentia, tertio de ipsorum scientia.

De primo tria faciam, quia primo ponam essentiae in eo, quod huiusmodi, propriam rationem, secundo omnis essentiae modum et condicionem, tertio ex praemissis essentiae omnis divini determinationem.

D De primo sciendum, quod ratio essentiae inquantum huiusmodi est in non habere aliquod principium sui, ut essentia prime divini, vel, si habet, hoc non erit nisi secundum intellectum. Secundum intellectum enim habet essentia separata suae essentiae principium vel principia: principium, sicut divina per essentiam, quorum principium intrinsecum formale ea constituens est unitum tantum, puta unum et bonum, quae sunt idem re et intentione; principia vero sicut omnia separata citra deos, ita tamen, quod in constituendo sua principiata remaneant in ratione et natura principiorum et per consequens constituant entia secundum speciem. Et ex hoc ulterius habetur, quod essentia in eo, quod essentia, caret principiis compositionis naturae et consequenter caret partibus posterioribus toto et sic etiam caret accidentibus, quae non sunt nisi dispositio habentis partes posteriores toto. Abstrahit enim essentia inquantum huiusmodi sua formalitate et simplicitate, quae trahit ex suo vel suis formali vel formalibus principio vel principiis, ab hic et nunc et ab omni proprietate individuali.

Et hoc de primo.

[7]) Procl., Elem. theol. 119; Dodds 104,16; Boese 59,1

[8]) Dion., De eccl. hier. 1 3; PG 3,376A; Heil 66,12–13; Dionysiaca 1090,3–4

[9]) transl. Eriugenae: Simon–Kübel 13,39–40

[10]) cf. infra, prop. 160, 161 et 181

30 quidem: quid *O* 36 possibile: potentiale *O* 44 ipsorum *om. O* 47 de primo tria faciam *om. O* 54 constituens *corr. ex* constituentes *V* 56 tamen *om. sed suppl. sup. lin. O* 57 entia: essentia *O*

Digitized by Google

De secundo notandum, quod, sicut dicit Theodorus in *Clave*[11]), "Gregorio E Nazanzeno[12]) probante nulla substantia vel essentia visibilis seu invisibilis creaturae ullo intellectu vel ratione comprehenditur".

Item idem de eodem: Usia in omnibus, quae sunt, omnino per se ipsam incomprehensibilis est non solum sensu, sed etiam intellectu. "Quia sicut Deus ultra omnem creaturam in se ipso nullo intellectu comprehenditur, ita etiam in secretis suis creatura incomprehensibilis cognoscitur. Quidquid autem in omni creatura vel sensu corporeo percipitur vel intellectu consideratur, nihil est aliud nisi quoddam accidens unicuique incomprehensibili essentiae, nam aut per qualitatem aut quantitatem aut formam aut materiam vel quodlibet accidens cognoscitur, non quid est, sed quia est"[13]). Haec Theodorus.

Et hoc de secundo.

De tertio sciendum, quod omne divinum secundum essentiam est subsistens F secundum supersubstantialem bonitatem et est bonum per essentiam per 119[14]). »Quidquid autem est res quaecumque in concreto, quae sit ens secundum speciem, id ipsum est per essentiam formaliter sub formali abstractione. Verbi gratia: id, quod est intellectus per essentiam, est id, quod est intellectualitas per essentiam. Sicut autem intellectualitas habet rationem et habitudinem principii formalis respectu essentiae intellectus determinando alias intentiones formales, scilicet boni, virtutis, entis et vitae, et hoc modo sibi proprio, scilicet intellectualiter, sic etiam bonitas modo sibi proprio, id est bonialiter, ut ita dicam, habet rationem et habitudinem principii formalis respectu essentiae divini per essentiam«[15]). Non sic autem, quod determinet alia, quae sibi sint comprincipia unius essentiae, cum quodlibet divinum per essentiam solum subsistat in uno principio formali, quod est unitas et bonitas, quae sunt idem re et intentione, sed ratione processionis passivae, qua procedit ex simpliciter absoluto, cadit in quandam determinationem intra ipsum principiatum ex tali principio. Propter quod etiam tale principiatum clauditur intra ordinem et limitatur essentialiter, ut sit bonitas et unitas haec, non bonum simpliciter, ut apparebit inferius[16]), et per consequens omne divinum per essentiam habet bonitatem essentiam suam, secundum quam subsistit, quae bonitas ex indeterminatissimo et sic actualissimo prime bono determinata et contracta est ad hanc bonitatem.

Et hoc de prima parte.

[11]) Honor. August., Clavis phys. 6; Lucentini 5,10–12
[12]) cf. Max. Conf., Ambig. 13; PG 91,1225D–1228A
[13]) Honor. August., Clavis phys. 6; Lucentini 5,12–6,19
[14]) Procl., Elem. theol. 119; Dodds 104,16–17; Boese 59,1–3
[15]) cf. Theodor. de Vrib., De vis. beat. 1.1.3., 2; Mojsisch 26,5–14
[16]) cf. infra, prop. 138C; Retucci 26,88–27,101

68 usia: una *V* 91 etiam: et *V* 94 suam: sua *O*

Digitized by Google

Circa secundam partem tria faciam, quia primo dicam de ratione producendi omnis divini in generali, secundo de potentia ipsorum divinorum per essentiam in speciali, tertio ex praemissis ostendam de potentia uniali.

G De primo sciendum, quod, ut supra ostensum est[17]), bonitas est ratio producendi quibuscumque producentibus et, quia bonitas est essentia omnis divini per essentiam, necessarium est omne divinum tale habere rationem producendi in sua essentia, immo, ut planius dicam, ipsam essentiam esse rationem producendi ipsi tali divino, cum in eo sit idem essentia, virtus sive ratio producendi et ipsa operatio. Et per consequens ratio producendi determinatur secundum proprietatem ipsius essentiae, quae est "unialis et supersubstantialis" per 118[18]); igitur et ratio producendi erit in divinis per essentiam unialiter et supersubstantialiter.

Et hoc de primo.

H Verum, quia omne, quod est ratio producendi, qua aliquid potest se ipsum exserere sua causalitate et fecunditate secundum triplicem providentiam, scilicet conditivam, contentivam et conservativam[19]), est et dicitur virtus sive potentia, qua ipsum providens praehabet, praecomprehendit et praeobtinet omnia, quibus providet, necessarium est in omni divino per essentiam esse potentiam sive virtutem, non quae determinet bonitatem et unitatem se ipsa, ut transeat in alium ordinem, scilicet ipsarum infinitatum, sed magis e converso ipsa virtus sive potentia determinatur et praeobtinetur ab essentia ipsius divini, ut iam dictum est.

Et sic erit bonialis et unialis denominata ab uno providentiae, quod secundum auctorem est "omni unione incorporea et corporea unitius apyrodinamum, id est infinitas virtutis, aut omni virtute infinita et finita infinitius"[20]). Et parum infra[21]): "Infinitum igitur omnis providentiae" intelligemus generare "virtutem entem comprehensivam omnium virtutum earum, quas habent ea omnia, quibus providetur", generare, inquam, "secundum unam unionem et perstringere unamquamque in sui ipsius infinito, sicut et intelligimus ipsum imponere commensuratam unionem ad singulorum essentiam". Et infra[22]): "Providentia itaque et uniali existente et infinitae virtutis" determinat omnia "secundum provisivam infinitatem". Ista est sententia auctoris 3 quaest. *De providentia*.

Ex quibus evidens est deorum potentiam esse omnium obtentivam et incomprehensibilem omnibus submissis, quae replet sua providentia quodlibet iuxta proportionem suam.

Et hoc de secundo.

[17]) cf. supra, prop. 7A; Pagnoni-Sturlese 139,17–145,242; prop. 56A; Sannino 141,13–142,62
[18]) Procl., Elem. theol. 118; Dodds 104,5–7; Boese 59,1–3
[19]) cf. Ioann. Damasc., De fide orthod. II 29; Kotter 100,4–12; Buytaert 155,5–156,14
[20]) Procl., De X dub. 3,n.11; Boese 18,32–34
[21]) Procl., De X dub. 3,n.11; Boese 20,17–21
[22]) Procl., De X dub. 3,n.12; Boese 20,31–22,11

111 exserere: excercere *O* 112 contentivam *iter. sed exp. O* 119 omni *praem.* in (*sup. lin.*) *V* 125 existente *praem.* subsistente *sed exp. O* 128 obtentivam: potentivam *V* 129 replet: replent *O*

Digitized by Google

De tertio sciendum, quod "omne, quodcumque fuerit in diis, secundum eorum proprietatem praesubsistit" per 118[23]), quae, quia est "unialis", ut dicit ibidem[24]), necessarium est omnem potentiam deorum esse unialem. I

Dicitur autem ipsa potentia magis proprie unialis, quam denominetur a bonitate. Bonitas enim in sui ratione dicit diffusionem, et sic vadit in multiplicationem sui. Unitas autem recolligit et commassat dispersa, et sic quodammodo importat multiplicationis exclusionem. Et cum "omnis potentia impartibilis manens maior sit, partita vero minor" per 61[25]), ne aliquis imaginetur aliquam deorum potentiae minoritatem, cum sit praeobtentiva et praevalens omnibus et omnia praecomprehendens incomprehensibilis omnibus, ideo magis proprie divinum per essentiam dicitur habere potentiam unialem quam bonialem seu qualitercumque aliter determinetur.

Et hoc de secunda parte.

Circa tertiam vero partem tria faciam, quia primo dicam de cognitione in generali, secundo de quadruplici cognitione in speciali, tertio ex praemissis patebit propositum de cognitione divinali.

De primo sciendum, quod omnis cognitio determinatur secundum cognoscen- K
tis naturam, non rei cognitae, iuxta illud auctoris libro *De providentia* quaest. 2[26]), ubi dicit, quod "cognitionem – et omnem dico cognitionem necessarium mediam entem cognoscibilis alicuius et cognitivi, huius quidem (scilicet cognitivi), a quo, illius autem (scilicet cognoscibilis), circa quod, et copulantem ambo – et ideo (supple: necessarium est) duorum alterum cognitivum, scilicet aut cum cognoscente alterari et esse talem, quale est cognoscens, aut necessarium est eam ipsi cognito similem esse, aut horum neutrum. Nihil autem magis altero quam reliquo convenire. Sed si quidem ipsa cognitio erat in cognoscibili hypostasim habens, secundum cognoscibile ipsum oportebat solummodo determinari. Si autem in ambobus aut extra ambo, sequitur eam nihil magis esse alterius extremorum. Quoniam autem ipsa cognitio in cognoscente ens ad cognoscibile applicatur, palam utique, quod, huius quidem (scilicet cognoscentis) perfectio existens, hoc autem appetens (scilicet cognoscibile), secundum cognoscentis utique naturam merito determinabitur, tantum habens cognoscibilis solum, quantum ipsam perfecte utique distinguet ab aliis cognitionibus. Oportet enim cognoscibile habere aliquid et cognoscibilis finis existentis. Hoc autem ostenso dico utique, quod cognitio in cognoscente subsistens ab existentia characterizatur (seu figuratur) secundum id, quod sui ipsius esse cognoscentis, manifestum iam, quod et intransmutabilium quidem secundum

[23]) Procl., Elem. theol. 118; Dodds 104,5–6; Boese 59,1–2

[24]) Procl., Elem. theol. 118; Dodds 104,6; Boese 59,2

[25]) Procl., Elem. theol. 61; Dodds 58,16–17; Boese 33,1–2

[26]) Procl., De X dub. 2,n.7; Boese 12,2–22

132 quod *add.* quia *V* 133 dicit *lac. sed suppl. in marg. O* habetur *V* 140 et[2] omnia ... (141) omnibus *om. V* 141 ideo: non *V* 150 necessarium: necessariam *V* 153 cognitivum: cognitionem *V om. B* 156 secundum: sed *O* 162 distinguet: distinguit *V*

Digitized by Google

omnia et cognitiones tales, transmutabilium autem contrariae; et quorum quidem irrationalis substantia, et cognitio irrationalis; quorum autem ratio et intellectus et cognitio quaedam ratio et intellectus; quorum autem melior existentia, melior cognitio". Haec auctor.

Et hoc de primo.

L De secundo sciendum, quod quadruplex est cognitio, ut sufficiat ad praesens, quas distinguit auctor 1 quaest. *De providentia*[27]) dicens, quod "cognitio alia quaedam utique esse intelligitur irrationabilitati complantata, sensus aut phantasia vocata existens rerum particularium utraque omnino et non extra corpora, quod etiam partialium ipsas entes cognitiones manifestat. Alia autem (scilicet cognitio) rationali vitae secundum substantiam inexistens, opinio quaedam haec et scientia appellata ab irrationalibus quidem differens cognitionibus eo, quod universalia cognoscat, illis (scilicet sensu et phantasia), ut dictum est, partialium tantum qualificatorum perceptionem habere". Sed haec, scilicet opinio et scientia, differunt "ab invicem eo, quod haec quidem mobilium sit cognitio, opinio videlicet, haec autem stantium et intransmutabilium, scientia videlicet. Alia autem ante has est cognitio dicta intellectualis, haec quidem simul omnium et simpliciter, haec autem secundum unum omnium, quibus utique differunt, quae omnimnode perfecti intellectus cognitio et quae est partialium intellectuum. Omnia quidem omnibus intelligentibus et hac rationabiles cognitiones supereminentibus, sed hoc quidem totali modo omnia et ente intelligente, his autem partialiter utrumque, quoniam, et est unusquisque et quaecumque intelligit, et ut intelligit et quod est. Ultra autem has omnes cognitiones est providentiae cognitio super intellectum existens et uno solo, secundum quod et est unusquisque deus et providere omnium dicitur in ea, quae ante intelligere operatione sistens se ipsum. Hoc itaque uno, secundum quod etiam consistit, cognoscit omnia. Etenim inconveniens, si alias quidem cognitiones connaturales hypostasibus permanere necessarium – puta phantasiam et sensum, irrationalis vitae entes, irrationales poni et ipsas easque, quae ante has rationales tamquam rationalium animarum entes, et intellectuales eas, quae intellectuum –, deorum autem, qua dii, cognitionem non secundum existentiam unialem determinari communibus conceptibus et melius aliquid intellectu, quod divinum existimantibus et, ut est unumquodque, sic et cognoscere ponentibus. Si igitur secundum li unum providentia, hoc est, quod dicitur et dat omnibus hoc bonum, hoc autem idem et le unum, a qua existentia providet omnium, in hac et cognoscit, quae providentur; uno ergo habet cognoscere omnia". Haec auctor.

Et hoc de secundo.

[27]) Procl., De X dub. 1,n.3–4; Boese 4,2–6,16

167 autem: aut *codd.* 168 cognitio *add.* et *O* quaedam ratio et intellectus *sed del. V* 169 et cognitio ... et intellectus *om. O* 174 complantata *scr. cum B*: copulata *O* compulata *V* 176 cognitiones: cognitionem *O* 182 scientia videlicet *iter. sed del. V* 184 perfecti: partim *V* 186 et *add.* in *codd.* | hac: hoc *V* 192 quidem: quam *O* 193 phantasiam: phantasia *V* | sensum *scr. cum B*: senso *V* secundum *O* 196 autem: aut *O*

Digitized by Google

Verum talis cognitio propter supersubstantialem unionem sicut et existentia est occulta et incomprehensibilis omnibus simul secundis sive submissis et, ut ad praesens taceam de cognitione divinorum per essentiam, considerandum, quid auctor dicat de cognitione divini per participationem, puta animae humanae, libro *De fato et providentia* cap. 8[28]), ubi loquitur de cognitione, quam "ante Platonem theologi consueverunt nobis laudare, scilicet cognitionem supra intellectum et maniam, ut vere divinam hanc divulgant: ipsam aiunt unum animae". Et infra[29]): "Hanc, o amice, divinissimam enter operationem animae aliquis operans soli credens sibi ipsi, scilicet flori intellectus, et quietans se ipsum non ab exterioribus motibus, sed ab interioribus, deus factus, ut animae possibile, cognoscet solummodo, qualiter dii omnia indicibiliter cognoscunt singuli secundum li unum, quod sui ipsorum. Donec autem circa ea, quae deorsum volvuntur, increduliter habemus nos circa haec, scilicet omnia divino cognoscente". Haec auctor. M

Ecce, quod dicit cognitionem divinam esse non solum occultam et incomprehensibilem, sed etiam incredibilem eis, qui volvuntur circa inferiora!

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Si enim provisivum totorum est, in ipso est potentia obtentiva eorum, quibus providetur, propter quam invincibilem et incircumscriptibilem existentem omnia repleverunt se ipsis, omnia substernentes sibi ipsis. Omnis enim primordialis aliorum causa et obtentiva per potentiae circumstantiam principatur et obtinet secundum naturam. Est itaque prima potentia in diis, non his quidem praevalens, his autem non, sed omnium entium ex aequo assumens potentias in se ipsa, neque substantialis ens potentia neque multo plus insubstantialis, sed existentiae deorum connaturalis et supersubstantialis. Atvero et ultima omnium cognitionum in diis praeexistit: propter divinam enim cognitionem exemptam ab omnibus et aliae omnes cognitiones subsistunt. Neque intellectualem entem neque adhuc magis eorum, quae post intellectum aliquam cognitionum, sed secundum proprietatem divinam super intellectum locatam. Sive igitur cognitio est divina, occulta est ipsa et unialis cognitio, sive potentia incircumscriptibilis omnibus et comprehensiva omnium substantiae, sive bonitas existentiam in ipsorum determinans. Etenim si omnia sint in ipsis: cognitio, potentia, bonitas, tamen existentia optime characterizatur hypostasis secundum indeterminatum. Hoc autem bonitas.

28) Procl., De prov. 8,n.31; Boese 139,4–140,6; cf. supra, prol. 17; Sturlese 27,706–726
29) Procl., De prov. 8,n.32; Boese 140,1–7

209 aiunt: autem *O* 212 possibile: potentiale *O* | cognoscet: cognosceret *O* 215 cognoscente: cognocendo *O* 220 providetur: provident *O* 221 quam: quem *O* 222 ipsis: ipsi *O* 223 potentiae *scr. cum Procl.*: primo *codd.* 224 his[1]: habens *O* | aequo: e converso *O* 226 sed: secundum *O* | atvero: ac vero *O* 231 existentiam: existentia *O* 232 determinans: determinatis *V*

Digitized by Google

Probatio elementi quoad primam partem, quia manifesta est per 119[30]), non ponitur. Sed secunda pars probatur sic: Omne provisivum totorum sive omnium vel perfectorum habet potentiam unialem; sed omne divinum est huiusmodi per praemissam: ergo etc.

Maior probatur sic: Omne obtentivum eorum, quibus providetur, habet potentiam unialem; sed omne provisivum totorum est huiusmodi: ergo etc.

Istius prosyllogismi minor probatur sic: Omne invincibile et incircumscriptibile omnibus submissis replens omnia sub ipso et substernens sibi omnia est obtentivum eorum, quibus providetur; sed provisivum totorum est huiusmodi: ergo etc.

Deinde ibi: *Omnis enim*, probatur maior praemissi prosyllogismi sic: Omnis causa primordialis aliorum principans per potentiae circumstantiam et obtinens secundum naturam habet potentiam unialem per 27[31]); sed omne obtentivum eorum, quibus providetur, est huiusmodi: ergo etc.

Est itaque: Hic concludit ex praemissis primam sive summam potentiam esse in diis, quae est praevalens simpliciter omnibus suae intentioni subiectis, quorum omnium coassumit in se ex aequo sive aequaliter potentias; et ideo potentia talis non est substantialis sive essentialis determinata secundum modum substantiarum sive essentiarum, neque est insubstantialis quasi deficiens a subiecta multo plus, sed est connaturalis existentiae deorum et per consequens supersubstantialis.

Atvero: Hic probatur tertia pars elementi et ostenduntur tria per ordinem. Primo, quod divinum habeat summam cognitionem sic: Omne illud, propter quod subsistunt omnes cognitiones, habet summam cognitionem, quia propter divinam cognitionem exemptam ab omnibus omnes aliae cognitiones subsistunt; sed divina cognitio est huiusmodi, et per consequens ultima sive summa omnium cognitionum uniformiter praeexistit in diis.

Neque intellectualem: Hic ostenditur secundo, quod talis cognitio non est intellectualis nec post sive infra intellectum, sed superintellectualis tali ratione: Omne inexistens diis utpote intellectualibus est superintellectuale per 115[32]) et 118[33]); sed cognitio inexistit diis, ut iam ostensum est: ergo cognitio deorum non est intellectualis secundum modum intellectuum nec condicionatur secundum cognitiones, quae sunt infra intellectum, sed est locata super intellectum secundum proprietatem divinam.

Sive igitur: Hic resumit iam probata, ut concludat in elemento intenta dicens: Sive igitur in diis est divina cognitio, ipsa talis cognitio est occulta et unialis, omne

[30]) Procl., Elem. theol. 119; Dodds 104,16–19; Boese 59,1–4
[31]) Procl., Elem. theol. 27; Dodds 30,25–26; Boese 18,1–2
[32]) Procl., Elem. theol. 115; Dodds 100,28; Boese 57,1–2
[33]) Procl., Elem. theol. 118; Dodds 104,5–7; Boese 59,1–4

235 probatur sic: sic probatur *V* 238 providetur: videtur *O* 241 obtentivum: potentivum *V* 246 etc. *om. V* 248 suae: sive *V* 255 habet summam: summam habet *V* 256 sed ... (257) huiusmodi *om. V* 259 ostenditur: ostendit *V* 261 intellectualibus: superintellectualibus *O* 266 ut *om. V*

Digitized by Google

enim inexistens uni est uniale occultum et incomprehensibile omnibus simul secundis. Sive potentia insit diis, ipsa erit incircumscriptibilis omnibus submissis et postcomprehensivae substantiae sive existentiae omnium submissorum; sive bonitas ponatur existere in diis, ipsa erit determinans existentiam ipsorum deorum. Et haec est prima pars elementi, quam sic probat: Omne characterizatum sive figuratum vel determinatum inexistentia secundum indeterminatum seu illimitatum vel absolutum habet essentiam bonitatem; sed omne divinum per essentiam est huiusmodi, quia, si omnia, scilicet cognitio, potentia et bonitas, sunt in diis, tamen existentia sive hypostasis ipsorum deorum characterizatur secundum indeterminatum sive incontractum. Haec autem est bonitas: ergo etc.

272 elementi *praem.* virtus *sed exp. O*   275 existentia: essentia *O*

Digitized by Google

PROPOSITIO 122
OMNE DIVINUM ET PROVIDET SECUNDIS ET EREPTUM EST AB HIS, QUIBUS PROVIDETUR, NEQUE PROVIDENTIA SUBMITTENTE SUAM IMMIXTAM ET UNIALEM EXCELLENTIAM NEQUE UNITIONE PROVIDENTIAM EXTERMINANTE

Ostenso, quod in diis sit providentia, nunc ostenditur modus providendi, cum dicitur: OMNE etc.

Ad cuius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ostendam divinum esse et ex hoc ponam divini per essentiam triplicem condicionem in generali, secundo ostendam ex qualibet condicione alias oriri seu consequi in speciali, tertio ex praemissis ostendam propositum in divino essentiali.

A »De primo sciendum, quod ex rerum conditarum gubernatione seu providentia convincitur divinum esse. Secundum Ciceronem enim *De natura deorum* libro II cap. 5[1]) comprehendam igitur omnia condita et arguam iuxta Ciceronem sic: Mundus est et regitur ratione. Ratio autem regens mundum supra mundum est, quia alias regeretur regens et haberet rationem regentem in infinitum. Igitur est aliqua ratio regens mundum, quae non regitur«[2]). Hanc autem rationem dicimus divinum secundum causam: igitur divinum est.

»Quod autem ratio talis sit supra mundum, apparet per nomen et descriptionem mundi: tum quia secundum Calcidium *Super Timaeo*[3]) "mundus est ordinata collectio creaturarum" omnium, inquit, quod nihil excipit, quia, si mundo aliquod possibile esse deesset, imperfectus esset secundum Platonem ibidem[4]); tum quia secundum Ciceronem[5]) omnia habet mundus, ipse etiam "cuncta complexus" est secundum Plinium libro II cap. 1[6]); tum etiam quia mundus "ex universis perfectis totus perfectus" est secundum Platonem[7]): omne igitur creabile nomine mundi includitur.

1) Cic., De nat. deorum II 45,n.116–53,n.132; Plasberg–Ax 96,16–103,27
2) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 7; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 8ra
3) cf. rectius Guill. de Conches, Glosae super Plat. 36; Jeauneau 67,3
4) Plat., Tim. 44c1–4; Waszink 35,20–36,3
5) Cic., De nat. deorum II 7,n.18; Plasberg–Ax 56,17
6) Plin., Nat. hist. I 1; Mayhoff 128,19
7) Plat., Tim. 34b2; Waszink 26,16

6 ostenditur: ostendit *V* 7 etc. *om.* *V* 22 creaturarum: causaturarum *O*

Digitized by Google

Ex hoc sequitur, quod nihil nisi divinum potest regere mundum: tum quia regens mundum est supra mundum et praeter mundum et extra mundum; tum quia nulla providentia partis potest regere totum; tum etiam quia mundus est omnium generatorum optimus, quippe quia nihil mundo excogitari potest melius causatum secundum Ciceronem[8]). Et ideo Trismegistus *De VI principiis* 4 cap.[9]) dicit, quod mundus, quia omnes naturas continet et cohibet et in ipso omnium rerum natura ponitur, ideo est optimus. Igitur nulla pars mundi potest comparari mundo in bonitate, quare nec regere. Regens ergo est supra mundum. Et ista fiunt minor primi syllogismi«[10]).

»Maior apparet etiam ex Cicerone, quia si mundus non regatur ratione, igitur vel a necessitate vel a fortuna. Non a fortuna, tum quia partes mundi secundum Ciceronem administrantur ratione vel natura, quam dicit "participem rationis"[11]): igitur et totus mundus[12]). Medium manifestum est in rationalibus et in his, quae subsunt eisdem, tum quia administratio mundi nihil habet reprehensibile in se et est ex his naturis effectus, ex quibus erat, optimum ipsum effici[13]); tum quia "meliora sunt ea, quae a natura perfecta sunt, quam quae ab arte", quae regitur ratione[14]); tum quia efficitur ratione, ergo et secundum eam regitur«[15]) secundum Boethium: "O qui perpetua"[16]) etc.; tum quia mundus debet nobilissimo modo regi plus quam homo; »tum etiam quia omnia, quae sunt in mundo, testantur eum regi ratione, sicut prosequitur Cicero libro II[17]) per finitatem, motuum moderamen omnium secundum certas leges, ordinum certitudines, revolutionum permanentiam, proportionum aequabilitatem, anniversariarum vicissitudinem, concentum astrorum ex dissimilibus motibus harmonicum, colligationem mutuam corporum, allationes a medio ad medium, stabilitatem mundi ad permanendum virtutes et operationes seminum, erectiones arborum, sollertias animalium«[18]). Igitur mundus regitur ratione, secundum quod canit Boethius III *De consolatione* metro 9[19]):

8) Cic., De nat. deorum II 7,n.18; Plasberg–Ax 56,20–21
9) Lib. de sex rer. princ. I 4; Lucentini–Delp 154,25–29
10) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 7; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 8ra
11) Cic., De nat. deorum II 32,n.81; Plasberg–Ax 81,22
12) cf. Cic., De nat. deorum II 33,n.83; Plasberg–Ax 82,15–16; II 34,n.86; Plasberg–Ax 83,15–20
13) cf. Cic., De nat. deorum II 34,n.86; Plasberg–Ax 83,21–24
14) cf. Cic., De nat. deorum II 34,n.87; Plasberg–Ax 83,31–84,1
15) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 7; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 8ra–b
16) Boeth., Philos. cons. III m.9; Moreschini 79,1
17) Cic., De nat. deorum II 34–35,n.87–90; Plasberg–Ax 83,27–85,24
18) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 7; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 8rb
19) Boeth., Philos. cons. III m.9; Moreschini 79,1–2

29 supra: contra *V* 31 generatorum: gubernatorum *V* 32 causatum: causarum *O* 38 vel a fortuna *om. O* fortuna *add.* si primo modo erunt de necessitate non a fortuna *V* 41 in se: est *V* 43 sunt² *add.* et est ex his numeris ... ipsam effici *sed exp. O* 44 regitur: regatur *O* 45 etc. *om. V* 52 arborum: amborum *V* 53 metro *om. sed suppl. in marg. V*

"O qui perpetua mundum ratione gubernas,
terrarum caelique sator". Et infra[20]):
"Quem non externae pepulerunt fingere causae
materiae fluitantis opus, verum insita summi
forma boni".

Ecce, quod ratio regens omnia est divinum secundum causam! Sicut autem tale divinum providet omnibus simpliciter, id est toti universitati, ita omne divinum secundum essentiam est in sua universitate primum et universaliter providens et impausabiliter providens.

Primum sic ostenditur: Ubicumque in essentialiter ordinatis est dare provisum tantum et providentia et provisa, ibi necesse est esse unum primum providens; sed in omni universitate cuiuslibet divini est talia invenire, scilicet provisa tantum et providentia et provisa: ergo et primum providens.

Omne autem primum omnis universitatis essentialiter ordinatae praehabet omnia submissa nobiliori modo, quam sint in se ipsis, et sic est causa universaliter providens omnibus, quae sunt post ipsum. "Attingit enim a fine usque ad finem fortiter et disponit omnia suaviter"[21]) et sic est secundo providens universale universalitate actus. Omne autem tale est impausabiliter providens, cum habeat et "potentiam unialem", ut apparet per praemissam[22]), et voluntatem. Et hoc est, quod dicit auctor *De providentia* 3 quaest.[23]): "Si autem (subaudi: dii) non velint" providere submissis, "maiori modo est inconveniens quam non posse, cum sint institutores horum et non velint providere his, quae instituerunt; aut non etiam mortalia omnia et particularia condita deorum sunt et omnia, quaecumque continet mundus? Et haec quidem ex uno condita sunt patre, haec autem ex mundialibus diis, sed secundum illius iussionem et his facientibus et illo per hoc etiam producente. Licitum autem neque erat neque est ea, quae producunt, aut immediate aut per media alia deos entes neglegere. Si itaque et volunt providere et possunt, omnino et provident" "et ad omnia sui ipsorum extendentes providentiam". Haec auctor.

Ex quibus verbis evidenter apparet omne divinum et esse providens universale et incessabile.

Et hoc de primo.

B Ex hoc autem, quod divinum per essentiam est primum providens, consequitur, quod ipsum sit unum per 22[24]) et quod omne, quod est in ipso, sit in eo unialiter et quod sit simplex et per essentiam providens.

20) Boeth., Philos. cons. III m.9; Moreschini 80,4–6
21) Sap. 8,1
22) Procl., Elem. theol. 121; Dodds 106,10–11; Boese 60,1–2
23) Procl., De X dub. 3,n.15–16; Boese 28,35–4
24) Procl., Elem. theol. 22; Dodds 26,1–2; Boese 15,1–2

60 universitati: universalitati *O* 74 est *om.* *O* 75 horum: homini *O* 78 etiam: et *V*
80 omnino: omnia *O*

Digitized by Google

Ex hoc autem, quod universaliter providet omnibus, sequitur ipsum esse essentiam omnium provisorum, quae tamen essentia est in unoquoque provisorum, secundum quod potest ea participare ex propria analogia. Item, quod sit exemptum a provisivis, quia, si esset inter provisa, non provideret omnibus universaliter, et quod amor imitandi ipsum movet coordinata ad providentiam minus habentium. Ex hoc, quod providet incessabiliter, omnia provisa sub ipso immediate sunt necessaria, intransmutabilia et aeterna.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis apparet tertium, scilicet quod omne divinum, ex quo providet C
essentialiter et universaliter, quod habet in essentia sua totis providere.

Ex quo autem est primum providens, sequitur, quod ipsa providentia primitus sit in diis, secundario autem in providentibus et provisivis.

Circa propositum tria faciam, quia primo dicam de provisivis in generali, secundo de modo providendi prime providentium in speciali, tertio ostendam, quomodo providentia simul stat cum excellentia uniali.

Quantum ad primum tria faciam, quia primo ostendam provisorum diversificationem, secundo actus providendi difformem participationem, tertio ex praemissis actus providendi ad omnia generalem et intercisam extensionem.

De primo sciendum, quod secundum sententiam auctoris libri *De providentia* D
quaest. 3 eorum, quibus providetur, quaedam sunt prima, quae sunt immediata iuxta providens constituta similia sibi et cognata utpote existentia ad ipsum, quaedam sunt extrema et longe distantia a prime providente et per consequens dissimilia. Inter ista duo tamquam extrema sunt media, quae sua bona, quibus bonificantur, suscipiunt mediantibus primis et quasi adducunt primis extrema propter submissionem non valentia participare donationibus primorum et efficiunt ea idonea ad participationem confortando ipsa praecursalibus illustrationibus. Et sic tam prima quam media et ultima sumunt omne bonum suum non aliunde quam ex providentia, et hoc sive generali ipsius prime boni sive speciali cuiuslibet divini per essentiam. "Oportet enim unumquodque in suum fontem ducere, a quo in totam seyram venit existentia. Si quid igitur bonificatur eorum, quae sunt in mundo, propter illam bonificatur; et non aeternorum solum, sed et corruptibilium unumquodque, neque determinatorum solum, sed et indeterminatorum unumquodque, sive per se ex providentia suscipiat suum bonum sive per media prima bonificata ab illa. Nam entium mediationes non auferunt causas", quae sunt ante ipsas, cum sint effectus earum, sed pro tanto sunt mediationes, ut deducant donationes priorum in ea, quae sunt post ipsas, quae non essent idonea participare a primis[25]). Providentia enim non indiget mediis ad providendum extremis, sed ipsa extrema et multum distantia indigent intermediis ad participandum ipsa providentia.

Et hoc de primo.

[25]) Procl., De X dub. 3,n.17; Boese 30,7–18

88 providet: provident *O* 108 utpote *add.* prope *V* 111 primis[2] *om.* *V* 117 bonificatur: bonificantur *O*

Digitized by Google

E De secundo sciendum, quod »propinquiora et magis vicinia providentiae magis fruuntur ipsa et magis ornantur – ac si solis et animae et intellectus proximiora haec quidem (scilicet propinquiora soli) illuminantur magis quam remotiora, haec autem (scilicet viciniora ad animam) erunt vitalia magis, haec autem (scilicet proximiora ad intellectum) existunt perfectiora intelligendo – quia magis congenea entia potentibus dare, quae utique et dant magis, possunt ipsis participare, quare et participant magis. Providentia igitur nihil aliud quam bonificare omnia insinuata, quae participant magis, bonificantur et ornantur magis. Oportet itaque et quaecumque non prope in illam dependere, sed et si per media dependeret, et haec ab his, quae prope, quod et facit haec quidem per se perfrui, haec autem velut indigentia aliis colligationibus ad ipsam. Sive enim non ad unum omnium ordinatio esset, non utique neque mundus unus esset, sive omnia eodem modo participarent ornante, non utique esset ordo ornatorum. Si igitur utraque sunt et ordo et ordinatio, hic quidem (scilicet ordo) distinguens omnia et alia faciens ante alia et alia post alia, haec autem (scilicet coordinatio) convertens divisa ad unum bonum, omniumque necesse est providentiam esse, sed non omnium eandem: esse quidem propter coordinationem, non eandem autem esse propter ordinem, quoniam et primorum quidem entem necesse et secundorum esse et quae deinceps. Virtus enim omnis maior maiorum ens motiva ait et Plato[26]) et verax sermo, et minorum est multo magis; et obtentiva fortiorum existens, et debiliora utique obtinebit magis«[27]). »Et si providentia est secundorum, necesse est eam adhuc maiori modo esse primorum. Non enim providentiae est deterioribus prodesse et illa ornare, meliora autem sinere expertia se ipsa. Etenim si nullo sint indigentia, hoc ipsum 'nullo indigere' utique habent ab illa providentia ea, quae sunt antarkes, cum antarkia existat, inde, scilicet a providentia, quibuscumque inexistit«[28]). »Si autem ubique et in omnibus providentia praesente, non idem est omnibus bonum, non oportet mirari. Hoc enim providentiae optime opus omnibus quidem boni methousiam, id est participationem, esse, mensurari autem suscipientium dignitate huius participationem et tantum unumquodque capere, quantum potest recipere, sive substantia differentiam faciente, ut animabus et corporibus – non enim idem utrorumque bonum, quia et esse non idem – sive operatione sola in talem dignitatem constituente, tamquam animas aliter operantes aliis et aliis semper sortiri, inde dicimus; et utique sortiri quidem omnes, esse autem his quidem facile

[26]) Plat., Leg. 10, 902e
[27]) cf. Procl., De X dub. 3,n.17–18; Boese 30,19–32,16
[28]) cf. Procl., De X dub. 3,n.19; Boese 32,1–34,8

131 perfectiora *add.* et *V* | quia: quare *V* 135 non prope *coni.*: etiam prope *O* improprie *V* in prope *B* 137 enim non: non enim *V* 149 indigentia: indigna *O* 155 participationem *add.* esse mensurari *sed exp. O*

Digitized by Google

patientibus sortitionem, his autem cum difficultate, quibus non erat sine hac converti ad illam«[29]).

Et hoc de secundo.

Ex praemissis apparet, quod »providentia locata super omnia entia secundum F
ipsam divinam unionem et operante unam operationem uni convenientem participat omne accedens, et ita, ut aptum natum est: hoc quidem ad esse solum, hoc autem ad vivere, hoc autem ad cognoscere, hoc vero ad omnia sortiens illa et perfecta, qua aptum natum; hoc quidem semper participans propter sui ipsius virtutem et participationem indeficientem habens propter dantis infinitam operationem et propter suam mansivam et firmam ad illud habitudinem, hoc autem quandoque propter non firmam in ipso naturam transortiens et hoc etiam le quandoque participationi dans ex sua debilitate, ut quod quidem bene a providentia habeat, quod autem non semper a suscipiente. Hoc enim erat subextollens se ipsum, providentia semper dare potente et dante, quibus est virtus recipiendi semper ab illa; quare illa (scilicet providentia) non apponit li quandoque, sed participans se ipso li semper solum aufert, sicut sole illuminante semper, quod non potest semper videre, et quandoque videns non illius lumine li quandoque dat, sed reiectum lumen se ipso semper videre abstulit: illo quidem sole operante semper, quamvis in hoc non agat propter debilitatem huius ad pati non potentis capere illustrationem, et ideo participatio luminis non est in hoc, cum avertitur; quam participationem non dicimus esse ipsam operationem solis, sed quantum venit ex ipsius operatione.

Si ergo aliquid quandoque participet providentia operante hoc, quandoque participans minorat sui ipsius participationem, non excludit semper illius operationem; operatione divini per essentiam semper manente eadem, velut si facie aliqua stante, quod quidem idoneum est et conversum ad illam ornatur, ut utique, si speculum ex opposito positum faciei suscipiat ab ipsa aliquam emphasim sive apparitionem, speculum, inquam, existens planum et fulgidum; hoc autem non suscipiat de longe ens propter debilitatem aut enim adversum seu oppositum attenuat eam, quae inde (scilicet de facie) dationem, irregulare et tenebrosum existens. Fit autem tale materiam assumens«[30]). Ista est sententia auctoris 4 quaest. libri *De providentia.*

Et sufficiat de tertio primae partis.

Circa secundam partem tria faciam, quia ponam actus providendi primitus providentium modum et condicionem, secundo ipsius ad omnia providentis intentioni subiecta perventionem, tertio ex praemissis omnis providentis prime a provisis exemptionem sive ereptionem.

29) cf. Procl., De X dub. 3,n.20; Boese 34,8–19
30) cf. Procl., De X dub. 4,n.23–24; Boese 38,1–40,9

162 et *praem.* hucusque *O*

Digitized by Google

G De primo sciendum, quod, quia omnis actus secundus rei agentis condicionatur secundum modum et facultatem ipsius operantis, necessarium est ipsum providere condicionari secundum providens; prime autem providens est huiusmodi essentialiter, universaliter et impausabiliter: ergo et actus suus, cum sit idem essentiae, erit essentialis, universalis et impausabilis, et per consequens non quandoque providet, quandoque non, sed semper, cum omne, quodcumque inexistit divinis per essentiam, semper inexistat et ante omne tempus. Tempus enim et quod infinitum omnis temporis est citra deos.

Et hoc de primo.

H Ex quibus statim habetur secundum, quod providentia non est quorundam et quorundam non, sed simpliciter omnium sub providentis intentione contentorum, sive talis sit simpliciter simplex vel contracta. "Sicut enim" secundum Dionysium in *De divinis nominibus* 4 cap.[31]) "super omnia existentis deitatis bonitas a supremis et provectissimis rebus (scilicet bonitatibus) usque ad ultimas transit et adhuc super omnes est, neque superioribus pertingentibus ad ipsius excessum neque inferioribus ambitum transeuntibus (sive evadentibus), sed illuminat omnia illuminari valentia" ita, quod nihil diffugit suae radios bonitatis, sive in esse dicas, sive in cognosci, quamquam illuminata differenter eis sortiantur, quia secundum modum propriae naturae, ita etiam ipsae bonitates, inquantum sunt primae suorum ordinum, se habent proportionaliter ad ea, quae suis intentionibus substernuntur.

Et hoc de secundo.

I Ex praemissis habetur tertium, quod, licet omne divinum provideat omnibus sibi submissis, tamen nihilominus est ereptum a participantibus, cum sit imparticipatum per 23 in commento[32]) et habeat rationem unitatis, et exemptum seu "exaltatum ab omni suo effectu", cum sit causa prime per 75[33]). Talis autem extensionis actus providendi generalitate sua ad omnia et nihilominus ereptionis eius ab omnibus exemplum satis aptum invenimus in nostro sole magno, qui est "totus splendens et superlucens" "imago manifesta divinae bonitatis" existens super "multam boni resonantiam" secundum Dionysium 4 cap. *De divinis nominibus*[34]). Hic enim non ratiocinans aut praeeligens sive praeconsilians, sed per ipsum esse "illuminat omnia, quaecumque participare ipso possunt, et superextentum habet lumen ad omnem extendens visibilem mundum splendores propriorum radiorum et sursum et deorsum". "Et nihil est visibilium, ad quod non pertingat secundum magnitudinem excedentem splendorem proprii luminis"[35]). Et licet ipse sol sic sit in infe-

[31]) Dion., De div. nom. 4 4; PG 3,697C; Suchla 147,4–8; Simon 157,65–67
[32]) Procl., Elem. theol. 63 comm.; Dodds 26,25–26; Boese 16,3–4
[33]) Procl., Elem. theol. 75; Dodds 70,28–29; Boese 40,1
[34]) Dion., De div. nom. 4 4; PG 3,697C; Suchla 147,11–12; Simon 157,68–69
[35]) Dion., De div. nom. 4 4; PG 3,697C–700A; Suchla 147,12–148,2; Simon 157,69–74

201 sed semper *corr. ex inv. V* 208 deitatis: divinitatis *O* 209 ultimas: ultima *V* 219 habeat *om. O* 225 praeconsilians: praeconcilians *O*

Digitized by Google

rioribus istis generabilibus et corruptibilibus, quae "et movet ad vitam et nutrit et auget et perficit et mundat et renovat"[36]), tamen nihilominus non recedit a puritate et perpetuitate suae substantiae manens hoc, quod est.

Et hoc de secunda parte.

Circa tertiam partem tria faciam, quia primo dicam de immiscibilitatis et inhabitudinalitatis divinorum expositione, secundo de compossibilitatis providentiae et unionalis excellentiae propria ratione, tertio de submissionis excellentiae et exterminationis providentiae exclusione.

K De primo sciendum, quod »mixtio, sicut consideratur in physicis, est quidam modus substantialis rei quantum ad ea, ex quibus aliquae res materialiter constant. Item, quod ipsa miscibilia transeunt in quandam unitatem substantialem et per consequens necessario alterantur et franguntur a suis excellentiis. Unde et sic describitur "mixtio", quod est "miscibilium alteratorum unio"[37])«[38]).

Verum quia omne divinum est immateriale nec transibile cum quocumque in unitatem substantialem nec est alterabile sive accidentaliter sive substantialiter secundum aliquos modos substantiales[39]), sed est simpliciter et incommutabiliter stans in propriae supereminentiae puritate et separabilitate, ideo dicitur esse immixtum cum suis effectibus, sicut etiam suo modo in III *De anima*[40]) Aristoteles dicit intellectum esse separabilem et immixtum.

Qualiter autem omne divinum dicatur inhabitudinale, considerandum. Quia enim habitus idem est, quod forma existens ratio agendi et faciens ad substantiam actus vel saltem faciens ad modum actus, inquantum per ipsum agens prompte et delectabiliter operatur, ideo habitudo, sive sit res absoluta sive respectiva, est quaedam ad esse appositio, quo videlicet apposito ipsum habitudinatum coaptatur sive proportionatur patienti, si fuerit agens ipsum, scilicet habitudinatum, et per consequens, si agit in diversa, necesse est, quod habeat diversas habitudines, quibus diversis diversimode coaptatur. Et secundum hoc in huiusmodi habitudinatum cadit quasi quaedam multitudo habitudinum, quae sunt praeter essentiam seu naturam suam, quae est una, et sic talibus habitudinibus quasi commiscetur rebus, in quas agit secundum quandam coaptationem ad eas. Non sic autem coaptantur agentia per essentiam suis passivis, cum essentia non sit aliter et aliter disponibilis ex sua incommutabilitate, et per consequens omnia talia sunt immixta et inhabitudinata.

Et hoc de primo.

L Quomodo autem providentia et unialis excellentia compatiantur se et sint simul, notandum, quod omne divinum, sive sit huiusmodi secundum causam sive secundum essentiam, et est bonum qua unum et conversim qua unum bonum et ratione bonitatis supersubstantialis providet omnibus, sed ratione unitatis est

36) Dion., De div. nom. 4 4; PG 3,700A; Suchla 148,4–5; Simon 161,81–82
37) Arist., De gen. et corr. I 10, 328b22; Hoßfeld 176,33; Judicka 51,6–7
38) cf. Theodor. de Vrib., De miscib. 8 1; Wallace 37,34–43
39) cf. Theodor. de Vrib., De miscib. 8 2; Wallace 37,43–45
40) Arist., De an. III 5, 430a17–18

Digitized by Google

ereptum ab omnibus, quibus providetur, et in se ipso mansivum in sua unionali excellentia. Quodlibet enim divinum tale secundum Dionysium 9 cap. *De divinis nominibus*[41]) "idem est supersubstantialiter aeternum, inconversibile, in se ipso manens, semper secundum eadem et eodem modo habens, omnibus eodem modo praesens; et ipsum secundum se ipsum in se ipso firme et incontaminate in optimis finibus abundantis identitatis collocatum, intransmutabile". Et infra[42]): "Alterum autem, quoniam provisive Deus omnibus adest et omnia in omnibus fit propter omnium salvationem, manens in se ipso et propria identitate inegressibiliter secundum operationem unam et impausabilem stans et se ipsum donans indeclinabili virtute ad deificationem conversorum". Haec Dionysius.

Et sufficiat de secundo.

M Ex praemissis evidenter apparet, quod providentia inexistens ratione bonitatis non submittit per inferioritatem et subiectionem seu humiliationem immixtam sive inhabitudinalem et unialem excellentiam, cum maneat in se ipsa indeclinabiliter, neque etiam unitio seu unialis excellentia, qua manet in se omne divinum ereptum ab omnibus participantibus, super quae exaltatum est, exterminat providentiam se omnibus participare possibilibus sine invidia communicantem.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Manentes enim in uniali suo et in existentia omnia repleverunt sua virtute, et omne potens ipsis sortiri recipit bona, quae suscipere potest secundum mensuram propriae hypostaseos, illis ipso esse, magis autem ipso prae esse illustrantibus bona entibus. Cum sint enim nihil aliud quam bonitates, ipso esse omnibus sine invidia bonum largiuntur, non secundum ratiocinationem facientes eam, quae secundorum, distributionem, sed his quidem secundum dignitatem suscipientibus, illis autem secundum suam existentiam dantibus. Neque igitur providentes habitudinem recipiunt ad ea, quibus providetur. Per esse enim, quod sunt, omnia bonificant, omne autem per esse faciens sine habitudine facit – habitudo enim appositio est ad esse –; propter quod et praeter naturam. Neque separati entes interimunt providentiam. Sic enim utique interimerent – quod nefas est dicere – existentiam suam, cuius proprietas est bonitas. Boni enim est derivatio in omne, quod participare potest, et maximum est non quod boniforme, sed quod bonificum. Hoc igitur aut nihil habebit entium aut dii prae entibus. Numquam enim utique his, quae secundum participationem, inerit maius bonum, prime autem bonis quod minus.

[41]) Dion., De div. nom. 9 4; PG 3,912B; Suchla 209,9–12; Simon 380,68–70
[42]) Dion., De div. nom. 9 5; PG 3,912D; Suchla 210,7–11; Simon 383,64–66

275 impausabilem: impausabiliter *corr. in marg. ex* impausa *O* | se *om. O* 278 inexistens *corr. ex* existens *sup. lin. V* 296 in omne: nomine *O* 298 numquam: non quam *O*

Digitized by Google

Probatio elementi quoad primam et secundam partem talis est: Omne manens in uniali suo et inexistentia replens omnia sua virtute ita, quod omne potens ipso sortiri recipit ab eo bona, quae suscipere potest secundum mensuram propriae hypostasis, omne inquantum tale providet secundis et ereptum est ab his, quibus providetur; sed omne divinum est huiusmodi: ergo etc.

Maior apparet, quia, ex quo replet sua virtute bonitatibus omnia valentia sortiri, providet omnibus, et quia manet in uniali suo et inexistentia superessentiali, ideo ereptum est a provisivis.

Minor probatur sic: Omne per esse faciens et illustrans bona entibus est manens in uniali suo et inexistentia omnia replens sua virtute, quae possunt ipso sortiri secundum proportionem propriae subsistentiae; sed omne divinum est huiusmodi, quia, cum nihil aliud sit quam bonitas per praemissam, ipso esse suo, quod est bonitas, largitur omnibus bona sine invidia non faciens distributionem bonitatis secundum ratiocinationem aut praeconsiliando, ut dicat tantum 'volo vel expedit illi dare', sed recipientia suscipiunt secundum suam dignitatem, scilicet dignius plus, indignius minus ipsis divinis dantibus secundum suam existentiam, quae est bonitas.

Neque igitur. Hic probatur tertia pars elementi quoad exclusionem submissionis sic: Nullum bonificans alia per esse suum providendo submittit suam unialem et immixtam excellentiam; sed omne divinum est huiusmodi, quia per esse, quod est, omnia bonificat: ergo etc.

Maior ostenditur sic: Nullum provisum non recipiens habitudinem ad ea, quibus providetur, providendo submittit etc.; sed omne bonificans alia per esse suum est huiusmodi, quia per esse faciens sine habitudine facit (habitudo enim appositio est ad esse, propter quod et ipsum appositum est praeter naturam): ergo nullum bonificans etc.

Neque separati. Hic probatur secunda pars quoad exclusionem interemptionis providentiae sic: Nullum ens bonum per essentiam existens separatum unitione sua interimit sive exterminat providentiam; sed omne divinum est huiusmodi: ergo etc.

Maior probatur sic per ad impossibile: Omne ens bonum per essentiam existens separatum unitione sua exterminans providentiam interimit suam, quod nefas est dicere, essentiam, cuius proprietas est bonitas; sed omne ens bonum per essentiam existens separatum est huiusmodi secundum adversarium; ergo omne etc. interimit suam essentiam, quod est impossibile: ergo et illud. Ex quo sequitur probatio impossibilitatis: Omne interimens suam proprietatem non ponentem immeritum cum essentia sua interimit suam essentiam; sed omne ens bonum per essentiam exterminando providentiam interimit suam proprietatem, quia proprietas boni est derivare seu in omne potens ipso participare, et per consequens maximum bonum est, non quod est boniforme, sed quod est bonificum. Hoc ergo, scilicet esse boni-

302 sortiri *add.* potest *sed exp. O* 304 etc. *om. V* 306 et^{2} *exp. O* 313 praeconsiliando: praeconciliando *O* 322 etc. *om. V* 326 secunda: tertia *V* 333 essentiam *an* existentiam *scr.?* 337 seu: se *O* | maximum bonum: bonum maximum *V*

Digitized by Google

ficum, aut nihil entium habebit aut dii prae entibus vel sic hoc, scilicet derivare bonum vel recipere bonum, aut nihil etc., ut prius, quia maius bonum numquam inerit participantibus bonum et prime bonis, scilicet divinis per essentiam, inerit minus bonum: ergo bonum ens per essentiam exterminando providentiam interimit suam essentiam, quod est impossibile.

341 participantibus ... inerit[2] *om. sed suppl.* particularibus bonum et prime bonis, scilicet divinis per essentiam, inerit *in marg.* V

Digitized by Google

PROPOSITIO 123
OMNE, QUOD ENS IPSUM, QUIDEM PROPTER SUPERSUBSTANTIALEM UNIONEM INDICIBILE EST ET INCOGNOSCIBILE OMNIBUS SECUNDIS, A PARTICIPANTIBUS AUTEM CAPIBILE EST ET COGNOSCIBILE; PROPTER QUOD SOLUM PRIMUM PENITUS IGNOTUM TAMQUAM AMETHECTUM ENS

Postquam ostensum est, qualiter se habeant dii in providendo et active cognoscendo, nunc auctor ostendit, qualiter se habeant in passive cognoscendo, dicens: OMNE etc.

Ad cuius evidentiam duo declarabo, scilicet suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo dicam de ente in eo, quod ens, in generali, secundo ponam eius descriptionem in speciali, tertio ostendam tale ens solum inveniri in ordine uniali.

De primo sciendum, quod ens in eo, quod huiusmodi, non accipitur hic pro A
communi analogo, quod non habet esse nisi in anima, sed accipitur pro eo, quod est res rata in natura, secundum quod est absoluta ab omni dependentia, et sic est amethectum ens, quod "qua amethectum hac ab alia causa non subsistit" per 99[1]), et talis res est superplena et indeficientis sive inexhaustae derivationis ad omne, quod participare potest, et per consequens est quasi "pelagus essentiae infinitae"[2]). »Pelagus enim vocari potest omne ens, inquantum ipsum non solum in se perfectum est omnium generum perfectionibus, sed etiam tamquam plus quam perfectum redundans extra se ut principium omnium entium causatorum, sicut mare est indeficiens principium fluminum[3]); hic, inquam, pelagus est infinitae, id est non limitatae sive finitae vel determinatae seu contractae, essentiae, cum sit superperfectum ens per se existens et non per aliud«[4]).

1) Procl., Elem. theol. 99; Dodds 88,20–21; Boese 50,1–2
2) Ioann. Damasc., De fide orthod. I 9; PG 3,835B; Kotter 31,13; Buytaert 49,17; apud Ulric. de Arg., De summo bono II 2 3 1; de Libera 34,7; Alb., Summa theol. I 3 16; Siedler 83,18–20
3) cf. Arist., Meteor. II 3, 354b25
4) cf. Ulric. de Arg., De summo bono II 2 3 1; de Libera 34,8–29

10 etc. *om. V* 11 scilicet *om. O* 18 quod: quidem *O* 24 inquam: inquantum *V* 25 finitae *corr. ex* infinitae *V*

Digitized by Google

De isto ente, quod quidam[5]) vocat »ipsum esse«, dicunt, quod est »adeo in se certissimum, quod non potest cogitari non esse, quia ipsum esse purissimum non occurrit nisi in plena fuga non esse vel habens de condicionibus non esse nec actu nec potentia nec secundum veritatem rei nec secundum nostram aestimationem. Esse igitur est, quod primo cadit in intellectu, et illud esse est, quod est purus actus, non particulare, non analogum, sed esse divinum, sine quo nihil cognoscitur, quod est purissimum et sic omnimode primum, et sic necessarium et per se, sine quo nihil est per se, carens omnino non esse et sic aeternum et simplicissimum et incommutabile et sic actualissimum et perfectissimum et sic summe unum et primarium. Nam quia simplex esse est, ideo simpliciter primum et sic aeternum. Et quia non est ex aliis, ergo simplicissimum. Et quia nihil habet possibilitatis, ideo actualissimum et sic perfectissimum et summe unum. Quod enim per omnimodam superabundantiam dicitur, dicitur respectu omnium. Quod autem simplicissimum per superabundantiam dicitur, impossibile est, quod conveniat nisi uni soli«[6]). Et infra[7]): »Nam ipsum esse est primum et novissimum, est aeternum et praesentissimum, est simplicissimum et maximum, actualissimum et immutabilissimum, est perfectissimum et immensum, est summe unum et tamen omnimodum. Ideo est novissimum, quia primum. Quia enim primum, omnia opera propter se ipsum operatur. Et ideo necesse est, quod sit finis ultimus et consummatio, initium et conservatio, alpha et omega. Ideo est praesentissimum, quia aeternum, et sic non fuit ab alio nec deficit a se ipso et sic immutabile et ideo maximum, quia simplicissimum. Ideo virtuosissimum et sic immutabilissimum, quia actualissimum, et ex hoc purissimum. Et ideo immensum, quia perfectissimum et sic optimum, nobilissimum, dignissimum, ac per hoc nihil eo maius, et sic immensum. Et ideo omnimodum, quia summe unum. Et ex hoc universalissimum principium, causa efficiens exemplaris et terminalis infinitissima, multiplicissima, efficacissima, superexcellentissima, supersufficientissima, in qua per simplicissimam unitatem, serenissimam veritatem, sincerissimam bonitatem est omnis virtuositas, omnis exemplaritas et omnis communicabilitas, ac per hoc "ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia"[8])«.

Et hoc de primo.

B Ex quo statim apparet secundum, quod ipsum dicitur ens secundum purissimum, simplicissimum et superperfectissimum modum entis et sic illimitatae entitatis, in quo sunt omnia entia et a quo et ad quod.

5) cf. Bonav., Itiner. mentis 5 3; Quaracchi 1891, 308b
6) cf. Bonav., Itiner. mentis 5 3–6; Quaracchi 1891, 308b–309b
7) cf. Bonav., Itiner. mentis 5 7–8; Quaracchi 1891, 309b–310b
8) Rom. 11,36

27 esse *om. O* 35 incommutabile: commutabile *O* 41 praesentissimum: perfectissimum *O* 44 quia: quod *V* | omnia *iter. sed del. V* 50 maius *praem.* magis *sed exp. O* 51 universalissimum *add.* et sic optimum *sed del. V* 52 infinitissima: infinitissimum *V* | multiplicissima: multiplicissimum *V* | efficacissima: efficacissimum *V* 59 entia *om. sed suppl. in marg. V*

Digitized by Google

Dico autem ens in eo, quod huiusmodi, ut replicatio importet absolutissimum ens et sic independens. Tale autem necesse est esse purissimum sine omni permixtione, simplicissimum sine omni compositione et superperfectissimum sine omni deminutione et per consequens illimitatae entitatis, sine omni contractione, in quo sunt omnia entia sicut in superperfectione essentiali et in virtute causali et in ratione exemplari, a quo sunt omnia entia sicut a principio fontali et ad quod omnia entia causata reducuntur quiescentia in eo sicut in causa finali, et per consequens est prime ens[9]).

Et hoc de secundo.

C Verum, quia omne prime et principaliter ens secundum unumquemque ordinem est unitum" per 22[10]), necessarium est secundum ordinis totorum plurificationem etiam prime ipsorum ordinum numerari. Ordines autem plurificantur ex diversitate intentionum eos colligantium. Unus enim ordo est unius intentionis, secundum numerum ergo intentionum erit numerus prime talium. Sed quia hic non agitur de prime bono, sed de prime ente, ens vero, prout sumitur communiter communitate analogiae, est duplex, quia vel absolutum vel contractum, quod etiam secundum diversos modos contractionis diversificatur. Absolutum enim ens est unum tantum, licet distinguatur per id, quod est in eo "secundum causam principaliformiter et secundum existentiam et secundum participationem exemplariter" per 65[11]). Tale autem ens contrahitur per vitam, intellectum, animam et naturam, quorum quodlibet habet suum prime, quod etiam, cum sit primus fons inexhaustae entitatis, dicitur et est ens, licet "secundum causam principaliformiter", ut dictum est.

Et hoc sufficiat de supposito.

Circa propositum tria faciam secundum tres partes ipsius elementi, quia primo dicam de indicibilitatis entium talium et incognoscibilitatis ratione, secundo de comprehensibilitatis et cognoscibilitatis eorum expositione, tertio de simpliciter primi cognitionis exclusione.

De primo tria faciam, quia primo ponam graduum cognitionis distinctionem, secundo designationis seu praedicationis quintuplicem acceptionem, tertio ex praemissis subiungam primae partis intentionem.

D De primo considerandum, quod, licet sint quattuor maneries cognitionum, ut sit in genere dicere, sicut ostensum est super 121[12]), scilicet sensitiva, ratiocinativa, intellectiva et unialis, quarum quaelibet habet diversos gradus.

Primus enim gradus sensitivae cognitionis et infimus est sensuum exteriorum, qui versantur circa perceptionem qualificatorum in eorum actuali praesentia, sive

9) cf. prop. 59C
10) Procl., Elem. theol. 22; Dodds 26,1–2; Boese 15,1–2
11) Procl., Elem. theol. 65; Dodds 62,13–14; Boese 35,1–3
12) cf. supra, prop. 121L

65 a[1]: in *V* 70 unitum: unum *ed.* 77 id: illud *V* 92 dicere *om. V* | sensitiva *add.* et *O*
93 quarum *praem.* quarum *sed del. V*

Digitized by Google

sint unius tantum apprehensivi, sicut visus colorati, auditus sonorum, olfactus odoriferi, gustus sapidi, tactus primis qualitatibus affecti, sive plurium sensatorum discretivi, sicut sensus communis. Modus autem apprehendendi dictae cognitionis et ex parte subiecti et ex parte obiecti est qualitativo cortice obvolutus.

Secundus gradus est sensus interioris, scilicet imaginativae sive phantasiae, quae se ponens perceptionem qualificatorum utpote maxime extrinsecorum versatur circa perceptionem corporum secundum ea, quae magis intime adhaerent ipsis qualitatibus, quae sunt quantitates, considerans lineamenta, figuras, staturas et huiusmodi, et hoc in absentia rei corporalis, et sic eo est spiritualior prima cognitione, quo intimior et quo circa intima rei versatur.

Tertius gradus, qui et primus ratiocinativae, scilicet cogitativa sive ratio particularis, et ultimus sensitivae, est unus subiecto, sed triplex officio. Quoad sui enim inferius, ubi attingit phantasiam, est opinativa et versatur circa intentiones rerum physicarum; et tale officium rationis dividitur in dubium, ambiguum et opinionem[13]). »Dubium enim dictum quasi duvium, hoc est duarum viarum[14]), est motus rationis indeterminatae ad utramque partem contradictionis declinans et ad neutram rationem habens. Ambiguum autem ambas partes contradictionis amplectens est per aequales rationes, propter quod et ambiguum vocatur[15]). Opinio autem motus rationis est in alteram partem per media probabilia, formidans tamen partem oppositam propter medii debilitatem. Et haec, si multis et probabilibus rationibus iuvatur, fides efficitur, quia verum et essentiale et convertibile medium non habet«[16]).

Quoad sui vero superius, ubi coniungitur rationi universali, est scientifica. Medium enim eius est causa essentialis et proxima et versatur circa res pure mathematicas, ut sunt arithmetica et geometria. Quoad medium autem sui versatur circa res mathematicas applicatas ad esse physicum, sicut est numerus relatus ad sonum quoad harmonicam, linea visualis et radialis quoad aspectivam, quantitas mobilis quoad astronomiam et huiusmodi[17]). Hic etiam gradus cognitionis est eo spiritualior, quo res suae considerationis denudat a materiae appendiciis et accidentibus pertingens ad substantiam seu habentia modum substantialem, ut stat in principiis suae compositionis. Et in ista incipit homo differre a bruto, qui habet aestimativam loco ratiocinativae, qua etiam agnus videns lupum aestimat eum sibi nocivum et fugit.

13) cf. Boeth., De diff. top. I 7; Nikitas 17,19–18,8; apud Alb., Summa theol. I 3 15 3 1; Siedler 78,55–57

14) cf. Pap., Element. s.v. "Dubius"; Venetiis 1496,98b

15) cf. Boeth., In Isag. Porph. ed. sec. II 4; Brandt 179,5–10

16) cf. Alb., Summa theol. I 3 15 3 1; Siedler 78,57–68

17) cf. Procl., De prov. 8,n.28; Boese 136,1–138,5; cf. etiam Alb., Phys. II 1 8; Hoßfeld 90, 63–73

106 ratiocinativae *ex corr.* *O* 107 est: et *O* 111 indeterminatae: interminatae *O* 120 et *om.* *V*

Digitized by Google

Quartus gradus est ratio universalis apprehendens rem in sui ratione, propter quod et intellectus quasi intus legens dicitur rem[18]), inquantum stat in principiis formalibus operatione ipsius rationis constitutis. Haec etiam est triplex officio, quia quoad sui inferius versatur circa intentiones logicas, sive sint primae sive secundae intentiones. Logica enim est de secundis intentionibus adiunctis primis[19]). Quoad sui vero medium versatur circa intentiones metaphysicas. »Quoad ista duo ascendit ad unum primum principium et usque ad insuppositum per omnes, ut est dicere, species, has quidem dividens, has autem resolvens, et ex uno multa faciens et ex multis reascendens ad unum. Ab hac geometer et unusquisque aliorum scientium sumit speculationem de suis principiis multa principia et divisa ex uno omnium principio reiungens. Quod enim est principium in omnibus entibus, illud est in geometria punctum, in arithmetica monas et in singulis quod simplicissimum, a quo producentes, quae sub ipsis singulae scientiarum demonstrant. Sed horum quidem unumquodque dicitur quoddam principium, secundum quod est omnium entium principium simpliciter, est principium et usque ad illud ascensus summae scientiarum. Quoad sui autem superius non adhuc utimur methodis et resolutionibus aut compositionibus aut divisionibus aut demonstrationibus, sed epybolis, id est adiectionibus, simplicibus et velut antopticis, id est per se visivis, entia speculantem, et vocatur simplicium intelligentia, quae etiam in nobis est melior omni scientia«[20]).

Quintus gradus est intellectus agens factus forma praedictae rationis universalis secundum sui ipsius rationis superius, et vocatur intellectus adeptus et "unum" ipsius partis nostrae intellectualis, "non adhuc intellectuale excitantem et hoc coaptantem uni. Omnia enim simili cognoscuntur: sensibile sensu, intelligibile intellectu, unum uniali"[21]). Haec est "divinissima Dei cognitio, quae est per ignorantiam cognita secundum cognitionem super mentem, quando mens ab aliis omnibus recedens, postea et se ipsam dimittens unita est supersplendentibus radiis divinorum, inde et ibi non scrutabili profundo sapientiae illuminata"[22]).

Sextus gradus est intellectualium hypostasum ordinem intellectualem constituentium, qui, qualis sit, infra videbitur loco suo[23]).

De cognitionibus vero animarum separatarum, daemonum, angelorum et motorum caelestium non oportet ad praesens diutius immorari, cum ex praecedentibus colligi possint studiosius perscrutanti.

Et hoc de primo.

[18]) cf. Theodor. de Vrib., De vis. beat. 1.3.3., 12; Mojsisch 59,128–130

[19]) cf. Avic., Metaph. I 2; Van Riet 10, 73–78; cf. etiam Bonav., Coll. in Hex. I 1 2 2,n.20; Delorme 62

[20]) cf. Procl., De prov. 8,n.29–30; Boese 138,1–139,7

[21]) cf. Procl., De prov. 8,n.31; Boese 140,6–9

[22]) Dion., De div. nom. 7 3; PG 3,872A–B; Suchla 198,12–15; Simon 359,76–78

[23]) cf. e.g. infra, prop. 172A; Jeck–Tautz 120,11–121,53

131 operatione: opere *O* 149 sui *add.* id est *V* 150 partis: pars *O*

Digitized by Google

E Circa designationem vero notandum, quod omnis attributio sive praedicatio est aliquo quinque modorum.

Prima est per substantialia, scilicet coaequata et convertibilia, sicut quando definitio attribuitur definito.

Secunda est per substantialia seu essentialia non coaequata et non convertibilia, ut cum dicitur: 'homo est animal': sic enim superius attribuitur inferiori.

Tertia attributio est per accidentalia coaequata ut per propria, quae emanant de genere accidentium et egrediuntur de esse subiecti, ut par et impar de numero et habere tres angulos aequos duobus rectis de essentialibus trianguli rectilinei.

Quarta est secundum accidentia communia, quae intrinsecus insunt, ut quantitas et qualitas.

Quinta attributio est per ea, quae extrinsecus contingunt, quae non variant substantiam, ut agere, non agere et relativae habitudines.

Et hoc de secundo.

F Ex praemissis colligitur, quod omne illud, cui entitas sive absoluta sive contracta convenit prime, cum sit in ordine uniali et divinum per essentiam et per consequens "subsistat secundum supersubstantialem bonitatem" per 119[24]), quae est idem unitati per 13[25]) et per iam allegatam in commento[26]), est indicibile et incognoscibile omnibus simul secundis, tum quia nulla attributio sive designatio potest fieri de eo nec per essentialia coaequata et convertibilia, cum quodlibet eorum inquantum superessentiale sit super omnem essentiam et inquantum prime sit amethectum, et sic "non subsistit ab alia causa, sed ipsum principium et causa est eorum, quae participant omnium" per 99[27]); nec per essentialia non coaequata et non convertibilia, cum nihil sit ante prime tale, a quo dependeat secundum esse, ut iam dictum est, et sic per nihil potest proprie designari et praecipue, cum sit extra omne genus; nec per accidentalia coaequata sive per propria, cum sit super omnes species et subsistat solum in uno formali principio, proprium autem elicitur ex formalibus principiis speciei; nec per accidentia communia, quae etiam nec fingi ibi possunt; verum nec per ea, quae extrinsecus contingunt, quia per ea nihil additur vel demitur complemento talis entis, quod est superens.

Unde cum omnis designatio eius, quidquid est, sit per aliquam attributionem, et nullam attributionem sit facere tali enti, sequitur, quod ipsum sit indicibile in eo, quod quid est, nisi forte per illum modum, quo illud intellectus dicit "pelagus essentiae infinitum"[28]). Cognitum autem ut infinitum non est dicibile seu designabile. Omnis enim designatio, ut vult Aristoteles in I *De anima*[29]), est ad cognoscen-

24) Procl., Elem. theol. 119; Dodds 104,16; Boese 59,1
25) Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,25; Boese 10,2
26) Procl., Elem. theol. 13 comm.; Dodds 16,7–8; Boese 10,15–17
27) Procl., Elem. theol. 99; Dodds 88,20–22; Boese 50,1–3
28) cf. Ioann. Damasc., De fide orthod. I 9; PG 3,835B; Kotter 31,13; Buytaert 49,17
29) Arist., De an. I 1, 402b16–22

169 par et: duo *V*

Digitized by Google

dum, quod quid est, quia designatio per substantialia sive convertibilia sive non convertibilia designat ipsum quod quid est. Designatio autem per accidentalia sive convertibilia sive non fit propter cognitionem eius, quod quid est. Scientia enim accidentium maxime confert ad scientiam eius, quod quid est[30]). Quid est namque secundum esse cognoscitur per substantialia sive adaequata sive non adaequata. Secundum posse autem ipsum, quid est, cognoscitur per accidentalia sive adaequata sive non adaequata, quia illa fluunt de essentialibus potentiis eius. Neutro autem modo est designabile, quod prime ens secundum quod quid est, quia, si ita designaretur, comprehensibile esset designanti: illud enim comprehenditur, cuius fines circumspiciuntur, id autem, quod quid est, fines sui esse habet in substantialibus, fines autem sui posse in accidentalibus, quae fluunt de substantialibus.

Prime autem ens et infinitum est in esse et in posse omnibus simul secundis sive inferioribus per 93[31]) et sic non est designabile sive dicibile nisi per eminentiam et excellentiam infinitam super omne, quod intelligitur esse quid, et per consequens nullo conceptu est attingibile sive sensitivo quoad sensus exteriores sive interiores, cum nec sit quale nec quantum, sive ratiocinativo, et hoc quoad opinionem, cum sit supernaturale, vel scientiam, cum inquantum huiusmodi non habeat causam – scire enim unumquodque dicimus, cum causas eius apprehendimus[32]) et quod huius causa et quod impossibile est aliter se habere –, sive intellectivo. Primum enim, quod occurrit intellectui, est ens; prime autem ens est super omne intelligibile ens. Et hoc est, quod dicit Dionysius 1 cap. *De divinis nominibus*[33]): "Si enim cognitiones omnes existentium sunt et si existentia finem habent", omne illud ens, quod est "super omnem substantiam, et ab omni cognitione" substantiali "segregatum. Et quidem si melius est omni sermone, omni cognitione, super mentem universaliter et substantiam collocatum, omnium quidem" sub sua intentione consistentium "existens circa apprehensivum et comprehensivum et praeapprehensivum, omnibus subiectis universaliter est incomprehensibile et neque sensus eius est neque phantasia neque opinio neque nomen neque sermo neque tactus neque scientia". Et per consequens omne divinum per essentiam est indicibile et incognoscibile omnibus simul secundis.

Et licet Dionysius ista prosequatur de prime Deo, tamen eodem modo concluditur de omni divino per essentiam, inquantum est supersubstantialis unionis.

Et haec sufficiant de prima parte.

Circa secundam partem breviter tria faciam, quia primo ponam participantium distinctionem, secundo participationis notificationem, tertio ex praemissis propositi intentionem.

30) cf. Arist., De an. I 1, 402b21–22
31) Procl., Elem. theol. 93; Dodds 84,1–2; Boese 47,1–2
32) cf. Arist., Phys. I 1, 184a12–14
33) Dion., De div. nom. 1 4–5; PG 3,593A–B; Suchla 115,16–116,4; Simon 29,61–65

201 non *iter. sed del.* *V* 214 dicimus: dicimur *V* 230 secundam: secundum autem vero *V*

Digitized by Google

G De primo sciendum, quia "omne" imparticipatum seu "imparticipabile duplices instituit participatorum ordines, hunc quidem in his, quae quandoque participant, hunc autem in his, quae semper et connaturaliter participant" per 63[34]), necessarium est cuiuslibet prime entis esse duplex participans, scilicet quod semper et connaturaliter participat, quod etiam est imparticipabili similius et magis congeneum et, quandoque participans, quod etiam dissimilius et minus congeneum ipso imparticipabili, unde etiam secundum sive submissum et longe distans efficitur, primum autem participans est proprie suum imparticipatum.

Et hoc de primo.

H Verum, quia "participatio nihil aliud est nisi ex superiori essentia secundae post eam essentiae derivatio, sicut ex fonte totum flumen principaliter manat et per eius alveum aqua, quae primum surgit in fonte, in quantamcumque longitudinem protendatur, semper ac sine ulla intermissione diffunditur"[35]), sic omne prime ens sicut fontalis scaturrigo entitatis sive simpliciter acceptae sive contractae ex imitatione ad prime bonum se diffundit in omne, quod participare potest secundum propriam dignitatem. Illud autem, quod primo participat talem emanationem, extenditur etiam per prime effluens ad possibilem ipsius contemplationem et communionem et assimilationem sicut similius et cognatum.

Et hoc de secundo.

I Ex praemissis apparet, quod omne prime ens, licet sit supersubstantialis unionis et sic secundis incognoscibile, tamen ratione supersubstantialis bonitatis benigne superapparet primis entium in qualibet coordinatione, quae etiam sunt per se perfecta in ipsa intentione, secundum quam coordinantur, et per consequens possunt participare dupliciter ipsis monadibus per 108[36]), unde et a talibus participantibus ipsum prime est quodammodo capibile et cognoscibile, non quid est, sed quia est, cum constet eis ex eo fontaliter procedere et ad ipsum sicut ad finem totaliter se convertant.

Et hoc de secunda parte.

Circa tertiam partem tria declarabo, quia primo dicam de simpliciter primi superuniali eminentia, secundo, quae et qualis sit ipsius propria scientia, tertio ex praemissis de propositi intelligentia.

K De primo sciendum, quod prime unum et bonum unificans omnem per se perfectam unitatem non solum est supersubstantialis unionis, sed etiam quasi in infinitum superexcellit omnem supersubstantialem unitatem. Non enim omnes dii "simul adaequantur prime uni, tantam illud ad multitudinem deorum sortitum est

34) Procl., Elem. theol. 63; Dodds 60,1–3; Boese 34,1–3
35) Honor. August., Clavis phys. 126; Lucentini 93,7–94,13
36) Procl., Elem. theol. 108; Dodds 96,9–10; Boese 54,1–2

238 et quandoque ... congeneum *om. V* 242 secundae *praem.* secundum se *sed del. V*
264 per se *om. V* 267 tantam: cum tam *O*

excellentiam", ut inferius exprimetur[37]), et ideo non solum est "infinitum pelagus essentiae"[38]), sed et omnium essentiarum et superessentialium infinita infinitas et plus quam infinitas. Omnino igitur infinitum est.

Si ergo nemo sapientium inquirit generaliter de omni superessentiali principio, quid sit, quoniam definiri non potest, sed ex proprietatibus suis, inter quas veluti terminos a sibi cognatis cognoscitur, ut supra dictum est, non quid sit, quis theologus interrogare praesumat de prime unius superuniali superessentia, quid sit, cum purissime intelligat ipsum exsuperare quasi in infinitum etiam indicibilia et incognoscibilia propter supersubstantialem unionem? Licet enim omnis creata essentia, quantumcumque sublimis et superexcelsa sit, tamen intra terminos propriae naturae quodammodo coartatur "in mensura et numero et pondere"[39]), prime autem unum in nullo istorum trium intelligit se esse, sed cognoscit se esse super omnes totius universi ordines suae sapientiae excellentia et infra omnia suae virtutis altitudine eminentia et intra omnia suae providentiae investigabili dispositione et omnia ambire, quia in ipso sunt omnia et extra ipsum nihil est[40]). Solum enim ipsum est mensura sine mensura, pondus sine pondere et numerus sine numero, et sic a nullo nec a se ipso proprie loquendo mensuratur, ordinatur et numeratur, nec in ulla mensura, in ullo numero, in ullo ordine intelligit se esse, quia in nullo eorum substantialiter continetur, cum solum vere in omnibus super omnia simpliciter infinitum existat.

Unde Trismegisti XVI regula[41]): "Deus est, quod solum voces non significant propter excellentiam nec mentes intelligunt propter dissimilitudinem". Non enim est nominabile, nisi quod est finitum et quod definitur; sed Deus est "super omnem" simpliciter "essentiam et vitam nullo characterizante ipsum lumine omnique ratione et intellectu incomparabiliter derelectis a similitudine ipsius", ut dicit Dionysius[42]).

Et hoc de primo.

Ex dictis ostenditur, quod supersubstantialem scientiam ignorantiae supersub- L
stantialitatis, quae est super rationem et intellectum et substantiam ipsam, multo magis ipsi prime uni quam supersubstantialibus unitatibus attribuere convenit. Ipsum enim non solum est ineffabile et ignotum ratione supersubstantialis unionis, sicut dictum est de diis, verum etiam est superineffabile et superignotum ex super-

37) Procl., Elem. theol. 133 comm.; Dodds 118,17–19; Boese 67,10–11
38) cf. Ioann. Damasc., De fide orthod. I 9; PG 3,835B; Kotter 31,13; Buytaert 49,17
39) Sap. 11,20
40) Ioann. 1,3
41) Lib. XXIV philos. 16; Hudry 23,1–3
42) Dion., De cael. hier. 2 3; PG 3,140C–D; Heil 12,12–14; transl. Eriugenae: Simon–Kübel 24,79–80

268 exprimetur: exprimitur *V* 271 ergo: igitur *V* 272 definiri: defini *O* 274 praesumat *praem.* potest *sed exp. O* 276 creata: causata *O* 278 et[1] *add.* in *V* 289 propter excellentiam *om. O* 292 derelictis: de elictis *O* 295 dictis: praedictis *V* | ostenditur: oritur *V* 297 quam: quod *O*

Digitized by Google

uniali eminentia. Quis enim dicet illud, "in quo omnes fines omnium cognitionum superineffabiliter praeextiterunt, quod neque cogitare possibile neque dicere neque totaliter aliquo modo contemplari, propter quod ab omnibus" entibus supersubstantiali unione est "segregatum et sic superignotum et omnium quidem substantialium cognitionum et virtutum terminationes simul et omnes supersubstantialiter in se ipso praeaccepit et super omnia entia incomprehensibili virtute est collocatum": Dionysius 1 cap. *De divinis nominibus*[43])?

Verum idem Dionysius 13 cap. *De divinis nominibus*[44]) loquens de primo uno dicit: "Et super ipsum unum existens et ipsum unum existens terminat". Et infra[45]): "Nulla autem monas aut trinitas neque numerus neque unitas neque fecunditas neque aliquid aliud alicui existentium cognitum eduxit existens super omnia et rationem et mentem occultum superdeitatis super omnia supersubstantialiter superexistens. Neque nomen ipsius est neque sermo, sed in inviis est segregatum. Et neque asserimus ipsum bonitatis nomen sicut concordans ipsi, sed desiderio intelligendi aliquid et dicendi de ineffabili natura illa, nominum dignissimum ipsi primum sanctificamus. Et concordabimus quidem et in hoc theologis, a rei autem veritate deficimus". Haec Dionysius, qui iterum de ista supersubstantiali scientia ignorantiae supersubstantialitatis in libro *Mysticae theologiae* 1 cap., postquam contemplatorem divinum docuit simpliciter "omnia sensibilia et intelligibilia et existentia et non existentia"[46]) derelinquere et se ipsum et omnia excedere, ut sursum agatur "ad supersubstantialem radium divinarum tenebrarum"[47]) et "ad caliginem introducat, ibi enim vere est, sicut Eloquia dicunt, qui est super omnia"[48]), "quamvis per haec quidem non fiat cum Deo, sed contemplatur non ipsum – invisibilis enim est –, sed locum, ubi est"[49]). "Et tunc ab ipsis absolvitur visis et videntibus et ad caliginem ignorantiae intrat, quae caligo vere est mystica, in qua claudit omnes cognitivas cognitiones et in non palpabili omnino et invisibili fit omnis existens eius, qui est super omnia, et nullius neque sui ipsius neque alterius, omnino autem ignoto notione omnis cognitionis secundum melius unitus et in eo, quod est, nihil cognoscit super mentem cognoscens"[50]). "In hac superlucenti caligine nos fieri precamur per non videre et ignorare videre et cognoscere eum, qui est

[43]) Dion., De div. nom 1 4; PG 3,592D–593A; Suchla 115,10–16; Simon 25,67–71
[44]) Dion., De div. nom. 13 3; PG 3,980C; Suchla 229,1–2; Simon 444,65
[45]) Dion., De div. nom. 13 3; PG 3,981A; Suchla 229,10–230,1; Simon 446,65–70
[46]) Dion., De myst. theol. 1 1; PG 3,997B; Ritter 142,7; Simon 457,67
[47]) Dion., De myst. theol. 1 1; PG 3,997B; Ritter 142,10; Simon 457,69
[48]) Dion., De myst. theol. 1 3; PG 3,1000C; Ritter 143,16–17; Simon 459,84
[49]) Dion., De myst. theol. 1 3; PG 3,1000D; Ritter 144,3–5; Simon 461,81–82
[50]) Dion., De myst. theol. 1 3; PG 3,1001A; Ritter 144,9–15; Simon 461,84–87

301 quod: quem *ed.* 312 est[2] *om.* *V* 314 dignissimum: distissimum *O* 318 existentia: inexistentia *O* 325 palpabili: participabili *O* 327 ignoto: ignota *O* | secundum: sed *V*

Digitized by Google

super visionem et cognitionem, in ipso non videre et cognoscere supersubstantialem supersubstantialiter laudare per omnium ablationem"[51]).

Quid autem sit ista mystica superlucens caligo, breviter exprimit in *Epistula ad Dorotheum*[52]) dicens: "Divina caligo est inaccessibile lumen, in quo habitare Deus dicitur. Et invisibilis quidem existens propter excedentem claritatem et inaccessibilis dicitur idem propter excessum effusionis supersubstantialis luminis. In hac caligine fit omnis, qui Deum cognoscere et videre est dignius habitus, per ipsum non videre, neque cognoscere vere in eo, qui est super visionem factus".

Istam caliginem alibi vocat tenebras, scilicet supersubstantiales unitates, quas prime unum "posuit latibulum suum"[53]). Unde sic dicit in *Epistula ad Gaium*[54]): "Tenebrae occultantur – vel "obscurae sunt", ut dicit alia translatio[55]) – in lumine et magis multo lumine. Ignorantiam occultant (sive obscurant) cognitiones et magis multae cognitiones haec excessive, sed non secundum privationem accipiens, enuntia supervere, quia latet habentes existens lumen et existentium cognitionem secundum Deum ignorantia; et suppositae ipsius tenebrae et cooperiuntur omni lumini et absconduntur omni cognitioni". "Et secundum melius perfecta ignorantia cognitio est eius, qui est super omnia, quae cognoscuntur".

Huic alludit Trismegistus XXIII regula[56]), cum dicit: "Deus est, qui sola ignorantia mente cognoscitur".

Et hoc de secundo.

M

Ex praemissis apparet tertium, quia, cum prime unum sit simpliciter super omnia et super thearchiam et super boni principatum, qui propter supersubstantialem unionem est ineffabilis et ignotus, necessarium est superprincipale principium omni principio, quod solum est principium deificandi et bonos faciendi sicut existens amethectum in deitate, unitate et bonitate, esse omnino superineffabile et superignotum. Unde quidam ratione talis superincomprehensibilitatis, qua non imitabile et incomprehensibile existens excedit imitationes et habitudines et imitantium et participantium unitate et bonitate sive deitate, qualia sunt ipsi dii, nominant ipsum 'invisibilem caliginem' et ipsum 'nihil' sive 'nihilum'.

Unde et de primo nomine dicit Dionysius 7 cap. *De divinis nominibus*[57]): "Et quidem omnia ipsum scire dicunt Eloquia et nihil effugere divinam cognitionem. Sed quod dixi multotiens divina, ut decet Deum, intelligere convenit. Etenim sine

51) Dion., De myst. theol. 2 1; PG 3,1025A; Ritter 145,1–5; Simon 465,67–69
52) Dion., Epist. 5; PG 3,1073A; Ritter 162,3–7; Simon 493,72–75
53) Ps. 17,12
54) Dion., Epist. 1; PG 3,1065A–B; Ritter 156,3–157,5; Simon 479,59–65
55) transl. Eriugenae: Dionysiaca 605,2
56) Lib. XXIV philos. 23; Hudry 31,1–2
57) Dion., De div. nom. 7 2; PG 3,868D–869A; Suchla 196,6–12; Simon 346,66–70

336 est dignius ... (337) non videre *om. O* 342 magis multae: multae magis *O* 343 enuntia: eminentia *O* | cognitionem: cognitiones *V* 355 quidam: quidem *V* 360 dicunt: debent *V*

Digitized by Google

mente et non sensibile secundum excessum et non defectum in Deo est ordinandum, sicut et irrationabile[58]) reponimus ei, qui est super rationem, et imperfectionem ei, qui est superperfectus et praeperfectus, et impalpabilem et invisibilem caliginem, lumine inaccessibile secundum excessum invisibilis[59]) luminis". Haec Dionysius.

De secundo, scilicet de nihil sive nihilo, Theodorus in *Clave* ex persona discipuli sic dicit: "Quid autem eo nomine, quod est nihilum, significetur, explanari a te cupio"[60]). Magister: "Ineffabilis et incomprehensibilis inaccessibilisque divina claritas omnibus intellectibus sive humanis sive angelicis incognita (superessentialis enim est et supernaturalis) eo nomine significatur. Quae dum per se ipsam cogitatur, neque est neque erat neque erit: in nullo enim intelligitur existentium, quia superat omnia. Cum vero per condescensionem quandam ineffabilem in ea, quae sunt, mentis obtutibus inspicitur, ipsa sola invenitur esse et est et erat et erit. Dum ergo incomprehensibilis intelligitur, per excellentiam nihilum non immerito vocatur; atvero suis theophaniis incipiens apparere, veluti ex nihilo dicitur aliquid procedere, et quae proprie super omnem essentiam existimatur, proprie quoque in omni essentia cognoscitur"[61]). Et infra[62]): "Unde sanctus Dionysius dicit: Super omnia est et ante omnia superessentialiter[63]) per alpha et omega. Sic enim vocat Deum, id est totius esse[64]). Ipse factor omnium in omnibus factus, et dum super omnia quaeritur, in nulla essentia invenitur, dum vero in omnibus invenitur, nihil in eis nisi ipse solus subsistit, quia omnia est". Haec Theodorus.

Et sic etiam Dionysius vocat ipsum nihil dicens 1 cap. *De divinis nominibus*[65]) loquens de uno ignoto supersubstantiali, cum dicit: "Talis est deificatarum mentium ad supremum lumen unitio, laudant ipsum proprie maxime per ablationem a cunctis existentibus, hoc vere et supernaturaliter illuminatione docti ex beatissima ad ipsum unitione, qui omnium quidem est existentium causa, ipsum autem nihil, ut in omnibus supersubstantialiter segregatum". Haec Dionysius.

Quidam autem vocant ipsum tenebram vel tenebras, sicut Theodorus, qui in libro quo supra sic dicit: "Ideoque divinum lumen tenebrarum vocabulo, quoniam incomprehensibile est, vocatur, similiter et gnostica virtus contemplantium illud, quoniam ab eo repercutitur, tenebrarum nomine frequenter appellatur"[66]).

58) transl. Eriugenae: Dionysiaca 395,2
59) transl. Eriugenae: Dionysiaca 396,1
60) Honor. August., Clavis phys. 162; Lucentini 128,11–12
61) Honor. August., Clavis phys. 163; Lucentini 128,2–129,13
62) Honor. August., Clavis phys. 164; Lucentini 130,2–6
63) Dion., De div. nom. 5 8; PG 3,824B; Suchla 187,11–12; Simon 321,78–79
64) Dion., De div. nom. 5 4; PG 3,817C; Suchla 182,18; Simon 307,72
65) Dion., De div. nom. 1 5; PG 3,593C; Suchla 116,15–117,4; Simon 30,55–58
66) Honor. August., Clavis phys. 383 (PL 122,920B–C)

371 se ipsam: se ipsum *V* 383 sic: sicut *V* 390 quo *om. V*

Digitized by Google

Huic alludit Trismegistus XXI regula dicens[67]: "Deus est tenebra in anima post omnem lucem relicta".

Et Dionysius circa principium *Mysticae theologiae*[68] dicit contemplationem debere sursum agi "ad supersubstantialem divinarum tenebrarum radium".

Et hoc de tertio.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Omnis enim, quae per rationem cognitio solum entium est, et in entibus habet veritatis comprehensibilitatem: etenim conceptus attingit et intelligibile subsistit; dii autem sunt ultra omnia entia. Neque igitur opinabile est divinum neque meditabile neque intelligibile. Omne enim ens aut sensibile est ac propter hoc opinabile, aut enter ens et propter hoc intelligibile, aut inter haec ens simul et generabile et propter hoc meditabile. Si igitur dii supersubstantiales et prime subsistunt, neque opinio est ipsorum neque scientia et mens neque intelligentia, sed a dependentibus, quales sunt ipsorum proprietates, cognoscuntur, et hoc necessario. Secundum participatorum enim proprietates et participantium condividuntur diversitates et neque omne participat omni. Non enim est coniunctio omnino dissimilium neque contingens contingente participat, sed cognatum unicuique copulatur et ab unoquoque procedit.

Probatio elementi quoad primam partem talis est: Omne existens super omnia entia est indicibile et incognoscibile omnibus simul secundis sive distantibus; sed omne, quod ens, id est divinum per essentiam, propter supersubstantialem unionem est huiusmodi per 115[69]: ergo etc.

Maior ostendit sic: Omne non potens attingi conceptu cuiuscumque entis cognitivi est indicibile et incognoscibile omnibus simul secundis; sed omne existens super omnia entia est huiusmodi: ergo etc.

Maior istius prosyllogismi manifesta est, quia voces notae sunt conceptionum.

Minor probatur sic: Omne ens et solum ens potest attingi conceptu cognitivo cuiuscumque entis, quia omne ens vel est quale vel quantum, id est alterabile, vel figurabile, et propter hoc sensibile, vel qualitercumque generabile, et propter hoc opinabile, aut enter ens et immutabile, et sic intelligibile, aut simul ens et generabile, et propter hoc meditabile sive cogitabile, quod pertinet ad rationem particularem; sed omne existens super omnia entia, quale est omnis deus supersubstantialis

[67]) Lib. XXIV philos. 21; Hudry 28,1–2

[68]) Dion., De myst. theol. 1 1; PG 3,997B; Ritter 142,10; Simon 457,69

[69]) Procl., Elem. theol. 115; Dodds 100,28; Boese 57,1–2

402 est divinum ... meditabile *om. sed suppl. in marg. m. post. V* 403 aut[2] enter ... intelligibile *om. sed suppl. in marg. m. post. V* 414 ostendit: ostenditur *O* 415 cognitivi: incognitivi *V* 416 etc. *om. V* 417 prosyllogismi *praem.* rationis *sed exp. O* | conceptionum *coni.*: conceptivum *codd.* 420 figurabile: figurale *V*

Digitized by Google

et prime ens, est non ens, non ut ab ente deficiens, sed ut melius omni ente: ergo non potest attingi, ne dicam comprehendi, conceptu cognitivo cuiuscumque entis, sive talis conceptus sit sensatio quoad primum et secundum gradum cognitionum, sive opinio quoad inferius in tertio gradu, sive scientia quoad superius in eodem, sive mens dicta a metiendo vel meditando quoad medium ipsius tertii gradus, sive intelligentia quoad supremum quarti gradus.

Sed a dependentibus: Hic probatur secunda pars ipsius elementi sic: Ubicumque diversitates participantium condividuntur secundum proprietates participatorum, ibi omne, quod ens, id est divinum per essentiam, est aliquo modo capibile ab ipsis dependentibus immediate sive participantibus similibus et cognatis ipsis divinis.

Et hoc necessario. Dico autem similibus et cognatis, quia neque omne participat omni, quia non est coniunctio dissimilium omnino, neque contingens participat contingente, sed cognatum copulatur unicuique et procedit ab unoquoque; sed in omni ordine essentiali causali diversitates participantium condividuntur secundum proprietates participatorum: ergo omne, quod ens etc.

Tertia pars non probatur, quia videtur satis clara ex praemissis.

Digitized by Google

PROPOSITIO 124
OMNIS DEUS IMPARTIBILITER QUIDEM PARTIBILIA COGNOSCIT, INTEMPORALITER AUTEM TEMPORALIA, NON NECESSARIA AUTEM NECESSARIE ET TRANSMUTABILIA INTRANSMUTABILITER ET UNIVERSALITER OMNIA EMINENTIUS QUAM SECUNDUM IPSORUM ORDINEM

Ostenso, qualiter dii cognoscantur ab inferioribus, nunc auctor ostendit, qualiter cognoscant inferiora, dicens: OMNIS etc.

Ad cuius evidentiam duo declarabo, quia primo dicam de cognitione deorum in generali, secundo de ipsorum cognitione in speciali.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam cognitionum et enumerationem et earum differentiae assignationem, secundo ostendam cognitionis deorum determinationem, tertio determinatae quadruplicem condicionem.

De primo sciendum, quod, licet super 121[1]) distincta sit quadruplex cognitio et A
super praemissa[2]) deducti sint sex gradus cognitionum, tamen, ut ad praesens sufficiat, dicimus, quod »triplex est genus cognitionum, videlicet sensitivum, rationale et intellectivum«[3]), ita, ut primum genus includat duos primos gradus cognitionum de sex, rationale autem secundum genus includat tertium gradum et quartum ibi enumeratos, intellectivum vero implicet ultimos duos gradus, quintum videlicet et sextum.

»Differunt autem haec tria cognitionum genera, scilicet sensitivum, rationale et intellectivum, primo quantum ad obiecta. Obiectum enim cognitionis sensitivae est aliquid singulare sive individuum in eo, quod huiusmodi[4]). Rationalis vero obiectum est universale habens partes seu principia secundum rationem. Obiectum autem intellectivae cognitionis est simplex essentia colligens in se totum ens inquantum ens, et praehabens in se modo simpliciori et nobiliori omnia entia et proprietates eorum, quam sint in se ipsis«[5]).

»Ex hac differentia trium generum cognitionum, quae est ex parte obiectorum, sequitur alia differentia in modo cognoscendi, videlicet quod sensitivum cognoscit

1) cf. supra, prop. 121L
2) cf. supra, prop. 123D
3) cf. Theodor. de Vrib., Quaest. utrum in Deo 1.1,1; Pagnoni-Sturlese 293,18–19
4) cf. Boeth., In Isag. Porph. ed. sec. I 11; Brandt 166,18–167,7
5) cf. Theodor. de Vrib., Quaest. utrum in Deo 1.1,5–8; Pagnoni-Sturlese 294,34–51

9 etc. *om. V*   12 et *om. V*   20 ultimos duos: duos ultimos *V*

Digitized by Google

ut hic et nunc, rationale ut simpliciter et universaliter ex hoc ipso, quod cognoscit rem in sua ratione, intellectivum autem in sui cognitione abstrahit ab utroque istorum modorum cognoscendi. Eius enim scientia sive cognitio nec est universalis nec particularis, sed simplici intellectualitate versatur circa obiectum suum, quod est eius simplex essentia, quae nec est individua nec universalis proprie loquendo de ratione istorum[6]).

Ex his duabus differentiis sequitur tertia, videlicet quod obiectum sensitivae cognitionis, quando est in actu, apprehensum est in ipsa vi sensitiva secundum suam similitudinem; obiectum autem rationalis est in ipsa secundum suam rationem; obiectum autem intellectivae est in ipsa per essentiam«[7]).

»Sicut ergo cognitivum rationale quantum ad proprium modum cognoscendi abstrahit a sensitivo, ita intellectivum abstrahit ab utroque; sed aliter et aliter se habent sic et sic abstracta ab invicem quoad virtutem seu efficaciam cognoscendi.

Rationale enim sic abstrahit a sensitivo, ut in ipsa cognitione rationalis cognitio seu certitudo, quae habetur per sensitivum, sit solum in potentia.

Intellectivum autem ab utroque dictorum sic abstrahit, ut in actu intellectivae cognitionis, qua intellectum per essentiam cognoscit, utraque dictarum cognitionum et modus certitudinis utriusque sit in actu, modo tamen simplici et eminentiori, quam sint in se ipsis.

Huius autem differentiae ratio est, quoniam rationale abstrahens a sensitivo ab eo distinguitur cum quadam exclusione alterius ab altero propter contrarium modum et contrariam rationem propriorum obiectorum et modorum cognoscendi, qui circa eandem vim cognitivam se non compatiuntur. Intellectivum autem ab utrisque, scilicet rationali et sensitivo, distinguitur, non cum exclusione eorum, sed, ut ita dicatur, cum quadam collectione et apprehensione utriusque eorum in sui superexcedenti actualitate, quo omnes modi cognitionum dictarum in ipso uniuntur modo simplici«[8]). »Propriae enim et distinctae rationes obiectorum et modorum cognoscendi colliguntur in cognitione intellectivi, quod est intellectus per essentiam, qua ipse talis intellectus versatur, ut dictum est, circa suam propriam essentiam unius rationis, qua ipse est sibi ipsi proprium cognitionis obiectum uno simplici modo cognoscendi, quo se et omnia cognoscit, quia ipse est quodam modo omnia in eo, quod est similitudo totius entis inquantum ens, sicut etiam Aristoteles[9]) dicit de eo intellectu agente, qui infimum gradum tenet in intellectualibus per essentiam, quod in eo est omnia facere«[10]).

Et hoc de primo.

[6]) cf. Averr., Metaph. XII comm. 51; Venetiis 1562, 337rB
[7]) cf. Theodor. de Vrib., Quaest. utrum in Deo 1.1,9–10; Pagnoni-Sturlese 294,52–295,67
[8]) cf. Theodor. de Vrib., Quaest. utrum in Deo 1.2,1–4; Pagnoni-Sturlese 295,69–88
[9]) Arist., De an. III 5, 430a14–15
[10]) cf. Theodor. de Vrib., Quaest. utrum in Deo 1.3,3–4; Pagnoni-Sturlese 296,13–24

34 circa *om. sed suppl. in marg. V* 37 his duabus: duabus his *O* 45 habetur *lac. sed suppl. in marg. O* 62 etiam: et *V* 63 qui: quia *O*

Digitized by Google

B Verum quia cognitio deorum est super intellectum existens et uno solo, secundum quod unusquisque deus est sistens se ipsum in ea operatione, quae est ante intelligere, hoc itaque uno, secundum quod et sistit, cum sit essentia eius, cognoscit omnia. Etenim inconveniens esset, si necessarium esset alias cognitiones esse connaturales hypostasibus, quarum sunt, et cognitionem deorum, qua sunt dii, non determinari esse unialem secundum existentiam deorum et melius aliquid exstimantibus omni intellectu, quod divinum est, et ponentibus unumquodque cognoscere, sicut et est. Si igitur ex natura omnis dei est secundum li 'unum', cum "omnis deus sit unitas per se perfecta" per 114[11]) et subsistat secundum supersubstantialem unionem, in hac etiam existentia cognoscit omnia uno, ergo habet cognoscere omnia, quod unum est, ante intellectum, cum "omnis deus sit supersubstantialis, supervitalis et superintellectus" per 115[12]). Necesse est igitur et cognitionem deorum esse superintellectualem. Si ergo omnis intellectus in actu per essentiam colligit unite et modo simplici in sua propria cognitione intellectuali proprias et distinctas rationes obiectorum et modorum cognoscendi omnium cognitivorum infra se contentorum, inquantum versatur circa suam propriam essentiam, quae est sibi proprium obiectum cognitionis, multo amplius omnis deus in sua superexcedenti cognitione, quae supereminet omni cognitioni cuiuscumque entis, concludit omnes modos cognitionum quorumcumque cognitivorum secundum proprias et distinctas rationes earum.

Si enim omnis deus est habens "existentiam meliorem omni substantia", habebit "et cognitionem eminentiorem" omni cognitione, et sic "manens intransitive et indivisibiliter" in uno "cognoscit omnia eodem modo solum et solem et omne, quod tale, sed et unumquodque singularium. Nihil enim effugit illud unum, sive in esse dicas sive in cognosci". Ista est sententia auctoris 1 quaest. *De providentia*[13]).

Et sufficiat de secundo.

C Ex praemissis apparet tertium, quod videlicet omnis cognitio deorum est quadruplicis condicionis. Quarum prima est, quod obiectum proprium cognitionis cuiuslibet dei est ipsa essentia cognoscentis, quod apparet et ex ratione cognoscentis et ex modo cognoscendi et ex ratione obiecti.

Ex primo, cum enim omnis deus sit actus purus superexcedens in puritate omnem intellectum et sic per se subsistens, necessario tendit in se ipsum propria et primaria sua operatione et versabitur circa propriam essentiam.

Ex secundo, quia, si in separatis a materia idem est intelligens, intellectum, intelligere et ratio intelligendi, multo magis sic erit in diis.

11) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2

12) Procl., Elem. theol. 115; Dodds 100,28; Boese 57,1–2

13) Procl., De X dub. 1,n.5; Boese 10,17–25

67 quod *add.* et *V* 68 sistit: consistit *V* 78 esse *om. V* 87 et^{1}: etiam *V* | omni: cum *V* 88 omnia *add.* et *V* 93 condicionis *praem.* cognitionis *sed exp. O* | cognitionis *om. sed suppl. in marg. O* 99 intellectum *add.* et *O*

Digitized by Google

Ex tertio, quia cognitio nobilitatur a cognoscibili, quod est finis eius, et sic si Deus cognosceret aliquid extra essentiam suam, aliquid esset nobilius Deo.

Secunda condicio est, quod Deus cognoscendo se cognoscit omnia alia a se, et hoc verum est non solum de prime Deo – de quo etiam sic dicit Dionysius 7 cap. *De divinis nominibus*[14]): "Quare divina mens omnia continet ab omnibus segregata cognitione secundum omnium causam se ipsam omnium scientiam praeaccipiens", et infra[15]): "Igitur se ipsam divina sapientia cognoscens cognoscit omnia", et infra[16]): "Et multa unitive in ipso uno omnia et cognoscens et producens. Etenim si secundum unam causam Deus omnibus existentibus esse tradidit, secundum eandem causam sciet omnia, sicut existentia ex ipso et quae in ipso praeexstiterunt" –, verum etiam de omni deo, qui cognoscit et eum, a quo procedit, et omnia, quorum est causa, ut ex supra dictis apparet.

Ex praemissis sequitur tertia condicio, quod Deus non cognoscit res extra partes ipsas extra existentes, sed per propriam essentiam. "Non enim", ut dicit Dionysius ubi supra[17]), "ex existentibus existentia discens novit, sed ex se ipso et in se ipso secundum causam omnium causam et cognitionem et substantiam praehabet et praeaccepit, non secundum visionem singulis se immitens, sed secundum unam causae continentiam omnia sciens et continens". Haec Dionysius.

Si enim "secundum unam causam quilibet deus omnibus existentibus esse tradidit", quae subsunt suae propriae intentioni, "secundum eandem causam sciet ea sicut existentia ex se ipso et quae in ipso praeexstiterunt. Et non ex existentibus sumit cognitionem eorum, sed et singulis ipsis eorum et aliis aliorum cognitionis est largitor. Non quod habeat propriam sui ipsius cognitionem et aliam communem suam causata comprehendentem", sed una et eadem cognitione cognoscit se et alia. "Se ipsum enim cognoscens vacat alicubi, si ea, quae sunt ab ipso et quorum est causa, ignoraverit"[18]).

Ex praemissis sequitur etiam quarta condicio, quod cognitio Dei non sequitur modum rerum cognitarum extra se, sed est secundum modum sui primi et proprii obiecti, quod est sua propria essentia.

Et hoc de tertio et primo principali.

Circa secundum quinque ostendam, quia primo ostendam, quod Deus cognoscit partibilia impartibiliter, secundo, quod temporalia intemporaliter, tertio, quod necessaria seu contingentia necessarie, quarto, quod transmutabilia intransmutabiliter, quinto, quod dii cognoscunt omnia eminentiori modo, quam sit modus cognitorum, quia unialiter.

[14]) Dion., De div. nom. 7 2; PG 3,869A; Suchla 196,12–14; Simon 346,70–71
[15]) Dion., De div. nom. 7 2; PG 3,869B; Suchla 197,3; Simon 350,76
[16]) Dion., De div. nom. 7 2; PG 3,869B; Suchla 197,4–7; Simon 350,77–78
[17]) Dion., De div. nom. 7 2; PG 3,869A–B; Suchla 196,17–21; Simon 346,73–75
[18]) Dion., De div. nom. 7 2; PG 3,869B–C; Suchla 197,5–12; Simon 350,77–81

101 si *om. O* 102 esset *coni.*: esse *codd.* 103 secunda *add.* autem *V* 114 dicit *add.* ibidem *V* 115 ex[1] *om. V* 116 causam[2]: scientiam *ed.* 121 ex[2] *om. O* 128 modum[2] *add.* et *V* 134 quod dii: quidem *O*

Digitized by Google

De primo sciendum, quod, quia cognitio omnis dei condicionatur secundum D facultatem cognoscentis, non rei cognitae, cognoscens autem est unum, ergo cognoscit omnia unialiter. Et hoc est, ad quod auctor adducit duo exempla 1 quaest. *De providentia*[19]): "Et dicitur quidem et recte dicitur, et in centro esse totus circulus centraliter, siquidem causa centrum, causatum autem circulus; et in unitate omnis numerus monadice propter eandem rationem. In providentiae autem uno maiori modo omnia sunt, siquidem et unum maiori modo illud quam centrum et monas. Sicut ergo, si centrum haberet cognitionem circuli, centralem utique haberet cognitionem sicut et hypostasim, et non partiretur se ipsum in circuli partibus, sic et providentiae unialis cognitio in eodem impartibili est omnium partitorum cognitio et uniuscuiusque individuissimorum et totalissimorum et, ut subsistit unumquodque secundum unum, et neque divisa est cognitis cognitio, neque confusa cognita propter unam unionem cognitionis. Una autem existens omnem quidem infinitatem cognoscibilium comprehendit, omni autem ea, quae in ipsis unione, superunita". Haec auctor.

Ex quibus verbis colligere possumus, quod omnis deus cognoscit divisibilia sive partibilia, id est continua, impartibiliter sive indivisibiliter. Cum etiam noster intellectus intelligat divisibilia una simplici cognitione et indivisa, multo fortius ergo Deus uno simplici intuitu cognoscit divisibilia indivisibiliter. Multa vero cognoscit unitive sive unialiter. Cum etiam intellectus per formam artis procedentem ad res intelligens omnia artificiata cognoscit, ut sunt unum in arte, cuius exemplum ponit auctor 2 quaest. *De providentia*[20]) de ratione, quae est in spermate, scilicet de virtute formativa, quam, si ponamus cognoscitivam diversitatis membrorum, erit simile. Tunc enim ipsa ratio "una ens in se et tota in unaquaque parte spermatis" operans per suam substantiam omnium membrorum formas, quae secundum id, quod sunt, in ipsa ratione sunt idem ipsi rationi et quanto plus recedunt ab ipsa, tanto plus diversificantur ab ipsa ratione et ab invicem, et tamen ipsa ratio per se ipsam impartibiliter cognoscit omnes formas omnium membrorum, quantumcumque recedant ab ipsa, aliter enim per suam scientiam non operaretur eas. Unde cognoscens se esse "causam partitionis" omnis eius, "quod post ipsam", se ipsa existente impartibili et tota simul "diceret impartibiliter partibilitatem habeo a neutro quidem" nec a spermate nec a membris separatum quidem "existens, in meliori autem quod deterius continens, ut et partitio neque sine causa sit neque in causam percurrens, sed secundum quidem causam ens ibi (scilicet in spermate) secundum existentiam autem in membris suscipientibus ipsam". Eodem modo et omnis deus cognoscit composita simpliciter, cum etiam in nobis intellectus, qui est indivisibilium sive incomplexorum, sit semper verus.

Et hoc de primo.

[19]) Procl., De X dub. 1,n.5; Boese 10,25–38
[20]) Procl., De X dub. 2,n.8; Boese 16,24–31

139 et recte ... (140) siquidem *om. O* 140 centrum *ex corr. sup. lin. V* 152 etiam: et *V*
159 unaquaque: una quam ex *V*

Digitized by Google

E Temporalia etiam cognoscit omnis deus intemporaliter, tum quia omne, quodcumque existit in diis, semper existit et ante tempus omne, cum omne tempus sit citra deos, tum etiam quia temporalitas vel consequitur intellectum ex successiva cognitione unius intelligibilis post aliud, sicut dicit Aristoteles in III *De anima*[21]), quod intelligens dividens continuum et divisim partem post partem intelligens dividit etiam tempus, vel cum ex reflexione ad sensum accipit aliquid sub determinata differentia temporis, sicut dicit Aristoteles[22]), quod factorum et futurorum intellectus tempus habet, vel inquantum ea, quae immediate sibi unita sunt, ipse intellectus componit in rebus per medium et ita haec compositio est actus tantum intellectus, quae actio necessario est in tempore vel vero vel metaphorice sumpto tempore, sicut est distinguere in angelis inter cognitionem matutinam et vespertinam ex diversitate medii, per quod cognoscunt.

Ex praedictis autem patet nihil talium esse in cognitione deorum. Non ergo intelligunt temporaliter. Et propter primum non est in eis vicissitudinis obumbratio, propter secundum omnia eis sunt praesentia, qualitercumque se habeant in propria natura, propter tertium nihil cognoscunt discursiva cognitione, cum cognoscant omnia per simplicem intuitum in propria ipsorum, scilicet deorum, essentia, propter quartum est eorum cognitio in plena immutabilitate. "Nihil ergo ad ipsam" cognitionem deorum, ut dicit auctor 2 quaest. *De providentia*[23]), "non quod partibile cognoscibilium, non quod secundum tempus generabile, non quod corporeum, non quod instabile, sed unus terminus incorporeus, intemporalis, indivisibilis, exaltatus a contrariis omnibus, ipsam specificat" existentiam deorum "secundum illorum cognitionem, siquidem, ut ostensum est, secundum cognoscentis proprietatem et cognitio determinata est, cognoscens autem est uniale et intransmutabile secundum unum terminum firmatum".

Et hoc de secundo.

F Contingentia etiam sive non necessaria cognoscit omnis deus necessarie et non contingenter, quia cognoscit ea, non ut sunt contingentia, sed ut sunt in sua prime causa, et quilibet deus est causa necessaria omnium sub sua intentione contentorum. Non enim est impeditus nec impedibilis, sed immutabiliter causans. Contingentia autem effectuum est ex causa proxima per defectum, ex distantia a primo necessario, quod est prime causa, ut dictum est, quod etiam cognoscit omnia incontingenter et infallibiliter.

"Non enim", ut dicit auctor 2 quaest. *De providentia*[24]), "ad haec (scilicet contingentia) respicientem cognoscere" Deum supra "dicimus, ut compatiatur instabilibus, sed extra haec existentem et ante tempus omne eorum, quae secundum

[21]) Arist., De an. III 6, 430b11–13
[22]) Arist., De an. III 6, 430a31–b1
[23]) Procl., De X dub. 2,n.7; Boese 14,30–36
[24]) Procl., De X dub. 2,n.8; Boese 14,4–18

178 divisim: divisum *V* 205 causa *corr. ex* casa *sup. lin. V*

Digitized by Google

tempus transmutantur, accepisse cognitionem, quoniam et cognoscere a causa unumquodque honorabilius eo, quod a se ipso, et eo, quod coelementaliter illud quod meliori modo. Determinate igitur, quod indeterminatum cognoscens et quod indeterminatum illud cognoscit et quod apud se ipsum determinatum est; neque enim quod apud ipsum solum (scilicet Deum) determinatum est – hoc enim non erat illud cognoscere –, neque quod solum intederminatum illud – hoc enim non erat secundum ipsius existentiam cognoscere. Ambo itaque cognitio habet et li determinatum propter cognoscens et li indeterminatum esse propter illius naturam; et totum hoc indeterminati cognitionem determinatam habens cognoscit indeterminatione quidem futura, sed non ente, cognitione autem causam indeterminati praeaccipiente". Et infra[25]: "Hoc igitur modo et" Deum "dicimus causam entem omnium, quae cognoscit, et cognoscit ea, quorum est causa, et determinatorum et indeterminatorum determinate et indeterminatorum generationem ut futuram et causam ipsius, qualiter determinatam dabit indeterminatis exitum in esse". Haec auctor.

Et sufficiat de tertio.

Cognoscit etiam omnis deus transmutabilia intransmutabilter. Cum enim cogni- G
tio in cognoscente subsistens ab existentia characterizatur secundum id, quod sui ipsius esse cognoscentis, manifestum est iam, quod et intransmutabilium quidem secundum omnia et cognitiones tales transmutabilium autem contrariae se habet cognitio, quia est transmutabilis. Cum ergo cognitio deorum sit intransmutabilis, ipsa erit transmutabilium intransmutabiliter, cum non sequatur condicionem cognitorum extra.

Et hoc de quarto.

Ex praemissis evidenter apparet, quod, cum cognitio deorum sit eiusdem emi- H
nentiae, cum essentia ipsorum sicut indifferens ab ea re et intentione et essentia eorum incomparabiliter superemineat omnibus existentibus, necessarium est universaliter omnem deum omnia existentia cognoscere modo eminentiori, quam sit secundum eorum ordinem et gradum naturae suae.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Si enim omne, quodcumque fuerit in diis, secundum ipsorum est proprietatem, palam utique, quod non secundum deteriorum naturam in diis ens cognitio ipsorum erit multiplicatorum et passibilium. Si ergo cognoscibile sit partibile, sed divina cognitio impartibilis etiam partibilium, et si transmutabile, intransmutabilis, et si contingens, necessaria, et si indeterminatum, determinata. Non enim a deterioribus suscipit quod divinum cognitionem, ut cognitio sic se habeat, ut cognoscibile se habet in natura. Sed deteriora circa determinatum

[25]) Procl., De X dub. 2,n.8; Boese 16,35–40

223 ipsius *add.* ut *V*

Digitized by Google

deorum indeterminatizant et circa intransmutabile transmutantur et quod impassibile passibiliter suscipiunt et quod intemporale temporaliter. Deterioribus quidem enim ab eminentioribus evenire possibile, diis autem suscipere a deterioribus non licitum.

Probatio elementi talis est: Omne cognoscens cognitione inexistente secundum proprietatem unialem non suscepta sive concepta a deterioribus cognoscit partibilia impartibiliter, temporalia intemporaliter, non necessaria sive contingentia necessarie et transmutabilia intransmutabiliter et universaliter omnia inferiora eminentius quam secundum ipsorum ordinem; sed omnis deus est huiusmodi; ergo etc.

Maior manifesta est, cum cognitio condicionetur secundum naturam hypostasis cognoscentis, non secundum modum rei cognitae, ut ostensum est.

Minor quoad primam partem sic probatur: "Omne, quodcumque fuerit in diis secundum ipsorum proprietatem" inexistens, quorum "proprietas est unialis", est ibi "unialiter" per 118[26]); sed cognitio, qua dii cognoscunt, est huiusmodi; ergo etc.

Ex ista ratione statim infertur principalis cognitio ibi: *Palam utique* etc.

Si ergo: Hic probatur secunda pars sic: In essentialiter ordinatis superiora non suscipiunt sive concipiunt aliquam perfectionem a deterioribus seu inferioribus; sed dii, quorum perfectio est cognitio eorum, et inferiora eis sunt essentialiter ordinata; ergo cognitio deorum non est concepta a deterioribus, ut sic se habeat cognitio eorum, sicut se habet cognoscibile in sui natura; ergo si cognoscibile sit partibile, tum divina cognitio est impartibilis. Inferiora tamen bene suscipiunt a superioribus.

[26]) Procl., Elem. theol. 118; Dodds 104,5–7; Boese 59,1–4

254 etc. *om. V* 260 etc. *om. V* 261 utique *coni.*: itaque *codd.* 264 sunt *iter. O*

Digitized by Google

PROPOSITIO 125
OMNIS DEUS, A QUOCUMQUE INCEPERIT ORDINE EMICARE SE IPSUM, PROCEDIT PER OMNIA SECUNDA, SEMPER QUIDEM PLURIFICANS SUAS DERIVATIONES ET PARTIENS, SERVANS AUTEM PROPRIETATEM PROPRIAE HYPOSTASEOS

Postquam ostensum est de deorum cognitione activa et passiva, nunc auctor ostendit de deorum productione activa dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum scilicet et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam quasdam condiciones lucis in generali, secundo ostendam eas inveniri in natura divinali, tertio ex praemissis ostendam suppositum in speciali.

De primo sciendum, quod, sicut tactum est super 36[1]), tres sunt condiciones A
lucis, scilicet quod lucet essentialiter, universaliter et impausabiliter.

Essentialiter dico ita, quod ipsa essentia lucis formaliter sit lucens et ratio lucendi, et haec habet ex sua simplicitate, qua ipsa lux est immunis ab omni extranea natura.

Dico etiam ipsam lucere universaliter, cum ex ratione suae naturae sit sui ipsius diffusiva in omne, quod ipsa participare potest.

Ex praemissis duabus condicionibus sequitur tertia, scilicet quod lucet impausabiliter. Omne enim agens per essentiam stante essentia semper agit.

Istas tres condiciones attribuit beatus Dionysius 4 cap. *De divinis nominibus* soli, non quod sol sit lux, sed quia in corporalibus quasi solus lucet. Prima, cum dicit[2]): "Etenim sicut noster sol non ratiocinans aut praeeligens, sed per ipsum esse": ecce prima condicio, quod lucet essentialiter, quia per esse. Et statim subiungit secundam[3]): "Illuminat omnia participare lumina ipsius secundum propriam rationem valentia": ecce secunda, quod lucet universaliter. Qui enim "dicit omnia", "nihil exci-

1) cf. supra, prop. 36C; Sannino 18,116–119; cf. etiam Dion., De div. nom. 13 1; PG 3,977B–C; Suchla 227,2–5; Simon 432,71–73

2) Dion., De div. nom. 4 1; PG 3,693B; Suchla 144,1–2; Simon 117,74

3) Dion., De div. nom. 4 1; PG 3,693B; Suchla 144,2–3; Simon 117,74–75

8 ostendit *om. O* | etc. *om. V*   19 ipsam *coni.*: ipsum *codd.*   22 enim agens: agens enim *V*

Digitized by Google

pit"[4]). Et infra[5]) simul ponit secundam et tertiam condicionem dicens: "Magnus iste et totus splendens et semper lucens sol": ecce tertia condicio. "Et omnia quaecumque participare ipso possunt, illuminat"[6]): ecce secunda.

Et hoc de primo.

B Verum quia omnis essentia influens in aliam est lux vel naturam lucis habens et bonum utpote sui ipsius diffusivum sit essentia influens, ergo bonum est lux vel habens naturam sive proprietatem lucis.

Igitur bonum sicut et lux agit essentialiter, universaliter et impausabiliter. Unde Dionysius ubi supra loquens de "superdea deitate, quam thearchicam essentiam theologi sunt nominantes bonitatem, et quoniam eo, quod est bonum, ut substantiale bonum gloria (id est per suam essentiam) ad omnia existentia extendit bonitatem"[7]) et sic universaliter. Et subiungit exemplum divinae exseritionis in sole dicens: "Etenim sicut noster sol non ratiocinans aut praeeligens, sed per ipsum esse illuminat omnia participare lumina ipsius secundum propriam rationem valentia, ita quidem et bonum super solem sicut super obscuram imaginem segregate (id est "excellenter"[8]) archetypum, per ipsam essentiam omnibus existentibus proportionaliter immittit totius bonitatis radios"[9]). Haec Dionysius.

Et statim declarat ipsam diffusionem in quibusdam creaturis, quas se exserendo substituit. Et bene infra iterum resumit exemplum de sole, ut ulterius declaret ipsam prime boni exseritionem dicens: "Quod si dicat quidem aliquis de ipso secundum se solari radio? Ex bono enim est illud lumen et imago bonitatis, propter quod et luminis nominatione laudatur bonum sicut in imagine archetypum. Sicut enim supra omnia existentis deitatis bonitas a supremis et provectissimis substantiis (id est "essentiis"[10]) usque ad ultimas (id est infimas) transit et adhuc super omnes est, neque superioribus pertingentibus ad eius excessum neque inferioribus ambitum transeuntibus" etc.[11]). Habetur super 122[12]). Et breviter infra ponit exemplum de sole, ut etiam ibidem allegatum est.

Quid autem sint supremae et provectissimae essentiae, sciendum, quod sunt bonitates et unitates per se perfectae. "Sicut enim in splendoribus solaribus", ut dicit Dionysius 3 cap. *Ecclesiasticae hierarchiae*[13]), "subtiliores et clariores substantiae

[4]) cf. Aug., Enarr. in Ps. 8,8 8,12; Dekkers–Fraipoint 54,1–2
[5]) Dion., De div. nom. 4 4; PG 3,697C; Suchla 147,11–12; Simon 157,68–69
[6]) Dion., De div. nom. 4 4; PG 3,697C; Suchla 147,11–12; Simon 157,69
[7]) Dion., De div. nom. 4 1; PG 3,693B; Suchla 143,10–144,1; Simon 113,72–73
[8]) transl. Eriugenae: Dionysiaca 147,2
[9]) Dion., De div. nom. 4 1; PG 3,693B; Suchla 144,1–5; Simon 117,74–76
[10]) transl. Eriugenae: Dionysiaca 162,4
[11]) Dion., De div. nom. 4 4; PG 3,697B–C; Suchla 147,2–8; Simon 155,75–67
[12]) cf. supra, prop. 122H
[13]) Dion., De eccl. hier. 3 14; PG 3,445A; Heil 94,5–8; transl. Sarraceni: Dionysiaca 1254,1–4

46 creaturis: causaturis *O* 47 ulterius *praem.* inferius *sed exp. O* 52 essentiis: essentiatis *V*
58 Ecclesiasticae hierarchiae: hierarchicae ecclesiasticae *V*

Digitized by Google

primae influente fulgore impletae lumen supereffusum secundum omnem partem ipsarum ad sequentes in ea, quae postea sunt, ad modum solis supervehunt" (haec Dionysius), ita dii, qui sunt per se bonitates, radios bonitatis, quos copiosissime sicut supremae et provectissimae essentiae suscipiunt ad instar prime boni omnibus suis intentionibus subiectis, copiosius largiuntur essentialiter, universaliter et impausabiliter infundendo.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis apparet tertium, quod, sicut prime "bonum", quod est "super C
omne lumen", ut dicit Dionysius 4 cap. *De divinis nominibus*[14]), "sicut radius fontanus et supermanans luminis effusio omnem supermundanam et circamundanam et mundanam mentem ex plenitudine ipsius illuminans et intellectuales ipsarum totas virtutes renovans et omnes excedens eo, quod superextendatur, et omnia comprehendens eo, quod superiaceat, et simpliciter omnem illuminantem virtutis donationem, sicut principaliter lucens et superlucens in se ipso coassumens et superhabens et praehabens" (haec Dionysius), ita omnis deus proportionaliter se habet sicut fons luminis sub primo fonte respectu sui determinati ordinis, quem instituit emicando se ipsum, id est diffundendo propriam lucem essentialiter, universaliter et impausabiliter, et in hoc se ipsum primo principio conformando. Non enim dii sunt solum pleni, immo superpleni in propriis intentionibus et in omnia sibi subiecta copiosius redundantes.

Et hoc de tertio et de supposito.

Circa propositum tria faciam, quia primo dicam de processu causali et derivationis plurificatione, secundo de propriae hypostaseos conservatione, tertio ex praemissis de propositi intentione.

De primo notandum, quod, quia omne activum prius natura transfunditur in D
se ipso, quam redundet ad extra, ut inferius apparebit[15]), ideo interior emanatio in ipsis diis est ratio et causa emicationis sive processus causalis, qua de occulto supersubstantialis unionis quilibet deus emicat se ipsum. In qua emicatione respectus sive res respectiva, hoc est ipsa essentia sub ratione potentiae unialis, est ratio producendi ipsi naturae divinae in quolibet deo intra ordinem suppositatae et per consequens procedens est idem producenti in eo, quod est ratio producendi, sive haec sit entitas incontracta sive contracta, puta vita, intellectualitas et huiusmodi, sed differunt in esse.

Sic ergo "omnis deus existens unitas per se perfecta" per 114[16]) et "primordialis causa" per 97[17]) tradendo "universo ordini" suo propriam "proprietatem",

[14]) Dion., De div. nom. 4 6; PG 3,701A–B; Suchla 150,1–7; Simon 175,72–76

[15]) cf. infra, prop. 174B; Jeck–Tautz 139,89–101

[16]) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2

[17]) Procl., Elem. theol. 97; Dodds 86,8–9; Boese 49,1–2

71 superiaceat: iaceat *sed corr. in marg. O* | illuminantem: illuminativae *ed.* 74 quem: quam *V* 75 se *om. sed suppl. sup. lin. O* 77 et *om. O* 81 hypostaseos *coni.*: hypostasis *codd.* 90 haec: hoc *V*

Digitized by Google

quae est indifferens ab essentia sua, incipit emicare seu effulgere sive exserere se ipsum tendendo ad extra ex secretissimis suae naturae procedendo per omnia suae intentioni subiecta sua fecunda potentia semper quidem recte ordinis, qui requirit summum, media et infimum, et qui "incipiens ab unitate" per 21[18]), "procedit in multitudinem unitati coelementalem", secundum maiorem a primo fonte recessum plurificat et disgregat suas derivationes secundum maiorem et minorem perfectionem. "Omnium enim eorum, quae secundum processum multiplicantur, prima sunt perfectiora secundis et secunda his, quae post ipsa, et consequenter eodem modo" per 36[19]).

Et hoc est, quod dicit Theodorus in *Clave*[20]) loquens de primordialibus causis: "Primae causae in se ipsis unum sunt et simplices nullique cognito ordine definitae aut a se invicem segregatae: haec enim in effectibus suis partiuntur. Sicut in monade omnes numeri unum simplex sunt, multiplicatio autem numerorum progreditur in infinitum, primordiales causae in principio omnium, scilicet in Verbo Dei, unum simplex atque individuum sunt, dum vero in effectus suos in infinitum multiplicatos procedunt, numerosam multiplicatamque sui pluralitatem recipiunt". Et idem alibi[21]): "Non est autem mirum, qua ratione Dei Verbum in omnibus, quae in eo facta sunt, sic mentis nostrae aciem fugiat, cum in rebus sensibilibus nemo possit dicere, quomodo vis seminalis in species visibiles formasque, in varios colores, in diversas odorum suavitates erumpens fit sensibilibus manifesta et in rebus facta, et dum fit manifesta, non desinat esse occulta; et sive manifesta sit sive occulta, naturalibus suis virtutibus numquam deseritur, tota in totis, tota in se ipsa, nec crescit, dum videtur multiplicari, nec minuitur, dum putatur in paucitatem contrahi, sed in eodem statu suae naturae immutabiliter permanet. Non enim minor in uno grano tritici, verbi gratia quam in multis messibus sub eodem genere multiplicatis, et quod est mirabilius, nec in uno toto maior quam in particula ipsius grani: multiplex enim in uno est et una in multiplicibus".

Et hoc de primo.

E Manifestum est etiam ex praemissis, quod, ex quo omnis deus procedit per omnia suae intentioni subiecta et tradit omnibus se ipsum iuxta cuiuslibet proprietatem multiplicando se ipsum per essentiam ad instar lucis et sic plurificando suas derivationes et dividens seu distribuens secundum iustissimam definitionem – procedere enim ipsum rationabiliter aestimandum eo, quod ad substantiam agat res, ad quas procedit et contineat omnia et totaliter omnia provideat et eo, quod assit

[18]) Procl., Elem. theol. 21; Dodds 24,1–2; Boese 14,1–2
[19]) Procl., Elem. theol. 36; Dodds 38,30–32; Boese 22,1–3
[20]) Honor. August., Clavis phys. 118; Lucentini 88,14–21
[21]) Honor. August., Clavis phys. 155; Lucentini 122,24–36

96 intentioni: naturae *O* | quidem: quam *O* 105 a *suppl.*: *om. codd.* 106 simplex sunt: sunt simplex *V* 108 individuum: indivisum *V* 113 sensibilibus: sensibus *ed.* 118 gratia *om. sed suppl. in marg. O* | quam *om. V* 122 per: pro *O*

Digitized by Google

omnibus omnium circuitu et ad existentia moveat omnia provisivis processibus et operationibus et sic, licet procedat, tamen nihilominus manet in se ipso –, omnis deus et "omnis causa productiva aliorum" per 26[22]) manet, inquam, immobili identitate singulariter fixus et supercollocatus et sic necessario servat proprietatem propriae subsistentiae et in se ipso principaliter et in omnibus a se productis propter similitudinem procedentium et inter se et ad suum principium productivum. Haec enim sunt, ut dicit Dionysius 2 cap. *De divinis nominibus* A[23]) loquens de prime Deo, "bono convenientes thearchiae processiones. Donans enim omnibus existentibus et superfundens totorum bonorum partitiones, unitive quidem discernitur et in pluralitatem agitur singulariter et multiplicatur ex uno inegressibiliter" in ea, quae sunt post, "quoniam existens est Deus supersubstantialiter, dat autem esse existentibus et deducit totas substantias, multiplicari dicitur unum existens illud, quia ex ipso multa existentia deducuntur. Manet autem nihil minus illud et unum in multiplicatione et unitum in processione et plenum in discretione eo, quod ab omnibus existentibus supersubstantialiter est segregatum et quod ab ipso tota unitive deducuntur et quod non minoratur effusio non minorabilium ipsius distributionum. Sed et unum existens et omni parti et toti et uni et multitudini unum tradens, unum est similiter supersubstantialiter, neque pars existens multitudinis neque ex partibus totum. Et ita neque unum in omnibus neque habet unum; longe autem ab istis est super unum, quod est in existentibus, et multitudinem deducens et perficiens et continens". Haec Dionysius.

Sicut autem prime Deus se habet respectu simpliciter omnium, sic quilibet deus se habet respectu sui ordinis sive totius coordinationis.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis apparet tertium, quod, licet quilibet deus sic exserendo se ipsum F
procedat per omnia suae intentioni subiecta se ipsum multiplicando, tamen "nihil minus est deus supersubstantialiter" per 115[24]), "indivisibilis in divisibilibus, unitus sibi ipsi et multis immixtus et non multiplicatus"[25]). Et sic "non aliquando a propria singulari" identitate "relinquitur, sed ad sursum actionem et unificam provisorum coniunctionem, ut decet bonum, multiplicatus et procedens manet intra se ipsum fixe immobili identitate"[26]), quoniam "substantificae bonitatis processus ab essentia incipiens et per omnia vadens et omnia ex ipsa essentia implens et in omnibus existentibus exsultans, omnia quidem in se ipso praehabet secundum unum simplicitatis excessum omnem duplicitatem utpote unitas refutans, omnia

22) Procl., Elem. theol. 26; Dodds 30,10; Boese 18,1
23) Dion., De div. nom. 2 11; PG 3,649B–C; Suchla 135,14–136,12; Simon 96,59–68
24) Procl., Elem. theol. 115; Dodds 100,28; Boese 57,1
25) Dion., De div. nom. 2 11; PG 3,649D; Suchla 136,16–17; Simon 97,58–59
26) Dion., De cael. hier. 1 2; PG 3,121B; Heil 8,5–8; Dionysiaca 731,3–732,3

134 A *om. O* | prime: primo *V* 136 partitiones: participationes *ed.* | quidem: quid *V*
141 unitum: unicum *V*

eodem modo continens et tamen ab omnibus singulariter participatur, quemadmodum una et eadem vox existens a multis audientibus, sicut una participatur"[27]). Et sicut, ut supra dictum est, "in unitate omnis numerus uniformiter praeexistit et habet omnem numerum in se ipsa singulariter et omnis numerus unitur in unitate; inquantum autem ab unitate procedit, intantum discernitur et plurificatur sive in multitudinem agitur. Et in centro omnes lineae circuli existentes secundum unam unitionem coexistunt et sic habet ipsum centrum omnes lineas unitas in se ipso uniformiter et ad se invicem et ad unum principium, a quo processerunt. Et in ipso quidem centro perfecte uniuntur; parum autem ab ipso distantes, parum etiam discernuntur, magis autem distantes, magis. Et simpliciter, inquantum sunt centro propinquiores, intantum et ipsi centro sibi invicem uniuntur; et inquantum ab ipso distiterunt, intantum et a se invicem distant"[28]). Sic etiam omnis deus secundum unam inconfusam supersubstantialem unionem se ipsum figens procedit per omnia sua causata multiplicans se ipsum singulariter et uniens multiplicata et ad se invicem et ad se ipsum, scilicet principium productivum[29]).

Haec, quae in isto tertio membro adducta sunt, extracta sunt ex sententia Dionysii.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Processus quidem enim per submissionem facti prima ubique plurificant in secundorum subsistentias, procedentia autem secundum similitudinem ad producentia suscipiunt dispositionem, quare totum idem aliqualiter erit et alterum procedens enim quidem ab illa propter submissionem alterum factum, propter continuationem autem ad illam ab identitate non elongatum. Quale est autem in primis, tale in secundis subsistens ipsum et catenae indissolubilem communionem conservans. Emicat quidem igitur unusquisque deorum convenienter ordinibus, in quibus facit emicationem, procedit autem hinc usque ad extrema propter generativam primorum potentiam, plurificatur autem semper propter processum factum ab uno in multitudinem, servat autem identitatem in processu propter similitudinem procedentium ad principalem et primordialem uniuscuiusque seyrae causam.

Probatio elementi talis est: Omnis unitas primordialis, a qua fit processus alicuius multitudinis essentialiter ordinatae, per omnia secunda procedit semper quidem plurificans et partiens suas derivationes, sed servans proprietatem propriae

27) Dion., De div. nom. 5 9; PG 3,825A; Suchla 188,18–189,6; Simon 324,70–74
28) Dion., De div. nom. 5 6; PG 3,820D–821A; Suchla 184,21–185,11; Simon 317,68–74
29) cf. Dion., De div. nom. 5 7; PG 3,821A–B; Suchla 185,12–15; Simon 317,74–75

166 intantum *coni.*: tantum *codd.* 167 circuli *praem.* semidiametri *OV sed exp. O* 174 unam: unum *O* | per: ad *V* 175 omnia *add.* per *V* 190 et *add.* ad *V* 192 secunda: secundum *V*

Digitized by Google

hypostaseos; sed omnis deus, a quocumque ordine inceperit emicare se ipsum, est huiusmodi per 114[30]) et 64[31]) et 21[32]): ergo etc.

Maior probatur sic: Omne faciens omnia a se procedentia et altera et eadem procedit per omnia secunda etc.; sed omnis unitas primordialis, a qua fit processus alicuius multitudinis essentialiter ordinatae, est huiusmodi: ergo etc.

Istius prosyllogismi declaratur maior sic, quia processus per submissionem facti ubique plurificat prima in subsistentias secundorum; sed procedentia suscipiunt suam dispositionem secundum similitudinem ad producentia, et per consequens tota multitudo fit eadem et altera et inter se et ad principium productivum. Altera, quia, cum sit gradatus descensus a primo usque ad ultimum quodlibet, est alterum a quolibet propter submissionem per 28 in commento[33]); sed nihilominus etiam sunt eadem, quia, cum sint constituta sub una intentione eis a suo principio inexistente, ideo propter continuationem et inter se et ad principium non sunt elongata ab identitate per 29[34]).

Quale est autem: Hic declaratur minor praemissi prosyllogismi sic: Omne tradens universo ordini suam proprietatem et exhibens sibi communionem indissolubilem ita, quod, quale est ipsum prime, tale est ipse ordo secundum submissionem, est faciens omnia a se procedentia et eadem et altera per 97[35]) et 18[36]); sed omnis primordialis unitas, a qua fit processus alicuius multitudinis essentialiter ordinatae, est huiusmodi: ergo etc.

Emicat quidem: Hinc infert conclusionem principalem cum medii positione dicens: Igitur unusquisque deorum emicat sive effulget convenienter ipsis ordinibus, in quibus facit emicationem, sed procedit per omnia submissa usque ad extrema propter generativam sui potentiam, sed plurificatur semper propter processum factum ab uno in multitudinem et servat identitatem et propriae hypostaseos, scilicet sui ipsius, et procedentium propter similitudinem procedentium ad principalem et primordialem causam uniuscuiusque seyrae.

30) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2
31) Procl., Elem. theol. 64; Dodds 60,20–22; Boese 34,1–3
32) Procl., Elem. theol. 21; Dodds 24,1–3; Boese 14,1–3
33) Procl., Elem. theol. 28 comm.; Dodds 32,12–34,2; Boese 19,2–24
34) cf. rectius Procl., Elem. theol. 29 comm.; Dodds 34,5–11; Boese 19,3–20,3
35) Procl., Elem. theol. 97; Dodds 86,8–10; Boese 49,1–3
36) Procl., Elem. theol. 18; Dodds 20,3–4; Boese 12,1–2

195 etc. *om. V* 197 etc. *om. V* 199 prosyllogismi *del. O* 211 97 *add.* 27 *O* 213 etc. *om. V* 217 sui: sive

Digitized by Google

PROPOSITIO 126
OMNIS DEUS TOTALIOR QUIDEM EST, QUI UNI PROPINQUIOR, PARTICULARIOR AUTEM EST, QUI REMOTIUS

Ostensis proprietatibus deorum in habitudine ad inferiora nunc auctor in isto elemento comparat deos inter se in habitudine ad prime unum dicens: OMNIS etc.

Ad cuius evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ponam XXII regulae Trismegisti descriptionem, secundo regulae descriptae expositionem, tertio ex hoc suppositi declarationem.

A De primo sciendum, quod XXII regula sic dicit[1]): "Deus est, ex quo est, quidquid est, non partitione, per quem est, quod est, non variatione, in quo est, quod est, non commixtione".

Commentum: "Applicatione suae triformis essentiae ad nihil iuxta se illas res, quae sunt, ad esse produxit, ut ex generante initium suae essentiae participent, per genitum in esse starent, in vivificatore permanerent. Sed sic ex generante, quod ipse non dividitur, ut aliquid de sua essentia eis ad existentiam tribueret, nec species divina rebus speciem dans per se, non per alium, se ipsam variaret, nec vivificator ipsa in se colligens commixtionem ex interceptione aut impuritatem contraheret"[2]).

Et hoc de primo.

B De secundo sciendum, quod Augustinus[3]) tractans illud verbum "ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia"[4]) sic dicit: "Omnia sunt ex ipso Patre, ex quo Filius est, et per ipsum Filium, per quem omnia facta sunt, et in ipso Spiritu sancto, quia sola dilectione creavit et conservat omnia. Ecce ter trinitas personarum hic ostenditur et essentiae unitas".

Et hoc etiam vult dicere commentum[5]) vocans Trinitatem "triformem essentiam", sicut et Sibylla Erictea[6]) dicit "trinodum numen".

[1]) Lib. XXIV philos. 22; Hudry 29,1–3

[2]) Lib. XXIV philos. 22; Hudry 29,4–12

[3]) cf. rectius Petr. Lomb., Collect. in Epist. d. Pauli, In Rom. 11,36; PL 191,1492D; cf. etiam Alb., Summa theol. I 12 50A; Siedler 386,6–9 et 45–46; Alex. Halens., Summa theol. II 2 2 2 4,n.461; Quaracchi 1924, 658a–b

[4]) Rom. 11,36

[5]) Lib. XXIV philos. 22; Hudry 29,4

[6]) cf. Liber Vasillographus; Holder–Egger 164

5 etc. *om. V* 14 produxit: perduxit *O* | initium *coni.*: motum *codd.* 16 ad existentiam: adhaerentiam *ed.* 18 ex *om. V* | interceptione: interemptione *V* 21 dicit *om. V* 23 creavit: causavit *O*

Digitized by Google

"Tres enim diversae praepositiones 'ex', 'per', 'in' distinctionem personarum indicant. Ipsum vero pronomen repetitum identitatem essentiae insinuat". "Haec Trinitas non nisi unus Deus". "Cum audimus omnia esse ex Deo, omnes utique naturas intelligere debemus et omnia, quae naturaliter sunt" [7]).

Et ideo dicit Trismegistus[8]), "ex quo est, quidquid est". Et nota, quod »'ex ipso' non hoc significat penitus, quod 'de ipso'. Quod enim de ipso est, potest dici 'ex ipso', sed non e converso omne, quod ex ipso est, potest dici 'de ipso', quia non est de essentia sua. Ex ipso enim sunt omnia, quae de nihilo produxit; de ipso est Filius, quem consubstantialem genuit. In illa Trinitate summa origo est omnium rerum et perfectissima pulchritudo (sive species) et beatissima dilectio. Itaque illa tria a se invicem determinari videntur et in se infinita sunt. Ita et singula sunt in singulis et omnia in singulis et singula in omnibus et unum omnia.

Non ergo confuse accipiendum est 'ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia'. 'Ex ipso' dicitur propter Patrem, ut ex generante omnia motum suae essentiae participent; per ipsum propter Filium, per quem in esse starent; in ipso propter Spiritum sanctum, in quo sicut in vivificatore permanerent. Sed sic ex generante, quod ipse non dividitur etc.«[9]).

"Omne enim datum optimum et omne donum perfectum desursum est descendens a Patre luminum, apud quem non est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio"[10]). Clarius "lumina dicuntur omnia dona, quae ex ingenito lumine per genitum lumen descendunt et per procedens lumen prout capacitas naturae et largitas gratiae uniuscuiusque sive generalis sive specialis sive individuae essentiae substantiae dividuntur"[11]). Et infra[12]): "Nihil igitur aliud est creatura sive essentialiter sive secundum accidens nisi creatoris dona. Vides igitur, quomodo scriptura Patri dat omnia facere, Verbo dat omnes essentialiter simpliciter primordiales causas in ipso fieri, Spiritui sancto dat ipsas primordiales causas in Verbo factas in effectus suos fecundatas distribuere, id est in genera et species, numeros differentiasque sive caelestium essentiarum corporibus omnino carentium seu purissimis spiritualibusque corporibus ex catholicorum elementorum simplicitate factis adhaerentium, sensibilium huius mundi visibilis universalium vel particularium separatarum locis, temporibus mobilium, qualitate et quantitate differentium?" Haec Theodorus.

7) Petr. Lomb., Collect. in Epist. d. Pauli, In Rom. 11,36; PL 191,1492D–1493A; "omnes utique ... naturaliter sunt": Aug., De nat. boni 28; Zycha 868,18–20

8) Lib. XXIV philos. 22; Hudry 29,1

9) Petr. Lomb., Collect. in Epist. d. Pauli, In Rom. 11,36; PL 191,1493B–C; cf. etiam Aug., Contra Maxim. II 23,n.5; PL 42,800A; Alb., Summa theol. I 12 50A; Siedler 386,41–43

10) Iac. 1,17

11) Honor. August., Clavis phys. 91; Lucentini 66,19–25

12) Honor. August., Clavis phys. 91; Lucentini 66,29–39

40 participent: participant *O* 43 etc. *om. V* 49 creatura: causatura *O* 50 creatoris: causatoris *O* 53 numeros *om. sed suppl.* et numeros *in marg. V*

Digitized by Google

Ergo omnia sic sunt ex ipso Patre, quod ipse utpote super omne antipostaton existens, quod est "impartibile et simplex" per 47[13]), non dividitur et sic non dat aliquid suae essentiae ad existentiam productorum per 27 in commento[14]). "Nec species" sive imago divina, scilicet Filius, "dans speciem omnibus rebus" productis se ipso et "non per alium" alteraret seu "variaret se ipsam"[15]). »Imago enim, si perfecte implet illud, cuius imago est, ipsa coaequatur ei, non illud imagini suae, ubi iam est summa congruentia et prima aequalitas et prima similitudo, nulla in re dissidens et nulla ex parte dissimilis, sed ad identitatem respondens ei, cuius imago est«[16]). Et per consequens sicut Pater est incommutabilis, sic et Filius. "Nec vivificator", scilicet Spiritus sanctus, »ineffabilis quidam complexus Patris et imaginis, qui non est sine perfruitione, sine caritate, sine gaudio, non genitus, sed genitoris genitique suavitas, ingenti largitate atque ubertate perfundens omnes creaturas pro captu earum, ut ordinem suum teneant«[17]) colligans et "colligens" omnia inter se et ad se ipsum et in se ipso "non contraheret commixtionem", in qua est "proportio et affinitas et assimilatio"[18]), "nec impuritatem"[19]). "Fons enim ille vivificus sic maneat", ut nec permisceatur istis, quibus se infundit, nec ab eis impuritatem contrahat multo minus quam fons luminis, "ut totus et integer" sit in quolibet sui "et totus et integer refundatur nec tamen exercet omnes operationes in omnibus, sed diversas in diversis iuxta uniuscuiusque" recipientis dignitatem[20]).

Iste spiritus Dei fovebat aquas[21]), scilicet primordiales causas, ut se in effectus diffunderent. Unde Theodorus[22]) ex persona discipuli quaerit: "Quid est, 'et Spiritus Dei ferebatur super aquas'[23])?". Magister respondit[24]): "Hoc est solus conditor Spiritus super conditas causas cognitionis excellentia supereminet omniumque causarum, quas creaverat, una ac sola praecedens et superexcellens causa est et principalissimus fons aquarum, quae a se in infinitum profluunt et in se recurrunt. In ipso autem nihil prius, nihil posterius ratione temporum, sed simul et semel omnia aeternaliter in ipso sunt et ab ipso facta sunt; ordine vero ineffabili alia aliis praeferuntur et principalissima conditae universitatis principia iure praedicantur,

[13]) Procl., Elem. theol. 47; Dodds 46,29; Boese 27,1
[14]) Procl., Elem. theol. 27 comm.; Dodds 30,27–32,9; Boese 18,3–15
[15]) Lib. XXIV philos. 22; Hudry 29,9–10
[16]) cf. Petr. Lomb., Collect. in Epist. d. Pauli, In Rom. 11,36; PL 191,1495A
[17]) cf. Petr. Lomb., Collect. in Epist. d. Pauli, In Rom. 11,36; PL 191,1495B
[18]) Lib. XXIV philos. pars altera 22 ; Hudry 81,79–80
[19]) Lib. XXIV philos. 22; Hudry 29,12
[20]) Lib. XXIV philos. pars altera 22 ; Hudry 81,83–86; ex Bern. Silv., Cosmogr. I 2 14; Dronke 103,9–11
[21]) cf. Gen. 1,2
[22]) Honor. August., Clavis phys. 87; Lucentini 62,2–3
[23]) Gen. 1,2
[24]) Honor. August., Clavis phys. 87; Lucentini 62,4–17

69 ingenti: ingeniti *V* | atque: tacet *V* | creaturas: causaturas *O* 75 operationes: comparationes *O* 81 creaverat: causaverat *O* 85 principia: principium *V*

Digitized by Google

ac deinde alia ex aliis a summo usque deorsum, hoc est ab initio intellectualis creaturae usque ad omnium infimum, quod est corpus, descendunt. Alia translatio habet[25]): 'Et spiritus Dei fovebat aquas', quod talem habet sensum: Spiritus sanctus primordiales causas, quas Deus in principio, id est Deus Pater in Filio, fecerat, ut in effectus varios, scilicet in genera, in formas, in species procederent, fovebat, id est divini amoris fotu nutriebat". Haec Theodorus.

»Trinitas haec unus Deus, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia. Ita Pater et Filius et Spiritus sanctus et singulus quisque horum Deus et simul omnes unus Deus et singulus quisque horum Deus plena substantia et simul omnes una substantia. Eadem tribus aeternitas, eadem incommutabilitas, impartibilitas, invariabilitas, immiscibilitas, eadem maiestas, eadem potestas, in Patre unitas, in Filio aequalitas, in Spiritu sancto unitatis aequalitatisque concordia«[26]).

Et hoc de secundo.

Ex praemissis colligitur, quod deus, prout hic accipitur, non implicat prime C
Deum, sed solum primordiales causas, quae propter sui eminentem excellentiam dii dicuntur et sunt, licet inter se differant, ut inferius exponetur.

Et hoc de tertio.

Circa propositum tria faciam, quia primo dicam de toto, totaliter et totalitate in generali, secundo de comparatione deorum ad invicem in dictis condicionibus in speciali, tertio ex praemissis de intentione elementi in ordine uniali.

De primo sciendum, quod totum idem est perfecto et omni, et sic omnis deus D
utpote per se perfectus per 114[27]) et colligens seu continens totum suum ordinem est quoddam totum per 66[28]).

Est etiam omnis deus et dicitur totalis sive universalis universalitate accepta secundum actum et separationem, non secundum potentiam et praedicationem, sicut accipitur in locis.

Est etiam tertio omnis deus respectu suae seyrae, cui tradit suam proprietatem non solum totalis, sed etiam totalitas per 67[29]) et 69[30]) utpote omnes partes unialiter, singulariter sive indiscrete praehabens.

Et hoc de primo.

Talis autem totalitas convenit eis in analogia ad prime totalitatem, quae est E
prime unum et prime bonum, et per consequens quanto aliquis deus est prime

25) Gen. 1,2; cf. etiam Basil., Hexaem. II 6; PG 29,44A–B; Hieron., Hebraic. quaest. in Gen. 1,2; de Lagarde 3,10–11; Aug., De Gen. ad litt. I 18; Zycha 26, 25–27,5

26) cf. Petr. Lomb., Collect. in Epist. d. Pauli, In Rom. 11,36; PL 191,1494C–D; ex Aug., De doctr. christ. I 5,n.5; Martin 9,6–16

27) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2

28) Procl., Elem. theol. 66; Dodds 62,24–25; Boese 35,1–2

29) Procl., Elem. theol. 67; Dodds 64,1–2; Boese 36,1

30) Procl., Elem. theol. 69; Dodds 64,24–25; Boese 37,1–2

86 creaturae: causaturae *O* 93 et[4] simul ... horum Deus[2] *om.* *O* 95 eadem[2] *add.* in *O* 103 primo *iter.* *V* 106 perfecto: perfectio *O*

Digitized by Google

totalitati propinquior, tanto est maioris totalitatis, et quanto distantior, tanto minoris. Intentiones enim ipsis diis prime convenientes differunt secundum maiorem et minorem totalitatem sive universalitatem, et ideo quanto aliquis deus est prime in universaliori seu totaliori intentione, tanto est vicinior et cognatior prime totalitati, quae est prime unum et prime bonum, et sic universalissima seu totalissima.

Talis etiam deus existens in universaliori intentione est unior et sic maioris potentiae utpote plurium obtentivus et per consequens totalior. "Omne enim totalius in primordialibus et ante partialia in participantia irradiat" per 70[31]), non solum autem inexistit ipsis diis maior et minor totalitas in ipsis intentionibus, in quibus sunt prime, sed etiam in propria intentione, in quibus subsistunt primo et per se, inquantum videlicet sunt bonitates et unitates. Cum enim omnis ordo distinguatur gradatim in prima, media et ultima secundum maiorem vel minorem absolutionem intra eandem intentionem ita, quod primum intra ordinem sit absolutissimum, infimum vero contractissimum, media vero secundum consonantiam cum extremis, igitur necessarium est, quod, quanto aliquis deus intra ordinem sit absolutior in propria intentione, tanto sit totalior et superior et sic prime uni propinquior ita, quod absolutissimus sit totalissimus et supremus et sic prime uni propinquissimus et e converso, quanto aliquis deus est contractior, tanto sit particularior et inferior et sic a prime distantior ita, quod contractissimus sit particularissimus et per consequens infimus intra ordinem. Medii autem in maiori vel minori totalitate communicant cum extremis.

Et hoc de secundo.

F Ex praemissis apparet tertium, quod omnis deus, licet sit totus et totalitas, hoc est absolute consideratus et in ordine ad propriam seyram, tamen nihilominus quanto intra propriam intentionem sunt absolutiores, tanto sunt prime uni propinquiores, quod est absolutissimum, et e converso, quanto sunt contractiores in ipsa intentione, tanto sunt a prime uno distantiores ita, quod contractissimus est infimus intra ordinem et sic a prime uno remotissimus.

Quod ut magis clarum sit, ponatur sub exemplo descriptionis ordinis deorum, qui necessario constat ex sex diis per 62 in declaratione[32]), qui omnes, ut conferuntur prime Deo, sunt uniformes et boniformes per 119 in commento[33]), et ut considerantur absolute, sic sunt unitates et bonitates per 114[34]), ut autem conferuntur ordinibus a se procedentibus, sic quilibet est totalitas. Ut vero conferuntur inter se, prout constituunt ordinem unialem, sic supremus est totalissimus, infimus partialissimus, intermedii autem inter extremos, quanto primo plus appropinquant, tanto sunt totaliores, et quanto plus accedunt ad infimum, tanto sunt partialiores

[31]) Procl., Elem. theol. 70; Dodds 66,11–12; Boese 37,1–2
[32]) cf. supra, prop. 62B
[33]) Procl., Elem. theol. 119 comm.; Dodds 104,20–26; Boese 59,5–9
[34]) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2

132 intra ordinem *om.* *V*   140 et: etiam *V*   142 intra: intrat *O*

Digitized by Google

ita, quod quilibet intermediorum collatus superiori vel superioribus est partialis, collatus vero inferiori vel inferioribus est totalis. Ubi tamen considerandum, quod licet nullus deus intra ordinem unialem possit esse causa totius ordinis per 21 in commento[35]), nihilominus tamen est concausa ita, quod quilibet eorum stans sub ordine prime Dei generat se sequentem vel sequentes, cum sit activior eis et habeat sementem patris summi, generat, inquam, impartibiliter, intransmutabiliter et immiscibiliter. Ultimus autem nullum generat post se deum, quia particularissimus.

Et hoc de tertio.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Producentis enim omnia, qui plurium causa totalior, qui autem pauciorum particularior; et uterque quidem unitas est, sed is quidem potentia maior, hic autem minor secundum potentiam. Et particulariores generantur ex universalioribus neque partitis illis, unitates enim neque alteratis, immobiles enim neque habitudine plurificatis, non mixti enim, sed a se ipsis fecundos generantibus processus propter potentiae circumstantiam submissius his, qui ante ipsa.

Probatio elementi talis est: Omnium causarum primordialium, quarum quaedam producit simpliciter omnia et per consequens est totalissima, quaedam autem plura et quaedam pauciora, illa, quae producit plura, est totalior et prime uni propinquior, quod, scilicet prime unum, producit simpliciter omnia, illa autem, quae producit pauciora, est particularior et remotius distans a prime uno; sed omnis deus est causa primordialis, quorum prime Deus producit simpliciter omnia, et sic est totalissimus, quidam autem plura et quidam pauciora: ergo omnis deus plura producens est totalior et prime uni propinquior et pauciora producens est particularior et remotius distans a prime uno.

Et uterque. Hic removetur instantia, quae posset dici, quod differentia secundum magis et minus totale non posset esse in diis, cum quilibet sit unitas per se perfecta per 114[36]). Talis, inquam, instantia sic removetur concedendo medium instantiae, quia utique est deus, scilicet totalior et particularior, est unitas; sed hic quidem, scilicet uni propinquior, est melior per 60[37]) et per consequens est potentia maior per 62[38]), hic autem, scilicet remotior, est minor secundum potentiam. Quanto autem aliquid est maioris potentiae, tanto est totalius et e converso per 70[39]).

[35]) Procl., Elem. theol. 21 comm.; Dodds 24,4–21; Boese 14,4–15,21
[36]) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2
[37]) Procl., Elem. theol. 60; Dodds 58,3–5; Boese 32,1–3
[38]) Procl., Elem. theol. 62; Dodds 58,22–23; Boese 33,1–2
[39]) Procl., Elem. theol. 70; Dodds 66,11–13; Boese 37,1–2

154 est: et *O* | partialis ... (155) inferioribus *om. O* 157 quod *om. O* 160 ultimus: ulterius *V*
165 is quidem[2]: quidem is *V*

Digitized by Google

Et particulariores: Hic item removetur praedicta instantia alia ratione. Omnium eorum, quorum unum generatur ex alio, generans inquantum huiusmodi est totalius et prime uni propinquius, generatum autem particularius et remotius distans a prime uno; sed dii, licet sint unitates, sunt huiusmodi; ergo etc.

Maior nota est per 7[40]).

Minor declaratur, quia in omni ordine essentiali, qui est quoddam totum, superius sicut stans sub ordine principalis et essentialis causae et per consequens existens concausa est generans quodammodo inferius, sicut cor in animali et intellectus agens in anima; sed in diis est ordo essentialis per 113[41]); ergo inferiores et particulariores generantur ex superioribus et neque partitis illis, scilicet superioribus, cum sint unitates et antipostaton, neque alteratis, cum sint immobiles per 26[42]), neque habitudine, quae est appositio ad esse, plurificatis, cum non misceantur inferioribus, sed superioribus, inquam, generantibus a se ipsis fecundos processus propter potentiae circumstantiam per 27[43]) in his submissis diis, qui sunt ante ipsa, quae diximus superiora respectu nostri incipiendo ab inferioribus.

[40]) Procl., Elem. theol. 7; Dodds 8,1–2; Boese 6,1–2
[41]) Procl., Elem. theol. 113; Dodds 100,5; Boese 57,1
[42]) Procl., Elem. theol. 26; Dodds 30,10–11; Boese 18,1–2
[43]) Procl., Elem. theol. 27; Dodds 30,25–26; Boese 18,1–2

189 etc. *om. V* 198 inquam: inquantum *V* 200 incipiendo: incipiendae *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 127
OMNE DIVINUM SIMPLEX PRIME EST ET MAXIME ET PROPTER HOC MAXIME PER SE SUFFICIENS

Postquam comparati sunt dii ad se invicem in habitudine ad prime unum, nunc auctor ostendit quasdam deorum condiciones in habitudine suorum ordinum dicens: OMNE etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, quia primo dicam de prime et maxime simplicis propria intentione, secundo de per se et maxime sufficientiae ratione.

Circa primum tria faciam, quia primo dicam de simplicitate, secundo de simplicitatis multiplicitate, tertio de maxime simplicis primitate.

De primo sciendum, quod, licet sit duplex simplicitas, scilicet absoluta et in A
comparatione, cum simplicitas absoluta est, cui non admiscetur aliqua materia omnino neque est divisibilis omnino, et sic famosior intentio, quam significat hoc nomen 'simplex', est simpliciter absolutum, et sic simplicitas importat indivisionem secundum essentiam vel naturam ita, quod simplex est incompositum in se et incomponibile alteris, sic tamen, quod esse incompositum in se est quasi materiale ipsius simplicitatis, incomponibile autem alteris magis formaliter complet rationem eius. Magis enim pertinet hoc ad ipsius perfectionem eo, quod removet naturam dependentiae ab alio et per consequens naturam partis et ex hoc plus removet naturam compositionis et reponit ipsum in naturam perfecti et totius. "Totum enim et perfectum idem"[1]). Sicut autem unitas removet omnem modum multitudinis, sic etiam simplicitas removet omnem modum compositionis, sive talis compositio sit ex materia et forma sive ex elementis sive ex partibus quantitativis sive qualitativis sive ex genere et differentia sive ex anima et animato sive ex diversis intentionibus, quae sunt compositiones plurium adunationis sive etiam sit compositio contractionis, ut habitum est supra 58[2]). Et sic simplicitas absoluta solum competit vere et prime uni.

Et hoc de primo.

[1]) Arist., Phys. III 6, 207a13–14; Bossier–Brams 128,16
[2]) cf. supra, prop. 58D

5 deorum: eorum *V* 6 etc. *om. V* 14 famosior: formosior *V* 20 dependentiae ... (21) removet: partis et hoc plus removet *et* eo, quod removet naturam dependentiae ab alio et per consequens *add. in marg. V* 23 modum *add.* multitudinis *sed exp. O* 29 et prime uni: uni et prime *O*

Digitized by Google

B »Est autem multiplex simplicitas, scilicet unitatis et puncti in genere quantitatis, simplicitas corporis homogenei, simplicitas principiorum substantiae, sicut materia et forma, et simplicitas componentium quodcumque compositum – nisi enim illa essent simplicia, iretur in infinitum –, et est simplicitas intelligibilium, quia non intelligitur nisi simplex«[3], et est simplicitas essentiae, qualis est omnis divini sive secundum causam sive secundum essentiam, tum quia "non est ex hoc atque hoc, sed tantum est hoc, illud enim vere est id, quod est; et est pulcherrimum fortissimumque, quia nulli nititur. Quocirca hoc vere est unum, in quo nullus est numerus"[4] intentionum; tum quia omne divinum est primum in efficientibus, et hoc sive simpliciter et absolute sive in propria manerie sive seyra; tum quia omne primum in ratione sui habet, quod sit simplex; tum etiam quia nullum divinum inquantum amethectum habet causam per 99[5]. Et sic omne divinum est simplex, cuius simplicitas »non habet exemplum sufficiens in creaturis eo modo, quo divina est. Nihil enim secundorum participare potest aliquam bonitatum, quae ei influitur a primo, secundum puritatem et virtutem, qua est in primo, sed unumquodque recipit secundum propriam analogiam, hoc est "secundum modum propriae virtutis et sui esse"[6]. Unde cum causati inquantum huiusmodi esse et virtus inferior sit quam esse et virtus primi, consequens est, quod omnes bonitates receptae a secundis ex influentia primorum inferioris valde nobilitatis sunt in secundis, quam sint in primis et primordialibus causis. Et sic nullum secundorum est vere simplex. In omnibus enim, quae sunt citra primordiales causas, aliud est id, quod est, et aliud, quo est[7], et propter hoc nullum eorum vere simplex est, sicut patet in simplicibus quantitatis. Unitas enim id, quod est, indivisibile est, potentia ad formam discreti existens; quo autem unitas est, forma discretionis est. Et ex his duobus constituitur unitas in specie unitatis. Similiter punctum est, quod est indivisibile et possibile ad formam positionis et situs in continuo. Ab hac enim forma punctum habet, quod punctum est, et ideo tam in unitate quam in puncto aliud est, quod est, et aliud est, quo est«[8].

Et hoc est, quod vult dicere auctor prima quaestione *De providentia*[9]: "Et dicitur quidem et recte dicitur et in centro totus circulus esse centraliter, siquidem causa centrum, causatum autem circulus; et in unitate omnis numerus monadice

[3]) cf. Alb., Summa theol. I 4 20 2; Siedler 100,17–24
[4]) Boeth., De Trin. 2; Moreschini 170,100–103
[5]) Procl., Elem. theol. 99; Dodds 88,20–21; Boese 50,1–2
[6]) Lib. de caus. 19 (20),n.157; Pattin 177,10–11
[7]) cf. Boeth., De Trin. 2; Moreschini 170,92–104; Gisleb. Pictav., Exp. in Boeth. lib. de Trin. I 3 38; Hāring 109,37–38
[8]) cf. Alb., Summa theol. I 4 20 2; Siedler 101,46–76
[9]) Procl., De X dub. 1,n.5; Boese 10,25–30

36 et est[4] *om. V*   42 creaturis: causaturis *O*   43 participare potest: potest percipere *O*
51 patet *om. O*

propter eandem rationem. In providentiae autem uno maiori modo omnia sunt, siquidem et unum maiori modo illud quam centrum et monas". Haec auctor.

Et hoc de secundo.

De tertio sciendum, quod, licet omne divinum sit simplex, quia est vel prime C
unum, puta divinum secundum causam, vel primo unum, scilicet divinum secundum essentiam, tamen divinum secundum essentiam, si conferatur divino secundum causam, ipsum non erit simpliciter simplex nec per consequens prime et maxime simplex, tum quia est limitatum seu contractum et sic necessario cadit ab absoluta simplicitate prime divini, quod solum est simpliciter prime et maxime simplex propter absolutam sui ab omnibus simpliciter separationem et exemptionem seu independentiam et superinfinitatem illimitationis. Si vero divinum secundum essentiam comparetur omnibus sub sua intentione qualitercumque subsistentibus, respectu quorum etiam ipsum est amethectum et sic ingenitum per 99[10]) et per consequens illimitatum et exaltatum, sic omne divinum secundum essentiam est prime et maxime simplex per abnegationem omnis compositionis et componibilitatis, quodlibet, inquam, respectu multitudinis a se procedentis, cum sic sit unitissimum.

Et hoc sufficiat de primo principali.

Circa secundum tria faciam, quia primo dicam de sufficiente, secundo de per se sufficiente, tertio de in per se sufficientia simpliciter eminente.

De primo sciendum, quod, licet illud vocetur sufficiens, quod est perfectum in D
nullo deficiens, quae ad suam substantiam, virtutem et operationem requiruntur, undecumque sibi talis perfectio inexistat, tamen rerum veritate consulta ratione considerata nullum compositum et ex hoc causatum est sibi sufficiens. Omne enim compositum indiget pluribus, ex quibus sua bonitas constituitur, et non solum indiget illis, ex quibus componitur ut ex partibus, sed etiam indiget aliquo alio, quod causat et conservat compositionem, sicut apparet in corporibus mixtis. Non enim diversa in unum convenirent nisi per aliquam causam unientem.

Et hoc de primo.

De secundo notandum, quod, ex quo compositum est deficiens, qualitercum- E
que componatur, tunc e converso simplex erit sibi sufficiens, et quanto aliquid est simplicius, tanto erit sufficientius. Dicitur enim simplex, quod est unum non ex pluribus congregatum, unde quanto aliquid est magis unum unitate actus, non potentiae, ut excludatur unitas materiae primae, tanto est simplicius ea simplicitate, quae est melior omni compostione per 59[11]), et per consequens sufficientius, quia per se sufficientia consequitur ad simplicitatem. Cum igitur omne divinum per essentiam sit simplex, inquantum est per se perfecta unitas, necessarium est ipsum esse per se sibi sufficiens et plenum perfecta possessione omnium bonorum

10) Procl., Elem. theol. 99; Dodds 88,20–23; Boese 50,1–4
11) Procl., Elem. theol. 59; Dodds 56,28; Boese 32,1

61 providentiae: providentia *O* 64 quia: quod *V* | prime: vere *V* 73 etiam: est *V* | est: esse *V* 74 sic *praem.* et *V* 75 componibilitatis: incomponibilitatis *V* 84 pluribus: praelibus *O* 92 congregatum: aggregatum *O*

Digitized by Google

et pulchrorum, cum sit antarkes, quod habet a se ipso et in se ipso plenitudinem propriae bonitatis per 9[12]) et 10[13]) in commento.

Et hoc de secundo.

F Verum, quia omne divinum, non solum quod est huiusmodi secundum causam, sed etiam quod est huiusmodi secundum essentiam, est prime simplex in habitudine ad suas universitates et sic est monarcha, necessarium est ipsum non solum esse sufficiens per se et plenum in ipsa intentione, in qua est prime, sed etiam superplenum et redundans ex supermanante copia in omni suae intentioni subiecta et sic sufficientissimum per superabundantiam exuberantis in omnia, quibus se copiose secundum capacitatem singulorum communicat, bonitatis et in hoc imitatur prime bonum, quod et ipsis divinis secundum essentiam, quae sunt ei propinquissima et cognatissima per 113 in commento[14]), abundantissime se ipsum distribuit ad deiformissimum ipsorum et bene habens secundum supremam susceptivam virtutem copiose supermanans et multipliciter superimplens per ipsa omnes bonitates et gratias subiectis secundum analogiam cuiuslibet elargitur. Hoc enim solum non solum est sufficientissimum, immo supersufficientissimum.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Quod quidem enim simplex ex unione manifestum: unitissimum est enim omne, quod autem tale differenter simplex. Quod autem per se sufficientissimum, addiscet utique quis intelligens, quia compositum quidem indigens est, et si non aliorum, quorum est, tamen illorum, ex quibus compositum est uniale; quod autem simplicissimum et uniale et in bono, id ipsum constitutum per se sufficientissimum; tale autem divinum omne. Neque aliis indiget ipsa bonitas existens neque ex quibus consistit uniale existens.

Probatio elementi quoad primam partem talis est: Omne, quod est per se perfecta unitas et sic unitissimum, est prime simplex; sed omne divinum per essentiam est huiusmodi per 114[15]): ergo etc.

Istius rationis solum innuitur medium in littera et subiungit tacite quaestionis responsionem dicens, quod autem tale, scilicet divinum, est differenter simplex et

12) Procl., Elem. theol. 9 comm.; Dodds 10,17–28; Boese 7,4–8,14
13) Procl., Elem. theol. 10 comm.; Dodds 10,31–12,7; Boese 8,2–10
14) Procl., Elem. theol. 113 comm.; Dodds 100,13–15; Boese 57,9–11
15) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2

99 bonitatis *praem.* voluntatis *sed esp. O* 110 bene habens: habens bene *V* 111 bonitates *praem.* virtutes *sed del. V* 116 unitissimum: unissimum *OV sed corr. sup. lin. O* | enim omne: omne enim *V* 119 quibus *ex corr. O* | est uniale¹ *om. O* 123 unitissimum *scr.*: unissimum *codd.* 124 etc. *om. V* 126 autem: a *O*

Digitized by Google

inter se et ad primum simpliciter et ad inferiora. Licet enim omnia incorporalia sint simplicia respectu corporalium, tamen est differens simplicitas in eis.

Quod autem per se. Hic probatur secunda pars elementi, cum dicitur, quod autem ipsum divinum sit per se sufficientissimum, addiscet utique omnis intellectus. Omne enim non indigens, nec exterioribus nec interioribus sive extrinsecis vel intrinsecis, sed redundans magnifice in omnia sibi subiecta, est per se sufficientissimum et optimum; sed omne divinum per essentiam prime simplex existens bonitas et unitas est huiusmodi, quia ratione bonitatis supersubstantialis, in qua subsistit, non indiget extrinsecis, sed copiose redundat in subiecta, ratione vero unitatis non indiget intrinsecis ipsum componentibus, cum sit unum tantum: ergo etc.

127 inter *corr. ex* per *sup. lin. V*   128 corporalium: incorporalium *O*   130 autem: aut *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 128
OMNIS DEUS A PROPINQUIORIBUS QUIDEM PARTICIPATUS IMMEDIATE PARTICIPATUR, A REMOTIORIBUS AUTEM PER MEDIA VEL PAUCIORA VEL PLURA ALIQUA

Postquam ostensum est, qualiter se habeant dii ad simplicitatem, sufficientiam et bonitatem, nunc ostendit auctor, qualiter se habeant ad participationem passivam respectu inferiorum, dicens: OMNIS etc.

Ad cuius evidentiam duo declarabo, suppositum scilicet et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo dicam de participationis passivae condicione, secundo de appropinquationis et remotionis ad omnem deum propria ratione et tertio de suppositi intentione.

A De primo sciendum, quod, sicut "participatio" activa, qua producta a diis participant proprietates ipsorum, est "divinae essentiae assumptio"[1]), ut supra[2]) dictum est, ita participatio passiva, qua ipsi dii participantur, est suae essentiae distributio, et sic participatio sive activa sive passiva deorum nihil aliud est nisi omnium essentia productorum. Et sic generaliter verum est de omnibus productis, et quae sunt et quae non sunt, id est quae sensu et intellectu comprehendi possunt et quae sensum et intellectum superant[3]), nihil aliud subsistere praeter deorum, qui sunt causae primordiales omnium, participationem. Omne autem, quod participatur, et participationem sui et participantia se praecedit; dii ergo praecedunt omnia, quaecumque se participant et quorum essentia participatio est.

"Sunt enim causae primordiales, quas ideas vocant, hoc est species vel formas sive deos superaeternae et incommutabiles rationes, secundum quas et in quibus visibilis et invisibilis mundus formatur et regitur. Hae autem a sapientibus appellantur principalia exempla, quae Pater in Filio fecit et per Spiritum sanctum in effectus suos dividit atque multiplicat", ut supra 126 est expositum[4]). "Vocantur etiam praedestinationes, quia, quaecumque fiunt et facta sunt vel futura sunt, in ipsis a divina providentia simul et semel incommutabiliter praedestinata sunt. Nihil enim naturaliter in creatura visibili oritur, praeter quod in eis ante omnia tempora

[1]) Honor. August., Clavis phys. 136; Lucentini 104,15
[2]) cf. supra, prop. 116D
[3]) cf. Honor. August., Clavis phys. 302; Lucentini 256,79–80
[4]) cf. supra, prop. 126B

15 deorum: deo et *O* 17 et[1]: etiam *V* | et[3] *om. V* 27 etiam: et *O* 29 creatura: causatura *O*

Digitized by Google

et loca praedefinitum et praeordinatum est. Item a philosophis divinae voluntates nominantur, quoniam omnia, quae voluit Deus 'magnus dominus et rex magnus super omnes deos'[5]) "facere, in ipsis primordialiter et causaliter fecit, et quae futura sunt, in eis ante saecula facta sunt. Ac per hoc principia omnium dicuntur esse, quoniam omnia, quaecumque in creatura sive visibili sive invisibili sentiuntur et intelliguntur, eorum participatione subsistunt. Ipsa vero summae causae, videlicet sanctae Trinitatis, participes sunt, et ideo per se dicuntur esse, quia nulla creatura inter ipsa et causam omnium interposita est"[6]).

Unde Dionysius 5 cap. *De divinis nominibus*[7]): "Exemplaria autem in Deo dicimus existentium rationes substantificas et singulariter praeexistentes, quas theologia praedefinitiones vocat et divinas et bonas voluntates existentium determinativas et effectivas, secundum quas supersubstantialis essentia omnia praedefinivit et produxit. Si autem philosophus Clemens probat et ad aliquid exemplaria dici et in existentibus principaliora, procedit quidem non per propria et perfecta et simplicia nomina sermo illi. Concedentibus autem et hoc recte dici memoranda est theologia dicens, quod non demonstrabo tibi illa, ut eas post illa, sed ut per istorum proportionalem cognitionem ad omnium causam sursum agamur".

»Sunt igitur primordiales causae, quas rerum omnium principia divini sapientes appellant, per se ipsam bonitas, per se ipsam potentia sive virtus, per se ipsam essentia, per se ipsam vita, per se ipsum intellectus, per se ipsam anima, per se ipsam natura, quas simul et semel Pater fecit in Filio et secundum quas ordo omnium rerum a summo usque deorsum texitur. Quaecumque enim bona sunt, participatione per se boni bona sunt, et quaecumque virtutem habent, participatione per se virtutis ipsam habent. Nulla siquidem virtus sive generalis sive specialis in natura rerum invenitur, quae a primordialibus causis participatione non procedat, sed haec omnia in summa causa existunt, ut omnes numeri in monade et omnes lineae in centro subsistunt«[8]). Ista, quae praemissa sunt, extracta sunt de libro Theodori, qui dicitur *Clavis*.

Et hoc de primo.

B De secundo sciendum, quod, cum "omnis processus per similitudinem secundorum ad prima efficiatur" per 29[9]), necessarium est omnia procedentia ab aliqua una primordialium causarum esse similia et inter se et ad ipsam primordialem causam, sed tamen differenter. Licet enim omnia procedentia ab uno formali prin-

5) Ps. 95,3

6) Honor. August., Clavis phys. 116; Lucentini 85,4–86,21; cf. etiam Alb., Summa theol. I 13 55 2 1; Borgnet 559b–560a; Max. Conf., Ambig. 3; PG 91,1085A

7) Dion., De div. nom. 5 8–9; PG 3,824C–825A; Suchla 188,6–17; Simon 324,64–69

8) Honor. August., Clavis phys. 116; Lucentini 86,21–41

9) Procl., Elem. theol. 29; Dodds 34,3–4; Boese 19,1–2

30 et²: etiam *V* 32 deos: deus *V* 34 creatura: causatura *O* 36 creatura: causatura *O*
42 ad: adhuc *O* | dici: dicit *O* 45 post: per *O*

Digitized by Google

cipio sint similia ipsi principio, non tamen eodem modo, quia "omnium eorum, quae secundum processum multiplicantur, prima sunt perfectiora secundis et secunda his, quae deinceps" per 36[10]), et per consequens quanto aliqua in processu causali sunt priora et perfectiora, tanto sunt suae causae similiora et ex hoc propinquiora, cum "omne producens similia ad se ipsum ante dissimilia substituat" per 28[11]), et per oppositum quanto dissimiliora, tanto distantiora. »Similitudo ergo facit proxima et longiqua dissimilitudo. Non enim localibus intervallis fit elongatio a causa nec eorum demptione appropinquatio, sed naturae similitudine appropinquatur et dissimiltudine elongatur. Sicut etiam a solari luce non receditur intervallis localibus, sed vel oculorum privatione vel clausura vel lucis ipsius occasu. Sanitas non loco deseritur, sed dolore. Similiter vita, beatitudo, sapientia omnesque virtutes non aliter relinquuntur nisi suis privationibus, morte scilicet, miseria, stultitia vitiisque«[12]). Est autem duplex similitudo, perfecta scilicet et imperfecta, quarum perfecta dicitur imago, imperfecta vero vestigium per declarationem 29[13]). Sicut ergo prime Deus imprimit omnibus simpliciter suam similitudinem, licet instituat per se perfectas unitates suam imaginem, aliis autem imprimat vestigium ex motu suo, quo movetur per omnia constituens ea in numero, pondere et mensura seu specie, modo et ordine, quae in idem reducuntur cum praedictis, eodem modo proportionaliter dii se habent ad sua producta ita, quod per se perfectis hypostasibus imprimunt similitudinem imaginis, subiectis vero similitudinem vestigii.

Et hoc de secundo.

C Ex praemissis apparet, quod omnis deus, inquantum imprimit suam similitudinem omnibus sub sua intentione contentis sive perfectam sive imperfectam, est participatus ab omnibus, licet participatio sit differens ex parte participantium, maior scilicet et minor, clarior et obscurior ipso, quod participatur eodem modo se semper habente propter unialem et immixtam suam excellentiam.

Et hoc de primo principali.

Circa secundum tria faciam, quia primo ponam participationis deorum duplicem modum et condicionem, secundo participationis hic intentae declarationem, tertio ex praemissis propositi intentionem.

D De primo sciendum, quod dii participantur duobus modis: uno modo a dispositis in propria coordinatione, respectu cuius ipse deus participatus est prime amethectum vel monarcha, alio modo a dispositis in alia coordinatione, et hoc immediate et mediate.

Immediate, inquantum se ipso emicans se ipsum multiplicat se per essentiam et "procedit per omnia secunda semper quidem plurificans suas derivationes et

10) Procl., Elem. theol. 36; Dodds 38,30–31; Boese 22,1–2
11) Procl., Elem. theol. 28; Dodds 32,10–11; Boese 19,1
12) Honor. August., Clavis phys. 302–303; Lucentini 256,87–257,7
13) cf. supra, prop. 29D

64 processum secundum *corr. ex inv. V* 70 similitudine: dissimilitudine *sed corr. O*

Digitized by Google

partiens, servans autem proprietatem propriae hypostaseos" per 125[14]). Sic enim quilibet deus omnibus suae intentionis existentibus adest et fit omnia in omnibus se ipsum per essentiam donans singulis, et sic est intimior omnibus, quam ipsa sint sibi ipsis ex eodem omnibus ad participandum convenientibus supersplendens. Mediate autem participatur, inquantum quilibet deus alia aliis subordinans et a primo intra ordinem immediate participatus in ipso et per ipsum sicut per concausam determinat communitatem ipsius essentiae in secundum et per primum et secundum in tertium et consequenter deinceps constituendo singula in distinctis gradibus essendi.

Ad hoc enim in ordine essentiali exiguntur media non solum propter extrema, quae se ipsis ex sua dissimilitudine non possunt participare supremis, sed ut ipsa media sint concausae, stantia tamen sub ordine principalis agentis determinantis in ipsis suam causalitatem in ea, quae sunt post.

Sicut ergo in processu causali supremum intra ordinem producitur immediate a sua prime causa et mediante ipso secundum et sic consequenter, ut dictum est, sic eodem modo se habet in participatione, quod infima participant ipsis diis suae coordinationis mediantibus mediis et hoc mediantibus supremis. Non enim omnia aequalis sunt dignitatis, etsi ex eadem dispositione, sicut neque una ratio.

Alio modo quilibet deus participatur a primis inferioris et immediate sublocatae coordinationis ad propriam seyram. Omnium enim, quae secundum unamquamque seyram disponuntur, prima quidem et monadi suae coniuncta participare possunt locatis in supra posita proximae seyrae per analogiam, "imperfectiora autem et multum distantia a primo principio non sunt nata assumere illam" per 110[15]). Et ponitur exemplum in sequenti elemento[16]), cum dicitur: "Omnis intellectualis seyrae hi quidem sunt divini intellectus suscipientes deorum posthabitiones, hi autem intellectus solum", et sic de aliis, ut inferius apparebit. Non solum autem prima "omnis ordinis habent formam eorum, quae ante ipsa" per 112[17]), verum etiam "omne, quod in unoquoque ordine partiale dupliciter potest participare monade ea, quae in proxime superposita dispositione, aut per propriam totalitatem aut per partiale in illa" per 108[18]), quod etiam exemplificatur in 109[19]), cum dicitur "omnis partialis intellectus participat ea, quae super intellectum, et prima unitate per totum intellectum et per partialem unitatem eiusdem ordinis sibi" etc.

Et hoc de primo.

14) Procl., Elem. theol. 125; Dodds 110,29–32; Boese 63,1–4
15) Procl., Elem. theol. 110; Dodds 98,4–5; Boese 55,3–5
16) Procl., Elem. theol. 111; Dodds 98,18–19; Boese 56,1–3
17) Procl., Elem. theol. 112; Dodds 98,33–34; Boese 56,1
18) Procl., Elem. theol. 108; Dodds 96,9–11; Boese 54,1–3
19) Procl., Elem. theol. 109; Dodds 96,23–25; Boese 55,1–3

104 concausam: causam *V* 108 in *om. V* 129 super intellectum *corr. ex inv. V*

Digitized by Google

E Licet autem uterque modus participationis praedictus hic posset intelligi, tamen secundus magis videtur esse propositae intentionis, qui etiam exemplificabitur per partes in proximo elemento[20]). Sic enim superiora et prima cuiuslibet seyrae participant deo immediate supra positae coordinationis, quia, quanto aliquid est similius imparticipatis, tanto participat immediatius, et quanto dissimilius, tanto vel non participat vel indiget similiori, ut per ipsum participet, tanto autem aliquid est similius divinis unitatibus, quanto est unius vel uniformius et per consequens perfectius et sic superius, cum prime unum sit simpliciter supremum, tanto etiam aliquid est unius, quanto simplicius per praemissam[21]) et e converso. Et sic constans ex duabus tantum intentionibus est unius constante ex tribus et hoc constante ex quattuor et sic de aliis, et per consequens inter omnia unita unitum ex duabus tantum intentionibus magis accedit ad similtitudinem eorum, quae subsistunt solum in una intentione, et consequenter sunt magis propinqua, immo immediata secundum ordinem essentialem ad ipsas unitates. Et sic etiam ipsi dii participantur a talibus immediate, ab aliis autem, secundum quod minus vel plus recedunt a similitudine, plus vel minus propinquius, et per consequens sive magis et minus immediatis participantur ipsi dii per pauciora vel plura media, inquantum omnis participatio sicut et conversio efficitur per similitudinem et unumquodque per tot convertitur, per quot et procedit per 38[22]). Verbi gratia infinita seu infinitates constituentes immediatum ordinem citra deos participant ipsis diis immediate utpote propinquiora et immediata ad ipsos, entia autem mediantibus infinitatibus, vitae vero mediantibus entibus et infinitatibus, intellectus mediantibus tribus ordinibus praemissis, animae quattuor dictis mediantibus, sed corpora participant ipsis diis quinque enumeratis ordinibus mediantibus.

Et hoc de secundo.

F Ex praemissis apparet tertium. Sicut enim in providentia voluntaria secundum Dionysium 13 cap. *Angelicae hierarchiae*[23]): "Ipsa autem, scilicet participatio, ab ipsa Thearchia excellentibus causis ad omnes sanctas mentes supersubstantiali occulto perfecta his, quae sunt circa ipsam, sicut supremis virtutibus manifestior quodammodo est et magis se ipsam manifestat et distribuit; in secundis autem aut postremis aut nobis intellectualibus virtutibus, sicut ab ipsa unaquaeque secundum deiforme distat, ita apparentem ipsius illuminationem congregat ad proprii occulti unitivum ignotum. Illucet autem singulis secundis per primas. Et, si oportet compendiose dicere, primum ex occulto ad apparens agitur per primas virtutes". Et infra[24]): "Et

[20]) Procl., Elem. theol. 129; Dodds 114,12–15; Boese 65,1–5
[21]) Procl., Elem. theol. 127; Dodds 112,25–26; Boese 64,1–2
[22]) Procl., Elem. theol. 38; Dodds 40,17–18; Boese 23,1–2
[23]) Dion., De cael. hier. 13 4; PG 3,305B; Heil 48,6–14; Dionysiaca 968,4–971,1
[24]) Dion., De cael. hier. 13 4; PG 3,305C; Heil 48,16–17; Dionysiaca 971,2–4

133 modus: modum *V* 134 exemplificabitur: explicabitur *O* 137 tanto[1] participat *om. O*
143 ex[2] duabus tantum: tantum ex duabus *O* 147 autem: tamen *praem. sed del. V* 148 et[1] *om. V*

Digitized by Google

omnes thearchicas operationes (subaudi: docebatur theologus) per primas substantias resplendentes ad omnes reliquas distribui". Haec Dionysius. Eodem modo proportionaliter in providentia naturali se habet, sicut dicitur 3 quaest. *De providentia*[25]), ut sic deorum "methousia, id est participatio, mensuretur secundum suscipientium dignitatem" ita, quod participans unumquodque recipiat, quantum capere potest, "sive substantia differentiam faciente, ut in corporibus et animabus, (quia non idem est modus participandi utrorumque, ut statim infra[26]) videbitur), quia et esse non idem, sive operatione sola in talem dignitatem constituente, tamquam animas aliter et aliter operantes aliis et aliis semper inde sortiri dicimus; et utique sortiri quidem omnes, esse autem his quidem facile patientibus sortitionem, his autem cum difficultate, quibus non erat sine hac converti ad illam". Haec auctor.

Et sicut dictum est de corporibus et animabus, ita suo modo se habet in aliis.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Quae quidem enim propter cognationem uniformia et antoentia possunt participare ex se divinis unitatibus, quae autem propter submissionem et propter extensionem ad pluralitatem aliis indigent magis unitis. Inter unitatem enim et diversam multitudinem est unita multitudo copulari quidem unitati possibile propter unionem, congeneum autem aliqualiter ens et divise multitudini propter multitudinis insinuationem.

Probatio elementi quoad primam partem talis est: Omne participatum ab uniformibus et per se existentibus, quae ex se participare possunt divinis unitatibus, participatur immediate; sed omnis deus participatus a propinquioribus est huiusmodi: ergo etc.

Istius rationis ponit maiorem in littera, ubi tamen notandum, quod hic accipit antoentia, sicut et inferius accipitur ens 138[27]), ubi dicitur: "Omni divina proprietate participantium et edeificatorum primum et supremum est ens".

Quae autem: Hic probatur secunda pars elementi sic: Omne participatum a difformioribus participatur mediate, et hoc per aliqua media pauciora vel plura; sed omnis deus participatus a distantioribus, quae per submissionem et extensionem

[25]) Procl., De X dub. 3,n.20; Boese 34,10–19

[26]) cf. infra, prop. 129

[27]) Procl., Elem. theol. 138; Dodds 122,7–8; Boese 69,1–2

170 methousia: methosia *codd.* 172 substantia *add.* recipientium *V* 181 possunt: sunt *sed corr. sup. lin. V* 184 unitati: unitate *V* 185 divise: divisive *O* 189 etc. *om. V* 193 a difformioribus: ab inferioribus *O*

Digitized by Google

ad pluralitatem intentionum indigent aliis magis existentibus unitis, ut participent antounitatibus, est participatus a difformioribus: ergo etc.

Inter unitatem etc.: Hic probatur maior sic: Omne existens diversa multitudo indiget medio uno vel pluribus, quo vel quibus copuletur ipsis unitatibus; sed omne extensum ad intentionum pluralitatem est diversa multitudo: ergo etc.

Hoc est, quod dicit: Inter diversam enim multitudinem et unitatem sic extrema est unita multitudo sicut medium copulans ipsa extrema, cum participet utrisque, et patet.

197 difformioribus: difformibus *O* | etc. *om. V* 198 etc. *om. V* 201 sic: sicut *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 129
OMNE CORPUS DIVINUM PER ANIMAM EST DIVINUM EXDEATAM, OMNIS AUTEM ANIMA DIVINA PROPTER DIVINUM INTELLECTUM, OMNIS AUTEM INTELLECTUS DIVINUS SECUNDUM PARTICIPATIONEM DIVINAE UNITATIS. ET SI QUIDEM UNUM ANTOTHEON, ID EST EX SE, DEUS, INTELLECTUS AUTEM DIVINISSIMUS, ANIMA AUTEM DIVINA, CORPUS AUTEM DEIFORME

Ostenso diverso modo participandi ipsis diis nunc auctor quasi explicat istam diversitatem in exemplis dicens: OMNE etc.

Ad istius elementi evidentiam tria sunt declaranda secundum tres partes eius.

Circa primam partem tria faciam, quia primo ponam enumerationem corporum in generali, secundo dicam de corpore divino in speciali, tertio quod talis deiformitas sibi inexistat ex natura animeali.

A De primo sciendum, quod secundum duplicem providentiam, naturalem scilicet et voluntariam[1]), corpora diversificantur. In naturali enim secundum Theodorum in *Clave* iste videtur ordo esse, ut prima sint et suprema catholica elementa simplicissima et purissima, ex quibus per naturam compositionis determinantis naturam simplicitatis eorum primo constituantur corpora caelestia, deinde elementa sensibilia huius inferioris mundi, ex quibus deinceps componuntur mixta et elementata secundum suos gradus.

Unde sic procedit incipiens a distinctione naturae creatae dicens: "Totius conditae naturae trina divisio est. Omne enim, quod creatum est, aut omnino corpus est, ut terrena et aquatica, aut omnino spiritus, ut rationes rerum (scilicet primordiales causae), aut aliquid medium, ut quattuor elementa"[2]). Et infra statim[3]): "Natura simplicium elementorum in medio harum extremitatum est, quae quantum visibilia corpora superat, tantum ab invisibilibus eorum rationibus superatur, quantumcumque a superioribus suscipit, tantum inferioribus distribuit, et quantum ab

[1]) cf. supra, prop. 120 E; cf. Theodor. de Vrib., De cog. ent. 56 2; Steffan 219,64–68; De sub. spir. 2 1; Pagnoni-Sturlese 304,42–43; De sub. theol. 3 5; Sturlese 281,70–74; Ulric. de Arg., De summo bono II 6 18 9; Beccarisi 145,263–146,266; Aug., De Gen. ad litt. VIII 9; Zycha 244,3–4

[2]) Honor. August., Clavis phys. 179; Lucentini 141,4–142,7

[3]) Honor. August., Clavis phys. 179; Lucentini 142,15–19

4 secundum *om. sed suppl. sup. lin. V* 5 et: est *V* | antotheon: anthotheon *O* 9 etc. *om. V* 18 constituantur: constituatur *O* 21 creatae: causatae *O* 22 creatum: causatum *O* 23 rerum: eorum *V* 26 eorum: earum *V*

Digitized by Google

inferioribus recipit, tantum superioribus restituit referens eis omne, quod ab eis defluxit". Et parum supra[4]): "Ultra" ista elementa "nihil sensibile vel corporeum vel locale vel temporale intelligitur esse". Et infra[5]): "Hoc firmamentum (scilicet elementa simplicia) abyssum intelligibilium rationum supra se positarum firma simplicitate fulcit, fluxum autem mutabilium corporum sub se, ne pereant, custodit. Ut enim dicunt philosophi, causae in elementa, elementa in corpora descendunt, soluta corpora per elementa in causas suas resiliunt, ipsa etiam corpora in se invicem transeunt". Et bene infra[6]): "Quattuor principalia huius mundi corpora ex quattuor simplicibus elementis composita, terram dico et aquam, aera et aethera, cum omnibus, quae in his sunt et de eis facta sunt, simul et semel species suas acceperunt". Et infra[7]): "Qualitativa autem forma est, quae adiuncta materiae corpus efficit: dum enim qualitas et quantitas coeunt, corpora visibilia constituunt, quae variantur qualitate vel quantitate".

Et infra ex persona discipuli[8]): "Convenerat inter nos nihil probabilius eo nomine (scilicet firmamenti) significari quam quattuor simplicium elementorum universitatem, quae, dum per se purissima sint et incomprehensibilia omni corporeo sensu et ubique universaliter diffusa, invisibili suo meatu proportionali coitu in se invicem omnia corpora sensibilia perficiunt, sive caelestia sint sive aerea sive aquatica sive terrena, sive maxima sint sive minima sive media. Et, ut universaliter dicam, tota caelestis sphaera et omnia, quae in ea et intra eam a summo usque deorsum continentur, eorum concursu facta sunt, et quidquid in ordine saeculorum vicissitudine rerum corruptibilium nascitur, ab ipsis procedit et in ipsis resolvitur. Hae autem vocantur a Grecis 'pyr', 'aer', 'ydor', 'ge', hoc est 'ignis', 'aer', 'aqua', 'terra', ex nominibus maximorum corporum, quae ex eis componuntur denominata. Ubi notandum, quod non coitu substantialium elementorum, dum sint incorruptibilia et insolubilia, sed ex eorum qualitatibus sibi invicem proportionaliter copulatis corpora sensibilia conficiuntur".

Et infra, ex persona magistri[9]): "Recte vides. Si ergo nomine firmamenti quattuor simplicissima universalissimaque mundi elementa vocantur, num illa quattuor ubique aetherea, aerea sive aquatica sive terrena diffunduntur conexa ita, ut nullum corpus sensibile possit reperiri, quod illorum omnium concursu careat, an quaedam ex quibusdam, non autem omnia ex omnibus confluunt?"

4) Honor. August., Clavis phys. 177; Lucentini 140,30–31
5) Honor. August., Clavis phys. 179; Lucentini 142,19–24
6) Honor. August., Clavis phys. 187; Lucentini 147,12–15
7) Honor. August., Clavis phys. 188; Lucentini 148,22–24
8) Honor. August., Clavis phys. 193; Lucentini 153,2–18
9) Honor. August., Clavis phys. 195; Lucentini 154,2–7

28 eis[2]: eisdem *V* 29 defluxit: defluit *O* 49 in: ab *V* 53 insolubilia *corr. ex* indissolubilia *O* | sibi *om. O* 54 copulatis: copulans *O* 57 ubique *add.* sive *O* 58 sensibile: sensile *ed.*

Discipulus[10]): "Philosophi aiunt intra ambitum huius mundi sensibilis nullum corpus intervallis, longitudinis, latitudinis, altitudinis dimensum posse fieri, in quo quattuor elementorum natura, quamvis invisibiliter, non valeat intelligi". Haec Theodorus. Et tunc ostendit modum, quomodo omnia visibilia corpora ex eis constituantur.

Huic sententiae videtur aliqualiter concordare Alfredus *Super de vegetabilibus et plantis*[11]), ubi dicit: "Inferioris mundi corporum quattuor sunt prima genera: confusa, congelata, plantae, animalia". »Vocat autem confusa, quae ab excellentiis sic distorta sunt, ut quasi quadam confusione qualitatum ab eorum excellentiis declinent«[12]). Unde sic dicit[13]): "Sunt autem confusa, quae sola mixtione ab elementari extremitate distorta, quam proprie servant vestigia, ut quae vulgus dicit elementa".

»Haec videtur esse sententia Aristotelis, unde in I libro *Meteororum*[14]) loquens de illo corpore, quod immediate est sub orbe lunae, quod communiter dicimus ignem, dicit, quod non est ignis, quia non est in summo calidum. Congelata vero dicit corpora mixta sicut mineralia et similia. De plantis autem et animalibus satis notum est. Ubi tamen diligenter notandum, quod Alfredus loquens de corporibus, quae vocat confusa in eo, quod dicit ea declinare ab excellentiis simplicium, videtur innuere quaedam esse alia corpora priora et simpliciora his, ex quibus ipsa vocata elementa constent, quae tamen nec aliqua sensus experientia umquam percepit nec alicuius philosophicae disciplinae scientia tradidit, secundum quod ad nos scientiae pervenerunt«[15]). Propter quod etiam sententiam istam sicut multum raram diffusius introduxi.

Sane quidam[16]) distinguunt de elementis dicentes, quod »sunt elementa secundum qualitatem et sunt elementa secundum substantiam. Elementa secundum qualitatem vocant puras et simplices qualitates, non solum impermixtas, sed nec aliquo modo fractas a suis excellentiis, sicut calidum in summo et frigidum in extremo, similiter de mediis. Istae etiam qualitates sic simplices, sic in extremo suae excellentiae acceptae, non dicunt esse qualitates aliquorum simplicium corporum, sed magis sunt, ut dicunt, quaedam ebullitiones corporum compositorum. Elementa secundum substantiam sunt nota et vocata elementa«.

Verum, quia ista distinctio non multum est ad propositum sive astruendum sive destruendum, pro tanto transeo.

10) Honor. August., Clavis phys. 195; Lucentini 155,8–11

11) Alfredus Anglicus, Super De plantis; Long 145,3-4; apud Theodor. de Vrib., De miscib. 1 1; Wallace 30,57–60

12) cf. Theodor. de Vrib., De miscib. 1 2; Wallace 31,61–63; cf. Alfredus Anglicus, Super De plantis; Long 146,5-6

13) Alfredus Anglicus, Super De plantis; Long 145,4-146,6

14) Arist., Meteor. I 3, 340b22–23

15) cf. Theodor. de Vrib., De miscib. 1 2–4; Wallace 31,64–81

16) cf. Theodor. de Vrib., De miscib. 2 1–3; Wallace 31,87–32,106

66 prima *om. sed suppl. sup. lin. m. post. V*

Digitized by Google

Unde secundum communiter dicentes suprema sunt corpora caelestia, deinde corpus humanum complexionatum mixtum et ultimo elementa.

In voluntaria vero providentia prima secundum quosdam sunt corpora spiritualia viva. »Et hoc sive talis spiritualitas sit contracta, ex origine scilicet essentiali talis corporis, cuiusmodi sunt, ut aliqui dicunt, corpora angelorum et animarum humanarum, de quibus inferius erit sermo, sive talis spiritualitas sit quasi ab extrinsecus indita«[17]) rei etiam stanti prius sub oppositis condicionibus, sed modo dotatae a prime bono in habitudine ad perfectam sui fruitionem, dotatae, inquam, dotibus impassibilitatis, claritatis, subitilitatis et agilitatis[18]). Et per consequens talia "corpora spiritualia nec loco nec tempore coartantur, quemadmodum nec qualitatibus nec quantitatibus seu alicuius formae descriptionibus variantur. Simplicissimae enim condicionis effecta sunt. Quod maxime argumento puri ignis colligitur, qui cum per omnia sensibilis mundi corpora diffundatur, tantae subtilitatis est, ut nullo loco detineatur, et tamen in omnibus operationem suam manifestare dinoscitur" secundum Dionysium 15 cap. *Angelicae hierarchiae*[19]).

In secundo vero ordine ponunt quidam[20]) spiritualia corpora non viva, puta »caelum empireum, id est igneum vel intellectuale, quod non ab ardore, sed a splendore igneum dicitur, quod statim, ut creatum est, repletum est sanctis angelis«[21]). »Intellectuale accipitur hic pro spirituali. Non enim angeli, qui sunt spiritus quidam, replere possunt locum intellectualem vel corporalem eo, quod nulla proportio est inter ea, scilicet locatum et locum, sed solum possunt esse per suas substantias in loco spirituali«[22]).

Deinde ponunt "sinum Abrahae"[23]) sive sinus Patriarcharum, de quibus sic dicit Dionysius ultimo cap. *Ecclesiasticae hierarchiae*[24]): "Sinus autem sunt, ut reor, beatissimorum patriarcharum et reliquorum sanctorum universorum divinissimi et beatissimi fines, qui deiformes suscipiunt omnes ad perfectionem in ipsis sine senectute et beatissimam". Alia translatio[25]): "ad ineffabilem et beatissimam consummationem".

17) cf. Theodor. de Vrib., De sub. spir. 36 8; Pagnoni-Sturlese 339,34–37
18) cf. Theodor. de Vrib., De dot. corp. glor. 1 2–3; Sturlese 269,54–72
19) cf. rectius Honor. August., Clavis phys. 76; Lucentini 54,8–12
20) cf. Theodor. de Vrib., De sub. spir. 26 1; Pagnoni-Sturlese 324,19–24; 27 1–2; Pagnoni-Sturlese 325,27–42
21) cf. Glossa ord. in Gen 1 1; PL 113, 68C; apud Theodor. de Vrib., De sub. spir. 27 3; Pagnoni-Sturlese 325,44–47
22) cf. Theodor. de Vrib., De sub. spir. 27 4; Pagnoni-Sturlese 325,48–51
23) Luc. 16,22; apud Theodor. de Vrib., De sub. spir. 27 8; Pagnoni-Sturlese 326,73
24) Dion., De eccl. hier. 7 5; PG 3,560B–C; Heil 125,20–23; Dionysiaca 1438,3–1439,2
25) transl. Eriugenae: Dionysiaca 1439,1–2; Simon–Kübel 155,23–24

95 sit *add.* talis *sed del. V* 97 ab *suppl.*: *om. codd.* 98 etiam stanti: instanti *O* | a prime bono *iter. O* 105 detineatur: detinentur *O* 107 spiritualia *iter. O* 110 accipitur *praem.* dicitur *V*

Digitized by Google

Postea ponunt substantiam purgatorii spiritualem, in quo afficiuntur animae purgandae secundum merita sua[26]).

»Ultimo ponunt infernum, de quo sic dicit Augustinus *Super Genesim ad litteram* lib. XII cap. 60[27]) in haec verba: "Est ergo prorsus inferorum substantia, sed eam spiritualem esse arbitror, non corporalem"«[28]).

»Igitur locus proprius uniuscuiusque substantiae spiritualis est approximatio eius ad res sui generis secundum aliquam qualitativam dispositionem nobilem vel defectivam, in qua dispositione attenditur quidam ordo dignitatis secundum sub et supra. Ad quem statum differentiae et dignitatis seu ordinem secundum sub et supra pertinent etiam animae exutae corporibus et totus homo resumpto corpore in resurrectione futura. Erit enim tunc corpus hominis spirituale«[29]).

Et haec de enumeratione corporum sufficiant. Et sic de primo.

De secundo sciendum, quod corpus dicitur et est divinum secundum participa- B
tionem, quando deificatum est per animam exdeatam. "Deificatio autem" secundum Dionysium 1 cap. *Ecclesiasticae hierarchiae*[30]) "est ad Deum, sicut est possibile, et assimilatio et unitio" (alia translatio[31]): "et similitudo et unitas"). "Similitudo vero est rerum differentium eadem qualitas"[32]) vel proprietas. Unitas autem est simplicitas omnem diversitatem multitudinis seu diversam multitudinem refutans.

Igitur si corpus, cum sit extremum entium, debeat deificari per assimilationem et unitionem ad Deum, necessarium est hoc fieri per media inter ipsum corpus et divinum per essentiam naturaliter interiecta ita, quod corpus quasi mutetur in animam, anima in intellectum, intellectus in Deum.

"Non enim", ut dicit Theodorus in *Clave*[33]), "vera ratio sinit superiora inferioribus vel contineri vel attrahi vel consumi. Inferiora vero a superioribus naturaliter attrahuntur et absorbentur, non ut non sint, sed ut in eis plus salventur et subsistentia unum sint. Nam neque aer perdit suam substantiam, cum totus in solare lumen convertitur, intantum ut nihil in eo appareat nisi lux; cum aliud sit lux, aliud aer; lux tamen praevalet in aere, ut sola videatur esse. Ferrum aut aliud aliquod metallum in igne liquefactum, in ignem converti videtur, ut ignis purus videatur

26) cf. Theodor. de Vrib., De sub. spir. 27 8; Pagnoni-Sturlese 326,71–78
27) Aug., De Gen. ad litt. XII 32; Zycha 427,27–28
28) cf. Theodor. de Vrib., De sub. spir. 27 7; Pagnoni-Sturlese 326,62–64
29) cf. Theodor. de Vrib., De sub. spir. 27 9; Pagnoni-Sturlese 326,79–85; cf. I Cor. 15,44
30) Dion., De eccl. hier. 1 3; PG 3,376A; Heil 66,12–13; Dionysiaca 1090,3–4
31) transl. Eriugenae: Dionysiaca 1090,4; Simon–Kübel 13,39–40
32) Boeth., De diff. Top. III 3; Nikitas 52,17–53,1; cf. etiam Boeth., In Isag. Porph. ed. sec. III 9; Brandt 228,20; In Top. Cic. comm. II; PL 64,1065C; Alb., Summa theol. I 3 15 2; Siedler 67,54–55; I 9 38; Siedler 288,59–60; Super Dion. De div. nom. 9,n.13; Simon 385,23–24; Thom., In I Sent. 7 2 2 3; Mandonnet–Moos 185; 34 3 1; Mandonnet 796; In IV Sent. 1 1 1 5; Moos 11
33) Honor. August., Clavis phys. 313; Lucentini 264,27–42

123 inferorum: inferiorum *O* 129 etiam: enim *O* 135 et³ *om. V* 139 ipsum: ipsam *V* 144 subsistentia: subsistenta *V* 145 totus: toto *O* 147 aliud aliquod: aliquod aliud *O* 148 ignem: igne *O*

Digitized by Google

esse salva metalli substantia permanente. Eadem ratione existimo corporalem substantiam in animam transituram, non ut pereat, quod sit, sed ut in meliori essentia salva sit. Similiter de ipsa anima intelligendum, quod ita in intellectum movebitur, ut in eo pulchrior Deoque similior servetur. Nec aliter dixerim de transitu, ut non adhuc dicam omnium, sed rationabilium substantiarum in Deum, in quo cuncta finem positura sunt et unum erunt". Haec Theodorus.

Ut autem praedicta clarius innotescant, ponamus hominem deificatum pro exemplo.

In ipso enim sunt ista quattuor, scilicet corpus divinum, anima divina, intellectus divinissimus et unum sive unitas, quae etiam excedit mentis seu intellectus naturam.

De quo uno sic dicit Dionysius 7 cap. *De divinis nominibus*[34]): "Oportet autem videre mentem nostram habere quidem virtutem ad intelligendum, per quam intelligibilia inspicit, unitionem autem, (alia translatio[35]): unitatem autem), excedentem mentis naturam, per quam coniungitur ad ea, quae sunt supra ipsam. Secundum hanc igitur divina oportet intelligere non secundum nos, sed totos nos ipsos extra totos nos ipsos statutos et totos deifactos. Melius est enim esse Dei et non nostri ipsorum: ita erunt divina data cum Deo factis". Haec Dionysius.

Istam intentionem clarius ponit Proclus libro *De fato et providentia* cap. 8[36]), qui ultra intellectualem operationem laudat aliam cognitionem dicens: "Assequentem Platoni et ante Platonem theologis, qui consueverunt nobis laudare cognitionem supra intellectum et maniam hanc, ut vere divinam divulgant, ipsum aiunt unum animae, non adhuc intellectuale excitantem et hoc coaptantem uni". Et infra[37]): "Fiat igitur unum, ut videat li unum, magis autem, ut non videat li unum. Videns enim intellectuale videbit et non supra intellectum et quoddam unum intelliget et non li antounum. Hanc, *o* amice, divinissimam enter operationem animae aliquis operans, soli credens sibi ipsi, scilicet flori intellectus, et quietans se ipsum non ab exterioribus motibus, sed ab interioribus, deus factus, ut animae possibile". Haec Proclus.

Et sic prime unum, scilicet ex se Deus, separabiliter participatus adest intellectui per inseparabilem potentiam, scilicet per tale unum, et sic facit ipsum intellectum divinissimum; et item adest animae rationali mediante et uno et intellectu, deificans eam per ipsum intellectum divinum. Item prime unum adest corpori humano mediantibus uno, intellectu et anima divina. Corpus enim non potest immediate participare uno, cum sit ei omniquaque dissimile per praemissam[38]); eadem ratio-

34) Dion., De div. nom. 7 1; PG 3,865C–868A; Suchla 194,10–15; Simon 337,71–74
35) transl. Eriugenae: Dionysiaca 385,3
36) Procl., De prov. 8,n.31; Boese 139,4–140,7
37) Procl., De prov. 8,n.31–32; Boese 140,14–4
38) Procl., Elem. theol. 128; Dodds 114,1–3; Boese 64,1–3

150 non ut[1]: ut non *V* 172 videns: vides *V*

Digitized by Google

ne nec intellectu, cum ipse intellectus sit impartibilis, corpus vero partibile; et ideo indiget medio, scilicet anima, cum qua habet affinitatem in mobilitate, cum sit per se mobilis, corpus autem ab altero mobile per 14[39]).

Et sic participatio divinitatis transit per omnia media usque ad deificationem corporis. Et sic, ut dicit Bernardus[40]), totus homo perget in Deum et deinceps adhaerens ei unus cum eo spiritus erit. "Quomodo stilla aquae modica multo infusa vino deficere a se tota videtur, dum et saporem vini induit et colorem", "sic omnem tunc in sanctis (scilicet quando quasi ebrii ab ubertate domus Domini quodammodo obliti sui ipsorum fuerint) humanam affectionem quodam ineffabili modo necesse erit a semet ipsa liquescere atque in Dei penitus transfundi voluntatem. Alioquin, quomodo erit Deus omnia in omnibus, si in homine de homine quidquam supererit? Manebit quidem substantia, sed in alia forma, alia gloria aliaque potentia"[41]). Haec Bernardus.

Sic enim implebitur homo "in omnem plenitudinem Dei"[42]).

Sicut ergo se habet in microcosmo, in homine videlicet, ita se habet suo modo in toto universo, scilicet macrocosmo, quia, sicut in homine sunt ista quattuor sibi subordinata secundum ordinem causalem et quasi formalem secundum quandam immediationem ita, quod semper superius est quasi forma inferioris et per consequens trahit ipsum inferius in suam naturam, salva tamen proprietate utriusque ita, quod totus Deus a toto homine participatus, ab intellectu videlicet mediante uno et ab anima mediante uno et intellectu et a corpore his tribus mediantibus, et sic quidem »totus homo manens secundum corpus, animam, intellectum et unum per naturam totus deificetur secundum omnia ista per gratiam et convenientem sibi per totum divinam beatae gloriae claritatem. Quid enim theoseos, id est deificatione, dignius et amabilius, per quam Deus diis factis unitus omnia erit in omnibus? Naturae igitur manebit proprietas et earum erit unitas nec proprietas auferret naturarum adunationem, nec adunatio naturarum proprietatem«[43]). Eodem modo est proportionaliter in macrocosmo, sicut apparet diligentius intuenti.

Et hoc de secundo.

Est autem summa diligentia advertendum, quod corpus non efficitur divinum C
ad unionem sui ad quamcumque animam, quia nec per vegetabilem vel sensibilem, quae sunt resplendentiae animarum, sed nec per rationalem, inquantum rationalis est, sed inquantum exdeata sive deificata est per inexistentiam intellectus substantialis, qui est pars animae, sive cum vegetativo tantum, ut in totali anima, quae et

[39]) Procl., Elem. theol. 14; Dodds 16,9–10; Boese 10,1–2

[40]) Bern., De dil. Deo X 27; Leclercq–Rochais 142,11–12; "adhaerens ei unus cum eo spiritus erit": cf. I Cor. 6,17

[41]) Bern., De dil. Deo X 28; Leclercq–Rochais 143,15–24

[42]) Eph. 3,19

[43]) Honor. August., Clavis phys. 314; Lucentini 265,7–16

192 fuerint: fuerit *O* 198 ergo: homo *V* 207 deificatione *coni.*: deificatorem *codd.*

Digitized by Google

nobilis dicitur, puta anima caeli, sive cum vegetativo et sensitivo suis compartibus, ut in anima partiali, puta hominis. Istae enim solae sunt capaces unionis formalis intellectuum, ut inferius apparebit.

Et hoc de primo principali.

Circa secundum tria breviter declarabo, quia primo ponam animarum enumerationem, secundo divinarum condicionem, tertio ipsarum divinarum deificationem.

D De primo sciendum, quod Gregorius Nyssenus libro *De homine* cap. 2[44]) sic dicit: "Plato autem et unam esse et multas animas enuntiat. Nam unam quidem esse totius animam, esse autem et alias particularium, quasi seorsum quidem totum animatum sit ab ea, quae totius anima, seorsum autem rursus particularia a propria uniuscuiusque anima. Dicit igitur totius quidem animam perextensam esse a centro terrae usque ad extrema caeli, non localiter eam perextensam inquiens, sed intelligibiliter. Hanc autem animam esse eam, quae circumducit sphaeriformiter hoc totum et continet et constringit corpoream speciem mundi. Indigere enim corpora continente in superioribus ab eo demonstratum est. Facere autem hoc specificam animam. Vivere enim singulum animalium propria vita et corrumpi propria corruptione. Nam donec quidem continetur et constringitur, corpus esse dicitur, dissolutum vero corrumpi; et vivere quidem omnia, non omnia vero esse animalia. Diiudicant enim ab inanimatis quidem plantas, quia aguntur et nutriuntur, hoc est nutritiva et plantativa virtute. Irrationalia vero animalia a plantis sensu, rationalia vero ab irrationabilibus rationali; et omnia vivere dicentes distinguunt uniuscuiusque naturam. Vivere igitur dicunt et quae omnino inanimata habitudinalem vitam, secundum quod continentur ab ea, quae totius anima ad essendum solum et non dissolvendum. Hanc autem esse animam, quae gubernat quod totum, et quae particulares animas, quae prius a conditore sibi genitae sunt, superimmittit, qui et leges ei dedit, secundum quas deducere debet hoc, quas fortunam vocat, et qui tribuit ei virtutem sufficientem ad opus". Haec Gregorius.

Ex quibus habemus, quod est prime anima, quam ipse[45]) vocat "animam totius" sive universi. Haec, cum sit "primordialis unitas, duplicem instituit numerum" animarum: "hunc quidem per se perfectarum hypostaseon", quae sunt animae totales et partiales, scilicet caelestes et humanae, "hunc autem illustrationum in aliis hypostasim habentium" per 64[46]), quae sunt idola animarum.

Et hoc de primo.

E Ex praemissis etiam habetur secundum, scilicet quod animae divinae, secundum quod de eis hic agitur, sunt et dicuntur solae animae caelorum et humanae:

[44]) Nemes. Emes., Da nat. hom. 2,n.113–115; Morani 33,20–34,16; Verbeke–Moncho 44,68–45,90

[45]) Nemes. Emes., De nat. hom. 2,n.113; Morani 33,20–21; Verbeke–Moncho 44,69

[46]) Procl., Elem. theol. 64; Dodds 60,20–22; Boese 34,1–3

228 perextensam: extensam *sed corr. sup. lin. V* 234 dicitur *om. O* 236 aguntur: augentur *ed.* 238 uniuscuiusque: unuscuiusque *V* 241 quod: quid *V*

Digitized by Google

hae enim participant divinitate per intellectus, a quibus proximae subsistunt, qui etiam sunt nobiliores partes earum, ut inferius apparebit. Prime enim anima, cum sit in ordine uniali, est divina per essentiam; idola vero animarum non habent intellectus proprios, ad quos suspendantur, et sic non sunt divinitatis participes, ut possint divinae vocari.

Et hoc de secundo.

Qualiter autem divinae animae deificentur per suspensionem earum ad pro- F
prios intellectus, considerandum. Et ut exemplariter deducatur, sciendum, quod intellectus substantialis in anima partiali habet modum partis, pars autem, quia habet quodammodo modum substantiae completae, potest agere vel pati.

Et hoc dupliciter. Uno modo per modum instrumenti, et sic agere et pati convenit toti per se, parti autem per accidens, ut si dicatur: 'oculus videt'. Alio modo potest intelligi aliqua pars totius agere vel pati per se. Et hoc dupliciter: uno modo, ut tantum ipsa pars agat vel patiatur, ita videlicet, quod talis actio et passio partis non communicetur toti. Et secundum hoc convenit agere et pati toti per accidens et parti per se. Alio modo, ut talis actio et passio partis communicetur toti, et tunc primo et per se convenit talis actio vel passio parti, per se autem, sed non primo modo, convenit ipsi toti.

Igitur intellectus substantialis in anima humana, quia non est alicuius corporis actus per se, sed separatum quid, impassibile et immixtum, substantia actu ens, secundum Aristotelem[47]), habet modum partis et per consequens modum substantiae ita, ut possit sibi convenire intelligere secundum aliquem praedictorum modorum. Coincidunt enim in ipso et modus formae et modus partis: modus formae, quod ad hoc, quod homo per ipsum intelligat, necessarium est ipsum fieri formam hominis; modus partis, quia est quid separatum per se a reliquis partibus animae, subsistens tamen in toto.

His praenotatis considerandum ulterius, quod in homine sunt quattuor cognitiva, scilicet sensitivum, imaginativum, ratiocinativum et intellectivum per essentiam[48]).

»Cum autem huiusmodi cognitiva et ipsorum operationes sint entia formalia et formae quaedam, secundum hoc attenditur in eis ordo causae formalis, cuius ordinis proprium est disponi per magis et minus formalia secundum eam habitudinem, quae est quasi materiae ad formam quoad inferiora respectu superiorum, et formae ad materiam quoad superiora respectu inferiorum. Sic enim unum talium entium intimatur alteri, puta divinum secundum causam, secundum hunc modum intimatur intellectui, qui est intellectus in actu per essentiam«[49]).

[47]) Arist., De an. III 5, 430a17–18

[48]) cf. Theodor. de Vrib., De vis. beat. 4.3.1., 4; Mojsisch 112,70

[49]) cf. Theodor. de Vrib., De vis. beat. 4.3.1., 2; Mojsisch 111,47–112,55

253 qui: quae *O* 254 earum: eorum *O* 260 considerandum *om. V* 263 et¹ *praem.* convenit *V* 265 intelligi *ex corr. in marg. O* 267 hoc *iter. O* 270 modo *om. O* 274 sibi *om. O* 286 alteri: a tali *V*

Digitized by Google

»Cum igitur talia cognitiva et operationes eorum sint entia formalia et formae quaedam et sint entia per se intra totalitatem universi, et per consequens habent ordinem causalem per se, qui attenditur in dispositione formarum causalium ad invicem, inter quas attenditur quaedam immediatio, et ad hoc, quod talis ordo salvetur ex integro, quo formalitas causaliter determinatur ab una in aliam, rationabile est totam huius ordinis dispositionem inveniri in aliquo uno, et hoc est ens, quod participat intellectu possibili, qui apprehendit quiditates rerum in suis rationibus, quo secundum genus nihil est superius nisi intellectus separatus, qui intelligit per suam essentiam. Et in hoc attenditur quaedam immediatio inter hunc et illum. Unde possibile, immo rationabile est hunc superiorem fieri formam huius inferioris.

Et dico rationabile esse hoc et non necessarium esse, quia huiusmodi unio non fit ex necessitate ordinis, qui attenditur in providentia naturali, sed contingit ex sola Dei gratia et bonis meritis, quod pertinet ad ordinem voluntariae providentiae, quae est complementum et consummatio ordinis providentiae naturalis«[50]).

Et hoc sufficiat de secundo principali.

Circa tertium etiam tria declarabo, quia primo ponam intellectuum enumerationem, secundo intellectuum divinorum cognitionem, tertio ex praemissis elementi intentionem.

G De primo sciendum, quod est prime intellectus, qui est unitas primordialis instituens duplicem numerum intellectuum, per se perfectorum videlicet, qui etiam constituunt ordinem intellectualium hypostasum et intellectuum agentium, qui etiam sunt intellectus in actu per essentiam, et illustrationum in aliis hypostasim habentium, scilicet in animabus rationalibus et angelis, secundum plures scilicet intellectus possibiles utrorumque.

Et hoc de primo.

H Ex hoc etiam statim habetur secundum, scilicet quod et intellectuales hypostases et soli intellectus agentes immediate participant divinis unitatibus ad eorum deificationem. Quod apparet ex proprietate substantiae eorum, quia in ipsis expressa est imago et similitudo divinae essentiae, et per consequens essentialiter est capax Dei quilibet eorum sua intellectione et ex modo emanationis eorum a suo principio: emanat enim quilibet talium intellectuum a Deo altiori quodam et nobiliori modo quam res aliae productae, ut inferius apparebit.

Et hoc de secundo.

I Ex praemissis etiam facile apparere potest tertium, cum quilibet intellectuum talium perfecte sit in Deum conversus per suam essentiam, quae non differt ab eius

[50]) cf. Theodor. de Vrib., De vis. beat. 4.3.2., 2–4; Mojsisch 114,3–20

288 entia *corr. ex* essentia *V* 289 et^2 *om. sed suppl. sup. lin. O* 290 ordinem: ordine *V* 292 rationabile: rationale *V* 302 quae: qui *ed.* | quae ... providentiae *om. sed suppl. in marg. sup. m. post. V* 314 habetur *lac. sed suppl. in marg. O* 322 intellectuum talium: talium intellectuum *V* 323 quae non ... (325) essentiam *om. sed suppl. in marg. inf. m. post. V*

Digitized by Google

operatione. Est enim hoc proprium universaliter omni essentiae procedenti per se ab aliquo principio per essentiam, ut in ipsum principium convertatur per 31[51]).

Ubi tamen notandum, quod auctor de immediatione et immediata participatione intellectualium essentiarum sic loquitur, ac si sint immediatae sub ipsis diis sive unitatibus, sicut et supra executus est in 20[52]).

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Si enim super intellectum est omnis deorum numerus, participationes autem per cognata et similia perficiuntur, impartibilis quidem substantia participabit primo supersubstantiales unitates, secundario autem quae generationi adaptata, tertio autem generatio; et singula proxime supposita. Et pertingit quidem usque ad extrema in participantibus deorum proprietas, per media autem cognatorum ad se ipsa. Unitas enim primo quidem intellectui dat suam singularem in divinis potentiam et efficit illum talem intellectum, qualis est et ipsa, secundum unialem multitudinem. Per intellectum autem et animae adest coadaptans illam intellectui et conderivans, si intellectus iste sit participabilis. Per animam autem vestigium suae proprietatis et corpori dat, si participat corpus anima; et ita fit corpus non solum animatum et intellectuale, sed etiam divinum, vitam quidem et motum accipiens ab anima, permanentiam autem insolubilem ab intellectu, unionem autem divinam a participata unitate.

Probatio primae partis elementi talis est: Omnis generatio participans divinitate est divina per immediate supra positam substantiam, scilicet per animam exdeatam; sed omne corpus divinum est generatio: ergo omne corpus divinum est divinum per animam exdeatam.

Maior apparet, quia participationes perficiuntur per cognata et similia.

Secunda pars sic ostenditur: Omnis substantia generationi aptata participans divinitate est divina per intellectum divinum; sed omnis anima divina est huiusmodi: ergo etc.

Tertia pars sic ostenditur: Omnis impartibilis substantia participans divinitate est divina per participationem divinae unitatis, cum supponantur unitates esse immediate supra intellectus; sed omnis intellectus divinus est huiusmodi, cum sit conversivus ad se ipsum: ergo etc.

Notandum, quod auctor coniungit istas rationes, cum procedant ex eadem radice. Omne enim participans deorum proprietatem est divinum, sive participet immediate sive mediate, et hoc sive per plura vel pauciora per praemissam[53]); sed

[51]) Procl., Elem. theol. 31; Dodds 34,28–29; Boese 20,1–2
[52]) cf. supra, prop. 20G–H
[53]) Procl., Elem. theol. 128; Dodds 114,2–3; Boese 64,2–3

324 procedenti: producenti *O*

Digitized by Google

tam intellectus quam anima et corpus sunt huiusmodi, quia deorum proprietas pertingit quidem usque ad extrema, sed per media cognata ad se ipsa.

Et formatur sic ratio: Omne illud, cuius proprietas pertingit usque ad extrema per media cognatorum ad se ipsa, facit omnia participantia talia secundum participationem, quale est ipsum secundum essentiam vel secundum causam; sed omnis deorum proprietas est huiusmodi: ergo facit etc.

Unitas: Hic ostenditur modus participationis et est declaratio maioris iam dictae rationis, quia unitas divina primo dat intellectui in divinis, id est inter divina, secundum participationem suam singularem potentiam. Et hoc potest intelligi dupliciter.

Primo, si talis unitas sit primordialis. Et tunc, quia separabiliter participatur, adest ipsi participanti per inseparabilem potentiam, quam sibi immittit per 81[54]), et talis potentia singularis seu unialis est unum ipsius intellectus. De quo uno prosequitur auctor 10 quaest. *De providentia*[55]) dicens: "Omnis autem intellectus et omnis anima est participans quodam uno; quoddam enim unum, quo anima participat et quo participans, unialis est". Et infra[56]) loquens de hominibus sic dicit: "Etenim in nobis iniacet aliquod secretum unius vestigium, quod etiam eo, qui in nobis intellectus est divinius, in quem et consummans anima et locans se ad ipsum divina est et vivit divina vita, secundum quod et huic licitum". Et ista videtur esse intentio auctoris in proposito.

Potest tamen et secundo sic intelligi: Si talis unitas divina sit separata, tunc enim participatur inseparabiliter et dat se ipsam secundum suam simplicem virtutem seu potentiam ipsi intellectui, et sic efficit ipsum intellectum talem, qualis est ipsa secundum unialem multitudinem, id est secundum proprietatem unialis ordinis. Talis etiam unitas pertingens ultra intellectum secundum proprietatem suam etiam adest ipsi animae coadaptans ipsam intellectui proprio et simul derivans ipsam cum intellectu, si intellectus talis sit participabilis et non imparticipabilis, quia imparticipabilis est ereptus a participantibus per 23 in commento[57]). Item, talis unitas mediante intellectu et per animam deificatam dat etiam corpori vestigium, id est obscuram participationem, suae divinae proprietatis – corpus enim est minus idoneum participare deificatione quam anima vel intellectus; non autem dat cuilibet corpori nisi ei, quod participat anima: et ita corpus fit non solum animatum et intellectuale, sed etiam divinum.

Vitam quidem: Hic ostenditur, quid corpus participet a quolibet, quia est accipiens vitam et motum ab anima. Corpus enim nec vivit nec movetur inquantum solum corpus, sed accipit insolubilem permanentiam ab intellectu. Unde Averroes in *De substantia orbis*[58]) loquens de corpore caelesti sic dicit: "Corpus autem caele-

[54]) Procl., Elem. theol. 81; Dodds 76,12–13; Boese 43,1–2
[55]) Procl., De X dub. 10,n.63; Boese 104,14–16
[56]) Procl., De X dub. 10,n.64; Boese 106,9–12
[57]) Procl., Elem. theol. 23 comm.; Dodds 26,25–26; Boese 16,3–4
[58]) Averr., De subst. orbis 2; Venetiis 1562,6vaH–bK

Digitized by Google

ste, quod est simplex et non transmutabile ab aliquo extrinseco, non indiget in suo esse anima sensibili neque imaginativa, sed tantum indiget anima movente ipsum in loco et virtute, quae non sit corpus neque virtus in corpore ad largiendum ipsi permanentiam aeternam et motum aeternum, qui non habet finem neque principium. Et debes scire, quod illud corpus caeleste non indiget virtute movente in loco semper tantum, sed et virtute largiente sibi in se et in sua substantia permanentiam aeternam, quoniam, etsi sit simplex, non habens in se potentiam ad corruptionem, tamen est finitae actionis necessario, quia est finitarum dimensionum et determinatum a superficie continente ipsum. Et omne tale, cum intellectus posuerit ipsum existens per se absque eo, quod aliud largiatur ipsi permanentiam et aeternitatem, necesse est, ut ita sit de finitate suae permanentiae sicut de finitate actionis suae; et ideo necesse est in intellectu potentiam esse hoc largientem ipsi permanentiam aeternam, quemadmodum largiatur ipsi motum aeternum", etc. Haec Averroes.

Quid autem corpus habeat ab unitate participata subiungit: Sed (subaudi: ipsum corpus) habet unionem ab unitate participata, quae vivificat ipsum. Rationem autem omnium praedictorum innuit dicens: Unumquodque enim (scilicet tam divina unitas quam cetera) tradit de sua existentia (id est de suo modo existendi) his, quae sibi subordinantur.

Benedictus Deus.

Digitized by Google

PROPOSITIO 130
OMNIS DIVINI ORDINIS PRIMA MAIORI MODO EXEMPTA SUNT A PROXIME SUBORDINATIS QUAM HAEC A SEQUENTIBUS ET MAIORI MODO EXTRAHABENTUR SECUNDA A PROXIME SUPPOSITIS QUAM HOC AB HIS, QUAE POST HAEC

Habita ratione diversificationis rerum divinarum secundum participationem in diversis ordinibus nunc auctor comparat partes cuiuslibet divini ordinis inter se dicens: OMNIS etc.

Ad cuius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo dicam de ordinis divini distinctione, secundo divini per participationem propria condicione, tertio ex praemissis de suppositi intentione.

A De primo sciendum, quod, sicut divinum tripliciter accipitur, scilicet "secundum causam, secundum essentiam et secundum participationem", sicut et "omne, quod qualitercumque subsistit" per 65[1]), sic etiam ordo divinus est triplex eodem modo.

Primum autem ordo, scilicet divinus secundum causam, qui est ordo naturae, est originalis, in quo non est prius nec posterius nec maius nec minus, sed summa coaevitas et coaequalitas et indifferens maiestas per declarationem 21[2]) et 112[3]), et consequenter in eo non est maior vel minor exemptio alicuius trium personarum ad alias.

Secundus autem ordo, scilicet divinus per essentiam, est talis, quem constituunt ipsi dii, qui etiam dicitur "unialis" per 113[4]), et iste ordo, licet distinguatur in tria, tamen non habet nisi unum primum, secunda media, tria ultima, sicut ostensum est super 62[5]).

Tertius vero ordo dicitur et est divinus secundum participationem, quia divinitas non competit sibi primo et per se sicut divino ordini per essentiam.

Et hoc de primo.

[1]) Procl., Elem. theol. 65; Dodds 62,13–14; Boese 35,1–3
[2]) cf. supra, prop. 21B
[3]) cf. supra, prop. 112A
[4]) Procl., Elem. theol. 113; Dodds 100,5; Boese 57,1
[5]) cf. supra, prop. 62B

8 etc. *om.* *V* 13 quod: quia *V* 14 omne, quod *corr. ex inv.* *V* 15 sic: sicut *V* 18 nec[1]: ac *V*

Digitized by Google

B De secundo sciendum, quod, sicut primi et absolutissimi causalis ordinis minimi secundum quotum et maximi in virtute radix est unum sive unitas, quae est prima et absolutissima omnium intentionum formalium realium, et per consequens ipse totus ordo distinguitur in tria secundum partes senarii aliquotas, qui est primus numerus perfectus, ita consequenter alii ordines citra deos et participantes divinitate, cum sint minus absoluti quam primus ordo et ex hoc maiores secundum quotum et minores secundum quantum sive virtutem, radicabuntur gradatim in pluribus intentionibus secundum ordinatum descensum ab uno ita, quod radix primi ordinis divini secundum participationem sit binarius, sicut et concernit duas intentiones, in quibus fundatur, scilicet unitatem et infinitatem sive virtutem, radix vero secundi sit ternarius secundum tres intentiones et sic consequenter descendendo usque ad animas totales.

Et hoc de secundo.

C Ex praemissis apparet tertium, quod omnis ordo divinus secundum participationem distinguitur per prima, media et ultima, et hoc per proportionalem recessum a primo ordine causali, quia "omnis multitudo propinquius uni existens quantitate quidem est remotioribus minor, virtute autem maior" per 62[6]).

Et hoc de primo principali.

Circa secundum tria declarabo, quia primo dicam de maioris et minoris exemptionis propria ratione, secundo ex hoc de primorum intra ordinem ad proxime subsequentia in exemptione comparatione, tertio ex praemissis de propositi intentione.

D De primo sciendum, quod, quia in omni ordine essentiali causali sive divino secundum essentiam sive secundum participationem actus determinatur per potentiam, e converso ad coordinationem generum praedicamentalium, in quibus determinatur potentia per actum, »inquantum in una et eadem forma invenitur ordo secundum diversos gradus perfectionis et actualitatis, qui competunt formae secundum diversas quasi formales intentiones repertas quasi in forma«[7]), et sic proceditur a generalissimo per generalia ad specialissimum, quod solum dicit complementum ultimum ipsius actus. Sicut ergo in coordinatione generum, quanto aliquid est superius, tanto est potentialius et universalius, in quod primum sui summum est generalissimum et sic potentialissimum, et quanto inferius, tanto est actualius ita, quod infimum est actualissimum, sic est e converso in coordinatione rerum essentialium causalium ita, quod quanto aliquid intra eandem coordinationem sub una intentione colligatam est superius, tanto est actualius, unitius seu uniformius et maioris potentiae sibi submissis, et e converso quanto intra eandem ordinem aliquid est inferius, tanto est potentialius, multiplicius et minoris potentiae.

6) Procl., Elem. theol. 62; Dodds 58,22–23; Boese 33,1–2
7) cf. Theodor. de Vrib., De orig. 4 21; Sturlese 174,208–210

32 aliquotas *coni.*: aliquota *codd.* 34 ordo: modus *O* 45 est *suppl.*: *om. codd.* 49 comparatione: compositione *O* 60 est[1] *om. O*

Digitized by Google

Ex quo consequitur, cum ratione habitudinis superpositionis et suppositionis, supra quam fundatur omnis ordo causalis, omnis ordo sit terminatus in summo et infimo – est enim quoddam totum formale finitum specie et partibus; extrema etiam non sunt sine mediis, cum nullus processus sit de extremo ad extremum nisi per media, similia et cognata –, sequitur, inquam, quod in ordine causali primum intra ordinem sit absolutissimum et infimum contractissimum, media vero proportionaliter cum extremis. Quanto autem aliquid est absolutius et potentius, tanto est maiori modo exemptum. Exemptio enim non videtur esse nisi absolutio et potentia, qua aliquid sicut unius et totalius existens maiorem excellentiam est sortitum in tota sua coordinatione, cuius ipsum est supremum. Et sic exemptio differt ab ereptione et exaltatione. Ereptio enim competit imparticipatis per commentum 23[8]), exaltatio etiam competit ei, quod est prime causa per 75[9]). Imparticipatum autem et prime causa sunt eadem res et extra ordinem. Exemptio autem pertinet ad conclusa intra ordinem.

Et hoc de primo.

E Verum, quia exemptio est absolutio et potentia, igitur absolutiora intra ordinem sunt maiori modo exempta minus absolutis, prima vero intra ordinem sunt absolutiora subsequentibus, licet primum sit absolutissimum. Quod intelligendum est non simpliciter, sed in genere sive in tali manerie. Ergo et maiori modo exempta sunt ab immediate sibi subordinatis quam haec a sequentibus. Licet enim immediate subordinata primis sint absolutiora se subsequentibus, tamen deficiunt in actualitate et excellentia respectu eorum, quam habent prima subordinatorum sibi immediate propter propinquitatem sui ad primordialem causam.

Et hoc de secundo.

F Ex praemissis apparet tertium. Sicut enim se habent subordinata primis ad consequentia, sic proportionaliter se habent consequentia ad ea, quae deinceps. Cum ergo prima sint maiori modo exempta immediate sibi subordinatis quam haec a sequentibus, ergo et immediate subordinata primis erunt maiori modo exempta sive magis extraherentur a sibi consequentibus quam haec a proxime sibi subordinatis. Eadem enim ratio est in omnibus.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Quanto enim utique magis unitum fuerit aliquid et totalius, tanto et excellentiam sortitum est maiorem ad ea, quae deinceps; quanto autem demissius secundum potentiam, tanto

8) Procl., Elem. theol. 23 comm.; Dodds 26,25–27; Boese 16,3–5
9) Procl., Elem. theol. 75; Dodds 70,28–29; Boese 40,1

67 supra: super *O* 69 sit *om. V* 71 vero *add.* cognat *sed del. V* 73 absolutio: absolutione *O* 77 23: 53 *O* 85 subordinatis: subordinatos *O* 94 subordinatis: suppositis *V*

Digitized by Google

magis est his, quae post ipsum, coniunctius. Et altiora quidem magis actitant unionem suis causalioribus, demissiora autem minus. Potentiae enim maioris est magis exemptum esse a subiectis et magis unitum esse dignioribus, sicut rursum e contra ab his distare magis, his autem compati minoratio est potentiae, quod utique accidit secundis secundum unumquemque ordinem, sed non primis.

Probatio elementi talis est: Omnia uniora et totaliora maiorem excellentiam sortita sunt ad ea, quae deinceps, hoc est maiori modo, exempta sunt ab ordinatis proxime sub ipsis, quam haec, scilicet minus una et minus totalia sive demissa seu primis subordinata a sequentibus, et consequenter eodem modo; sed omnis divini ordinis prima sunt huiusmodi respectu immediate sibi subordinatorum; ergo etc.

Quanto autem: Hic deducitur maior, quia iam ostensum est, quod ad maius esse unitum et totalius et sic potentius sequitur magis esse exemptum, ideo etiam e converso ad minus esse unitum et partialius et consequenter demissius secundum potentiam sequitur minus esse exemptum et sic esse coniunctius et compatiens his, quae post ipsum. Ista deductio fundatur super 61[10]) et 70[11]) et 126[12]).

Et altiora: Hic probatur minor praemissae rationis sic: Omne magis actitans, id est frequenter advocans seu desiderans unionem a suis causalioribus, est unius et totalius et sic maioris potentiae demissioribus et e converso, quae minus desiderant unionem, sunt minus una et partialia et per consequens minoris potentiae; sed omnis divini ordinis prima sunt huiusmodi; ergo sunt maioris potentiae et per consequens magis exempta ab immediate subiectis quam haec a sequentibus. Ista enim necessario consequuntur se mutuo, ut dictum est, scilicet esse maioris potentiae et esse magis exemptum a subiectis et magis esse unitum dignioribus, sic e converso minoratio potentiae est a dignioribus magis distare et subiectis magis compati, quod pro certo accidit secundis secundum unumquemque ordinem, sed non primis ordinum.

10) Procl., Elem. theol. 61; Dodds 58,16–17; Boese 33,1–2
11) Procl., Elem. theol. 70; Dodds 66,11–13; Boese 37,1–2
12) Procl., Elem. theol. 126; Dodds 112,14–15; Boese 63,1–2

100 actitant: accidant *V* 109 etc. *om. V* 113 minus esse[1]: esse minus *O* 121 esse: essentia *V* 124 unumquemque: unumquamque *V* 125 non *add.* a *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 131
OMNIS DEUS A SE IPSO PROPRIAM OPERATIONEM ORDITUR

Ostensa habitudine priorum intra ordinem et mediorum ad se sequentia nunc auctor agit in generali de deorum activa efficientia dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi evidentiam duo faciam, quia primo ostendam suppositum, secundo propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo ostendam prime Dei anitatem, secundo dicam in eo secundum dicta sapientium esse personarum pluralitatem, tertio ex hoc ostendam aliorum deorum multiplicitatem.

A De primo sciendum, quod, licet sit declaratum supra multipliciter Deum esse, tamen ad praesens deducam, »qualiter sapientes mundi per triplicem motum, circularem videlicet, rectum et obliquum, ascenderunt, ut cognoscerent Deum esse«[1]). De istis motibus in titulo[2]) ex Dionysio[3]) aliquid est dictum. »Motus autem animi sapientium circularis principaliter et naturaliter est propter pulchritudinem et boni apprehensionem, propter quam manuducatur ad ipsum prime bonum et pulchrum, quod est super omnia imprincipiatum et interminatum, sicut colligitur a Dionysio[4]) et expositoribus eius[5]). Quomodo igitur per istum motum devenire possit anima sapientis in prime Dei cognitionem, facile est intelligere per propositiones per se notas. Quarum prima est, quod animus non sibi sufficit, ut illuminetur per verum nec inflammetur per bonum, et propter hoc exit a se quaerendo, ut satietur appetitus eius. Secunda est, quod nec extra se sicut in creaturis nec intra se sive in essentia, potentia et actione invenit sufficientiam et reflectionem totalem appetitus. Unde cum appetitus iste sit naturalis et ideo terminabilis, secundum quod dicit Seneca[6]), conicitur necessario aliquid esse super omne ens creatum, quod est terminus eius, quo simpliciter et totaliter impleatur. Et hoc solum prime

[1]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 6; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 6rb
[2]) cf. supra, Exp. tit. A–D; Sturlese 37,30–41,145
[3]) Dion., De div. nom. 4 8–9; PG 3,704D–705B; Suchla 153,4–154,6; Simon 197,71–204,82
[4]) Dion., De div. nom. 4 9; PG 3,705A; Suchla 153,10–16; Simon 202,79–82
[5]) cf. fortasse Rob. Gross., In De div. nom. 4; Pouillon 321,13–19; Thom. Gallus, Paraphr. super De div. nom. 4; Dionysiaca 683,195–684,193
[6]) Sen., Epist. 102, 21; Reynolds 430,2–5

14 animi *add.* est *V* 17 motum: modum *O* 19 animus *om. O* | sibi sufficit: sufficit sibi *V* 21 creaturis: causaturis *O* 22 totalem *add.* sive *O* 23 iste *praem.* siste *sed del. V* 25 quo: quomodo *O*

Digitized by Google

Deus est, qui est simpliciter et absolute verum et bonum, quo solo appetitus animi totaliter satiatur«[7]). Et ita dicit prime Deum esse.

»Motus autem animi praeter istum circularem est duplex, scilicet obliquus et rectus, quia potest inspicere ipsum creatum bonum tamquam vestigium aut tamquam exemplum. In priori acceptione ascendit sapientis animus per laboriosam investigationem dividendo, definiendo, communibus principiis utendo, a notis ad ignota per ratiocinationem procedendo, a sensibilibus ad intelligibilia ascendendo et inter intelligibilia et separata ab uno ad aliud ascendendo, quousque perveniatur ad ultimum, quod dicit prime Deum esse«[8]).

»Motu autem recto movetur animus sapientis, cum nec ad se regrediendo nec ab his, quae extra sunt, per ratiocinationem procedendo ascendit, sed a creaturis tamquam quibusdam exemplis, imaginibus et signis in se variatis et multiplicatis ad unitivas speculationes divinitatis ascendit, non intelligibiliter, sed intellectualiter, non digressive, sed unitive, hoc est non obliqua, sed directa ipsius visione«[9]).

»Primus istorum duorum motuum fuit in philosophis: Quod enim notum est Dei, manifestum est illis[10]). Secundus autem motus paucis datus est infidelibus et, si quibus datus, hoc tenuiter propter hoc, quod iste motus non est datus multis in sua excellentia nisi per gratiam specialem aut non nisi propter praecedentem obliquam animi motionem et hoc perfectam, quod paucissimis datum est«[11]).

Et hoc de primo.

Ex praemissis apparet sufficienter, quod prime Deus est unus in essentia, quia B
"omne prime et principaliter ens secundum unumquemque ordinem" et multo fortius secundum totalem totius universitatis ordinem est unitum per 22[12]). Ideo videndum est, utrum per philosophos probari possit in ipso prime Deo, qui est simpliciter et abolute unum, esse aliquam personarum pluralitatem.

Verum quod »ante omnia tempora et super omnia tempora maneat unigenitus Filius coaeternus et consubstantialis Patri in deitate et quod de plenitudine eius accipiant animae, ut beatae sint, in libris Platonicis continetur, secundum quod recitat Augustinus VII *Confessionum*[13]), in quibus persuadetur multiplicibus rationibus, quod 'in principio erat verbum et verbum erat apud Deum et Deus erat ver-

7) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 6; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 6va
8) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 6; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 6va–b
9) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 6; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 6vb
10) Rom. 1,19
11) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 6; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 6vb
12) Procl., Elem. theol. 22; Dodds 26,1–2; Boese 15,1–2
13) Aug., Conf. VII 9,n.13; Verheijen 101,5–19

28 obliquus et rectus: rectus et obliquus *V* 29 creatum: causatum *O* 36 creaturis: causaturis *O* 37 in se *om. O* 40 duorum: quattuor *O* | motuum: modorum *O* 42 quibus: quilibet *O* 44 perfectam *an* per scientiam *leg.?* 47 et[1] *om. sed suppl. sup. lin. O* 48 totalem: totale *O* 50 unum: unam *O* 53 Platonicis *coni. cum Thom.*: *om. O* philosophis *V* 54 Augustinus *rescr. in marg. O*

Digitized by Google

bum'[14]) etc. usque ibi: 'fuit homo'[15]) etc., nihilominus", quod "Filius sit in forma Patris, qui non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo, quia naturaliter id ipsum est", in eisdem invenitur[16]).

Ex quibus liquet, quod secundum Platonem duae personae inventae sunt, Pater et Filius.

Huic autem concordat Hermes in libro, qui dicitur *Logostileos*, id est verbum perfectum[17]). "Dominus", inquit, "et omnium factor deorum secundum fecit dominum"[18]). Et post pauca, ut ostenderet, quid dixerit, repetit: "Quoniam igitur, ait, hunc fecit primum et solum et unum, bonus ei visus est et plenissimus omnium bonorum"[19]). "Et sequitur: Laetatus est" "et valde dilexit eum tamquam unigenitum suum"[20]). "Idem in alio loco: Filius Dei", inquit, "benedicti atque bonae voluntatis, cuius nomen non potest humano ore narrari"[21]). Ecce, filium dicit dominum, et quem prius dixit factum, post dicit unigenitum omnium bonorum plenissimum[22]). Quod autem dicit eum humano ore narrari non posse, exponens subdit: Nam super homines est, et ideo ab hominibus indicari non potest. Unde et ipsum Dei filium dicit sermo inenarrabilis sapientiae omnium dominum[23]). Haec autem Hermetis verba recitat Augustinus in libro suo *Contra quinque haereses*, in quo etiam sermones Sibyllae recitat sermonibus praedictis concordantes. Alium, inquit, deum dedit hominibus fidelibus colendum. Et ne intelligatur alius in essentia, sed potius in persona, subdit: "Ipsum tuum cognosce dominum Dei filium esse"[24]), quem quidem filium "alio loco symbulon appellat, id est consilium vel consiliarium"[25]). Et

[14]) Ioann. 1,1

[15]) Ioann. 1,5

[16]) Aug., Conf. VII 9,n.14; Verheijen 102,24–25; "in forma patris .. aequalis deo": cf. Phil. 2,6–11

[17]) cf. Quodvultdeus, Advers. quinque haer. III 4; Braun 265,15–17

[18]) Quodvultdeus, Advers. quinque haer. III 5; Braun 265,20–21; ex Asclep. 8; Moreschini 46,5–7; cf. etiam Lact., Divin. instit. IV 6; Brandt 288,14–288,1

[19]) Quodvultdeus, Advers. quinque haer. III 5; Braun 265,22–24; cf. etiam Asclep. 8; Moreschini 46,10–13; Lact., Divin. instit. IV 6; Brandt 288,1–4

[20]) Quodvultdeus, Advers. quinque haer. III 6–7; Braun 265,27–30

[21]) Quodvultdeus, Advers. quinque haer. III 7; Braun 265,31–266,33

[22]) Quodvultdeus, Advers. quinque haer. III 7; Braun 265,30–31

[23]) Quodvultdeus, Advers. quinque haer. III 18–20; Braun 268,78–84

[24]) Quodvultdeus, Advers. quinque haer. III 20; Braun 268,85; cf. etiam Or. Sibyl. VIII,329

[25]) Quodvultdeus, Advers. quinque haer. III 13; Braun 266,54; cf. etiam Or. Sibyl. VIII, 264; Lact., Divin. instit. IV 6; Brandt 291,8

57 est *om.* *O* | id *praem.* in *sed exp.* *O* 58 eisdem: eis sicut *O* 59 inventae: invenire *V* 61 in libro, qui dicitur: qui dicitur in libro *sed inv.* *V* | Logostileos *coni.*: Logosiloias *O* Logosilinos *V* 64 plenissimus: plenissimum *O* 65 laetatus: locatus *O* | et[2] *om.* *V* 67 narrari: venerari *sed del. et corr. sup. lin. m. post.* *V* 68 et *om.* *V* 69 eum *om. sed suppl. in marg.* *V* 70 et[1] *iter.* *V* 71 sermo *add.* et *O* | dominum *praem.* deum *sed exp.* *O* 76 symbulon: sinbulon *codd.*

Digitized by Google

prout dicit Trismegistus *Ad Asclepium*[26]), quod "Dei natura consilium est voluntatis et bonitas summa consilium". Ex quibus manifestum est, quod haec alietas potius in persona quam in essentia intelligenda est«[27]).

Haec de duabus personis.

»De tertia vero non sunt locuti adeo manifeste. Nempe secundum quod recitat Augustinus *De civitate Dei* libro X cap. 15[28]), Porphyrius confessus est "Deum patrem et Deum filium, quem Graece appellat paternum intellectum vel paternam mentem" et eorum medium, qui non potest intelligi secundum Augustinum ibidem[29]) nisi Spiritus sanctus. Istam trinitatem videtur Trismegistus in *De regulis theologiae*[30]) regula prima manifeste exprimere, cum dicit: "Deus est monas monadem gignens et in se suum reflectens ardorem"«[31]). Commentum[32]): "Haec definitio data est secundum imaginationem primae causae, prout se numerose multiplicat in se" etc.

Et infra 4[33]), ubi dicit: "Deus est mens orationem generans, continuationem perseverans". Huic alludit ipse Trismegistus *Ad Asclepium*[34]), quod Deus est "fecunditate plenissimus et semper voluntatis suae praegnans parit".

»Ex quibus patere videtur et Filii generatio et Spiritus sancti processio, quem ardoris nomine insinuat, quia est caritas amborum consubstantialis et coaeterna genitori genitoque[35]). Istam autem tertiam personam, quam Porhyrius[36]) nominat mediam, Trismegistus *Ad Asclepium*[37]) exprimit nomine proprio, scilicet Spiritu, cum dicit: "Fuit, inquit, deus et hyle et mundo concomitabatur spiritus vel inerat mundo spiritus, sed non similiter inerat spiritus mundo ut deo" etc. Et nota, quod de spiritu sic dicit: "Spiritus est, quo plena sunt omnia, permixtus cunctis cuncta vivificat"[38]). Et iterum dicit in eodem, quod, sicut "mundus nutrit corpora, ita spiritus animas"[39]). Quis autem spiritus iste est animas nutriens, nisi Spiritus sanctus, qui transfert se in animas sanctas, secundum quod dicit Seneca *Epistula* 42[40]):

[26]) Asclep. 26; Moreschini 69,3
[27]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 14; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 14ra–b
[28]) Aug., De civ. Dei X 23; Dombart–Kalb 296,10–11
[29]) Aug., De civ. Dei X 23; Dombart–Kalb 296,11–20
[30]) Lib. XXIV philos. 1; Hudry 5,1–2
[31]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 14; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 14rb
[32]) Lib. XXIV philos. 1; Hudry 5,3–4
[33]) Lib. XXIV philos. 4; Hudry 10,1–2
[34]) Asclep. 20; Moreschini 60,4–5
[35]) cf. Aug., In Ioh 105 3; Radbods–Willems 604,5–7
[36]) apud Aug., De civ. Dei X 23; Dombart–Kalb 296,13
[37]) Asclep. 14; Moreschini 53,9–11
[38]) Asclep. 6; Moreschini 45,1–2
[39]) Asclep. 18; Moreschini 56,16–17
[40]) Sen., Epist. 41,2; Reynolds 108,7–9

77 prout: proprium *O* | natura: nullum *O* 94 personam: partem *V* 95 Spiritu *add.* mundo ut deo *sed exp. O* 96 inquit *coni.*: ne quidem *codd.* 97 mundo[2]: mundus *V* | quod *om. O* 99 dicit in eodem: in eodem dicit *O* 100 sanctus *om. sed suppl. in marg. O*

Digitized by Google

"Sacer, inquit, inter nos spiritus sedet malorum bonorumque nostrorum observator et custos; hic prout a nobis tractatus est, ita nos tractat"«[41]).

»Ex quibus omnibus liquet, quod praedicta non possunt intelligi de spiritu creato, quia nullus gubernat, implet et vivificat omnia nisi Spiritus sanctus sive spiritus divinus, secundum quod praemittit Cicero *De natura deorum* libro II cap. 15[42]) de operationibus huius spiritus subdens: "Haec, inquit, ita fieri omnibus inter se continentibus mundi partibus profecto non possent, nisi ea uno divino et continuante spiritu continerentur".

Aethicus etiam Cosmographus in sua *Cosmographia*[43]), quam transtulit beatus Hieronymus[44]), luculenter exprimit tres personas. Dicit enim "verbum Patris principium cum eo cuncta componens omnia simul creasse in eiusque laudem" omnes conditas creaturas. Dicit etiam Spiritum sanctum ignem eminentissimum in angelorum fabricam fuisse "sine deminutione et mensura, quae nec minui nec retrocedere non potest"[45])«[46]). Haec ille.

Sibylla etiam Erictea[47]) vocat Deum "trinodum numen" et Filium "prolem divinam et Deum".

Et hoc de secundo.

C De tertio sciendum, quod deos esse apparet per 4[48]), quae dicit de per se unis. Item per 6[49]), quae dicit de unitatibus. Item per 8[50]), 9[51]) et 10[52]). Item per 40[53]) et plures sequentes, ubi loquitur de antipostaton. Item per 64[54]) de primordialibus unitatibus et per commentum 113[55]), ubi dicitur "bonum enim et deus idem". Cum ergo sicut plura, bona et una per essentiam, igitur et plures dii.

Et hoc de tertio et sic de supposito.

Circa propositum tria declarabo, quia primo dicam in generali de operatione, secundo de eius divisione et utriusque partis declaratione, tertio ex praemissis de elementi intentione.

41) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 14; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 14va
42) Cic., De nat. deorum II 7,n.19; Plasberg–Ax 57,2–4
43) Aethicus, Cosmographia I; Prinz 99,16–18
44) cf. Aethicus, Cosmographia I, incipit; Prinz 87,1–3
45) Aethicus, Cosmographia I; Prinz 100,1–7
46) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 14; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 14va
47) Liber Vasillographus; Holder–Egger 162 et 164
48) Procl., Elem. theol. 4; Dodds 4,9; Boese 4,1
49) Procl., Elem. theol. 6; Dodds 6,22; Boese 5,1
50) Procl., Elem. theol. 8; Dodds 8,29–30; Boese 7,1–2
51) Procl., Elem. theol. 9; Dodds 10,14–16; Boese 7,1–3
52) Procl., Elem. theol. 10; Dodds 10,29–30; Boese 8,1
53) Procl., Elem. theol. 40; Dodds 42,8–9; Boese 24,1–3
54) Procl., Elem. theol. 64; Dodds 60,20–22; Boese 34,1–3
55) Procl., Elem. theol. 113; Dodds 100,10; Boese 57,6

102 nostrorum: nostrarum *V* 103 custos *scr. cum Thom.*: iustus *codd.* 110 etiam: et *O* | transtulit: transcribit *V* 112 laudem *coni. cum Thom.*: laude *codd.* 113 creaturas: causatura *O* 115 potest: possunt *sed corr. O* 116 Erictea *scr.*: Oriclea *codd.* 119 unis: unus *V*

Digitized by Google

De primo sciendum, quod »secundum Aristotelem in II *Caeli et mundi*[56]) D
unaquaeque res est propter suam propriam operationem. Propria enim operatio est pertinens ad perfectionem rei et habet rationem finis, propter quem res est, sine quo omnis res esset frustra, quia essentia rei quantum ad solum esse non sufficit intentioni naturae omnia naturantis, nisi fortassis ipsa essentia sit operatio«[57]).

»Est autem duplex genus operationis: unum, quod consistit in actione, aliud quod consistit in passione. Quod apparet tam in corporalibus quam in intellectualibus entibus. In corporalibus operatio calidi et frigidi consistit in actione, humidi vero et sicci in passione. In intellectualibus similiter operatio pertinens ad actionem est intellectus agentis, qui in sua substantia est actio, sed operatio, quae est passio, est intellectus possibilis, cum intelligere sit quoddam pati[58]), secundum quod talis intellectus est res et passio naturae, ut plures volunt«[59]).

»Nulla autem operationum passivarum proprie pertinet ad ipsos deos, nisi vocemus pati hoc, quod dii intra ordinem recipiunt suas essentias a prime Deo, quas tamen non recipiunt ut passiones, sed ut actiones. Quo facto statim quidquid est ibi, totum est activum redundans extra in aliud«[60]). Omnis enim deus habet in se virtutem activi principii, qua agit extra se in aliud, cum sit unum et bonum. Unum autem habet rationem principii per commentum 21[61]); bonum etiam est sui ipsius diffusivum, inquantum est redundans in aliud extra se active.

»Absoluta enim essentia secundum se non habet rationem boni nec est de reali ordine universi, inquantum est unum totum formale et perfectum et finitum specie et partibus, de cuius ordinis ratione est, ut una res fluat in aliam aliqua virtute activa. Influxus enim activus facit rem, cui fit influxus, esse de ordine influentis. Non sic autem receptio passiva facit rem influentem esse de ordine suo, sed illud, quod recipit aliquid ab alio, fit de ordine influentis virtute eius activa«[62]), cum contineatur sub ambitu intentionis eius, quae etiam est sibi ratio agendi sive effluendi. Sed quia unumquodque operatur, secundum quod est in actu potentia sua activa, cum operatio sit actus secundus rei existentis in actu secundum quod huiusmodi, ideo necessarium est operationes commensurari potentiis, quibus eliciuntur. Potentia autem activa deorum sicut et essentia est supersubstantialis, cum sit idem essentia: ergo et operatio a potentia uniali sive superessentiali elicita erit necessario superessentialis. Sicut igitur propria operatio prime Dei est, quae sibi soli competit, sic etiam illa operatio dicitur esse propria cuiuslibet dei, quae sibi soli competit secundum propriam facultatem.

56) Arist., De cael. II 3, 286a8–9; Opelt 121,71
57) cf. Theodor. de Vrib., De int. I 1; Mojsisch 137,3–7
58) cf. Arist., De an. III 4, 429a14
59) cf. Theodor. de Vrib., De int. I 2 1–3; Mojsisch 137,13–24
60) cf. Theodor. de Vrib., De int. I 3 1; Mojsisch 138,33–37
61) Procl., Elem. theol. 21 comm.; Dodds 24,4–5; Boese 14,4–5
62) cf. Theodor. de Vrib., De int. I 10 3; Mojsisch 143,22–28

130 rei *praem.* dei *sed exp. O* 142 statim: saltem *ed.* 148 totum: causat *O* 159 sicut ... competit *iter. sed exp. O*

Digitized by Google

Et hoc de primo.

E Verum, quia »ad excercendam operationem activam in omni activo necessarium est esse transfusionem intra propriam substantiam vel essentiam, qua redundat in extra se ad agendum, dico autem in omni activo sive corporali sive animeali sive intellectuali sive divinali, necessarium esse talem intraneam transfusionem. Absolutae enim et omnino absolutae substantiae non sufficerent ad agendum, nisi una partium suarum flueret in aliam, quousque perveniatur ad extra talem substantiam. Quod apparet primo in corporalibus activis, quae sunt in tali dispositione partium, quae dispositio rei talis in suis partibus, ut videlicet una influat in aliam, est qualitas activa talis substantiae, et tales determinatae dispositiones substantiarum sunt determinatae earum qualitates, quae sunt principia et causae determinatarum operationum«[63]). »Idem apparet tam in animatis quam etiam animealibus, cum vivum differat a non vivo in habere in se principium sui motus, quo una pars transfundit motum in aliam«[64]).

»In intellectibus etiam invenitur interior transfusio, quo aliquid fluat in aliud, quo etiam in eis inveniantur principia activa, et praecipue in intellectibus, qui sunt semper in actu. Licet enim in eis non inveniatur pars et pars, quia impartibiles et simplices substantiae sunt, est tamen in quolibet eorum invenire quosdam respectus originis, qui sunt respectus naturae, inquantum quilibet eorum est conversus in se intelligens se ipsum per essentiam et sic constituens se ipsum formaliter, in quo consistunt quidam respectus naturae, quorum quilibet importat totam substantiam talis intellectus, solum ab invicem differentes respective. Similiter se habet in aliis substantiis separatis, quae sunt entia ut simpliciter et secundum speciem. Et in hoc consistit quaedam ebullitio sive fontana scaturrigo talis substantiae in causando aliquid extra, et ita est redundans in aliquid aliud extra se«[65]).

In divinalibus proportionaliter et praecipue in prime Deo advertendum est esse »quandam interiorem respectivam transfusionem, qua illa superbenedicta natura fecunditate suae naturae redundet extra in totum universum constituens illud ex nihilo per creationem et creati gubernationem«[66]). Sicut igitur in prime Deo est duplex operatio, interior sive respectiva et exterior sive causalis, quarum prima est emanatio intranea, quae est respectivi a respectivo, puta generatio, vel respectivi a respectivis, puta processio, per 40 in declaratione[67]), et per consequens talis intra-

[63]) cf. Theodor. de Vrib., De int. I 5 1; Mojsisch 139,63–74
[64]) cf. Theodor. de Vrib., De int. I 6 1; Mojsisch 139,2–140,10
[65]) cf. Theodor. de Vrib., De int. I 8 1–2; Mojsisch 141,46–142,67
[66]) cf. Theodor. de Vrib., De int. I 9 1; Mojsisch 142,77–80
[67]) cf. supra, prop. 40 B

165 in[1]: ipsum *O* 170 quae: qua *O* 178 semper *om. V* 187 praecipue *add.* in praecipue *O* 190 creationem: causationem *O* | creati: causati *O* 192 respectivo *lac. sed suppl. in marg. O* | a respectivis: numeris *O*

Digitized by Google

nea originatio vadit ad distincta personaliter per intraneam transfusionem et est ratio et causa redundandi ad extra per processum causalem in diversitatem naturae, sic etiam est proportionaliter in quolibet deo intra ordinem unialem existente hoc excepto, quod talis intranea originatio vadit solum ad distincta respective intra idem suppositum. Dico autem operationem sive actionem, ut forte melius dicatur, licet nihil digne dicatur de Deo, respectivam, ubi natura est ratio principiandi, agendi vel universaliter operandi ipsius respectivi. Ipse autem respectus sive ens respectivum inquantum huiusmodi est principians sive agens. Et tunc, quia operans sive principians et principiatum necessario conveniunt in eo, quod est ratio principiandi, ideo tam principians quam principiatum sunt eiusdem naturae sive essentiae et solum differunt respective sive personaliter, quia principians non est iste, qui principiatur, quamquam sint unum in essentia, ut dictum est. Et sic in superbenedicta prime boni natura sive essentia sunt duae operationes intra identitatem naturae manentes: una, quae vocatur generatio activa, qua Pater generat Filium, alia spiratio activa, qua Pater et Filius sub ratione unius principii spirant utriusque amorem, scilicet Spiritum sanctum.

Operatio autem causalis est, ubi respectus est ratio principiandi vel universaliter operandi ipsi naturae, ut stat in tribus suppositis, natura autem sive essentia est operans, et ideo in tali operatione operatum seu constitutum, licet simplici emanatione producatur, tamen tendit in diversitatem naturae ad ipsum operans, et ista operatio est extra manans.

Et hoc de secundo.

F

Sane, quia omnis deus, sive secundum causam sive secundum essentiam accipiatur, est actus se ipso et in se ipso per essentiam, consequens est ipsum propria et primaria operatione tendere in se ipsum per intraneam, ut dictum est, transfusionem, et sic prius natura esse superplenum in se ipso, quam redundet ex superplenitudine sui ipsius ad extra, necessarium est operationem respectivam, secundum quam est transfusio ad intra, saltem natura praecedere operationem causalem ad extra et esse rationem et causam eius, sine qua etiam impossibile esset eam esse. Licet autem tertia operatio a praedictis conveniat diis in ordine constitutis, qua videlicet superior determinat et contrahit se in immediate sibi subordinatum, inquantum actualitas superioris determinatur potentialitate inferioris, quae etiam operatio est aliquo modo causalis, tamen, quia talis operatio est magis proprie concausalis quam causalis stricte accepta, conveniens est ipsis diis, ut sunt pleni et antarkes, non ut sunt superpleni et monarchae. Ideo de tali operatione non agitur in praesenti, sed solum de primis duabus, inquantum ex interiori transfusione redundant copiosissime ad extra in omnia suarum intentionum capacia. Et ideo etiam omnis

195 in *om. sed suppl. sup. lin. V* 200 respectivum: respectus *praem. sed del. V* 202 principiandi: principiando *O* 205 sint: sit *O* 207 manentes: manentis *V* 214 operatio est: est operatio *V* 216 secundum² *om. V* 218 transfusionem: transfusione *O* 223 constitutis *corr. ex* constituentis *V*

Digitized by Google

deus, cum per declarationem 18[68]) sit tamquam originalis fons inditae ebullientis bonitatis, dicitur a se ipso ordiri sive incipere propriam operationem, inquantum ex superplenitudine sui ipsius transfusa ad intra per emanationem respectivam redundat ad extra per derivationem existentiae suorum causatorum. "Omne enim derivans esse aliis ipsum prime est hoc, quod tradit recipientibus derivationem" per 18[69]). Sic ergo omnis deus est "opifex et genitor propriae universitatis", sicut de prime Deo dicit Plato in *Timaeo*[70]).

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Proprietatem enim eius, quae ad secunda praesentiae in se ipso primum ostendit, quoniam et aliis ex se ipso derivans secundum superplenitudinem sui ipsius. Neque enim deficientia conveniens est diis neque plenitudo solum. Deficiens quidem omne imperfectum existit et aliud perfectum facere ipsum non perfectum existens impossibile. Quod autem plenum sufficiens quidem nondum autem ad derivationem paratum. Superplenum ergo esse oportet, quod repletivum aliorum et in aliud extendens sui ipsius largitiones. Si enim divinum a se ipso replet de bonis, quae in ipso unumquodque, superplenum est; si autem hoc in se ipso primo proprietatem locatam habet, de quibus dat aliis, sic itaque et aliis derivat traditiones superplenae bonitatis.

Probatio elementi talis est: Omne ostendens in se ipso proprietatem eius praesentiae, quae est ad secunda, orditur a se ipso propriam operationem; sed omnis deus est huiusmodi.

Maior apparet per 9[71]), 40[72]) et 41[73]), cum talia habeant a se ipsis formaliter bonitatem et procedat a se ipsis formaliter et sint in se ipsis et per consequens procedant a se ipsis. Haec est enim proprietas praesentiae sive coexistentiae productivorum ad producta in producendo ea.

Quoniam et: Hic probatur sic minor: Omne derivans aliis ex se ipso secundum superplenitudinem sui ipsius est ostendens in se ipso proprietatem eius praesentiae, quae est ad secunda; sed omnis deus est huiusmodi: ergo etc.

Maior istius prosyllogismi apparet, quia omne activum prius natura transfunditur in se ipso, quam redundet ad extra, ut patet ex declaratione.

68) cf. supra, prop. 18C
69) Procl., Elem. theol. 18; Dodds 20,3–4; Boese 12,1–2
70) Plat., Tim. 28c3–5; Waszink 21,11–13
71) Procl., Elem. theol. 9; Dodds 10,14–16; Boese 7,1–3
72) Procl., Elem. theol. 40; Dodds 42,8–9; Boese 24,1–3
73) Procl., Elem. theol. 41; Dodds 42,30–31; Boese 25,1–2

240 eius *praem.* deus *sed del. V* 242 neque *om. V* 243 non perfectum² *om. V* 250 orditur: ostenditur *V* 253 bonitatem ... formaliter *om. O* 256 sic minor: minor sic *O* | ex: a *V* 258 etc. *om. V*

Digitized by Google

Minor probatur sic: Cuicumque productivo deficientia non est conveniens neque plenitudo solum, illud derivat aliis ex se ipso secundum superplenitudinem sui ipsius; sed omnis deus est huiusmodi, cum sit "per se perfecta unitas" per 114[74]) et subsistat "secundum supersubstantialem bonitatem" per 119[75]) et "habeat providere in sua existentia" per 120[76]), et sic non est imperfectus nec solum plenus, sed superplenus, inquantum quilibet deus est aliorum repletivus et extendens suas largitiones sine invidia in omnia participare valentia.

Si enim: Hic resumuntur media praemissarum rationum, ut intentio elementi breviter inferatur, cum dicitur: Si ergo divinum sive secundum causam sive secundum essentiam replet a se ipso unumquodque secundorum suae universitatis de bonis, quae sunt in ipso, necessario unumquodque superplenum est.

Quod si sic, unumquodque habet proprietatem locatam prime in se ipso, scilicet producendo se ipsum formaliter, de qua proprietate dat aliis; sic igitur et derivat aliis largitiones superplenae bonitatis, immo "tradit" omnibus "suam proprietatem" per 97[77]).

[74]) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2
[75]) Procl., Elem. theol. 119; Dodds 104,16; Boese 59,1
[76]) Procl., Elem. theol. 120; Dodds 104,31–32; Boese 60,1
[77]) Procl., Elem. theol. 97; Dodds 86,8–9; Boese 49,1–2

264 119: 114 *V* 268 enim *coni.*: igitur *codd.* 272 si: scilicet *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 132
OMNES DEORUM ORDINES MEDIETATE COLLIGANTUR

Habita activa deorum efficientia, per quam quilibet deus constituit omnia, quae sunt suae coordinationis, et quantum ad per se perfecta et quantum ad imperfecta, nunc auctor ostendit colligationem cuiuslibet ordinis in se ipso dicens: OMNES etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo dicam de ordinum deorum duplici acceptione, secundo de ipsorum ordinum a suis principiis originatione, tertio de eorum in sua principia reductione.

A De primo sciendum, quod ordo deorum vel est ille, quem dii constituunt quasi passive, cuius videlicet dii sunt partes et intra quem concluduntur, et iste diversificatur secundum diversitatem deorum, scilicet secundum essentiam et secundum participationem, qui etiam adhuc propter sui latitudinem diversificatur secundum diversam divinitatis participationem per 129[1]) et 111[2]), vel est ille ordo deorum, quem dii a se ipsis proprias ordientibus operationes activae constituunt. Et sic quia quilibet deus sive secundum causam sive secundum essentiam instituit ordinem sive totalem omnia simpliciter continentem, puta totam rerum productarum universitatem, quae est institutio prime Dei, sive partialem, quia quilibet deorum per essentiam determinatum ordinem instituit, cum sit causa primordialis per 64[3]), dii autem sunt plures: ergo et ordines deorum plures sunt.

Et hoc de primo.

B Est autem "omnis ordo ab unitate incipiens et procedens in multitudinem unitati coelementalem" per primam partem 21[4]). Sicut enim prime Deus est sapientissimus, cuius est ordinare, et propter hoc quidquid ab ipso est, provenit secundum ordinem, sicut vult Algazel II *Philosophiae Primae* cap. 2[5]) et Avicenna libro X cap. 1 in principio[6]), ubi sic dicit: "Postquam autem esse coepit a primo, tunc quidquid consequitur aliud, est inferius in ordine suo priori nec cessat descendere per gra-

[1]) Procl., Elem. theol. 129; Dodds 114,12–15; Boese 65,1–5
[2]) Procl., Elem. theol. 111; Dodds 98,18–23; Boese 56,1–7
[3]) Procl., Elem. theol. 64; Dodds 60,20–22; Boese 34,1–3
[4]) Procl., Elem. theol. 21; Dodds 24,1–2; Boese 14,1–2
[5]) Algaz., Metaph. I 2 12; Muckle 58,30–32; apud Thom. de Ebor., Sapient. I 34; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 40rb
[6]) Avic., Metaph. X 1; Van Riet 522,7–8

6 etc. *om. V* 12 intra: inter *O* 16 ordientibus *add.* passiones *V* 18 sive: sui *O* 24 sicut: sic *V* 25 ab ipso est[2]: est ab ipso *V* 27 tunc *coni. cum Avic.*: esse *codd.* 28 cessat: cesset *V*

dus". Et ideo nihil est currens cursu naturali sine ordine, secundum quod vult Aristoteles VIII *Physicorum*[7]). "Quae enim a Deo sunt, ordinata sunt"[8]). Hinc etiam est aperte sumptum, quod ordo est essentialis naturae et inordinatio "extra naturam", sicut vult Aristoteles III *Caeli et mundi*[9]), immo ipsa natura propter ordinem, quem imponit ei altissimus, est causa ordinis omni ei, quod est, sicut vult Aristoteles VIII *Physicorum*[10]).

Ex quo evidenter sequitur, quod, quidquid est a prime Deo, provenit ab eo secundum ordinem. "Nihil enim est sine ordinis compositione", sicut dicit Trismegistus *Ad Asclepium*[11]). Eodem modo proportionaliter, cum quilibet deus secundum essentiam sit sapiens, ipse ordinabit omnia sub sua universitate contenta.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis colligitur tertium. Sicut enim prime Deus constituit omnia simpli- C
citer in ordine, quia in pondere, numero et mensura[12]), propter hoc, sicut omnia fluunt ab ipso secundum ordinem, ita etiam omnia tendunt et reducuntur, immo convertuntur ad ipsum secundum ordinem, sicut vult Avicenna *V Philosophiae Primae* cap. 1[13]) et apparet per secundam partem 21[14]) et 23[15]), sic etiam proportionaliter se habet in aliis diis, scilicet per essentiam, per primam partem 100[16]).

Et hoc de primo principali.

Circa secundum tria faciam, quia primo dicam de ordinum colligatione in generali, secundo de eorum colligatione per medietates in speciali, tertio ex praemissis de proposito in omni universo sive totali sive partiali.

De primo sciendum, quod, quia secundum Augustinum[17]) "ordo est parium D
dispariumque sua unicuique loca tribuens dispositio", propter hoc omnia sunt ordinata non tantum ad prime ipsius ordinis, sed etiam ad se invicem secundum rationem prioritatis et posterioritatis, sicut vult Aristoteles XI *Philosophiae Primae*[18]). "Omnium etiam eorum, quae secundum processum multiplicantur, prima sunt

7) Arist., Phys. VIII 1, 252a12–21
8) Rom. 13,1
9) Arist., De cael. III 2, 301a4–6; Opelt 214,67; ex Thom. de Ebor., Sapient. I 32; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 38va–b
10) Arist., Phys. VIII 1, 252a12; Bossier–Brams 282,11–13
11) Asclep. 39; Moreschini 84,8
12) cf. Sap. 8,20
13) cf. rectius Avic., Metaph. VIII 1; Van Riet 376,4–9
14) Procl., Elem. theol. 21; Dodds 24,2–3; Boese 14,2–3
15) Procl., Elem. theol. 23; Dodds 26,23–24; Boese 16,1–2
16) Procl., Elem. theol. 100; Dodds 90,1–2; Boese 51,1–2
17) Aug., De civ. Dei XIX 13; Dombart–Kalb 679,11–12
18) Arist., Metaph. XII 10, 1075a15–25; apud Thom. de Ebor., Sapient. I 32; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 38va

31 naturam *praem.* animam *sed del.* *V* 42 immo convertuntur *om.* *V* 51 sua *coni.* situ *O* sita *V* | dispositio *scr. cum Aug.*: depositio *codd.* 54 eorum: earum *O* | quae: qui *V*

Digitized by Google

perfectiora secundis et secunda his", quae deinceps per 36[19]), sicut et e converso est de his, quae "secundum conversionem" subsistunt per 37[20]). Et propter hoc duplex est ordo in omni universitate essentialiter ordinata, sicut etiam est duplex bonum, scilicet intrinsecus ad prime universitatis et intrinsecus inter se, sicut ponit ibidem Aristoteles[21]) exemplum de exercitu, qui est ordinatus et inter se et ad ducem. Per hanc igitur rationem duplicis ordinis colligitur, quod ultimum non ordinatur ad primum sive priori, et ex hoc necessarium est extrema ordinum colligari medietate. Et hoc etiam apparet exemplo simul et ratione per hoc, quod dicit Avencebrol libro III cap. 51[22]), quod "spissum non coniungitur subtili nisi per medium conveniens utrique extremorum nec recipit eius impressionem nisi per tale medium", sicut exemplificat, quod "corpus humanum non recipit actionem animae rationalis nisi per medium spiritus animalis et sicut non recipit homo intelligentiam nisi per medium animae rationalis, et sicut vis visibilis non coniungitur corporibus nisi per medium pupillae et aeris subtilis et sicut anima universalis non coniungitur corporibus nisi per medium caeli, quod est medium inter corporalia et spiritualia". Haec Avencebrol.

Et hoc de primo.

E De secundo vero sciendum, quod extrema ordinum deorum possunt accipi vel secundum ipsorum ordinum simul acceptorum universitatem, ut scilicet omnes simul accipiantur, a supremo videlicet, qui est ordo infinitatum, usque ad ultimum, qui est in corporibus caelestibus, ubi tamen minus est de ratione et proprietate ordinis essentialis. Et constat, quod isti ordines colligantur mediate, quia corpus non colligatur intellectui nisi mediante anima per 129[23]). Eodem modo est de aliis.

Possunt etiam extrema ordinum accipi, ut li 'ordines' accipiatur distributive, ut sit sensus: Omnes ordines deorum, id est quilibet ordinum ab aliquo deo institutus, qui est prime ad ipsum, colligatur medietate, et iste videtur esse magis proprius intellectus elementi.

Cuius colligationis ratio est: Quaecumque maxime distant sive in diversis intentionibus quoad primam expositionem sive in eadem intentione quoad secundam, illa non colligantur sine medio; sed absolutissimum et contractissimum intra unum ordinem sunt huiusmodi, cum unum sit actualissimum, dignissimum et per consequens summum, aliud vero sit potentialissimum, ignobilissimum et sic infimum: ergo non colligantur sine medio.

19) Procl., Elem. theol. 36; Dodds 38,30–31; Boese 22,1–2
20) Procl., Elem. theol. 37; Dodds 40,7–8; Boese 23,1–2
21) Arist., Metaph. XII 10, 1075a14–16; ex Thom. de Ebor., Sapient. I 32; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 38vb
22) Avenc., Fons vitae III 51; Baeumker 194,1–9
23) Procl., Elem. theol. 129; Dodds 114,12–13; Boese 65,1

57 etiam: et *V* 66 sicut: sic *V*

Digitized by Google

Maior apparet per Avencebrol libro III cap. 1[24]) et 14[25]) et ostenditur exemplo Boethii III *De consolatione* metro 9[26]):

"Tu numeris elementa ligas, ut frigora flammis,
arida conveniant liquidis, ne purior ignis
evolet aut mersas deducant pondera terras".

Ista est conexio elementorum, ex quibus integris mundus factus est, secundum quod dicit Plato in *Timaeo* I[27]). Et Ambrosius expressius manifestat in suo *Hexaemeron* libro III cap. 3[28]) et est summa dictorum suorum, quod unumquodque elementum "habet propriam qualitatem", ut terra siccitatem, aqua frigiditatem, aer humiditatem, ignis caliditatem. Una tamen qualitas cum alia "conexa et composita reperitur, ut sit terra arida et frigida, aqua frigida et humida, aer humidus et calidus, ignis calidus et siccus. Et ita per has singulas qualitates singula" colligantur "elementa. Nam terra aquae conectitur per cognationem frigiditatis, aqua aeri" per cognationem humiditatis et sic "aqua tamquam brachiis quibusdam duobus frigoris et humoris altero terram altero aerem videtur complecti aer inter duo compugnantia, aquam et ignem, utrumque sibi conciliat, quia aquae in humore et igni calore coniungitur ignis, cum sit calidus et siccus, calore aeri conectitur siccitate in communionem et societatem terrae refunditur, atque ita sibi per hunc circuitum et chorum in quandam concordiae societatisque cognationem conveniunt. Unde et Graece stoica dicuntur, quae Latine elementa dicimus, quod sibi concinant et conveniant".

Ordo igitur iste elementorum est in hoc, quod unumquodque habet aliquid suum et aliquid alienum, primum quidem principale, secundum quasi per accidens.

Si igitur in corporibus infimis est tanta colligatio, quod inter ea est in suis partibus non interrupta conexio, multo magis est sic in processu causali entium ita, quod "nihil relinquit vacuum multo minus quam corporum situs", secundum quod dicit auctor libro *De providentia* quaest. 20[29]).

Et per consequens, secundum quod dicit Macrobius I libro cap. 18[30]), "omnia sequuntur per ordinem ad unum meando, ut invenitur expressius intuenti a summo Deo usque ad ultimam rerum faecem una mutuis vinculis se religans et nusquam interrupta conexio. Et haec est Homeri catena aurea, quam pendere de caelo in terras Deum iussisse commemorat".

Et hoc de secundo secundi.

[24]) Avenc., Fons vitae III 1; Baeumker 73,15–17
[25]) fortasse Avenc., Fons vitae III 13; Baeumker 108,8–12
[26]) Boeth., Philos. cons. III m.9; Moreschini 80,10–12
[27]) Plat., Tim. 32c4–5; Waszink 25,11–12
[28]) Ambros., Hexaem. III 4 18; Schenkl 71,16–72,14
[29]) Procl., De prov. 7,n.20; Boese 130,16–17
[30]) Macrob., Comm. in Somn. Scip. I 14,n.15; Willis 58,7–12

98 arida *om. O* 104 ignis ... (105) refunditur *om. O* 114 20 *suppl.*: *om. codd.* 116 meando *coni. cum B*: numerando *codd.* | expressius: pressius *B* 117 faecem *om. sed suppl. in marg. V*

Digitized by Google

F Ex praemissis apparet tertium, quod, quia ordo cuiuscumque dei, sive sit ordo totalis sive partialis, est in dispositione secundum prius et posterius, secundum quod dicit Aristoteles XI *Metaphysicae*[31]), quod omnia in simul sunt ordinata aliquo modo, sed non ordine consimili, quia sunt ad invicem ordinata secundum prioritatem et posterioritatem et per consequens secundum maiorem et minorem nobilitatem. Nam rerum coordinatarum, quo sunt nobiliores et meliores, eo sunt in ordine suo primae propinquiores, et ex hoc ultima ordinum non colligantur primis nisi per media, quorum proprietas est, ut sint ad ambo perrecta per participationem et abnegationem, et ratione participationis conducunt donationes primorum in extrema et nihilominus deducunt extrema in prima. »Haec enim est lex divinitatis secundum Dionysium[32]), infima in suprema per media reducere«[33]).

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Etenim omnes entium processus per similia efficiuntur, et multo magis deorum dispositiones indissolubilem habent continuitatem veluti uniformiter consistentes et penes unum determinate exordialem ipsorum causam. Unitae igitur submissiones fiunt et maiori modo quam secundum eam, quae in entibus secundorum ad prima similitudinem, quanto utique et deorum existentia in uniri entibus magis consistit. Omnia ergo divina genera colligata sunt suis medietatibus et non immediate ad differentes omnino processus procedunt prima, sed per genera communia utrisque, a quibus procedunt et quorum sunt immediate causa. Haec enim conducunt extrema secundum unam unionem, his quidem substrata connaturaliter, ab his autem exempta proxime, et bene servant ordinatam divinorum productionem.

Probatio elementi talis est: Omnes processus entium, a quibuscumque causis dependeant, colligantur mediate: ergo et omnes deorum ordines mediate colligantur.

Antecedens probatur: Omnia, quae efficiuntur per similia productivo producente similia ad se ipsum ante dissimilia, colligantur mediate; sed omnes processus entium sunt huiusmodi per 29[34]) et 128[35]): ergo etc.

31) Arist., Metaph. XII 10, 1075a15–25
32) Dion., De div. nom. 4 12; PG 3,709C; Suchla 158,5–6; Simon 218,71–72
33) cf. Alb., Super Dion. De cael. hier. prol.; Simon–Kübel 2,19–20
34) Procl., Elem. theol. 29; Dodds 34,3–4; Boese 19,1–2
35) Procl., Elem. theol. 128; Dodds 114,1–3; Boese 64,1–3

124 consimili: consimiliter *V* 125 nobilitatem *praem.* eo sunt *sed del. V* 128 quorum: quarum *V* 129 primorum: primarum *V* 132 etiam *om. V* | intentio *om. V* | elementi: elementum *V* 137 prima: primam *O* 141 secundum: sed *V* 144 mediate: medietate *O* | ergo *iter. V*

Digitized by Google

Deinde ibi: *Et multo magis*, probatur consequentia sic: Omnia habentia indissolubilem continuitatem veluti uniformiter consistentia uni et determinata penes unum exordialem omnium entium causam colligantur mediate multo magis quam entium processus; sed omnes dispositiones seu ordines deorum sunt huiusmodi: ergo etc.

Ubi notandum, quod tota vis rationis fundatur in hoc, quod, sicut se habet causa ad causam in uniri, sic causatum ad causatum ita, quod causatum dependens ab uniori causa est magis unitum sive mediate colligatum quam dependens a minus uniali causa.

Et hoc est, quod infert: *Unitae ergo*, hoc est submissiones ordinum a diis sic uniformiter consistentibus et determinatis penes prime unum, quod est exordialis simpliciter omnium causa productorum, submissiones, inquam, fiunt per similem secundorum ad prima maiori modo, quam sit similitudo secundorum ad prima in entibus, quanto utique et deorum existentia magis consistit in uniri ipsis entibus.

Omnia ergo: Hic infertur principalis conclusio ex tali medio: Ubicumque non fit saltus ab extremo ad extremum sine mediis, quae sint similia et superioribus et inferioribus, superioribus scilicet, a quibus procedunt, et inferioribus, quorum sunt causa per contractionem, inquantum stant sub ordine prime agentis et superiorum se intra eundem ordinem coagunt superioribus, ibi extrema colligantur mediate; sed omnes ordines deorum sunt huiusmodi: ergo etc.

Et sic media conducunt proprietatem et influentiam superiorum ad infima eiusdem coordinationis secundum suam unionem, qua conectuntur extremis, his quidem, id est superioribus, substracta naturaliter, ab his autem, id est extremis, proxime exempta, et sic bene servant ordinatam productionem.

149 indissolubilem: dissolubilem *sed corr. sup. lin. V* 151 mediate: medietate *O* | multo magis *corr. ex inv. V* 153 etc. *om. V* 156 mediate: medietate *O* 158 ergo *add.* etc. *O* | sic uniformiter: uniformiter sic *O* 162 et *praem.* ut *sed exp. O* 163 ergo *scr. cum Procl.*: igitur *codd.* | infertur: infert *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 133
OMNIS DEUS UNITAS EST BONIFICA ET BONITAS UNIFICA ET HANC HABET EXISTENTIAM, SECUNDUM QUOD UNUSQUISQUE DEUS; SED PRIMUS QUIDEM SIMPLICITER BONUM ET SIMPLICITER UNUM, EORUM AUTEM, QUI POST PRIMUM, UNUSQUISQUE QUAEDAM BONITAS EST ET QUAEDAM UNITAS

Habitum est supra, quod omnis deus a se ipso orditur propriam operationem ut fontalis bonitas. Nunc auctor ostendit, quae sit propriissima omnis dei operatio, ut redundet ad extra, dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi evidentiam tria declarabo, quia primo ostendam omnis dei existentiam, secundo deorum ad omnia alia producta differentiam, tertio prime Dei, scilicet summi et illimitati, ad contractos et limitatos deos quasi infinitam supereminentiam.

De primo tria faciam, quia primo ostendam omnis dei, inquantum est unitas, in productis condicionem, secundo bonitatis deorum ostensionem, tertio ex praemissis effectus ipsius bonitatis propriam rationem.

A De primo sciendum, quod supposito omnem deum esse unitatem per se perfectam per 114[1]), »laus eius in tribus est secundum Eustratium super I *Ethicorum*[2]), scilicet perfectione, situatione et conservatione. Unde et "in coordinatione bonorum" secundum Pythagoricos positum est "unum", sicut dicit Aristoteles ibidem[3]), quod dicit "naturam ipsius perfectivam quandam et salutarem. Nam unaquaeque rerum in hoc perficitur, bonificatur et conservatur, in manendo scilicet in uno, indispersa existens et indivisa; dispersum autem abit"[4]). Quod autem unitas perficiat, manifestum est ex Aristotele *V Metaphysicae*[5]), cum dicit unumquodque perfectum esse, cum est unum, et deminutum non esse unum. Hoc idem dicit *V Physicorum*[6]), quod perfectio et totalitas debetur uni«[7]).

1) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2
2) Eustrat., In Eth. Nic. comm. I 7; Heylbut 51,10–14; Mercken 86,67–70
3) Arist., Eth. Nic. I 4, 1096b6; Gauthier 380,16–17
4) Eustrat., In Eth. Nic. comm. I 7; Heylbut 51,10–14; Mercken 86,67–70
5) Arist., Metaph. V 6, 1016b12–17; V 16, 1021b12
6) Arist., Phys. V 4, 228b11–14
7) cf. Thom. de Ebor., Sapient. VI 2; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 184vb–185ra

13 contractos: contractas *V*

Digitized by Google

Ex hoc statim consequens est omnem unitatem per se perfectam vel plus quam perfectam esse bonificam, cum omnis perfectio sit bonum, et sic perficere est bonificare.

Huic alludit auctor *De providentia* quaest. 3[8]). Postquam enim ostendit providentiam locari in uno et bono, subiungit: "Nihil aliud esse providere quam bene facere". "Boni autem dationem, quod unius ubique dationem dicimus, ratio dictum est et prius quod unum bonum et bonum et unum milies dictum. Uno quidem, igitur quod est idem bono, providentiam dicimus characterizari". Et infra loquens de uno providentiae, quae "primitus" est "in diis" per 120[9]), dicit "illud esse omnia continens et omnibus praesens, quorum est causa, et omnium salvativum"[10]). Et infra[11]) loquens de participatione providentiae: "Oportet enim unumquodque in suum fontem ducere, a quo in totam seyram venit existentia. Si quid igitur bonificatur eorum, quae in mundo, propter illam bonificatur". Et infra[12]): "Providentia igitur nihil aliud quam bonificare omnia insinuata, quae participant magis, bonificantur et ornantur magis". Haec auctor.

Ex praemissis etiam liquet, quod non solum unitas est perficiens et bonifica, sed etiam conservans salutem rei et permanentiam, secundum quod etiam dicit Boethius III *De consolatione* prosa 11[13]) affirmans, quod "omne, quod est, tamdiu manet et subsistit, quamdiu unum est, interire autem pariter et dissolvi, cum unum esse destiterit".

Sic ergo apparet, quod omnis deus est unitas bonifica.

Et hoc de primo.

De secundo considerandum, quod, licet Deum esse bonitatem appareat per B 119[14]), tamen, ut amplius innotescat, notandum, quod »bonitas Dei elicitur ex multis in se et in effectu. In se per principii considerationem, puritatis et simplicitatis inspectionem«[15]).

»Primum apparet, quia prima perfectio boni et nobilis magis est in principiis quam in principiatis«[16]): quilibet autem deus est principium et causa alicuius universitatis, et hoc sive totalis sicut prime Deus sive partialis sicut alii dii per 64[17]).

8) Procl., De X dub. 3,n.10; Boese 18,6–11
9) Procl., Elem. theol. 120; Dodds 104,32; Boese 60,1–2
10) Procl., De X dub. 3,n.10; Boese 18,16–17
11) Procl., De X dub. 3,n.17; Boese 30,7–9
12) Procl., De X dub. 3,n.18; Boese 32,1–2
13) Boeth., Philos. cons. III 11,n.10; Moreschini 87,27–29; ex Thom. de Ebor., Sapient. VI 2; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 185ra
14) Procl., Elem. theol. 119; Dodds 104,16; Boese 59,1
15) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 32; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 37vb
16) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 32; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 37vb
17) Procl., Elem. theol. 64; Dodds 60,20–22; Boese 34,1–3

29 et: etiam *V* 41 bonificantur *om. V* 50 considerandum: sciendum *V* 56 sicut[1]: sive *O*

Digitized by Google

Ex puritatis et simplicitatis inspectione idem apparet, cum omnis deus sit bonum in eo, quod huiusmodi, secundum purum et simplicem et superperfectum modum boni per descriptionem antarkes super 9[18]) et proprietates prime boni per declarationem 10[19]).

Et hoc est, quod dicit auctor libro *De malorum existentia* cap. 2[20]) loquens de diis: "Hi autem, scilicet dii, secundum bonum ipsum et metrum totorum substantiati et nihil aliud entes quam entium unitates et bonitates et summitates". Quilibet igitur est summitas pura et simplex. Ex quo etiam apparet, quod vera bonitas non mutatur, cum sit per essentiam talis.

»Nomen etiam bonitatis non dicitur de diis nisi dupliciter, secundum videlicet negationem et relationem. Secundum negationem vero, ut ideo dicatur Deus esse bonus vel bonitas, quia esse eius intelligitur fore "liberum" et exemptum a coniunctione "eius, quod est in potentia et imperfectione" – licet talis libertas et exemptio sit differens et in ipsis et inter se et ad primum simpliciter. Secundum relationem, ut dicatur bonus vel bonitas, quia "esse suum est principium omnis perfectionis et ordinationis"[21]) in omnibus«[22]). Et hoc vel simpliciter, qualis est bonitas prime Dei, vel in determinata intentione, sicut est in aliis diis post primum.

»Ex effectu declaratur bonitas dei cuiuslibet per omnis invidiae relegationem, omnis bonitatis in alio perfectionem, gratuitam eiusdem largitionem, universaliorem communicationem, abundantiorem distributionem et sui ad omnia extensionem«[23]). Ista inferius apparebunt.

»Cum igitur bonitas dicatur de diis dupliciter, scilicet per negationem et relationem, currunt istae proprietates boni, quas pertractat Dionysius *De divinis nominibus* 4 cap.[24]), videlicet quod bonum est sui diffusivum, appetitivum, excitativum, motivum, causativum, custoditivum, omnium ad se conversivum, amoris et desiderii in omnibus generativum et attractivum et ad sui communionem vocativum«[25]).

Haec enim ultima proprietas ponitur ab ipso Dionysio 4 cap. *Angelicae hierarchiae*[26]) in haec verba: "Primum universorum dicere illud verum, quod cum boni-

[18]) Procl., Elem. theol. 9; Dodds 10,14–16; Boese 7,1–3

[19]) cf. supra, prop. 10A

[20]) Procl., De mal. subs. 2,n.11; Boese 192,21–23

[21]) Avic., Metaph. VIII 7; Van Riet 431,42–46: "Cum vero dicitur bonus, non intelligitur nisi quia hoc esse liberum est a commixtione eius, quod est in potentia et imperfectione, et haec est negatio, vel si dixerit quod suum esse est principium omnis perfectionis et ordinationis, et haec est relatio".

[22]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 32; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 37vb–38ra

[23]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 32; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 38ra

[24]) Dion., De div. nom. 4 1–13; PG 3,693B–712B; Suchla 143,9–159,20; Simon 113,71–221,69; cf. supra, prop. 10E; Pagnoni-Sturlese 183,217–226

[25]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 32; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 38rb

[26]) Dion., De cael. hier. 4 1; PG 3,177C; Heil 20,9–13; Dionysiaca 800,3–801,3; cf. Alb., Summa

61 et hoc ... cap. 2 *om. V*   64 etiam: est *O*   70 et^2 *om. O*   80 videlicet: scilicet *O*

Digitized by Google

tate omni supersubstantialis thearchia existentium essentias subsistere fecit ad esse deduxit. Est enim hoc omnium causae et super omnia bonitatis proprium ad communionem sui ipsius existentia vocare, sicut unicuique existentium definitum est a propria proportione". Haec Dionysius.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis apparet tertium, scilicet effectus bonitatis, scilicet unificare. C "Omne enim bonum est unitivum" seu unificum "participantium ipso" per primam partem 13[27]) et "omnis unitio bonum" per secundam[28]) et "bonum uni idem" per tertiam partem[29]). Cum igitur unum sit unificum, ergo et bonum erit unificum et sic omnis deus est bonitas unifica, quia "qua unum bonum" per commentum 119[30]). Et est notandum, quod Deus dicitur bonus seu bonitas non solum, quia fluit in aliam rem quamcumque, sed etiam, quia constituit illam rem bonam, in quam fluit, alioquin non esset bonus ex tali effluxu, nisi etiam illa res, quam effluendo constituit, esset bona. Frustra enim esset talis effluxus, nisi res illa, quae per talem effluxum constituitur, etiam esset bona, alias enim res sic effluxa esset frustra. Et sic omnis deus non solum est unitas et bonitas, sed et unitas bonifica et bonitas unifica.

Et hoc de tertio.

Circa secundam partem tria faciam, quia primo ostendam deorum existentiam in generali, secundo cuiuslibet eorum proprietatem in speciali, tertio ex praemissis subiungam ipsorum deorum differentiam ad omnia alia entia in universo totali.

De primo sciendum, quod, quia "omne, quod primo inexistit alicui naturae D entium, omnibus adest his, quae secundum naturam illam ordinantur et eodem modo" per 19[31]), deitas autem primo inexistit omnibus diis et ex hac unitas et bonitas, ergo unitas et bonitas assunt omnibus his, quae secundum illam naturam deitatis ordinantur et eodem modo, quia primo et per se. Et cum omnis deus sit, quidquid sibi inexistit et quod habet ratione suae simplicitatis et incommutabilitatis – est enim »omnis deus natura simplex, quae hoc est, quod habet, et in qua non est aliud esse, aliud habere«[32]) –, necessarium est omnem deum hanc habere existentiam secundum quod deus, scilicet esse unitatem et bonitatem. Demonstratio autem propositionis, quae pro probatione inducta est, apparet, tum quia omnis

theol. I 6 26 1 2 1; Siedler 173,60–61: "Item videtur per hoc quod ibidem dicit Dionysius, quod bonum est diffusivum esse et sui".

27) Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,24; Boese 19,1

28) Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,25; Boese 10,1–2

29) Procl., Elem. theol. 13; Dodds 14,25; Boese 10,2

30) Procl., Elem. theol. 119; Dodds 104,20; Boese 59,5

31) Procl., Elem. theol. 19; Dodds 20,21–23; Boese 13,1–3

32) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 16; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 17vb; cf. Greg., Moralia in Iob XVI 43,n.54; Adriaen 830,17–20

91 primam *praem.* propriam *sed exp. O* 95 seu: sive *V* 108 primo inexistit: inexistit primo *V*
109 his *om. V*

Digitized by Google

deus simplex est per 127[33]); tum quia »ubi non est possibilis additio, ibi non est inter esse et habere numeratio«[34]); tum etiam quia quidquid est in diis, inexistit secundum eorum proprietatem per 118[35]).

Et hoc de primo.

E Verum licet omnis deus hanc habeat existentiam secundum quod deus ita, quod quilibet sit unitas et bonitas primo et per se, tamen differunt non solum secundum magis et minus absolutum esse in deitate, quae differentia necessario est in omni ordine essentiali, sed etiam differunt in intentionibus, in quibus sunt prime.

Sic enim proprietas divina distinxit ordinem deorum, quod, licet omnes dii conveniant in essendo unitates et bonitates primo et per se, licet secundum maiorem et minorem absolutionem, ut dictum est, tamen differunt in intentionibus, secundum quas sunt prime, inquantum respectu suorum ordinum habent se principaliformiter et fontaliter, prout quilibet deus, licet sit antarkes in intentione communi, tamen est monarcha secundum determinatam intentionem, secundum quam omnia suae intentioni, in qua est prime subiecta, vel potentificat vel entificat vel vivificat vel intellectualificat vel animealificat vel naturalificat. Sunt enim, ut ostensum est supra 62[36]), sex unitates, quae sunt dii per 114[37]), quas sic distinxit divina proprietas, ut primus deus intra ordinem sit prime virtus, potentia vel infinitas, secundus prime entitas, tertius prime vita, quartus prime intellectus, quintus prime anima, sextus prime natura. Et sic quilibet deorum secundum determinatam intentionem sive distinctum idioma sive propriam proprietatem determinat causalitatem prime Dei, immo ipse prime Deus in eis et per eos determinat causalitatem et universalitatem suae propriae actionis, quae est creatio per ipsorum deorum causalitatem, quam quidam[38]) vocant informationem.

Et hoc de secundo.

F De tertio notandum, quod ipsi dii differunt ab omnibus entibus in universo totali, tum quia sunt primordiales unitates et sic omnium entium productivi – "omne autem productivum alterius melius est quam natura eius, quod producitur" per 7[39]) –; tum quia sunt puri et simplices in bonitate, omnia autem alia sunt mixta et composita; tum etiam quia sunt per se et primo unitates et bonitates, omnia autem alia per participationem.

Et hoc sufficiat de secundo principali.

33) Procl., Elem. theol. 127; Dodds 112,25; Boese 64,1
34) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 16; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 17vb
35) Procl., Elem. theol. 118; Dodds 104,5–6; Boese 59,1–2
36) cf. supra, prop. 62C
37) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2
38) cf. supra, prop. 3A; Sturlese 93,35–38 cum nota
39) Procl., Elem. theol. 7; Dodds 8,1–2; Boese 6,1–2

120 habeat: habeant *V* 124 conveniant *ex corr. in marg. O* 127 ordinum: ordinem *O*
132 supra: super *O* 136 idioma: ydeoma *O* ydyoma *V* 138 creatio: causatio *O*

Digitized by Google

Circa tertiam partem tria faciam, quia primo dicam de simpliciter unius prime Dei ratione, secundo de simpliciter boni ostensione, tertio ex praemissis de differentiae aliorum ad prime Deum illatione.

G De primo sciendum, quod prime Deus est unum simpliciter. Tum quia est absolute "omnium existentium causa et principium" per 11[40]); causa autem est unior causato et principium principiato; cum ergo sit causa et principium per se unitatum et simpliciter omnium, ipse erit unum simpliciter. Tum quia est principaliformiter subsistens in intentione unius et per consequens prime et simpliciter unum. Tum etiam quia est simpliciter infinitum: ergo est simpliciter unum. Licet enim in quantitate molis sit unum infinitum tantum, posito enim infinito, ut dicit Averroes super III *Physicorum*[41]), non est possibile imaginari ipsum nisi unum solum, tamen in quantitate virtutis est unum infinitius alio secundum auctorem *De providentia* quaest. 3[42]): ergo quod est simpliciter infinitum, est simpliciter unum.

Et hoc de primo.

H Secundum apparet etiam, tum quia prime Deus est bonum secundum purissimum, simplicissimum, superperfectissimum et illimitatissimum modum boni et sic simpliciter bonum, ex quo omnia, per quod omnia, in quo omnia et ad quod, et sic "nihil est ultra" ipsum per 113 in commento[43]). Puritas autem suae bonitatis ad praesens apparet. »Nam secundum Avicennam VIII *Metaphysicae* cap. 6[44]) "omne, cui non coniungitur privatio substantiae aut alicuius, quod inest substantiae, et est semper in effectu, ipsum est bonum purum". Tale autem non est aliquod possibile esse, quia omne possibile esse "potest pati privationem"; quod autem "potest pati privationem aliquo modo, ipsum non est omnibus modis expers malitiae et imperfectionis": quare possibile esse per se non est bonum purum. "Igitur bonitas pura non est nisi necesse esse per se", secundum quod arguit et infert in eodem[45]): Igitur, ut ait, "necesse esse est bonitas pura" et perfectio pura et non tantum est bonitas, sed omnis bonitas, "quod desiderat omnis res iuxta modulum suum"«[46]).

Est enim bonum omnis boni bonum secundum Augustinum[47]). Cum igitur esse purum et simplex bonum sit commune omnibus diis, prime Deus erit bonum secundum purissimum et simplicissimum modum boni et sic est omnis bonitas simpliciter et plus quam per se perfecta bonitas. Et ex hoc necesse est, quod ex ea fluat omne bonum secundum modum plenissimum et superperfectissimum iuxta

40) cf. rectius Procl., Elem. theol. 12; Dodds 14,1–2; Boese 9,1

41) Averr., Phys. III comm. 37; Venetiis 1562, 102raC; ex Thom. de Ebor., Sapient. VI 18; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 193rb

42) Procl., De X dub. 3,n.11; Boese 18,34–20,6

43) Procl., Elem. theol. 113 comm.; Dodds 100,10–11; Boese 57,6–7

44) Avic., Metaph. VIII 6; Van Riet 413,71–78

45) Avic., Metaph. VIII 6; Van Riet 412,62–68

46) cf. Thom. de Ebor., Sapient. I 32; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 37vb

47) Aug., Enarr. in Ps. 26,4 26 2,n.8; Dekkers–Fraipoint 158,31–159,32; cf. etiam Aug., De Trin. VIII 3,n.4; Mountain–Glorie 272,17

157 enim: tamen *V* 167 privatio *lac. sed suppl. in marg. O om. sed suppl. in marg. V* 179 superperfectissimum *om. O*

Digitized by Google

ordinem, qui est possibilis in totali rerum universitate a principio usque ad finem ordinis ipsius universi, unde quidquid est in rerum natura, habet modum, qui illi est convenientior ex omnibus modis possibilibus, alioquin imperfectum esset, Dei autem "perfecta sunt opera"[48]). Et hoc de secundo.

I Ex praemissis apparet prime Dei ad omnes alios deos supereminentia. Tum quia est simpliciter bonum et unum et sic totaliter illimitatum et immensum, unusquisque autem aliorum deorum est unitas et bonitas, scilicet limitata et contracta. Tum quia est simpliciter omnium rerum principium, alii autem sunt determinatarum manerierum principia et causae et principia de principio et sub principio et sic secundaria. Tum etiam quia universalissima intentio est sibi ratio se diffundendi et multiplicandi et sic simpliciter omnia constituendi secundum omnem proprietatem boni, alii autem dii agunt secundum determinatas intentiones et ex hoc secundum determinatas proprietates ipsius boni. Et sic prime Deus quasi in infinitum excedit non solum alia entia universi, sed etiam omnes deos simul acceptos et absolute loquendo totum universum.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Etenim proprietas divina distinxit unitates et bonitates deorum, ut unusquisque secundum aliquod bonitatis idioma omnia bonificet, puta perficiat aut contineat aut custodiat. Horum enim unumquodque aliquod bonum, cuius universalem causam primo praestituit; propter quod etiam bonum est illud ut omnis bonitatis institutivum. Neque enim omnes deorum existentiae simul adaequantur uni, tamtam illud ad multitudinem deorum sortitum est excellentiam.

Probatio elementi quoad primam partem est talis: Omne bonificans omnia vel simpliciter vel secundum aliquod bonitatis idioma, puta perficiens aut continens aut custodiens, est unitas bonifica et bonitas unifica; sed omnis deus est huiusmodi. Sic enim proprietas divina distinxit unitates et bonitates, ut unusquisque bonificet omnia suae intentioni subiecta secundum aliquod idioma bonitatis, puta perficiat aut contineat aut custodiat; ergo omnis deus etc.

Et notandum, quod idioma idem est, quod proprietas descendens ab ydon Graeco, quod idem est, quod proprie[49]). Quid autem sit perfectivum, contentivum

[48]) Deut. 32,4

[49]) cf. Pap., Element. s.v. "Idioma"; Venetiis 1496,150a

181 ordinis: ordinem *V* | qui *om. O* 183 secundo: primo *V* 190 et¹ multiplicandi ... constituendi: praesubsistendi *sed corr. in marg. inf. m. post. V* 198 idioma: ydyoma *codd.* 201 adaequantur: adaequatur *V* 203 quoad ... talis est: est talis quoad primam partem *V* 204 idioma: ydeoma *O* ydyoma *V* 207 idioma: ydeoma *O* ydiioma *V* 209 idioma: ydeoma *O* ydiioma *V*

Digitized by Google

et custoditivum inferius apparebit. Notandum etiam, quod secunda pars elementi non probatur in commento, quia satis apparet per 114[50]) et 119[51]).

Horum enim etc.: Hic declaratur minor praemissae rationis cum illatione probationis tertiae partis ipsius elementi. De primo dicit, quod perficere aut continere aut custodire est quoddam seu determinatum bonum.

Cuius universalem: Hic probatur tertia pars sic: Omne deficiens ab uno, quod praestituit primo universalem causam, id est rationem seu intentionem omnium, propter quod etiam est bonum ut omnis bonitatis simpliciter institutivum et sic simpliciter bonum et unum omne, inquantum tale est aliquod bonum sive quaedam bonitas et quaedam unitas; sed omnis deus intra ordinem unialem conclusus est huiusmodi, cum sit antarkes et per consequens "simpliciter bono deterius" per 10[52]); ergo omnis deus etc.

Neque enim: Deducitur medium istius rationis, quia omnes existentiae deorum simul acceptae non adaequantur uni simpliciter, tantam illud ex sua infinita et ineffabili maiestatis existentia est sortitum ad multitudinem deorum excellentiam.

[50]) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2
[51]) Procl., Elem. theol. 119; Dodds 104,16–19; Boese 59,1–4
[52]) Procl., Elem. theol. 10; Dodds 10,29–30; Boese 8,1

213 etc. *om. V*   222 etc. *om. V*   224 acceptae: acceptorum *V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 134
OMNIS QUIDEM DIVINUS INTELLECTUS INTELLIGIT QUIDEM UT INTELLECTUS, PROVIDET AUTEM UT DEUS

Ostenso primario effectu, qui competit omnibus diis essentialiter, nunc auctor ostendit talem causalitatem inexistere ipsis diis inquantum huiusmodi, non inquantum sunt prime in aliquibus intentionibus. Vel aliter potest continuari secundum aliam expositionem sic: Ostensa primaria causalitate deorum, quae inexistit omnibus diis secundum propriam existentiam, nunc auctor ostendit, quomodo talis causalitas inexistit divinis secundum participationem, dicens: OMNIS DIVINUS.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum et propositum.

Circa primum tria faciam, quia primo dicam de quibusdam proprietatibus intellectus in generali, secundo de intellectu divino in speciali, tertio de eius diversa consideratione in universo totali.

A De primo sciendum, quod, ut sufficiat ad praesens, proprietates intellectus sunt immaterialitas, illocalitas, intemporalitas et ex hoc separabilitas, impassibiltas, immiscibilitas, universalitas non praedicationis, sed separationis, specialitas, ab omni extranea natura immunitas, intransmutabilitas, totius entis capacitas seu collectivitas.

Istarum proprietatum explanatio inferius apparebit.

Et hoc de primo.

B Divinus autem intellectus est, qui est consors divinae naturae per sui ad prime Deum, inquantum est possibile, "assimilationem et unitionem"[1]).

Verum quia "omne, quod qualitercumque subsistit, aut secundum causam subsistit principaliformiter aut secundum existentiam essentialiter aut secundum participationem exemplariter" per 65[2]), ideo divinus intellectus potest accipi et pro eo, qui est prime ad totam seyram intellectualitatis, et talis est monarcha et principaliformiter subsistens in intellectualitate, licet sit divinus secundum existentiam essentialiter.

Accipitur etiam secundo divinus intellectus, ut sit intellectus essentialiter, scilicet primo et per se, divinus autem secundum participationem exemplariter.

1) Dion., De eccl. hier. 1 3; PG 3,376A; Heil 66,12–13; Dionysiaca 1090,3–4
2) Procl., Elem. theol. 65; Dodds 62,13–14; Boese 35,1–3

3 ut *suppl.: om. codd.* 9 divinus *om. V* 15 illocalitas ... separabilitas *om. sed suppl. in marg. m. post. V*

Digitized by Google

Accipitur etiam tertio divinus intellectus pro eo, qui est intellectus per se, licet non primo, qualis est intellectus divinarum animarum, qui etiam est "divinus participatione divinae unitatis", sicut apparet per 129[3]).

Primus intellectus divinus est in ordine deorum et deus per essentiam et deificus intellectuum participantium divinitatem. Secundus est in ordine intellectuum et intellectus per essentiam, sed deificus participatione divinitatis exemplariter. Tertius est infra ordinem intellectualium hypostasum participatus ab anima sive totali sive partiali, cuius est pars substantialis.

Primus est unicus tantum, quia "omne prime et principaliformiter ens secundum unumquemque ordinem unum est et non duo neque plura duobus, sed unicum omne" per 22[4]). Secundus est plurificabilis, licet talis participatio inexistat solum primis in intellectuali seyra: "Omnis enim intellectualis seyrae hi quidem sunt divini intellectus deorum suscipientes posthabitionem, hi autem intellectus solum" per primam partem 111[5]). Tertius etiam multiplicatur secundum numerum divinarum animarum.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis elicitur, quod divinorum intellectuum unus est imparticipabilis, C
qui est in ordine deorum. Quidam autem sunt primo et per se intellectus et sic stantes per essentias suas, unde et dicuntur intellectuales hypostases. Alii autem sunt participati a divinis animabus, quibus mediantibus ipsae animae divinae deificantur per 129[6]).

Et sic apparet, quod in toto universo est triplex consideratio intellectus divini, quorum primus est extra ordinem et supra omnem intellectum, conclusus tamen in ordine deorum, secundi sunt in ordine per se perfectorum intellectuum, tertii vero sunt infra dictum ordinem, licet concludantur in seyra intellectualitatis.

Et hoc de primo principali.

Circa propositum tria declarabo, quia primo ponam cognitionis intellectualis et providentionalis differentiae assignationem, secundo ex hoc istarum operationum intelligendi et providendi distinctionem, tertio ex praemissis propositi intentionem et illationem.

De primo sciendum, quod auctor *De providentia* quaest. 1[7]) distinguit, sicut D
supra inductum est, inter cognitionem intellectuum et cognitionem providentiae. Enumeratis enim cognitionibus sensitivis et rationalibus subiungit: "Alia ante has intellectualis dicta cognitio haec quidem simul omnium et simpliciter, haec

[3]) Procl., Elem. theol. 129; Dodds 114,13–14; Boese 65,3

[4]) Procl., Elem. theol. 22; Dodds 26,1–2; Boese 15,1–2

[5]) Procl., Elem. theol. 111; Dodds 98,18–19; Boese 56,1–3

[6]) Procl., Elem. theol. 129; Dodds 114,12–13; Boese 65,1

[7]) Procl., De X dub. 1,n.3–4; Boese 4,11–6,5

32 divinarum *iter. sed exp. O* | animarum *om. O* 43 divini intellectus *corr. ex inv. V* 47 divinorum *ex corr. sup. lin. O* 48 sunt *om. V* 62 inter: intra *V*

Digitized by Google

autem secundum unum omnium, quibus utique differunt, quae omnimode perfecti intellectus cognitio et quae est partialium intellectuum". "Et hac rationabiles cognitiones supereminentibus, sed hoc quidem olikos, id est totali modo, omnia et ente et intelligente, his autem partialiter utrumque, quoniam et est unusquisque et quaecumque intelligit, et ut intelligit et quod est. Ultra autem has omnes est providentiae cognitio super intellectum existens et uno solo, secundum quod et est unusquisque deus et providere omnium dicitur in ea, quae ante intelligere operatione sistens se ipsum. Hoc itaque uno, secundum quod et consistit, cognoscit omnia" etc. Haec auctor.

Et sic apparet differentia cognitionis intellectualis et providentiae.

Et hoc de primo.

E Ex his colligitur secundum, scilicet distinctio istarum operationum, intelligendi et providendi. Intelligere enim est propria operatio omnis intellectus substantialis, quod dico ad excludendum intellectum possibilem, cuius operatio, puta intelligere, non est ipsius proprie, sed vel animae vel coniuncti, cum ipse intellectus possibilis sit ratio intelligendi, inquantum est res naturae, et sic non intelligit primo et per se, cum substantiae sit proprium agere et pati[8]). Inquantum vero est ens conceptionale, sic habet modum substantiae et sic etiam competit sibi intelligere ratione suae separationis[9]).

Providere autem proprie est actus unius, sive sit unum "secundum causam", puta prime unum, sive "secundum existentiam, sicut unusquisque deus, unum et bonum existens", sive "secundum participationem, puta quod in substantiis unum et bonum; propter quae et unita est omnis substantia et boniformis est omnis deus, sed et si unitas sit, sed antotelis, id est per se perfecta, unitas est, non alterius ens, sed sui ipsius. Omnis autem intellectus et omnis anima participans est quodam uno – quiddam enim unum est, quo anima participat et quo participans intellectus – unialis est. Sic enim et quod quidem unus et omnino perfectus intellectus causa omnium intellectuum; qui autem ab ipso hi quidem antoteleis, id est per se perfecti, partialiter unusquisque ens quaecumque quidem totaliter omnino perfectus intellectus"[10]). "Dii itaque provident omnes. Etenim sunt, quod sunt unitates, ut dictum est". Intellectus autem, "secundum quod habent semen et ipsi unius provident, non secundum quod intelligentes sunt", quia secundum hoc sunt "cognoscentes entia solum". "Intellectus enim cognoscere" intellectualiter "proprium, quae et omnibus inexistit intellectibus. Providere autem eius, quod in ipsis unius;

[8]) cf. Arist., De gen. et corr. I 6, 322b9–22
[9]) cf. Theodor. de Vrib., De int. III 8 1–7; Mojsisch 183,3–184,41
[10]) Procl., De X dub. 10,n.63; Boese 102,7–104,20

67 olikos *scr. cum B*: olikes *O* olykes *V* 69 et^{2} *om. O* 78 possibilem *rescr. in marg. O* 79 possibilis *rescr. in marg. O* 88 sed *scr. cum B*: secundum *codd.* 90 quiddam: quoddam *O* 92 antoteleis: antotelys *O* antoteleys *V* 96 provident: provideret *V* | quod ... hoc *om. sed suppl. in marg. V* 98 quae *scr. cum B*: quod *codd.*

Digitized by Google

secundum quod enim imitantur deos, secundum hoc et comprovident omnibus ipsis diis. Nam prime providens Deus"[11]). Ista est sententia auctoris 10 quaest. *De providentia*.

Per praedicta evidenter apparet distinctio inter intelligere et providere ipsorum divinorum intellectuum.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis etiam apparet tertium, scilicet intentio ipsius elementi.

Si enim accipiatur divinus intellectus primo modo, scilicet pro divino secun- F
dum essentiam et intellectu secundum causam, tunc sciendum, quod omnis perfectio intellectualitatis et intelligibilitatis inexistit tali intellectui divino non iam intellectualiter, sed unialiter per 118[12]). Et sic dicitur intelligere sic fons et primaria causa omnis intelligibilis perfectionis, qua redundat in omnia intellectualitatis qualitercumque capacia, cum summitas omnis cognitionis sit apud ipsum. Et sic etiam intelligit ut intellectus, non tamen modo intellectus, scilicet per essentiam, proprie, sed secundum causam prime et unialiter. Providet autem non ut intellectus etiam secundum causam, sed ut deus secundum existentiam per 120[13]).

Si vero accipiatur divinus intellectus secundo modo, scilicet pro eo, qui est intellectus essentialiter, sed divinus participative et exemplariter, tunc intelligere competit sibi primo et per se, scilicet secundum propriam existentiam, providere autem dicitur ratione unius, quod in ipso est, per quod etiam deificatur et imitatur deos, quantum est possibile. Et sic omnis talis divinus intellectus non providet inquantum intellectus, sed inquantum deus effectus. "Et enim ubi pronoya, id est intellectus provisoris, operatio" nisi in supersubstantialibus?"[14]).

Si autem tertio modo supra posito accipiatur divinus intellectus, scilicet pro intellectu, qui est intellectus divinarum animarum, talis intellectus intelligit quidem ut intellectus, providet autem ut divinus per unum effectus, immo, ut expressius dicatur, tales "animae", secundum quod dicit auctor *De providentia* quaest. ultima[15]), "quando secundum unum illocantur et divinae operantur, etiam provident cum diis et cum melioribus nobis generibus inhabitudinaliter, quibus et illi; et ipsorum providentia non in rationalibus coniecturativis futurorum, sicut politicorum, qui hic, sed in uno animeali stationem sumens; et per hoc circumlustrare uniali lumine deorum vident akhronos, scilicet intemporaliter, quae in tempore, et indivisibiliter divisa, et quae in loco omnia sine loco, et sunt non sui ipsarum, sed illustrantium". Haec auctor.

[11]) Procl., De X dub. 10,n.65; Boese 106,1–10
[12]) Procl., Elem. theol. 118; Dodds 104,5–7; Boese 59,1–4
[13]) Procl., Elem. theol. 120; Dodds 104,31–32; Boese 60,1–2
[14]) Procl., Elem. theol. 120 comm.; Dodds 106,6; Boese 60,10–11
[15]) Procl., De X dub. 10,n.65; Boese 106,11–18

110 omnia: anima *dub. V* 113 causam *add.* et *V* 125 animae: autem *O* 127 et[2] *om. V* 128 ipsorum *scr. cum B*: ipsarum *codd.* | rationalibus: ratiocinalibus *V* 129 hic ... animeali *om. O* 131 indivisibiliter: divisibiliter *O* | ipsarum: ipsorum *V*

Digitized by Google

Et subiungit differentiam inter providere angelorum et animarum dicens[16]): "Et animabus quandoque quidem haec accidit providere, angelis autem ante ipsas et aliis generibus semper adest. Propter quod et semper provident meliori modo quam secundum ratiocinationem operantes non consequentes his, quae fiunt, sed omnia videntes secundum li unum in diis secundum causam, sive intelligant sive intelligantur talis operationis submissionem non habentes. Ab animabus quidem igitur per semper providere differunt, ut diximus; ab ipsis autem diis, quorum sunt opadoy, id est assequentes, per non secundum totos se ipsos providere, sed secundum divinissimum sui ipsorum et secundum quod coniuncti sunt diis. Illorum quidem enim unusquisque unitas, horum autem unusquisque unialis; habens igitur aliquod et aliud praeter unum, uno quidem imitatur eum, qui ante se deum et a quo dependet, alio autem secundum aliam operationem vivit et est secundum unum quidem existentia, quae uniuscuiusque, secundum non unum autem quod in ipsis". Haec auctor.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Ipsius quidem enim intellectus est cognoscere entia et intelligibilibus adhibere perfectionem; singulare autem dei est providere et bonis omnia replere. Traditio autem haec et repletio per unionem fit replentium ad ea, quae ante ipsa, quam et intellectus imitans ad id venit intelligibilibus. Qua igitur providet deus in provisoris operatione providentia existente. Propter quod et omnibus quidem e se ipso tradit ut e deo, non omnibus autem adest ut intellectus. Et enim ad quae intellectuale idioma vel proprietas non procedit, ad haec praeattingit, quod divinum. Etenim non intelligentia provideri volunt et boni alicuius sortiri; hoc autem, quia intellectum quidem, non omnia appetunt neque participare possibile, bonum autem omnia appetunt et festinant sortiri.

Probatio elementi talis est: Omne cognoscens entia et adhibens perfectionem intelligibilibus replendo ea bonis intelligit ut intellectus, providet autem ut deus; sed omnis divinus intellectus est huiusmodi: ergo etc.

Maior ponit in littera.

Minor quoad secundam partem, quia prima manifesta est, deducitur ibi: *Traditio autem.* Omnis traditio et repletio causarum mediarum est per unionem replentium ad ea, quae ante ipsa, a quibus replentur et per exuberantiam in ea, quibus

16) Procl., De X dub. 10,n.65; Boese 106,18–108,32

134 providere: passio *ed.* 140 opadoy: apadoy *V* 141 illorum: istorum *O* 143 aliquod: aliquid *O* 145 existentia *scr. cum B*: existentiam *codd.* 147 etiam *om. V* | elementi *om. V* 155 enim *corr. ex* non *V* 160 etc. *om. V*

Digitized by Google

sine invidia largiuntur, et adhibent perfectionem replendo ea bonis; sed omnis divinus intellectus imitans in hoc deos ad id, quod scilicet traditionis et repletionis venit intelligentibus, inquantum est divinus: ergo omnis divinus intellectus providet ut deus.

Qua igitur: Hic dat auctor differentiam inter providere et intelligere divini intellectus dicens: Igitur divinus intellectus ex ea parte, qua providet, est ut deus providentia existente in operatione provisoris per 120[17]). Propter quod, scilicet providere, tradit omnibus e se ipso ut e deo, et sic adest omnibus inquantum divinus, non omnibus autem adest ut intellectus.

Etenim: Hic probatur differentia sic: Illa differunt, quorum unum est intimius eis, quae perficiuntur alio, et extenditur ultra ipsum ad ea, ad quae aliud non attingit; sed providentia respectu intelligentiae est huiusmodi, tum quia divinum, cuius est providere, praeattingit, ubi non pertingit, intellectualis proprietas; tum etiam quia omnia appetunt bonum, quod est derivatio providentis, non autem intellectualitatem: ergo etc.

[17]) Procl., Elem. theol. 120; Dodds 104,31–32; Boese 60,1–2

166 quod scilicet: scilicet quod *O* 172 non omnibus ... (174) et enim *om. V* 175 alio: aliquo *O* 179 etc. *om. V*

Digitized by Google

PROPOSITIO 135
OMNIS DIVINA UNITAS AB UNO PARTICIPATUR ENTIUM IMMEDIATE ET OMNE EDEIFICATUM IN UNAM UNITATEM EXTENDITUR, ET QUOT SUNT PARTICIPATAE UNITATES, TOT SUNT PARTICIPANTIA ENTIUM GENERA

Habita comparatione deorum et ad suam prime causam et inter se nunc auctor conferens eos suis causatis ostendit eorum numerum dicens: OMNIS etc.

Ad istius elementi evidentiam duo declarabo, suppositum scilicet et propositum.

Circa primum tria ostendam, quia primo dicam de unitate in generali, secundo de unitate divina in speciali, tertio ex praemissis de supposito in universo totali.

A De primo sciendum, quod, sicut tactum est aliqualiter supra 133[1]) de proprietatibus unitatis in summa, quas ad praesens diligentius declarabo. »Quarum prima est, quod est perfectiva. Ista manifesta est ex Aristotele V *Metaphysicae*[2]), cum dicit: Unumquodque tunc esse perfectum, cum est unum, et quod est deminutum, non esse unum. Idem apparet V *Physicorum*[3]), ubi dicit, quod perfectio et totalitas debetur uni. Multitudo enim in aliquibus ostendit utrumque esse imperfectum. Perfectum enim sufficit, cum est unum: I *Caeli et mundi*[4])«[5]).

Secunda autem proprietas, scilicet quod sit bonificativa, satis apparet per 133[6]).

»Tertia, quod est conservativa salutis et permanentiae, apparet ex Boethio *De consolatione* prosa 11[7]) per hoc, quod ibi dicit: "Quod est, tamdiu manet et subsistit, quamdiu unum est, interire autem pariter et dissolvi, cum unum esse desierit seu destiterit"«[8]).

Unitatem autem esse mensurativam apparet per 117[9]), ubi dicitur, quod "omnis deus mensura est entium", et per Aristotelem X *Metaphysicae*[10]), quod unumquod-

1) cf. supra, prop. 133A
2) Arist., Metaph. V 6, 1016b12–17; V 16, 1021b12
3) Arist., Phys. V 4, 228b11–14
4) Arist., De cael. I 1, 268b4–10
5) cf. Thom. de Ebor., Sapient. VI 2; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 184vb–185ra
6) cf. supra, prop. 133A; ex Thom. de Ebor., Sapient. VI 2; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 185ra
7) Boeth., Philos. cons. III 11,n.10; Moreschini 87,27–29
8) cf. Thom. de Ebor., Sapient. VI 2; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 185ra
9) Procl., Elem. theol. 117; Dodds 102,28; Boese 59,1
10) Arist., Metaph. X 1, 1052b15–24

4 quot: quod *V* 7 etc. *om. V* 11 quod *lac. V* | supra: super *O* 20 est: sit *V* 22 interire: interiore *O* 24 per *om. O*

Digitized by Google

que mensuratur minimo sui generis, tale autem in omni multitudine essentialiter ordinata est unitas.

Quod autem sit aequativa et aequalificativa, apparet, quia unum in quantitate facit aequale, in qualitate simile[11]).

De secundo dicit Boethius super Porphyrium cap. *De specie*[12]): Similitudo nihil aliud est nisi quaedam unitas qualitatis. Convenientia autem consistit in aequalitate et unitate[13]).

»Quod autem unitas sit appetitus excitativa, apparet, quia est per se appetibilis, amabilis et delectabilis. Appetibilis, cum unum sit bono idem«, et bonum est, quod omnia entia appetunt per commentum 8[14]) et praemissae[15]) et Aristotelem in I *Ethicorum*[16]): »Bonum est, quod omnia appetunt, ut omnes bene enuntiant. Item si omne, quod est, eo est, quo unum est, et omne, quod est, quo appetit esse, eo appetit unum esse, secundum Boethium III *De consolatione* prosa 11[17]). Item omne, quod est naturaliter, appetit "consistentiam permanendi"[18]), quare, cum consistentia permanendi sit in unitate, omne, quod est, appetit unitatem. "Quod autem subsistere et permanere appetit, hoc unum esse desiderat"[19]): omnia igitur desiderant unitatem«[20]).

»Quod autem unitas sit omnibus amabilis, apparet per Augustinum *Ad Nebridium* epistula 82[21]), ubi dicit, quod monas est causa, quare numerus amatur. Ex quo sequitur, quod unitas non tantum est amabilis, sed plus amabilis est secundum eundem in eodem loco[22])«[23]).

»Quod vero unitas sit delectabilis per se, manifestum est per Augustinum in VI *Musicae*[24]), ubi dicit, quod aequalitas et similitudo per se delectat, "nihil autem

11) Avic., Metaph. VII 1; Van Riet 350,27–29; apud Thom. de Ebor., Sapient. VI 2; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 185ra; cf. etiam Alb., Metaph. V 2 8; Geyer 245,47-54: "... unum in quantitate, quod est unio diversorum, facit aequale et aequalitatem ... unio in qualitate faciat simile... "

12) Boeth., In Isag. Porph. ed. sec. III 9; Brandt 228,20; apud Thom. de Ebor., Sapient. VI 2; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 185ra

13) cf. Aug., De vera relig. 30,n.55; Daur 223,31–32; apud Thom. de Ebor., Sapient. VI 2; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 185ra

14) Procl., Elem. theol. 8 comm.; Dodds 8,31; Boese 7,3

15) Procl., Elem. theol. 7 comm.; Dodds 8,23–24; Boese 6,21–7,22

16) Arist., Eth. Nic. I 1, 1094a2–3

17) Boeth., Philos. cons. III 11,36–38; Moreschini 90,103–109

18) Boeth., Philos. cons. III 11,34; Moreschini 90,100–101

19) Boeth., Philos. cons. III 11,36; Moreschini 90,103–104

20) cf. Thom. de Ebor., Sapient. VI 2; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 185ra

21) Aug., Ep. 3 3; Daur 7,49–51

22) Aug., Ep. 3 3; Daur 7,47–49

23) cf. Thom. de Ebor., Sapient. VI 2; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 185ra–b

24) Aug., De mus. VI 13,n.38; PL 32,1184

39 consistentiam: constantiam *ed.* 40 autem: enim *V*

Digitized by Google

tam aequale aut simile quam unum" seu unitas; igitur unitas est id, quod per se placet aut delectat: quare est per se appetibilis, amabilis et delectabilis«[25]).

»Praeterea unitati adiunctae sunt dignitas, singularitas et indivisibilitas. Unitas enim dignior est multitudine secundum Avencebrol libro IV cap. 11[26]) et ideo est "ante multitudinem" secundum Dionysium 13 cap. *De divinis nominibus*[27])«[28]). Singularitatem autem convenire unitati per se patet, cum pluralitas conveniat multitudini.

»Unitati etiam adiuncta est indivisibilitas. Unde et Aristoteles omnes modos unius reducit ad indivisibilitatem, quae est aut in motu aut intellectu X *Metaphysicae*[29])«[30]).

»Item unitati coniuncta est potestas sive virtuositas. Nam secundum Avencebrol libro IV cap. 11[31]) "unitas efficit multitudinem et retinet eam et dat ei esse et continet eam et existit in omnibus partibus eius", unde ipsa est "ordinatrix" "omnium et sustinens omnia", sicut dicit idem libro V cap. 31[32])«[33]).

»In unitate etiam est communitas. Nam omne, quod est, inquantum est, unum est[34]). Unde ipsa est in omni re. Cuius ratio apparet ex praedictis: Si enim omne, quod est, appetit unum sive unitatem et nihil appetit suum contrarium, sed suum simile[35]), tunc omne, quod est, est unum aut multa«. De multitudine vero, quod ipsa non est expers unius, apparet per primam[36]): »quare in omni multitudine est unitas. Et hoc est, quod dicit Dionysius 13 cap. *De divinis nominibus*[37]), quod, "quae sunt multa processibus, sunt unum principio"«[38]).

»Est et alia unitati annexa proprietas, scilicet communicabilitas, quia nihil est entium non participans uno. Sicut "omnis numerus participat unitate"[39]), et sic unitas habet rationem principii. Et propter hoc omnia denominantur a participatione unitatis, ut unus mundus, unus ordo, una maneries, unum genus, una species, quod non esset, nisi in aliqua unitate communicarent«[40]).

[25]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. VI 2; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 185rb
[26]) Avenc., Fons vitae IV 11; Baeumker 235,19–22
[27]) Dion., De div. nom. 13 2; PG 3,977C–D; Suchla 227,12; Simon 435,71–72
[28]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. VI 2; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 185rb
[29]) Arist., Metaph. X 1, 1052a35–b1
[30]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. VI 2; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 185rb
[31]) Avenc., Fons vitae IV 11; Baeumker 235,19–21
[32]) Avenc., Fons vitae V 31; Baeumker 315,12 et 20–21
[33]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. VI 2; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 185rb
[34]) cf. Avic., Metaph. III 1; Van Riet 106,52–53
[35]) cf. Arist., De cael. IV 3, 310b2
[36]) Procl., Elem. theol. 1; Dodds 2,1; Boese 3,1
[37]) Dion., De div. nom. 13 2; PG 3,980A; Suchla 227,15–16; Simon 435,74–75
[38]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. VI 2; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 185rb
[39]) cf. Dion., De div. nom. 13 2; PG 3,977C; Suchla 227,8; Simon 435,89
[40]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. VI 2; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 185rb

51 et *om. V* 59 et[1] *om. sed suppl. sup. lin. V* 61 sustinens: subsistens *O* | idem: ibidem *V* | 31: 13 *V* 63 unde ... praedictis *om. O* 65 unum *add.* puta omne, quod est, aut est unum *V* 66 est[1] *add.* unum aut multa *sed del. V* 72 mundus: modus *O*

Digitized by Google

»Ex his omnibus placet recolligere summatim proprietates unitatis, scilicet quod est perfectiva, bonificativa, conservativa, mensurativa, aequativa, aequalificativa, convenientiae et similitudinis operativa, appetitus excitativa, amabilis, amoris attractiva, delectabilis, complacentiae generativa, digna existens et dignificativa, singularitatis possessiva, indivisibilitatis praeacceptiva, communis communicabilis et communicativa, amplius multitudinis effectiva, effectrix sustentativa, sustentatae retentiva seu contentiva, principiativa et principiatorum ordinativa«[41]).

Et hoc de primo.

De secundo sciendum, quod divina unitas est deus per essentiam, quando est B
per se perfecta per 114[42]), quod dico ad excludendum unitates, quae sunt in infinitatibus, substantiis, vitis, intellectibus et animabus sive totalibus sive partialibus.

Unde ubi nostra translatio habet "unitionem excedentem mentis naturam" in Dionysio 7 cap. *De divinis nominibus*[43]), ibi habet antiqua[44]) "unitatem superexaltatam", et hoc est "vestigium prime unius", quod "in nobis est" secundum auctorem 10 quaest. *De providentia*[45]), quod etiam vocat florem intellectus in *De fato et providentia* cap. 8[46]).

Multo fortius autem excluduntur per determinationem divinitatis per essentiam unitas, quae est principium numeri, et unitas, quae est forma et quae est materia. Unde Avencebrol IV libro cap. 10[47]) dicit, quod "unitas est forma materiae" "et forma non est nisi unitas". Et infra 11 cap.[48]): "Si unitas est aliud a forma, aut est ei materia aut forma. Sed non est possibile, ut unitas sit materia formae eo, quod est ipsa proprietas materiae. Similiter non est possibile, ut unitas sit forma formae, quia sequeretur hoc, quod forma esset materia et quod forma haberet formam usque in infinitum". Et infra[49]): "Aspice proprietates unitatis, et tu invenies eas affixas formae. Hoc est, quia unitas est efficiens multitudinem et retinens illam et dans ei esse et continens eam et existens in omnibus partibus eius et sustentata in eo, quod est sibi subiectum et dignior eo, quod est sibi subiectum. Similiter hae proprietates inveniuntur in forma, quia forma constituit essentiam eius, in quo est, et acquirit ei esse et retinens illud et continens illud et est in omnibus partibus eius et sustentata in materia sibi subiecta et superior ea et materia infra eam". Haec Avencebrol.

[41]) cf. Thom. de Ebor., Sapient. VI 2; Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437, 185rb
[42]) Procl., Elem. theol. 114; Dodds 100,16–17; Boese 57,1–2
[43]) Dion., De div. nom. 7 1; PG 3,865C; Suchla 194,11–12; Simon 337,72–73
[44]) transl. Eriugenae: Dionysiaca 385,3
[45]) Procl., De X dub. 10,n.64; Boese 106,10
[46]) Procl., De prov. 8,n.32; Boese 140,2
[47]) Avenc., Fons vitae IV 10; Baeumker 234,22–23
[48]) Avenc., Fons vitae IV 11; Baeumker 235,10–15
[49]) Avenc., Fons vitae IV 11; Baeumker 235,18–26

85 ubi: ibi *V*   99 dans ... et[3] *om. V*

Digitized by Google

De unitate autem ratione suae simplicitatis supra satis dictum est.

Et hoc de secundo.

C Ex praemissis apparet tertium, scilicet quae sit unitas divina in universo totali. Est enim primordialis causa et principium fontale rerum multitudinem ab ea profluentem constituentium, cum "omnis ordo sic ab unitate incipiens procedat in multitudinem unitati coelementalem" per 21[50]). "Talis etiam primordialis unitas duplicem instituit numerum" per 64[51]). Et ideo quidam vocant huiusmodi unitates exemplaria rerum, quia, sicut prime unum est exemplar totius universi absolute, ita quaelibet unitas divina est exemplar determinatae universitatis intra totalem universitatem conclusae. Sicut enim corporum totorum secundum Dionysium 5 cap. *De divinis nominibus*[52]) "unumquodque iuxta proprietatem suam eodem et uno sole participat et multorum participantium unus sol causas in se ipso uniformiter praeaccepit; multo magis in causa et ipsius et existentium omnium exemplaria secundum supersubstantialem unitionem est concedendum, quoniam et substantias producit secundum omnem excessum a substantia. Exemplaria autem esse in Deo dicimus existentium rationes substantificas et singulariter praeexistentes, quas theologia praedefinitiones vocat, et divinas et bonas voluntates existentium determinativas et effectivas, secundum quas supersubstantialis essentia omnia praedefinivit et produxit. Si autem philosophus Clemens probat et ad aliquid exemplaria dici in existentibus principaliora, procedit quidem non per propria et perfecta et simplicia nomina. Concedentibus autem et hoc recte dici memoranda est theologia dicens, quod non demonstrabo tibi illa ut eas post illa, sed ut per istorum proportionalem cognitionem ad omnium causam, sicut possumus, sursum agamur". Haec Dionysius.

In eandem sententiam cum Dionysio et Clemente concordat Theodorus[53]), qui dicit primordiales causas esse talia exemplaria, ut superius[54]) est inductum.

Et hoc de tertio.

Circa propositum tria faciam, quia primo dicam de unitatis divinae ab uno entium immediata participatione, secundo de omnis edeificati in unam unitatem reductione, tertio de participatarum unitatum et participantium entium generum proportionali enumeratione.

Circa primam partem adhuc tria faciam, quia primo dicam de diversa participatione in generali, secundo de mediata et immediata participatione in speciali,

50) Procl., Elem. theol. 21; Dodds 24,1–2; Boese 14,1–2

51) Procl., Elem. theol. 64; Dodds 60,20; Boese 34,1

52) Dion., De div. nom. 5 8–9; PG 3,824C–825A; Suchla 188,3–17; Simon 323,82–324,69

53) cf. Honor. August., Clavis phys. 87; Lucentini 62,4–17; 91; Lucentini 66,39–42; 126; Lucentini 94,13–19

54) cf. supra, prop. 126B

108 principium *add.* et *V* 109 cum: tamen *V* | sic: sit *V* 110 unitati: unitate *O* 116 causas: causans *O* 122 essentia: existentia *ed.* 127 sicut: sic *V* 133 edeificati: edificati *V* 135 proportionali: comproportionali *V*

Digitized by Google

tertio ex praemissis de distinctarum et determinatarum unitatum a determinatis entibus immediata participatione in universo totali.

De primo sciendum, quod eorum, quae participantur, quaedam participantur D separabiliter, quaedam inseparabiliter per 81[55]), quae sic dicit: "Omne, quod separabiliter participatur, per aliquam inseparabilem potentiam, quam immittit participanti, adest"; sed omnis divina unitas, cum sit prime causa totius multitudinis a se profusae per 75[56]) et incorporea et ad se ipsam conversiva per 81[57]), participatur separabiliter: ergo adest omnibus se participantibus per inseparabilem potentiam, quam immittit participantibus, et est exaltata ab effectu suo et est monarcha totius multitudinis ab ea profusae et sic necessario est unita, cum "omne prime et principaliter ens secundum unumquemque ordinem sit unum et non duo neque plura duobus, sed unicum omne" per 22[58]).

Et hoc de primo.

De secundo sciendum, quod, ut conicitur ex praemissis, entia participant E supersubstantialibus unitatibus dupliciter: aut immediate aut mediate. Immediatam participationem voco, qua participans accipit propriam essentiam a primordiali causa alicuius ordinis, in quo ordine ipsa primordialis causa incipit se ipsam emicare vadens per omnia secunda et multiplicans proprias dationes per 125[59]), et sic "tradit universo ordini suam proprietatem et quod est illa primo, hoc est secundum submissionem" per 97[60]). Et sic in omni ordine est unum principale principium, quod est unificans unitas universam suam multitudinem, licet intra eundem ordinem possint esse plura comprincipia et concausae determinantes causalitatem principalis principii ad talem vel talem gradum essendi.

Mediata autem participatio est, quando partiale in unoquoque ordine participat ea unitate, quae est in superposita proxime seyra, aut per propriam totalitatem aut per partiale et coelementale ad ipsam secundum analogiam ad totam seyram per 108[61]), cuius exemplificatio ponitur in 109[62]).

Et hoc de secundo.

Ex praemissis colligitur tertium, quod, cum unius maneriei entium sit una divi- F na unitas exordiale principium et e converso unius divinae unitatis sit tantum unus ordo entium ratione unius intentionis ipsum ordinem colligantis, necessarium est,

55) Procl., Elem. theol. 81; Dodds 76,12–13; Boese 43,1–2
56) Procl., Elem. theol. 75; Dodds 70,28–29; Boese 40,1
57) cf. rectius Procl., Elem. theol. 82; Dodds 76,22; Boese 43,1
58) Procl., Elem. theol. 22; Dodds 26,1–2; Boese 15,1–2
59) Procl., Elem. theol. 125; Dodds 110,29–31; Boese 63,1–3
60) Procl., Elem. theol. 97; Dodds 86,8–10; Boese 49,1–3
61) Procl., Elem. theol. 108; Dodds 96,9–12; Boese 54,1–4
62) Procl., Elem. theol. 109; Dodds 96,23–28; Boese 55,1–6; cf. etiam Procl., Elem. theol. 110; Dodds 98,1–3; Boese 55,1–3

145 per inseparabilem ... (146) participantibus *om. sed suppl.* per inseparabilem potentiam, quam immittit participatione *in marg. inf. m. post. V* 160 talem *suppl.*: *om. codd.*

Digitized by Google

quod omnis divina unitas participetur immediate, ut expositum est, ab uno genere entium, id est ab uno determinato ordine, cuius est originale principium. Mediate vero potest participari a pluribus. "Omne" enim, "quod a secundis producitur, et a prioribus et causalioribus producitur eminentius" per 56[63]).

Et hoc de prima parte propositi.

Circa secundam partem tria faciam, quia primo dicam de edeificati propria ratione, secundo de passiva extensione et ex his tertio de secundae partis intentione.

G De primo sciendum, quod, quia "deificatio", ut supra[64]) ex Dionysio[65]) inductum est, "est ad Deum, sicut est possibile, et assimilatio et unitio" vel secundum aliam translationem[66]) "similitudo et unitas", necessarium est illud esse deificatum, cui intenta dilectione extento ad Deum impressa est ab ipso Deo ipsa talis similitudo et unitas. Sicut enim est in providentia voluntaria, ita suo modo proportionaliter est in providentia naturali. In providentia autem voluntaria prime bonum et unum est "principium deificationis", ex quo contingit "deificari his, qui deificantur", sive sint intellectualia sive rationabilia, quae ipse "Deus movet ad divina non ab exterioribus, sed intelligibiliter et intus illuminata in splendore puro et immateriali divinissimo consilio" secundum Dionysium 1 cap. *Ecclesiasticae hierarchiae*[67]). Verum in providentia naturali, quae admittit ordinem causarum essentialium, ipsum prime bonum et unum primo instituit bonitates et unitates, quas non solum deificavit per summam ad se similitudinem et unitatem, sed etiam instituit eas deificas sicut et bonificas, licet modo sibi proprio, hoc est sub prime deifico et bonifico, quod quasi infinitam excellentiam habet ad deorum multitudinem.

Ex quibus apparet, quod in omni ordine illud dicitur deificatum, cui a suo proprio deifico, ut stat sub ordine principalis deificantis, impressa est similitudo et unitas ad ipsum deificum.

Et hoc de primo.

H De secundo notandum, quod, sicut deificum movet per suae similitudinis impressionem ipsum deificatum ad se, ita etiam omne deificatum ex amore sui deifici extendit se ad ipsum. Nam secundum Boethium *De consolatione* IV metro 6[68])

"non aliter durare queunt
nisi converso rursus amore
refluant causae, quae dedit esse".

63) Procl., Elem. theol. 56; Dodds 54,4–5; Boese 30,1–2
64) cf. supra, prop. 129B et 134B
65) Dion., De eccl. hier. 1 3; PG 3,376A; Heil 66,12–13; Dionysiaca 1090,3–4
66) transl. Eriugenae: Dionysiaca 1090,4; Simon–Kübel 13,39–40
67) Dion., De eccl. hier. 1 4; PG 3,376B; Heil 66,20–67,4; Dionysiaca 1092,3–1094,3
68) Boeth., Philos. cons. IV m.6; Moreschini 131,46–48

179 impressa: expressa *O* 183 rationabilia: ratiocinabilia *O* 184 intus: intellectus *V*
196 ad se: a se *sed corr. sup. lin. V* 199 nisi: in *O*

Digitized by Google

"Omne" enim "procedens ab alio per essentiam convertitur ad illud, a quo procedit" per 30[69]).

Et hoc de secundo.

Ex praemissis apparet tertium. Cum enim idem sit principium et finis omnis multitudinis, scilicet a quo originaliter et ad quod finaliter, necessarium est omnem multitudinem essentialiter ordinatam, sicut procedit ab uno principio, ita etiam extendatur ad ipsum ut ad finem per secundam partem 21[70]) et 23[71]). Et sic omne edeificatum ad unam extenditur unitatem, quae est et originalis et finalis causa ipsius. I

Ubi tamen considerandum, quod, sicut unitates divinae sunt principia exordialia sub simpliciter primo principio, ita etiam sunt fines subordinati ultimo fini simpliciter, ubi solum vere quiescit omnium appetitus, licet quaelibet unitas sit finis sui determinati ordinis, in quem se sursum extendit non solum omne edeificatum ipsius ordinis, sed etiam tota seyra per 100[72]).

Et hoc de secunda parte.

Circa tertiam partem tria dicenda sunt, quia primo ponam generis diversam acceptionem, secundo generis hic intenti propriam rationem, tertio ex praemissis propositi illationem.

De primo sciendum, quod est genus physicum, metaphysicum et logicum. K

Primum est collectio multorum ab uno principio descendentium, quae cognatione ad invicem colligantur, secundum illud Boethii III *De consolatione* metro 6[73]), ubi loquitur contra gloriam praesumptae nobilitatis sic dicens:

"Omne hominum genus in terris simili surgit ab ortu:
unus enim pater est rerum, unus cuncta ministrat".

Secundum est metaphysicum. Et hoc est duplex, quia vel secundum considerationem Aristotelis vel Platonis.

Secundum enim Aristotelem ad hoc, quod »aliqua sint unius generis, necessarium est ea participare unam rationem communem ipsis; aliter namque non essent unius coordinationis secundum genus nisi secundum aliquid commune repertum in ipsis. Talis autem communis ratio accipitur secundum naturam rei absolute, quod non est nisi ex eo, quod in his, quae sunt unius coordinationis secundum illud genus, invenitur aliquid unum, quod unius rationis et naturae existens est principium totius illius generis. Et hoc primum radicale principium in rebus generabilibus et corruptibilibus est materia, et universaliter in omnibus, quae sunt unius

69) cf. rectius Procl., Elem. theol. 31; Dodds 34,28–29; Boese 20,1–2

70) Procl., Elem. theol. 21; Dodds 24,2–3; Boese 14,2–3

71) Procl., Elem. theol. 23; Dodds 26,23–24; Boese 16,1–2

72) Procl., Elem. theol. 100; Dodds 90,1–2; Boese 51,1–2

73) Boeth., Philos. cons. III m.6; Moreschini 72,1–2

213 edeificatum: deificatum *V* 223 omne: omnem *O* 233 in: enim *O*

Digitized by Google

coordinationis secundum genus, oportet huiusmodi principium esse materiam vel aliquid habens rationem et modum materiae. Actus enim simplex in diversis non distinguitur nisi secundum absolutam et omnimodam diversitatem, quae distrahit extra genus, cum actus simplex a simplici se toto differat. Sed quia res non determinatur ad aliquod genus nec reponitur in genere per materiam, sed secundum rationem alicuius actus formalis, sicut ipse Aristoteles dicit in VIII *Metaphyisicae*[74]) suae, quod nomen generis magis significat formam quam materiam, hinc est, quod completive ratio generis trahitur ex hoc, quod illud idem fundamentale et originale generis principium, scilicet materia, cum distinguitur per diversas formas, oportet in omnibus formis inveniri unam intentionem correspondentem unitati materialis principii. Quo fit, ut omnia sint unius rationis, et sic per consequens unius coordinationis secundum genus. Et secundum hoc accipitur ratio generis apud Aristotelem, secundum quod dicit X *Metaphysicae*[75]), quod corruptibilia et incorruptibilia non sunt unius generis nec discreta nec continua«[76]).

Et sic quanto aliquid est generalius, tanto est potentialius, et quanto magis descendit a generalitate, tanto magis accedit ad actum, ut patet in genere, specie et individuo.

Plato vero non vadens ex talibus rationibus, sed intentionibus realibus communibus vult, quod ad hoc, quod aliqua sint unius generis, necessarium est eis inexistere unam communem intentionem inditam eis a suo per se principio, quia etiam aliter non essent unius coordinationis per 21 in commento[77]). Talis autem communis intentio est fundamentale et radicale principium totius coordinationis secundum genus, secundum omnem modum, quo ipsa intentio est participata vel participabilis in tota talis generis universitate. Diversitas enim participationis fundatur necessario in aliqua una intentione diversimode determinata vel determinabili.

Determinatio vero apud Platonem est e converso ad determinationem Aristotelis, ubi »formales intentiones unius formae se habent ad invicem secundum relationem potentiae et actus extenso nomine potentiae et actus«[78]) ita, quod, quanto aliquid est indeterminatius, tanto est potentialius, et quanto determinatius, tanto activius. Non sic, inquam, est apud Platonem: quanto enim aliquid est universalius et indeterminatius, tanto est activius, et quanto determinatius, tanto potentialius. Actus enim apud eum determinatur per potentiam.

Tertium genus, scilicet logicum, est, »ubi commnis ratio generis non accipitur secundum naturam rei in se et absolute, ut dictum est, sed secundum rationem ali-

[74]) Arist., Metaph. VIII 3, 1043a36–37; cf. etiam Averr., Metaph. VIII comm. 7; Venetiis 1562, 215vK–L

[75]) Arist., Metaph. X 10, 1058b28–29, 1059a9–10

[76]) cf. Theodor. de Vrib., De orig. 3 9–11; Sturlese 160,49–161,77

[77]) Procl., Elem. theol. 21 comm.; Dodds 24,4–33; Boese 14,4–15,31

[78]) cf. Theodor. de Vrib., De orig. 4 33; Sturlese 178,332–334

236 simplex: simpliciter *V* 239 sed: secundum *V* 255 etiam: et *O* | 21: 51 *O* 258 participabilis: partibilis *V* 261 ubi *add.* se *codd.* | relationem: rationem *O*

Digitized by Google

cuius analogiae, quae proportionalitas dicitur. Et sic plerumque logicus secundum probabilitatem constituit unitatem generis. Verbi gratia rationem huius generis, quod est substantia, tam in incorporeis quam in corporeis accipit a ratione substandi. Vocatur enim hoc nomen 'substantia' a modo substandi, qui proportionaliter invenitur in his rebus; sicut enim corporea suis modis proprietatibus et accidentibus substant, ita incorporea suis modis et proprietatibus substant«[79]). Et sic ea, quae secundum veritatem sunt diversorum generum, logicus[80]) ponit sub uno genere, et sic coartat numerum generum generalissimorum ad decem, secundum quod distinxit Archytas Tarentinus[81]).

Et hoc de primo.

De secundo sciendum, quod genus hic accipitur secundum positionem Plato- L.
nis[82]): tum quia intentio, in qua fundatur unitas coordinationis secundum genus, est res rata in natura; tum quia quanto aliquid est generalius, tanto est actualius; tum etiam quia tale genus invenitur et in simplicibus, in quibus impossibile est fingere accidens, et in talibus rebus, quae non sunt in genere secundum Aristotelem. Unde et magis proprie volentes exprimere talia genera vocant ea distinctas rerum maneries[83]), cum non sint univoca, sed magis analoga ratione diversae participationis secundum prius et posterius, secundum magis et minus et ratione descensus ab universalissimo ad contractissimum ita, quod in nullo tali genere inveniuntur duo vel plura coaequaeva, sed quodlibet differt ab alio secundum gradum sibi inditum a natura.

Et hoc de secundo.

Ex praemissis colligitur tertium, scilicet quare dicta rerum genera sint tot, quot M
sunt unitates participatae.

Ex quo enim determinata unitas est principium et finis alicuius ordinis seu maneriei entium sibi coelementalis, omnis autem ordo fundatur et radicatur in una intentione, una enim intentio est radicale principium unius coordinationis secundum genus, et ideo secundum numerum intentionum distinguuntur et numerantur genera rerum. Et quia unum genus rerum non habet nisi unum primum principium, quod est unitas, nec una unitas potest immediate participari nisi ab uno genere entium, necessarium est tot esse participatas unitates, quod dicit

79) cf. Theodor. de Vrib., De orig. 3 12; Sturlese 161,78–83
80) cf. Porphyr., Isag.; Busse 6,11–12; Minio-Paluello–Dod 12,7
81) cf. Boeth., De arithm. II 41; Friedlein 139; Oosthout–Schilling 176,18–20; Theodor. de Vrib., De mag. et min. 17 1; Imbach–Steffan 59,18–21; cf. etiam Theodor. de Vrib., De orig. 3 12; Sturlese 161,86–99
82) cf. infra, prop. 177
83) cf. e.g. Theodor. de Vrib., De int. I 4 1; Mojsisch 138,44–46; De nat. contr. 46 2; Imbach 114,35–38

272 vocatur: venatur *ed.* 279 positionem: potentiam *V* 286 secundum[2] *add.* et *V* 297 unum[1] genus: unius generis *V* 298 quod *praem.* primum *V*

Digitized by Google

ad excludendum prime unum, quod est simpliciter imparticipatum per 116[84]), quot sunt participantium entium genera et e converso. Sunt autem participantium entium genera sex, scilicet infinitatum, entitatum, vitarum, intellectuum, animarum et corporum: ergo et tot erunt unitates conclusae in numero uniali.

Et sic etiam apparet intentio elementi.

COMMENTUM

Neque enim duae aut plures unitates ab uno participantur – quomodo enim suis proprietatibus immutatis non et quod unicuique conexum est, immutatum est per similitudinem coniunctione facta? –, neque una unitas a pluribus participatur divisim. Ut incopulabilia enim multa entia unitati et ut entia ei, quae antoentia et ut multa unitati. Oportet autem participans sit simile esse participato, sic autem alterum et dissimile. Quoniam igitur participans entium aliquid est, unitas autem supersubstantialis, et secundum hoc dissimilia sunt, unitatem esse oportet, quod participatur, ut et hoc simile sit participato uni, et si hoc quidem sic unum ut unitas, hoc autem ut passum unitatem et unitum propter illius participationem.

Probatio elementi talis est: Ubicumque neque plures unitates ab uno entium genere participantur immediate neque una unitas a pluribus generibus entium participatur immediate, ibi omnis seu quaelibet divina unitas ab uno participatur entium genere immediate; sed in omni una coordinatione entium est talis condicio; ergo etc.

Maior apparet per 22[85]) et 21[86]) et 62[87]) in declaratione.

Minor declaratur primo quoad primam partem, scilicet quod neque duae unitates neque plures participantur ab uno genere entium immediate, sic: Ubicumque in quacumque una coordinatione est diversitas principiorum originalium, ibi necessario immutatur intentio seu proprietas, quae est ratio agendi, et per consequens mutatur principiatum, quod unicuique principiorum conexum est coniunctione facta per similitudinem: ergo una coordinatio entium non est una.

Consequentia patet, quia, cum quodlibet principium agat secundum suam proprietatem, quae diversificatur a proprietate alterius principii, necessarium est, quod principiatum diversificetur in proprietate sive intentione, et sic, cum non sit unius intentionis, etiam non erit unius coordinationis secundum genus.

[84]) Procl., Elem. theol. 116; Dodds 102,13; Boese 58,1
[85]) cf. supra, prop. 22F
[86]) cf. supra, prop. 21B
[87]) cf. supra, prop. 62A

301 quot: quod *V* 302 entium genera: genera entium *V* 303 conclusae: inconclusae *O* 304 etiam *om. V* 311 secundum *om. V* 315 talis *om. V* 319 etc. *om. V* 328 diversificatur *lac. sed suppl. in marg. O* diversatur *V* 329 diversificetur: diversetur *codd. sed. corr.* diversificetur *in marg. O*

Digitized by Google

Antecedens apparet, cum omnis primordialis causa "secundum unumquemque ordinem universo ordini tradat suam proprietatem" per 97[88]), et sic totus ordo esset similis omnibus principiis non subordinatis.

Neque una etc.: Hic probatur secunda pars minoris praemissae sic: Nullum omniquaque dissimile et sic incopulabile participatur a suo dissimili; sed omnis divina unitas est huiusmodi respectu plurium genere entium: ergo nulla una unitas participatur divisim a pluribus et distinctis genere seu manerie entium.

Minor apparet, quia multa sunt incopulabilia unitati divinae et entia ei, quod est super entia, qualis est omnis divina unitas per 115[89]).

Deinde ibi: *Oportet autem*, probatur maior, quia omne participans oportet, sic quidem esse simile, sic autem dissimile participato per secundam[90]); sed plures maneries entium nullam habent similitudinem ad divinam unitatem; ergo, cum unitas divina sit omniquaque dissimilis pluribus maneriebus entium, quia et unitas et supersubstantialis, oportet unitatem esse quod participatur, ut et in hoc sit simile participato uni, et sic excluditur multitudo sive pluralitas, et si hoc quidem, quod participatur, sit unum, sicut unitas, hoc autem, scilicet participans, sit sicut passum unitatem et sic unitum propter illius, scilicet unius, participationem, quia "omne, quod fit unum participatione unius, fit unum, secundum quod autem sustinet participationem unius, unum est" per tertiam[91]). Sic igitur apparet prima pars elementi.

Secunda vero et tertia non probatur, quia secunda probatio sufficienter clarescit per 21[92]), 23[93]) et 100[94]). Tertia etiam apparet ex praedictis duabus, quia, si omnis divina unitas ab uno participatur manerie entium immediate et omne edeificatum in unam unitatem extenditur ut in proprium finem, necessarium est participatas unitates esse tot, quot sunt participantium entium genera et e converso.

[88]) Procl., Elem. theol. 97; Dodds 86,8–9; Boese 49,1–2
[89]) Procl., Elem. theol. 115; Dodds 100,28; Boese 57,1–2
[90]) Procl., Elem. theol. 2; Dodds 2,15; Boese 3,1
[91]) Procl., Elem. theol. 3; Dodds 4,1; Boese 4,1–2
[92]) Procl., Elem. theol. 21; Dodds 24,1–3; Boese 14,1–3
[93]) Procl., Elem. theol. 23; Dodds 26,22–24; Boese 16,1–2
[94]) Procl., Elem. theol. 100; Dodds 90,1–3; Boese 51,1–3

332 ordini: ordinum *V* 334 etc. *om. V* | minoris praemissae: praemissae minoris *O* 338 et: est *V* 339 qualis: quale *O* | 115: 15 *O* 340 sic: sit *V* 341 esse: est *O* 344 quod participatur *corr. ex inv. V* 352 23 et 100 *om. O* 353 edeificatum: deificum *V* 354 ut: nisi *V*

Digitized by Google

Digitized by Google

INDEX AUCTORITATUM

AETHICUS ISTER

Cosmographia (ed. O. Prinz)
I (87,1–3) 194
(99,16–18) 194
(100,1–7) 194

ALBERTUS MAGNUS

Commentaria in I Sententiarum
(ed. A. Borgnet)
2 11 (65a–b) 42*
(67a) 45*
35 11 (198b) 77*
(199a) 78*
36 2 (207a) 77*

De animalibus (ed. H. Stadler)
14 2 2 31 (964,30–34) 22*

De causis et processu universitatis
(ed. W. Fauser)
2 3 17 (154,11–15) 22*
(154,16–25) 22*
(154,30–35) 22*
(154,36–51) 22*
(154,60–74) 23*
(154,71–72) 23*
5 18 (183,75–79) 4*
(183,81–84) 4*
(184,39–45) 4*
19 (184,74–76) 5*
(184,76–185,5) 5*

De natura et origine animae (ed. B. Geyer)
1 2 (5,56) 30*

De praedicamentis (ed. A. Borgnet)
5 8 (259a) 30*

De principiis motus processivi (ed. B. Geyer)
1 1 (48,36) 22*

Metaphysica (ed. B. Geyer)
1 4 10 (60,63–65) 28*
5 9 (80,27) 64*
3 2 1 (112,4–6) 64*
5 2 4 (240,81–82) 30*
(240,80–88) 30*
(240,80–92) 30*
8 (245,47–54) 221*
7 2 6 (312,40–43) 64*
11 2 12 (499,25) 76*
36 (528,51–96) 99*

Physica (ed. P. Hoßfeld)
2 1 8 (90,63–73) 128*
2 2 (100,38–57) 30*

Summa theologiae sive de mirabili scientia Dei
(I q.1–50 ed. D. Siedler;
I q. 51 sqq. ed. A. Borgnet)
1 3 13 4 (46,19–21) 64*
15 2 (67,54–55) 177*
3 1 (78,55–57) 128*
(78,57–68) 128*
16 (83,18–20) 125*
4 20 2 (100,17–24) 162*
(101,46–76) 162*
6 26 1 2 1 (173,60–61) 64*, 208*
3 2 (185,50–71) 64*
(185,53–55) 65*
28 (214,1–8) 36*
(214,9–11) 36*
(214,12–26) 36*
(214,26–37) 36*
29 1 1 (215,27–44) 33*
(215,45–50) 34*
(216,23–27) 35*
(216,2–7) 35*
(216,63) 44*
(216,66–80) 45*
9 38 (288,59–60) 177*
12 50A (386,6–9) 154*

[1] Asterisco notantur auctoritates, quae ab editoribus allatae sunt.

Digitized by Google

(386,41–43) 155*
(386, 45–46) 154*
13 55 2 1 (559b–560a) 167*
15 60 4 1 (612a–b) 76
(612b) 76
(612b–613a) 76
(613a) 78*

Super Dionysium De caelesti hierarchia (ed. P. Simon – W. Kübel)
prol. (2,19–20) 204*
4 (71,69) 30*
12 (179,19–24) 14*
(181,57–61) 14*
(182,47–74) 45*

Super Dionysium De divinis nominibus (ed. P. Simon)
4 35 (141,40–41) 30*
5 20 (314,53–54) 65*
9 13 (385,23–24) 177*
12 7 (430,35–40) 41*

ALEXANDER HALENSIS

Glossa in librum I Sententiarum Petri Lombardi (ed. Quaracchi 1951)
1 36 (23,25–26) 64*

Summa theologica (ed. Quaracchi 1924)
1 1 3 3 3 (163b) 64*
2 2 2 2 4 (658a–b) 154*

ALFREDUS ANGLICUS

Super de plantis (ed. R. J. Long)
(145,3–4) 175
(145,4-146,6) 175
(146,5-6) 175

ALGAZEL

Metaphysica (ed. J. T. Muckle)
1 2 12 (58,30–32) 200

AMBROSIUS

De fide ad Gratianum Augustum (ed. O. Faller)
1 1 7 (7,11) 43*

Hexameron (ed. C. Schenkl)
3 4 18 (71,16–72,14) 203

ANSELMUS

Monologion (ed. F. S. Schmitt)
36 (55,2–10) 78

APULEIUS

De deo Socratis (ed. C. Moreschini)
1 (7,1–3) 50
(7,1–8,5) 45
(7,6–9) 50
3 (10,12–11,2) 51
(11,3–10) 50
(11,8–10) 50
5 (14,5–6) 95
6 (16,1–2) 51
7 (17,5) 51
9 (19,7–9) 51
11 (20,14–15) 51
12 (22,4–10) 51
(22,22) 51
13 (23,3–5) 51
(23,10–11) 51
15 (25,4–10) 51
(26,4–9) 51
(26,12–17) 51
16 (27,4–11) 51

ARISTOTELES

Categoriae (ed. L. Minio-Paluello)
8 (10a11–16; 27,3–4) 30*

De anima (ed. W. D. Ross)
1 1 (402b16–22) 130
(402b21–22) 131*
2 4 (415b12–13) 76
3 2 (425b26–27) 79
4 (429a14) 195*
5 (430a14–15) 140
(430a17–18) 181, 121
6 (430a31–b1) 144
(430b11–13) 144
tr. vetus (ed. C. Stroick) 76

De caelo (ed. D. J. Allan)
1 1 (268b4–10) 220
2 3 (286a8–9) 195
3 2 (301a4–6) 201
4 3 (310b2) .222*
tr. Gerardi (ed. I. Opelt) 195, 201

Digitized by Google

De generatione et corruptione
(ed. I. Bekker)
1 6 (322b9–22) 216*
10 (328b22) 121
tr. vetus (ed. P. Hoßfeld; J. Judicka) . . 121

De partibus animalium (ed. I. Bekker)
4 10 (687a9–10) 22*
(687a18–21) 22*

Ethica Nicomachea (ed. L. Bywater)
1 1 (1094a2–3) 221
4 (1096b6) 206
6 3 (1140a4–5.10.21–22) 75
8 5 (1157b29–30) 62
10 8 (1077a13–20) 63
tr. Grosseteste (ed. R. A. Gauthier) 206

Metaphysica (ed. W. Jaeger)
1 2 (982a17–18) 75
5 (986b18–19) 28*
6 (987b7–8) 27*
(987b18) 27
4 2 (1003a33–b5) 15
5 6 (1016b12–17) 206, 220
15 (1021a12–13) 70
16 (1021b12) 206, 220
7 1 (1028a11–13) 29
8 3 (1043a36–37) 228
10 1 (1052a35–b1) 222
(1052b15–24) 220
(1052b20) 70
2 (1053b20–21) 37
10 (1058b28–29) 228
(1059a9–10) 228
12 8 (1074b1–1074b14) 40
10 (1075a14–16) 202
(1075a15–25) 201, 204
(1075a19–25) 99
tr. media (ed. G. Vuillemin-Diem)37, 70, 75

Meteorologica (ed. I. Bekker)
1 3 (340b22–23) 175
2 3 (354b25) 125*

Physica (ed. I. Bekker; W. D. Ross)
1 1 (184a12–14) 131*
2 1 (192b20–23) 11*
3 (194b26–27) 29*
3 6 (207a13–14) 161*
7 (207b13) 35*
5 4 (228b11–14) 206, 220
8 1 (250b11–23) 76
(252a12) 201
(252a12–21) 201
transl. vetus (ed. F. Bossier – J. Brams) . . .
. . . . 161*, 201

ASCLEPIUS

Asclepius (ed. C. Moreschini)
6 (45,1–2) 193
8 (46,5–7) 192
(46,10–13) 192
14 (53,9–11) 193
18 (56,16–17) 193
20 (60,4–5) 193
23 (63,14–15) 40
(63,14–17) 52
(63,19) 52
(64,12–16) 91
(64,14–16) 52
23–24 (64,12–20). 40, 91
24 (64,17–18) 52
(64,18–20) 52
26 (69,3) 193
37 (81,18–82,1). 52
39 (84,8) 201

AUCTORITATES ARISTOTELIS

Auctoritates Aristotelis (ed. J. Hamesse)
32 11 (305,44–46). 10*
33 1 (306,64–65). 30

AUGUSTINUS

Confessiones (ed. L. Verheijen)
7 9 13 (101,5–19) 191
14 (102,24–25) 192

Contra Maximinum haereticum Arianorum episcopum (ed. PL 42)
2 23 5 (800A) 155*

De civitate Dei (ed. B. Dombart – A. Kalb)
4 24 (118,1–119,17) 41
24 (119,13–17). 41
25 (119,1–23). 41
9 16 (264,12–19). 50
10 14 (288,11–18). 97
23 (296,10–11). 193

Digitized by Google

23 (296,11–20) 193
23 (296,13) 193*
19 13 (679,11–12) 201

De diversis quaestionibus LXXXIII
(ed. A. Mutzenbecher)
46 2 (72,51–52) 76

De doctrina Christiana (ed. J. Martin)
1 5 5 (9,6–16) 157*

De Genesi ad litteram (ed. J. Zycha)
1 18 (26, 25–27,5) 157*
4 3 (99,4–8) 72
(99,9–10) 73
(99,11–27) 73
4 (101,5–6) 73
4–5 (101,7–14) 73
8 9 (244,2–3) 100
(244,3–4) 173*
12 32 (427,27–28) 177

De libero arbitrio (ed. W. M. Green)
2 9 26 (254,51–57) 90

De musica (PL 32)
6 13 38 (1184) 221

De natura boni (ed. J. Zycha)
28 (868,18–20) 155*

De quantitate animae (ed. W. Hörmann)
34 77 (226,5–7) 99*

De Trinitate
(ed. W. J. Mountain – F. Glorie)
1 1 1 (28,34–35) 69*
8 3 4 (272,17) 211
14 7 9 (433,19) 63

De vera religione (ed. K. -D. Daur)
30 55 (223,31–32) 221*

Enarrationes in Psalmos (ed. E. Dekkers – J. Fraipont)
8 12 (54,1–2) 148*
26 2 4 8 (158,31–159,32) 211

Epistulae I–LV (ed. K. D. Daur)
3 3 (7,47–49) 221
(7,49–51) 221

In Iohannis evangelium (ed. D. R. Willelms)
105 3 (604,5–7) 193*

AVENCEBROL

Fons vitae (ed. C. Baeumker)
3 1 (73,15–17) 203
13 (108,8–12) 203
19 (122,23) 35
(123,5–9) 35
51(194,1–9) 202
4 10 (234,22–23) 223
11 (235,10–15) 223
(235,18–26) 223
(235,19–21) 222
5 31 (315,12) 222
(315, 20–21) 222

AVERROES

De anima (ed. F. S. Crawford)
3 5 (401,424–409,653) 20*
18 (439,73–74) 20*
19 (442,62–64) 20*

De substantia orbis (Venetiis 1562)
2 (6vaH–bK) 184

Metaphysica (Venetiis 1562)
4 2 (65rF–vI) 15*
8 7 (215vK–L) 228*
10 2 (251vK–L) 70*
6 (255vL) 37
12 50 (334rA–D) 40
51 (337rB) 140*

Physica (Venetiis 1562)
3 37 (102raC) 211

AVICENNA

De causis et principiis naturalium
(ed S. Van Riet)
1 6 (61,44–58) 65

Metaphysica (ed. S. Van Riet)
1 2 (10, 73–78) 129*
3 1 (106,52–53) 222*
3 (115,48–116,49) 33
7 1 (350,27–29) 221*
8 1 (376,4–9) 201

Digitized by Google

6 (412,62–68) 211
(412,70–413,71) 64
(413,71–78) 211
7 (431,42–46) 208*
10 1 (522,7–8) 200

BASILIUS

Homiliae IX in Hexaemeron (PG 29)
2 6 (44A–B) 157*

BERNARDUS

De diligendo Deo
(ed. J. Leclercq – H. M. Rochais)
10 27 (142,11–12) 179
28 (143,15–24) 179

BERNARDUS SILVESTRIS

Cosmographia (ed. P. Dronke)
1 2 14 (103,9–11) 156*

BIBLIA SACRA

Genesis
1 2 . . . . . 156*, 157*

Deuteronomium
32 4 . . . . . 54*, 212*

Psalmi
17 12 . . . . . 54, 135*
95 3 . . . . . 41*, 167*

Sapientia
8 1 . . . . . 116*
8 20 . . . . . 201*
11 20 . . . . . 133*
11 21 . . . . . 72*, 73*

Evangelium secundum Lucam
16 22 . . . . . 176*

Evangelium secundum Iohannem
1 1 192
1 3 . . . . . 133*
1 3–4 . . . . . 76*
1 5 192

Ad Romanos
1 19 . . . . . 191*
11 36 . . . . . 126*, 154*
13 1 . . . . . 201*

Ad Corinthios I
6 17 179
12 11 . . . . . 98*
15 44 . . . . . 177*

Ad Ephesios
3 19 . . . . . 179*

Ad Philippenses
2 6–11 . . . . . 192*

Ad Timotheum I
6 16 54

Epistula Iacobi
1 17 . . . . . 155*

BOETHIUS

De arithmetica
(ed. H. Oosthout – J. Schilling)
1 3 (15,2–16,4) 35*
2 41 (176,18–20) 229*

De Topicis differentiis (ed. D. Z. Nikitas)
1 7 (17,19–18,8) 128*
3 3 (52,17–53,1) 177*

De Trinitate (ed. C. Moreschini)
2 (170,92–104) 162*
(170,100–103) 162*
(171,113–115) 28*
(171,115–116) 28*
(171,118–124) 34

In Isagogen Porphyrii commenta
(ed. sec.) (ed. S. Brandt)
1 11 (166,18–167,7) 139*
2 4 (179,5–10) 128*
3 9 (228,20) 177*, 221

In Topica Ciceronis Commentariorum (PL 64)
2 (1065C) 177*

Philosophiae consolatio (ed. C. Moreschini)
1 6 4 (23,7–11) 96

Digitized by Google

3 m.6 (72,1–2) 227
m.9 (79,1) 115
(79,1–2). 115
(80,4–6). 116
(80,10–12). 203
10 25 (84,85–86) 93
11 10 (87,27–29) 207, 220
34 (90,100–101) 221
36 (90,103–104) 221
36–38 (90,103–109) 221
41 (91,118–121) 63*
12 5 (92,14–15) 96
4 2 29 (105,86–87) 69*
6 9 (122,30–32) 98
13 (123,53–54) 98
52–53 (128,184–129,189) 41
53 (128,186) 42
m.6 (131,46–48) 226

Quomodo substantiae in eo quod sint bonae sint (ed. C. Moreschini)
(191,111–192,130). 64

BONAVENTURA

Collationes in Hexaemeron
(ed. F. Delorme)
1 1 2 2 20 (62). 129*

Itinerarium mentis (ed. Quaracchi 1891)
5 3 (308b) 126*
3–6 (308b–309b) 126*
7–8 (309b–310b) 126*

CALCIDIUS

Commentarius in Timaeum
(ed. J. H. Waszink)
329(323,12) 27*

CICERO

De divinatione (ed. R. Giomini)
1 56 128 (73,11–12) 91

De natura deorum (ed. O. Plasberg – W. Ax)
1 2 2 (2,18–26) 95
3–4 (2,29–3,2). 95
4 (3,2–4) 96
14 36 (15,13–15) 62
16 43 (18,12–17) 62
17 44 (18,21) 61
(18,24–26) 61
(18,27–28) 61
23 63 (25,2–7) 61
(25,5–6) 61
41 116–42 117 (45,23–46,118) 95
43 121 (47,11–16) 95
44 122 (47,30–48,3). 95
2 2 5 (50,18–22) 90
(50,22–27) 91*
3 7 (51,19–22) 91
5 13 (54,5–6) 62
(54,8–9) 90
13–14 (54,10–21) 90
14 (54,28–30) 90
7 18 (56,17) 114
(56,20–21) 115
19 (57,2–4) 194
23 60–61 (72,11–73,5). 41
(72,14–16) 41
30 75 (79,23–24) 96
76 (79,28–29) 96
77 (80,11–13) 96
32 81 (81,22) 115
82 (82,3–4) 96
33 83 (82,9–16) 96
83–35 90 (82,9–85,24) 96
83 (82,15–16) 115*
34 86 (83,15–20) 115*
(83,21–24) 115*
34–35 87–90 (83,27–85,24) 115
35 87 (83,31–84,1). 115*
45 116–53 132 (96,16–103,27) . . . 114
65 162–163 (115,21–116,6) 96
66 165 (116,30–32) 97
167 (117,9–10) 91, 97

Tusculanae disputationes (ed. M. Pohlenz)
1 13 30 (232,13–17) 61
(232,17–20) 62

COMMENTATOR

In librum Dionysii De divinis nominibus
(cod. Paris Lat. 17341)
12 (276va) 41*

DIONYSIUS PS.-AREOPAGITA

De caelesti hierarchia
(PG 3; G. Heil; Dionysiaca)
1 1 (120B; 7,6–7; 728,4) 27*

Digitized by Google

2 (121B; 8,5–8; 731,3–732,3)..... 151
2 3 (140C–D; 12,12–14) 133
4 1 (177C; 20,9–11; 800,4–801,1).... 63
(177C; 20,9–13; 800,3–801,3)... 208
(177C; 20,11–12; 801,1–2) 64
7 2 (208A; 28,21; 844,4) 21
12 2 (292C–293A; 42,18–43,8; 935,2– ...
938,3) 15
(293A; 43,4–5) 14
(293A; 43,4–5; 937,4) 14
3 (293B; 43,12–19; 939,3–941,3)... 44
13 3 (301A–B; 44,17–45,7; 946,4–950,3) .
.... 100
4 (305B; 48,6–14; 968,4–971,1)... 170
(305C; 48,16–17; 971,2–4) 170
tr. Eriugenae (P. Simon – W. Kübel)......
...................14, 16*, 44, 133

De divinis nominibus
(PG 3; ed. B. R. Suchla; P. Simon)
1 1 (588A–B; 108,6–109,11; 5,65–75) 54
(588B; 109,15–16; 5,77–78) 55
4 (592D–593A; 115,10–16; 25,67–71) .
.... 134
4–5 (593A–B; 115,16–116,4; 29,61–65)
.... 131
5 (593C; 116,15–117,4; 30,55–58). 136
6 (596A–C; 118,11–119,9; 38,51–39,67)
.... 86
2 1 (636C; 122,10–123,1) 42
3 (640B; 125,13–18)..............42
4 (641A; 126,11–17; 58,66–69) ... 25*
(641A–B; 126,11–127,7; 58,66–74) 25
4–5 (641C–D; 128,3–15; 59,60–67,63)
.... 26
10 (648C; 134,7–11; 92,62–64) 72
(648C; 134,13–15; 92,66–68) ... 72
11 (649B–C; 135,14–136,12; 96,59–68)
.... 151
(649D; 136,16–17; 97,58–59) .. 151
4 1 (693B; 143,10–144,1; 113,72–73) 148
(693B; 144,1–2; 117,74) 147
(693B; 144,2–3; 117,74–75) 147
(693B; 144,1–5; 117,74–76) . 64, 148
1–13 (693B–712B; 143,9–159,20; ....
113,71–221,69) 208
4 (697B–C; 147,2–8; 155,75–67) .. 148
(697C; 147,11–12; 157,68–69) .....
........................120, 148
(697C; 147,4–8; 157,65–67) 120
(697C; 147,11–12; 157,69) 148
(697C–700A; 147,12–148,2; 157,69–
74) 120
(700A; 148,4–5; 161,81–82) 121
6 (701A–B; 150,1–7; 175,72–76) .. 149
8–9 (704D–705B; 153,4–154,6; 197,71–
204,82) 190
9 (705A; 153,10–16; 202,79–82) .. 190
10 (708A–B; 155,14–20; 213,74–77) 64
12 (709C; 158,5–6; 218,71–72) ... 204
13 (712A–B; 159,9–11; 219,69–70) 105
15 (713B; 161,3; 225,75) 105
20 (717C–D; 165,13–15; 250,58–60) 85
(720A; 166,3–7; 250,66–68) 65
(720B; 166,14–15; 255,77–78) .. 55
33 (733B–C; 178,13–17; 297,81–84) 99
5 1 (816B; 180,9–13; 303,53–56) 55
2 (861B; 181,1–6; 303,56–58) 55
4 (817C; 182,18; 307,72) 136
(817D; 183,4–7; 311, 70–72) 79
5 (820B; 184,3–6; 313,72–74) 79
5–6 (820A; 184,2–21; 313,71–316,79).
.... 59
6 (820D; 184,18–21; 316,78–79) ... 79
(820D; 184,20–21; 316,79) 80
(820D–821A; 184,21–175,5; 317,68–
70) 80
(820D–821A; 184,21–185,11; 317,68–
74) 152
7 (821A–B; 185,12–15; 317,74–75) 152
8 (PG 3,821C; 186,4–5; 320,65) ... 21
(PG3,824B; 187,11–12; 321,78–79) .
.... 136
8–9 (824C–825A; 188,3–17; 323,82–..
324,69) 224
(824C–825A; 188,6–17; 324,64–69)
.... 167
9 (825A; 188,18–189,6; 324,70–74) 152
7 1 (865C; 194,11; 337,72) 63
(865C; 194,11–12; 337,72–73) .. 223
(865C–868A; 194,10–15; 337,71–74)
.... 178
2 (868D–869A; 196,6–12; 346,66–70) .
.... 135
(869A; 196,12–14; 346,70–71) .. 142
(869A–B; 196,17–21; 346,73–75) 142
(869B; 197,3; 350,76) 142
(869B; 197,4–7; 350,77–78) 142
(869B–C; 197,5–12; 350,77–81) 142*
3 (872A–B; 198,12–15; 359,76–78) 129*
3 (872B; 198,18–19; 359,79–80) .. 21*
9 4 (912B; 209,9–12; 380,68–70) ... 122

Digitized by Google

5 (912D; 210,7–11; 383,64–66) . . . 122
9 (916D; 213,12–20; 388,80–85) . . . 69
11 6 (956A–B; 222,14–18; 422,68–71) . 34
(956B; 223,10–11; 425,79–80) . . . 66
(956B; 223,4–7; 425,75–77) 34
12 2 (969C; 224,13–225,2; 427,74–75). 42
(969C; 224,13–225,3; 427,74–76). 41
(969C; 225,2; 427,75) 42
(969C; 225,2–3; 427,75–76) 42
4 (972A–B; 225,17–20; 431,68–70) . 66
(972B; 225,20–226,5; 431,70–72). 43
13 1 (977B; 226,7–11; 432,66–68) 46
(977B–C; 227,2–5; 432,71–73) . . 147
1–2 (977B–C; 227,1–7; 432,71–435,69) 46
1–3 (977B–980B; 226,9–228,7) 72
2 (977C–D; 227,12; 435,71–72). . . 222
(980A; 227,15–16; 435,74–75) . . 222
(980A; 227,16–17; 435,75) 38
(977C; 227,8; 435,89) 222
3 (980C; 228,12–16; 441,76–79) . . . 34
(980C; 228,17–229,1; 444,62–65). 37
(980C; 229,1–2; 444,65) 134
(980D–981A; 229,1–3; 444,65–66) 37
(981A; 229,10–230,1; 446,65–70) 134
(980D; 229,3–5; 444,66–68) 37
(980D; 229,3–10; 444,66–70) 37
tr. Eriugenae 55, 63, 136*, 148, 148*, 178, 223

De ecclesiastica hierarchia
(PG 3; ed. G. Heil; Dionysiaca)
1 3 (376A; 66,12–13; 1090,3–4) 106, 177, 214*, 226
4 (376B; 66,20–67,4; 1092,3–1094,3) 226
3 14 (445A; 94,5–8; 1254,1–4) 148
5 4 (504C–D; 106,24–107,6; 1330,1– . . . 1332,1) 101
7 5 (560B–C; 125,20–23; 1438,3–1439,2) 176
tr. Eriugenae 101*, 106, 176, 177, 226

De mystica theologia
(PG 3; ed. A. M. Ritter; ed. P. Simon)
1 1 (997A; 141,2; 456,80) 85
(997B; 142,7; 457,67) 134
(997B; 142,10; 457,69) 134, 137
3 (1000C; 143,16–17; 459,84) 134
(1000D; 144,3–5; 461,81–82) . . . 134
(1001A; 144,9–15; 461,84–87) . . 134
2 1 (1025A; 145,1–5; 465,67–69) . . . 135

Epistulae
(PG 3; ed. A. M. Ritter; ed. P. Simon)
1 (1065A–B; 156,3–157,5; 479,59–65) 135
2 (1068A; 158,3; 483,70) 34, 35
(1069A; 158,6–9; 483,72–74). 34
5 (1073A; 162,3–5; 493,72–74). 54
(1073A; 162,3–7; 493,72–75). 135
9 3 (1109C; 202,8–9; 543,63–64) . . . 98*
tr. Eriugenae 135

EUSTRATIUS

In Ethicam Nicomacheam commentarius
(ed. G. Heylbut; ed. H. P. F. Mercken)
1 1 (8,34–36; 15,57–58) 22*
7 (51,10–14; 86,67–70) 206

GISLEBERTUS PICTAVIENSIS

Expositio in Boetii librum De Trinitate
(ed. N. M. Häring)
1 3 38 (109,37–38) 162*

GLOSSA

Glossa ordinaria (PL 113)
Genesis
1 1 (68C). 176*

GREGORIUS MAGNUS

Moralia in Iob (ed. M. Adriaen)
16 43 54 (830,17–20) 209*

GUILLELMUS DE ALVERNIA

De legibus (Parisiis 1674)
23 (66bE–F) 52*
(66bF–H) 52*
(67aB) 53*
24 (67aD–77aB) 92
(69bA) 92
(71aC) 92
(72aE–F) 92
(73aA–B) 92
(73bB) 92
(73bC–D) 93
26 (85aA) 52*

Digitized by Google

(85aA–B) 53*
(85bB–C) 53*

GUILLELMUS DE CONCHIS

Glosae super Platonem (ed. E. A. Jeauneau)
36 (67,3) 114*

HIERONYMUS

Hebraicae quaestiones in libros Geneseos (ed. P. de Lagarde)
1 2 (4,8–11) 157*

HONORIUS AUGUSTODUNENSIS

Clavis physicae (ed. P. Lucentini; n.316 sqq. PL 122)
6 (5,10–12) 107
(5,12–6,19) 107
13 (10,24–11,29) 93
17 (13,10–11) 41*
24 (17,9–17) 86*
25 (17,5–18,11) 86*
(17,6–8) 86*
(18,13–14) 86*
(18,19–35) 86*
(18,36–37) 86*
(18,39–41) 86*
(18,42–19,55) 87*
76 (54,8–12) 176*
87 (62,2–3) 156
(62,4–17) 157, 224
91 (66,19–25) 155*
(66,29–39) 155
(66,39–42) 224
116 (85,4–86,21) 167*
(86,21–41) 167
118 (88,14–21) 150
124 (92,22–25) 63
126 (93,7–94,13) 132*
(93,10) 63
(94,13–19) 224
128 (94,10–95,23) 84*
136 (104,4–20) 64
(104,15) 166*
136–137 (104,20–24) 98
154 (120,8–16) 98
155 (122,24–36) 150
162 (128,11–12) 136
163 (128,2–129,13) 136
164 (130,2–6) 136
165 (130,5–131,21) 100
177 (140,30–31) 174
179 (141,4–142,7) 173
(142,15–19) 173
(142,19–24) 174
187 (147,12–15) 174
188 (148,22–24) 174
193 (153,2–18) 174
195 (154,2–7) 174
(155,8–11) 175
302 (256,79–80) 166*
302–303 (256,87–257,7) 168*
313 (264,27–42) 177
314 (265,7–16) 179*
383 (920B–C) 136

IOANNES DAMASCENUS

De fide orthodoxa
(ed. B. Kotter; ed. E. M. Buytaert)
1 1 (7,14–15; 12,21–23) 62
9 (31,13; 49,17) 125*, 130*, 133*
(31,14–15; 49,18–22) 42
(32,16–17; 49,23–24) 42
2 29 (100,2; 155,3) 98
(100,3–4; 155,4–5) 98
(100,4–12; 155,5–156,14) 108*
(100,6–10; 155,8–156,12) 98
3 8 (181,16–17; 291,47–48) 35

ISIDORUS

Etymologiae (ed. W. M. Lindsay)
1 11 (n.1) 64*

LACTANTIUS

Divinae Institutiones (ed. S. Brandt)
4 6 (288,1–4) 192*
(288,14–288,1) 192*
(291,8) 192*

LIBER

Liber de causis (ed. A. Pattin)
17 (18) 145 (173,46–47) 76
19 (20) 157 (177,10–11) 162*
19 (20) 155 (177,97–98) 42*

Digitized by Google

Liber sex principiorum
(ed. L. Minio-Paluello – B. G. Dod;
R. Meyer)
I 1 (35,3–4; 3,52) 30

Liber de sex rerum principiis
(ed. P. Lucentini – M. D. Delp)
I 4 (154,25–29). 115

Liber XXIV philosophorum
(ed. F. Hudry)
prol. (3,2–7) 59
1 (5,1–2) 193
(5,3–4) 193
4 (10,1–2) 193
5 (11,1–7) 83
7 (13,1–2) 68
(13,3–9) 68
11 (18,1–2) 59
(18,3–7) 59
16 (23,1–3) 133
21 (28,1–2) 137
22 (29,1) 155
(29,1–3) 154
(29,4) 154
(29,4–12) 154
(29,9–10) 156
(29,12) 156
23 (31,1–2) 135
pars altera 5 (43,6–7) 83
7 (48,16–49,24) 69
11 (58,21–23). 59
(58,24–30). 60
(58,31–34). 60
(58,35–36). 60
(58,37–38). 61
22 (81,79–80). 156
(81,83–86). 156

Liber Vasilographus
(ed. O. Holder Egger)
(162) 194
(164) .154, 194

MACROBIUS

Commentarii in Somnium Scipionis
(ed. J. Willis)
1 14 15 (58,7–12) 203
(58,11) 5*

MAXIMUS CONFESSOR

Ambigua (PG 91)
3 (1085A) 167*
13 (1225D–1228A) 107

MOSES MAIMONIDES

Dux neutrorum (Parisiis 1520)
3 18 (80r) 94
(80v) 94
(80v–81r) 94
(81r) 94, 95
19 (82r–v) 96

NEMESIUS EMESENUS

De natura hominis (ed. M. Morani;
G. Verbeke – J. R. Moncho)
2 113 (33,20–21; 44,69) 180
2 113–115 (33,20–34,16; 44,68–45,90) .
. . . . 180
41 (125,4–5; 158,52). 98*
41 (125,6–7; 158,53–54). 98*
41 (125,7–17; 158,54–159,66) 98*

PAPIAS

Elementarium doctrinae rudimentum
(Venetiis 1496)
"Character"(50b). 30*
"Dubius" (98b) 128*
"Idioma" (150a). 212*

PETRUS HELIAS

Summa super Priscianum (ed. L. Reilly)
(181,39–182,40). 77*
(182,50–51) 77*

PETRUS LOMBARDUS

Collectanea in Epistulas d. Pauli
(PL 191)
Rom. 11 36 (1492D). 154*
(1492D–1493A) 155*
(1493B–C). 155*
(1494C–D) 157*
(1495A). 156*
(1495B). 156*

Digitized by Google

Sententiae in IV libris distinctae
(ed. Grottaferrata 1971)
1 2 4 (64,2–3) 43*

PLATO

Timaeus (ed. J. Burnet; J. H. Waszink)
24c2–3 (16,13–14) 91
28c3–5 (21,11–13) 198
29e1–30a2 (22,18–22) 64
31a3–b3 (23,21–24,4) 27
32c4–5 (25,11–12) 203
34b2 (26,16) 114
41a7–b2 (35,9–13) 27, 92
41a8 (35,10) 50
41c8–d1 (36,9–10) 27, 28*
44c1–4 (35,20–36,3) 114
48e2–49a4 (46,10–19) 29

PLINIUS

Naturalis historia (ed. K. Mayhoff)
1 1 (128,19) 114
2 7 5 (132,14-22) 40, 91

PORPHYRIUS

Isagoge (ed. A. Busse; ed. L. Minio-Paluello – B. G. Dod)
6 11–12 (12,7) 229*
24 (12,17–18) 33

PRISCIANUS

Institutionum grammaticarum libri XVIII
(ed. M. Hertz; H. Keil)
13 50 (53,14–23) 77
17 10 (114,18–20) 77

PROCLUS

De malorum subsistentia
(ed. H. Boese)
2 11 (190,5–192,24) 72
(192,21–23) 208

De providentia et fato
(ed. H. Boese)
7 20 (130,16–17) 203
8 28 (136,1–138,5) 128*
29–30 (138,1–139,7) 129*
31 (139,4–140,6) 111
31 (139,4–140,7) 178
31 (140,6) 63
31 (140,6–9) 129*
31–32 (140,14–4) 178
32 (140,1–5) 44
32 (140,1–7) 111
32 (140,2) 223

De X dubitationibus circa providentiam
(ed. H. Boese)
1 3–4 (4,2–6,16) 110
(4,11–6,5) 215
4 (6,17–8,35) 102
5 (10,17–25) 141
(10,25–30) 162
(10,25–38) 143
2 7 (12,2–22) 109
(14,30–36) 144
8 (14,4–18) 144
(16,24–31) 143
(16,35–40) 145
3 10 (18,6–11) 207
(18,16–17) 207
11 (18,32–34) 108
(18,34–20,6) 211
(20,17–21) 108
12 (20,31–22,11) 108
15–16 (28,35–4) 116
17 (30,7–9) 207
(30,7–18) 117
17–18 (30,19–32,16) 118*
18 (32,1–2) 207
19 (32,1–34,8) 118*
20 (34,8–19) 119*
20 (34,10–19) 171
4 23–24 (38,1–40,9) 119
10 63 (102,7–9) 102
(102,7–104,11) 102
(102,7–104,12) 99
(102,7–104,20) 216
(102,9–10) 102
(102,11–104,12) 102
(104,14–16) 184
64 (104,4–106,6) 102
64–65 (106,7–9) 103
64 (106,9–12) 184
(106,10) 223
65 (106,1–10) 217
(106,11–18) 217
(106,18–108,32) 218

Digitized by Google

Elementatio theologica
(ed. E. R. Dodds; H. Boese)
1 comm. (2,2–14; 3,2–14) 74
1 (2,1; 3,1) 57, 222
2 (2,15; 3,1) 57, 65, 67, 231
3 (4,1; 4,1–2) 231
4 (4,9; 4,1) 57, 194
5 (4,19; 4,1) 57
6 (6,22; 5,1) 35, 45, 194
comm. (6,26–28; 6,6–7) 35
comm. (6,29–30; 6,8–9) 35
7 (8,1–2; 6,1–2).................. 210
(8,1–2; 6,1–2).................. 160
comm. (8,23–24; 6,21–7,22) 221
8 (8,29–30; 7,1–2)..........57, 82, 194
(8,30; 7,2) 39, 102
comm. (8,31; 7,3) 221
comm. (8,31–9,8; 7,3–16) 39
9 (10,14–16; 7,1–3).......194, 198, 208
comm. (10,17–28; 7,4–8,14) 164
10 (10,29–30; 8,1)..........46, 194, 213
comm. (10,31; 8,2) 61
comm. (10,31–12,7; 8,2–10) 164
12 (14,1–2; 9,1).................. 211
13 (14,24; 10,1).................. 209
(14,24–25; 10,1–2).....84*, 85, 87, 89
(14,25; 10,1–2)................ 209
(14,25; 10,2)......39, 55, 57, 130, 209
comm. (16,7–8; 10,15–17)....... 130
14 (16,9–10; 10,1–2).............. 179
18 (20,3–4; 12,1–2).........79, 153, 198
19 (20,21–23 (13,1–3) 209
20 (22,1; 13,1) 23
(22,1–3; 13,1–3).................. 9
21 (24,1–2; 14,1–2)............200, 224
(24,1–3; 14,1–3).........39, 153, 231
(24,1–2; 14,1–2)................ 150
(24,2–3; 14,2–3)............201, 227
comm. (24,4–21; 14,4–15,21) ...7, 159
comm. (24,4–33; 14,4–15,31) 228
comm. (24,4–5; 14,4–5) 195
comm. (24,4–7; 14,4–7) 49
22 (26,1–2; 15,1–2)..33, 60, 67, 116, 127,
.....................191, 215, 225
23 (26,22–24; 16,1–2)......201, 227, 231
comm. (26,25–26; 16,3–4)....... 184
comm. (26,25–27; 16,3–5)....... 188
comm. (26,30–34; 16,8–11)....... 66
26 (30,10; 18,1).................. 151
(30,10–11; 18,1–2).............. 160
27 (30,25–26; 18,1–2)......... 112, 160
comm. (30,27–32,9; 18,3–15) 156
28 (32,10–11; 19,1).......39, 44, 58, 168
comm. (32,12–34,2; 19,2–24) 153
29 (34,3–4; 19,1–2).........16, 100, 204
comm. (34,5–11; 19,3–20,3) 153
31 (34,28–29; 20,1–2)........7, 183, 227
32 (36,3; 21,1) 7
34 (36,20–22; 21,1–2)............... 7
36 (38,30–31; 22,1–2)..........168, 202
(38,30–32; 22,1–3).......... 18, 150
37 (40,7–8; 23,1–2)............... 202
38 (40,17–18; 23,1–2)............. 170
(40,17–19; 23,1–3)............... 7
40 (42,8–9; 24,1–3)............194, 198
41 (42,30–31; 25,1–2)............. 198
47 (46,29; 27,1).................. 156
52 (50,7; 28,1) 68
56 (54,4–5; 30,1–2)............... 226
(54,4–6; 30,1–3)................. 7
57 (54,23–24; 31,1–2)............... 7
59 (56,28; 32,1).................. 163
comm. (56,36–37; 32,8–10)....... 46
comm. (58,1–2; 32,10–11)........ 46
60 (58,3–5; 32,1–3)............... 159
61 (58,16–17; 33,1–2)..........109, 189
62 (58,22–23; 33,1–2)..........159, 187
63 (60,1–3; 34,1–3)............... 132
comm. (26,25–26; 16,3–4)....... 120
64 (60,20; 34,1)............... 35, 224
(60,20–21; 34,1–2).............. 38
(60,20–22; 34,1–3)................
.......48, 85, 153, 180, 194, 200, 207,
comm. (62,5–6; 35,18–19)........ 35
65 (62,13–14; 35,1–3)................
..11, 19, 33, 37, 81, 105, 127, 186, 214
66 (62,24–25; 35,1–2)............. 157
67 (64,1–2; 36,1)............... 3, 157
69 (64,24–25; 37,1–2)............. 157
70 (66,11–12; 37,1–2)......158, 159, 189
71 (66,31–68,8; 38,1–9) 80
72 (68,17–18; 38,1–2).............. 80
75 (70,28–29; 40,19)....65, 120, 188, 225
81 (76,12–13; 43,1–2)..........184, 225
82 (76,22; 43,1).................. 225
93 (84,1–2; 47,1–2)............... 131
97 (86,8–9; 49,1–2) ....
.............7, 69, 89, 149, 199, 231
(86,8–10; 49,1–3).................
.............38, 39, 57, 67, 153, 225
99 (88,20–21; 50,1–2).......60, 125, 162
(88,20–22; 50,1–3)............. 130

Digitized by Google

(88,20–23; 50,1–4) 69, 84*, 163
100 (90,1–2; 51,1–2) 6, 20, 57,
. . . . .69, 84*, 201, 227
(90,1–3; 51,1–3) 54, 60, 231
101 (90,17–19; 51,1–4) 57
(90,18–19; 51,2–4) 55
102 comm. (92,9–10; 52,9) 76
103 (92,13; 52,1) 57, 79
(92,13–15; 52,1–3) 47
(92,13–16; 52,1–4) 6, 81
105 (94,9–20; 53,3–54,2) 21*
108 (96,9–10; 54,1–2) 132
(96,9–11; 54,1–3) 169
(96,9–12; 54,1–4) 225
109 (96,23–25; 55,1–3) 169
(96,23–28; 55,1–6) 225
110 (98,1–3; 55,1–3) 225
(98,1–5; 55,1–5) 31
(98,4–5; 55,3–5) 169
111 (98,18–19; 56,1–2) 21*
(98,18–19; 56,1–3) 169, 215
(98,18–23; 56,1–7) 200
112 (98,33–34; 56,1) 169
113 (100,5; 57,1) 48, 74,
. . . . .79, 81, 160, 186
(100,10; 57,6) 105, 194
comm. (100,13–15; 57,9–11) 164
comm. (100,10–11; 57,6–7) . . .65, 211
comm. (100,11–12; 57,7–8) 84*
114 (100,16; 57,1) 35, 80
(100,16–17; 57,1–2) 65, 67,
. . . . 72, 74, 79, 81, 87141, 149,
. . . . 153, 157, 158, 159, 164,
. . . . .198, 206, 210, 213, 223
115 (100,28; 57,1) 151
(100,28; 57,1–2) 87, 89, 112,
. . . . .137, 141, 231
116 (102,13; 58,1) 81, 85, 91, 230
117 (102,28; 59,1) 220
118 (104,5–6; 59,1–2) 109, 210
(104,5–7; 59,1–3) 108
(104,5–7; 59,1–4) 112, 146, 217
(104,6; 59,2) 109
119 (104,16; 59,1) 106, 130, 199, 207
(104,16–17; 59,1–3) 107
(104,16–19; 59,1–4) 112, 213
(104,20; 59,5) 209
comm. (104,20–26; 59,5–9) 158
comm. (104,20–30; 59,5–60,14) . . . 99
120 (104,31–32; 60,1) 199
(104,31–32; 60,1–2) 217, 219
(104,32; 60,1–2) 207
comm. (106,6; 60,10–11) 217
121 (106,10–11; 60,1–2) 116
125 (110,29–31; 63,1–3) 225
(110,29–32; 63,1–4) 169
126 (112,14–15; 63,1–2) 189
127 (112,25; 64,1) 210
(112,25–26; 64,1–2) 170
128 (114,1–3; 64,1–3) 178, 204
(114,2–3; 64,2–3) 183
129 (114,12–13; 65,1) 202, 215
(114,12–15; 65,1–5) 45, 170, 200
(114,13–14; 65,3) 215
133 comm. (118,17–19; 67,10–11) . . . 133
138 (122,7–8; 69,1–2) 171
147 comm. (128,34–130,3; 73,3–6) . . .16*
comm. (130,2; 73,5) 31*

QUODVULTDEUS

Adversus quinque haereses (ed. R. Braun)
3 4 (265,15–17) 192
5 (265,20–21) 192
5 (265,22–24) 192
6–7 (265,27–30) 192
7 (265,30–31) 192
(265,31–266,33) 192
13 (266,54) 192
18–20 (268,78–84) 192
20 (268,85) 192

ROBERTUS GROSSETESTE

Super Dionysii De divinis nominibus
(ed. D. H. Pouillon)
4 (321,13–19) 190*

SENECA

Epistulae morales (ed. L. D. Reynolds)
41 2 (108,7–9) 193
102 21 (430,2–5) 190

SYMBOLUM

Enchiridion Symbolorum
(ed. H. Denzinger)

Symbolum Quicumque
(75) 68*

Digitized by Google

THEODORICUS DE VRIBERCH

De animatione caeli (ed. L. Sturlese)
8 2 (19,15–18) 27*

De cognitione entium separatorum
(ed. H. Steffan)
56 2 (219,64–68) 173*

De dotibus corporum gloriosorum
(ed. L. Sturlese)
1 2–3 (269,54–72) 176*

De intellectu et intelligibili (ed. B. Mojsisch)
1 1 (137,3–7) 195*
2 1–3 (137,13–24) 195*
3 1 (138,33–37) 195*
4 1 (138,44–46) 229*
5 1 (139,63–74) 196*
6 1 (139,2–140,10) 196*
8 1–2 (141,46–142,67) 196*
9 1 (142,77–80) 196*
10 3 (143,22–28) 195*
2 21 3 (161,62–162,69) 70*
3 8 1–7 (183,3–184,41) 216*
8 1 (183,4) 20*
(183,18–29) 20*
18 1–19 1 (191,38–192,60) 79*
19 2 (192,61–64) 79*

De magis et minus
(ed. R. Imbach – H. Steffan)
17 1 (59,18–21) 229*

De miscibilibus in mixto (ed. W. A. Wallace)
1 1 (30,57–60) 175*
2 (31,61–63) 175*
2–4 (31,64–81) 175*
2 1–3 (31,87–32,106) 175*
8 1 (37,34–43) 121*
8 2 (37,43–45) 121*

De natura contrariorum (ed. R. Imbach)
46 2 (114,35–38) 229*

De origine rerum praedicamentalium
(ed. L. Sturlese)
2 7 (145,20–146,23) 15*
2 7 (146,23–29) 15*
2 27 (150,180) 54*
3 9–11 (160,49–161,77) 228*
3 12 (161,78–83) 229*
3 12 (161,86–99) 229*
4 21 (174,208–210) 187*
4 33 (178,332–334) 228*

De quiditatibus entium
(ed. J. -D. Cavigioli – R. Imbach)
7 3 (109,38–40) 36*

De subiecto theologiae (ed. L. Sturlese)
3 5–6 (281,69–84) 100*
3 5 (281,70–74) 173*

De substantiis spiritualibus et corporibus futurae resurrectionis
(ed. M. R. Pagnoni-Sturlese)
1 1 (303,2–4) 9*
2 1 (304,42–43) 173*
26 1 (324,19–24) 176*
27 1–2 (325,27–42) 176*
3 (325,44–47) 176*
4 (325,48–51) 176*
7 (326,62–64) 177*
8 (326,71–78) 177
(326,73) 176*
9 (326,79–85) 177*
36 8 (339,34–37) 176*

De visione beatifica (ed. B. Mojsisch)
1 1 (15,2–7) 63*
1.1.3 2 (26,5–14) 107*
1.3.3 12 (59,128–130) 129*
4.3.1 2 (111,47–112,55) 181*
4.3.1 4 (112,70) 181*
4.3.2 2–4 (114,3–20) 182*

Quaestio utrum in Deo sit aliqua vis cognitiva inferior intellectu
(ed. M. R. Pagnoni-Sturlese)
1.1 1 (293,18–19) 139*
1.1 5–8 (294,34–51) 139*
1.1 9–10 (294,52–295,67) 140*
1.2 1–4 (295,69–88) 140*
1.3 3–4 (296,13–24) 140*

THOMAS DE AQUINO

Super librum De causis expositio
(ed. H. D. Saffrey)
19 (105,15–19) 21*
(106,21–24) 21*

Digitized by Google

(107,1–3) 21*
(107,3–11) 21*

Scriptum super libros Sententiarum Petri Lombardi
(ed. P. Mandonnet – F. Moos)
1 7 2 2 3 (185) 177*
8 1 3 (199–200) 36*
31 1 2 (721) 68*
34 3 1 (796) 177*
4 1 1 1 5 (11) 177*

Quaestiones disputatae de veritate
(ed. A. Dondaine)
3 2, sed contra (103,103–105) 75*
5 1, ad.4 (140,219–22) 98*

Sententiae libri De anima (ed. Leon. 1984)
3 1 (207,358–363) 20*

THOMAS DE EBORACO

Sapientiale
(Cod. Flor. Conv. Soppr. A. VI. 437)
1 5 (5vb) .61*, 62*
(6ra) 63*
(6ra–b) 90*
6 (6rb) 91*, 190*
(6va) 191*
(6va–b) .191*
(6vb) 191*
7 (8ra) 114*, 115*
(8ra–b) .115*
(8rb) 115*
10 (10va) 91*, 40*, 41*
(10vb). 41*, 93
14 (14ra–b) 193*
(14rb) .193*
(14va) .194*
16 (17vb) 209*, 210*
32 (37vb) 207*, 211*
(37vb–38ra) 208*
(38ra) .208*
(38rb) .208*
(38va) 201*
(38va–b) 201*
(38vb) 202*
34 (40rb) 200*
35 (40va) 93*, 94*
(40vb) 94*, 95*
36 (41rb) 95*
(41rb–41va) 95*
(41va–b) 96*
(42ra–b) 97*
6 2 (184vb–185ra). 206*, 220*
(185ra) 207, 220*, 221*
(185ra–b) 221*, 222*, 223*
18 (193rb) 211*

THOMAS GALLUS

Paraphrasis super De divinis nominibus
(Dionysiaca)
4 (683,195–684,193). 190*

ULRICUS DE ARGENTINA

De summo bono (II,1–4 ed. A. de Libera;
II,5–6 ed. A. Beccarisi;
III, 1–3, ed. S. Tuzzo;
IV,1–2,7 ed. S. Pieperhoff;
IV,2,8–24 cod. Vat. Lat. 1311;
IV,3 ed. A. Palazzo)
2 2 3 1 (34,7) 125*
(34,8–29). 125*
1–2 (44,6–45,28) 64*
3 2 2 (45,29–37). 65*
5 9 2 (51,13–17). 77*
(51,7–12). 77*
3 (52,23–29). 77*
(52,30–33). 77*
(52,35–37). 77*
(52,38–42). 77*
(52,43–49). 78*
15 1 (97,2–98,31). 77*
16 1 (108,2–10) 42*
(108,10) 42*
(108,10–17) 42*
2 (108,19–109,36). 42*
3 (109,37–48) 43*
4–5 (109,49–110,61). 43*
5 (110,67–72) 45*
8 (112,120–124) 99*
(112,125–135) 99*
11 (114,186–203) 98*
17 1 (121,3–7) 105*
(121,7–8) 105*
18 9 (145,256–261) 43*
(145,258–146,266) 100*
(145,263–146,266) 173*
3 2 3 6 (47,106–120) 68*
4 1 1 8 (10,237–11,246) 27*

Digitized by Google

2 5 2 (94,18–23) 27*
3 (95,54–59) 27*
4–5 (95,64–96,77) 28*
6 (97,103–106) 28*
7 (97,110–122) 28*
11 (99,193–100,198) 31*
17 (103,286–305) 29*
18 (103,306–104,329) 29*
18 (104,332–338) 29*
19 (104,339–348) 30*
22 (106,397–402) 30*
2 14 (88va) 71*
(88rb–va) 70*
3 3 16 (51,367–52,373) 4*
20 (52,374–375) 4*
(52,382–387) 4*
22 (52,395–396) 5*
(52,396–53,399) 5*

Digitized by Google

INDEX RERUM

Ablatio: Deus laudatur per ablationem omnium 135.
Abrahae sinus: quid vel ubi sit 176.
affinis: quod omnis deus est affinis prime bono 114; quod uniale mensurat ea, quibus affluit 117.
affirmatio: quod in divinis affirmatio et negatio concordant 86.
agens intellectus: respice infra ubi Intellectus.
analogia: 14sqq.
anima: animarum et angelorum in deum triplex motus: respice infra ubi Motus; quod animae plus differunt in se quam corpora et minus quam intellectus 9; item quod per animam exprimuntur omnia se ipsa moventia; item de partialis animae diversa significatione et de hic intentae designatione ac eius duplici reductione 10sq.; ponitur animarum distinctio 21; item differentiae earum assignatio 21sq.; item quod omnis animealis seyrae hae quidem intellectuales, hae autem animae solum ibidem 22; quod omne corpus divinum per animam est divinum exdeatam 177sqq.; item quod anima est divina propter intellectum divinum: ibi nota de deificatione animae divinae.

Bonum: quod bonum et unum idem 36; quod bonum et Deus idem; quod bonum est, a quo omnia et ad quod 38sq.; quod bonum est, quod sonat sive vocat aut boat 83sq.; quod bonum comprehendit universaliter omnia 83sq.; quod Deus est bonum in eo, quod huiusmodi. Bonum est principium omnium et finis 84; ponitur bonitatis distinctio et supersubstantialis bonitatis propria ratio 85sqq.; quod omnis deus secundum supersubstantialem bonitatem subsistit 87sq.; ponitur differentia inter prime et primo bonum 105sq.; quod omne divinum essentiam habet bonitatem 121; ponitur bonitatis deorum ostensio 207sq.; item effectus ipsius bonitatis 209; quod bonitas Dei elicitur ex multis; quod omnis deus est unitas bonifica et e converso; quod prime Deus est simpliciter bonum 211; quod alii dii sunt quaedam bonitates 212.

Caligo Dei: de hac 134.
capibile: quomodo incognoscibilia sint aliqualiter capibilia a participantibus 125sqq.
causa essentialis: 187sq.
causa primordialis: respice infra ubi primordialis.
causalis processus: respice infra ubi procedere.
Clavis: Theodorus in Clave physicae allegatur frequentissime.
cogitativa virtus: vel ratio inferior est unus subiecto, sed triplex officio 128.
cognoscere, cognitivum: de cognitione in generali 109sq.; de quadruplici cognitione in speciali 110; de cognitione divinali 111; item 114sqq. ubi participatio; gradus multiplices illarum cognitionum pulcherrimi 127sqq.; item omnis varietas cognitionum animae et officia earum; qualiter dii et separata sint capibilia et cognoscibilia ab inferioribus et qualiter non 130sq.; item de cognitione super mentem et super intellectum, scilicet de caligine ignorantiae 133sqq.; de cognitione, qua dii cognoscunt et qualiter mutabilia immutabiliter 143sqq.; distinguitur cognitio multipliciter et ostenditur qualiter diversimode abstrahunt diversae cognitions 139sq.; item quod divinae cognitionis primum omnibus est sua essentia et non accipit scientiam a rebus, sed est causa rerum 144sq.;

Digitized by Google

cognitionis intellectualis et providentionalis differentiae assignatio 215sq.
colligare: qualiter ordines deorum medietate colligantur et quid sit colligatio ordinum in generali et speciali 210sqq.
comparatio: qualiter dii ad invicem comparantur 157sq.
comprehendere: item ubi elementum 202sq.
conciliatio affirmationis et negationis: in Deo, quae sunt idem re, diversa voce sola 87sq., respice infra.
corpus, corporeum: enumerantur corpora et de corpore divino 173sqq.; respice infra ubi incorporerum; distinguantur et enumerantur corpora tam in naturali providentia quam in voluntaria 177sqq.
custoditivum: custodes hominibus deputati, qui sint 51.

Daemon: de his vide plura 51.
delectatio: 156sq., quod in Trinitate est delectatio.
Deus, divinum: de Dei loco infra ubi locus; quod omnis divinus numerus unialis est 3sqq.; ponitur diversa positio de pluralitate 40sqq.; Dei et deitatis diversa acceptio 41sqq.; quod hoc nomen 'Deus' quantum ad primum significatum suum est nomen providentiae 42; quod a quattuor actibus imponitur hoc nomen 'Deus'; quod hoc nomen 'Deus' quantum ad id, cui imponitur, significat ipsam naturam seu essentiam omnibus eminentissimam; quod hoc nomen 'Deus' attribuitur supremis naturis; qualiter hoc nomen 'Deus' convenit prime bono et hoc incommunicabiliter 42sqq.; ostenditur deos per essentiam esse; quod sunt dii per participationem 44sq.; quod Deus, de quo nunc agitur, non est Deus deorum dominus et per consequens est plurificabilis 45; quod omnis deus est unitas per se perfecta et e converso 47sq; ponitur deorum distinctio 50sq.; nuncupative dii reprobantur 52sq.; quod hic solum intenditur de summis diis, de substantiali, vitali et intellectuali 53sq.; de supersubstantialitate prime seu summi Dei 54sq.; de supersubstantialitate aliorum deorum et supervitalitate et superintellectualitate; quod omnis deus est supersubstantialis 55sq.; ponitur una regula tantum de Deo 59; exponitur dicta regula et applicatur ad propositum 59sqq.; quod omnis deus participabilis est excepto uno 65sq.; describitur Deus deorum 68; exponitur dicta descriptio 68sq.; quod non solum ipse, sed etiam omnis deus inquantum amethectus est principium sine principio utpote ingenitus et imprincipiatus 69; quod quilibet deorum est processus sine variatione et finis sine fine; quod prime Deus est simpliciter principium et finis omnium absolute; quod omnis deus est mensura entium 71sqq.; qualiter res sint in diis in generali 75sq.; qualiter sint in eis in speciali et multiplex modus, quod aliquid dicitur esse in diis 77sq.; de praeexistentia inexistentium ipsis diis; de praeminentia proprietatis ipsorum deorum 79sq.; de plana intelligentia propositi 80sq.; ponitur quintae regulae Trismegisti descriptio cum expositione 119 83sq.; quod quilibet deus est quo nihil melius in sua intentione excogitari potest; quomodo concorditer accipitur affirmatio et negatio circa divinam essentiam 85sqq.; ponitur bonitatis distinctio supersubstantialisque bonitatis propria ratio, secundum quam omnis deus subsistit 87sq.; duplex huius nominis 'Deus' acceptio 90sqq.: quod quidam sunt dii per naturam, quidam per gratiam; subdivisio naturalium deorum 93; quod Deus deorum tradidit diis naturalibus regendum mundum visibilem et invisibilem; nota pulchram auctoritatem Anshelmi de hoc 92sq.; qui dicantur dii per gratiam 93; quomodo omnis deus habet totis providere; quod providentia primitus est in diis 103; divini distinctio 105; ponitur membrorum prosecutio 105sq.; prosequitur specialiter de divino secundum essentiam 106sq.; de ratione producendi omnis divini 108; de potentia ipsorum divinorum 108; de potentia uniali ipsorum divinorum 109; quod potentia deorum est omnium obtentiva 108; de cognitione in generali 109sq.; de quadruplici cognitione in speciali 100; de cognitione divinali 111; ponitur triplex condicio divini per essentiam 114sqq.; quod ex qualibet harum oriuntur aliae; quod omne divi-

Digitized by Google

num providet essentialiter, universaliter et impausabiliter; quod omne divinum et providet secundis et ereptum est ab his, quibus providetur 116sq.; de cognitione deorum in generali 139sqq.; enumerantur cognitiones et determinatur cognitio deorum 139sq.; item determinatae cognitionis quadruplex condicio 141sq.; quod omnis deus cognoscit partibilia impartibiliter, temporalia intemporaliter, transmutabilia intrasmutabiliter, contingentia necessarie 143sqq.; item quod cognoscunt omnia unialiter 145; ponuntur quaedam proprietates lucis in generalis 147; ostenditur eas inveniri in natura divinali 148; quod sicut prime Deus habet naturam lucis ita, quod est lux fontana omnium, ita quilibet deus se habet proportionaliter respectu sui ordinis 149; de causali deorum processu et derivationis plurificatione et de propriae hypostaseos conservatione 149sqq.; quod omnis deus a quocumque inceperit ordine etc. 151sq.; ponitur et exponitur regula Trismegisti: Deus est, ex quo est, quidquid est, non partitione, per quem est, in quo est, cum commento 154sqq.; expositio huius verbi: Ex quo omnia etc.; quod deus ibi acceptus non implicat prime Deum 157; de toto, totali et totalitate in generali 157; de comparatione deorum ad invicem in dictis condicionibus in speciali 157sq.; quod omni deus totalior, qui uni propinquior; quod omnis deus, licet sit totus et totalitas absolute considerata, tamen primus est totalissimus et prime uni propinquissimus, alii vero minus totales 158sq.; de simplicitate et eius multiplicitate et maxime simplicitatis primitate 161sqq.; quod omne divinum est simplex, sed prime Deus est simpliciter simplex 162; quod omne divinum est prime simplex et sic sufficientissimum et optimum 163sq.; quid sit in diis participatio activa et passiva 166sq.; quid sit propinquare diis vel removeri 167sq.; quod omnis deus a propinquioribus participatus immediate 168; quod diis praecedunt omnia quaecumque se participant; deorum participationis duplex modus et condicio, et hoc ut sumitur declaratio 168sqq.; quod omnis deus a remotioribus participatus participat per media vel plura vel pauciora 170; enumerantur corpora in generali 173sqq.; agitur de corpore divino in speciali 177sqq.; quod talis deiformitas sibi inexistit ex natura animeali 179sq.; quid sit deificatio et unde fiat 177; ponitur homo deificatus pro exemplo; secundum quid intelligantur divina; quomodo homo efficitur deus; nota pulchram auctoritatem Bernardi et quomodo deus erit omnia in omnibus 179; item omnis causa convertitur in deum et quomodo applicantur dicta de microcosmo ad macrocosmum 179; enumerantur animae 173; ponitur condicio divinarum animarum et declaratur ipsarum deificatio 180sq.; enumerantur intellectus et ponitur divinorum intellectuum condicio 182; quod intellectus fit divinus ex participatione divinae unitatis 182sqq.; quod unum est ex se Deus, intellectus divinissimus, anima divina, corpus deiforme; ponitur ordinis divini distinctio 186; divini ordinis per participationem propria condicio 187; quod omnis ordo divinus per participationem distinguitur per prima, media et ultima 187; quod omnis divini ordinis prima magis exempta sunt etc. 189; quod nulla operationum passivarum pertinet ad deos 195; qualiter omnes dii recipiant essentias suas a prime Deo; quod omnis deus habet in se virtutem activi principi et quae sit operatio propria cuiuslibet dii et prime Dei et primo dei; quod sicut in intellectibus, ita in divinalibus est interior respectiva transfusio 196sq.; quod nihil digne dicitur de prime Deo; quod in prime deo est duplex operatio: interior, scilicet respectiva, et exterior causalis, ita est in quolibet deo proportionaliter; de Trinitate personarum in prime Deo et tribus respectivis in aliis 196sq.; quod omnis deus est actus se ipso et in se ipso per essentiam 197sq.; quod interior emanatio praecedit ordine naturae exteriorem; quid vocetur ordo deorum et quod accipitur dupliciter 200; de ipsorum ordinum a suis principiis originatione 200sq.; de eorum in sua principia reductione 201; de ordinum deorum colligatione in generali 201sq.; quod ipsa colligatio sit per medietates in speciali 202sq.; quod omnes deorum ordines medietate colliguntur 201sq.; ostenditur omnis dei existentia 209sq.; ostenditur omnis dei inquantum est unitas in productis 206sq.; bonitatis deorum ostensio et quod elicitur ex multis 207sq.; effectus ipsius bonitatis propria ratio 209; quod quilibet deus

Digitized by Google

est principium alicuius universitatis sive totalis sive partialis 207sq.; quod bonitatis dicitur de diis dupliciter, scilicet per negationem et relationem 208; quod effectus bonitatis est unificatio 209; quod omnis deus bonitas est unifica et unitas bonifica 206sqq.; ostenditur existentia deorum in generali 209sq.; item cuiuslibet eorum in speciali 210; ponitur differentia ipsorum deorum ad omnia existentia in universo totali 210; de simpliciter unius prime Dei 211; de simpliciter boni ostensione 211sq.; quomodo omnes dii differant a prime Deo 212; quod summus Deus in infinitum supereminet omnibus diis 212; de quibusdam proprietatibus intellectus in generali 214; de intellectu divino in speciali 214sq.; de eius diversa consideratione in universo totali 215; ponitur cognitionis intellectualis et providentionalis differentiae assignatio 215sq.; istarum cognitionum distinctio 216; quod omnis divinus intellectus intelligit ut intellectus, providet autem ut deus 214sqq.; ibi nota tunc intentionem elementi 217; de unitate in generali 220sqq.; de unitate divina in speciali 223; quod divina unitas est deus per essentiam; quae sit divina unitas in universo totali 224; de unitatis divinae ab uno genere entium participatione 225sq.; de mediata et immediata participatione 225; de distinctarum et determinatarum unitatum a determinatis immediata participatione 225; de edeificati propria ratione 226; de passiva extensione 226sq.; quod omne edeificatum ad unam extenditur unitatem 227; quod quot sunt participatae unitates, tot sunt participantium entium genera 229; de hoc quod homines invenerunt artem faciendi deos 52sq.
donum: respice ubi datio 154sqq.
dubium: dicitur quasi duvium 128.

Edeificatum: respice infra ubi participare 227sq.
elementa: de elementis catholicis et aliis usitatis invisibilibus 173; de conexione istorum et qualitatibus eorum 202sq.
emanatio: 196sq.; respice Deus.
emicare: 147sq.; item ubi lux respice infra.
ens: 125sqq.
ex: expositio huius verbi: Ex quo omnia etc. 155.
exemptio: de maioris et minoris exemptionis propria ratione 187sq.; de primorum intra ordinem ad proxime subsequentia in exemptione comparatione 188; quod omnis divini ordinis prima maiori modo exempta sunt etc. 188.
extrema ordinis 202sq.
extrema entium: 5sq. in participare.

Facere: quod homines invenerunt artem faciendi deos et de diis factitiis 52sq.
finitas: Deus est finis sine fine 68.
firmamentum: quid sit 174.
flos intellectus: est unum animae 178.
fons, fontale: de fonte luminis sive radio fontano 149; quod omnis deus est sicut fons luminis.

Genitor, genitum: 68sq.
genus: generis diversa acceptio et generis hic intenti propria ratio 227sqq.; quod quot sunt participatae unitates, tot sunt participantium entium genera 229sq.

Habitudo: condicio eius, quod habet per se habitudinem ad aliquid; habitudo est appositio ad esse 121sqq.
Hermes: Latine dicitur Mercurius Logostileos, id est verbum perfectum 192; regulae Hermetis exponuntur XI (58), VII (68), V (83), XXII (154), XXI (137), XVI (133), XXIII (135); quare Hermes dicatur Trismegistus, respice infra Trismegistus.

Digitized by Google

Ideae: 27, 75sqq.
idolum: vide de diis superstitiosis et factitiis 40sq. et 52sq.
ignorantia: quae est melior omni cognitione 135.
ignotum: quod primum est simpliciter ignotum 133sqq.
imago: quod sol est obscura imago Dei 148; quod Filius est imago Dei 156.
immediatum: de mediata et immediata participatione 168sq., 225sq.
inesse in diis: qualiter aliqua dicantur esse in diis multis modis 75sq.
infernus: 177.
intellectus, intellectuale, intellectivum, intelligere, intellectio: de participatione partialis intellectus 10; de seyrae intellectualis significatione 19; de constituentium intellectualem seyram enumeratione 19sq.; quod omnis intellectualis seyrae hi quidem divini suscipientes deorum posthabitiones, hi autem intellectuales solum 21; quod omnis deus est superintellectus 50sqq.; quod Deus non est bonus secundum habitum intellectus 83sqq.; quod unum animae est flos intellectus 178; qualiter prime unum adest corpori humano mediantibus uno, intellectu et anima divina; quod animae deificantur per divinos intellectus 179sqq.; enumerantur intellectus 182; agitur de divinorum intellectuum condicione 182; quod omnis intellectus divinus est divinus secundum participationem divinae unitatis 183sqq.; qualiter intellectus est divinissimus; agitur de quibusdam proprietatibus intellectus in generali 214; item de divino intellectu in speciali 214sq.; quod omnis divinus intellectus intelligit quidem ut intellectu, providet autem ut deus 217sqq.

Lar: quid sit 51 et larva.
locus: item de illis tenebrae 134sqq.
Logostileos: id est verbum perfectum 192.
lumen: quod omnia bona descendunt a patre luminum 155; quod lumina dicuntur omnia dona, quae ex ingenito lumine per genitum lumen descendunt et per procedens etc.
lux: ponuntur quaedam condiciones lucis in generali 147; quod tales inveniuntur in natura divinali 148sq.

Macrocosmus: id est maior mundus 179.
mania: de mania divina 111, 178.
mansio: quod licet Deus procedat ad omnia, tamen manet in se ipso inegressibiliter, et exempla Dionysii de vocare etc. 150sqq.
medietas: qualiter deorum ordines mediate colligantur 202sq.
medium: 4sq.; item participare et 166sqq. et 225sqq.
mensura: agitur de mensura in generali 70; quod est duplex mensura in speciali 70sq.; quod omnis deus est mensura entium 71sq.; quid sit mensura in discretis et continuis; quod mensura debet esse notissima; quod in quolibet genere est unum, primum, minimum et simplicissimum et indivisibile, quod est mensura aliorum 71; quid requiratur ad hoc, quod res habeat eandem mensuram 71sq.; quid sit modus mensurandi 72.
mixtio: 121.
monas: in participare 6; item ubi unitas.
multiplicare: multiplicatur deus ex uno inegressibiliter 151.

Naturalis providentia: respice infra ubi providentia, item in 100.
negatio: quod negatio et affirmatio in Deo sola voce differunt et non re 87sq.
nihil: nomen Dei est nihil 135sq., 177sqq.; quod Deus omnia in omnibus et in nullo nihil secundum Dionysium 176.
nomen, nominare: qualiter deus nominabilis est et qualiter non et quod eius nomen est nihil vel nihilum 133sqq.
numen: de numine, quod quidam credunt infundi in statuis 52.

Digitized by Google

numerus; quod numerus et multitudo essentialiter ordinata accipiuntur proprie 35; quid sit numerus secundum arithmeticum 35; quis numerus ibi intendatur; quod omnis divinus numerus unialis est 38sq.

Occultare, occultum: item 111.
omne: quod Deus erit omnia in omnibus 176.
omotages: id est coordinatum 7sq.
opinio: de hac 137sq.
ordo: de partialis in unoquoque ordine diversa acceptione 3; de partialis ibi intenti designatione; quid sit partiale cuiuslibet ordinis 4; quod tale partiale potest dupliciter participare monade etc. 6; quod est duplex ordo, originalis et causalis 25sq.; quod prius est duplex, scilicet distinctorum personaliter vel non; nota ibi de distinctorum personaliter multiplici condicione; quae sint omnis ordinis causalis prima et quomodo habeant forma eorum, quae ante ipsa 31; quod omnis deus a quocumque inceperit ordine emicare etc. 147sq.; ordo divinus distinguitur 186; ordinis divini secundum participationem propria condicio; plura nota de radicibus primi ordinis et aliorum 187; quae sint omni ordinis divini prima et de exemptione eorum 187sq.; quod omnis divinus ordo distinguatur per tria, scilicet prima, media et ultima 187; de primorum intra ordinem ad proxime subsequentia in exemptione et comparatione; quod omnis ordinis prima aliorum modo exempta sunt quam etc.; de ordine deorum duplici acceptione 200; de ipsorum ordinum a suius principiis originatione; de eorum in sua principia reductione 201; de ordinum colligatione in generali 201sq.; de eorum colligatione in speciali per medietates 202sq.; quod omnes ordines colligantur mediate 204.

Participans, participare, participatum, participatio: quod in totali rerum universitate extremum inferius participat mediante extremo superiori, scilicet per triplex medium 5; quod eodem modo est in partialibus universitatibus; quomodo quodlibet partiale cuiuscumque intentionis participare potest monade superioris proxime ordinis 6; agitur de participatione partialium intellectuum 10; item de participatione partialium animarum 10sq.; item de participatione partialium naturarum 11sq.; quod in qualibet seyra prima possunt participare locatis in superposita proxime seyra, aliae vero non possunt 15sq.; agitur de participatione et eius ad assumptionem, permansionem et processionem differentia in generali 63sq.; item de diversa participatione in speciali 64sq.; quod omnis deus participabilis est excepto uno; ponitur participantium distinctio 132; participationis notificatio 132; quod indicibilia et incognoscibilia a participantibus capiuntur 132; agitur de participationis passivae condicione 166sq.; participationis deorum duplex modus et condicio 167sq.; participationis hic intentae declaratio 170; quod omnis deus a propinquioribus quidem participatus immediate participatur, a remotioribus autem per media vel plura vel pauciora 166sqq.; quod omnis intellectus est divinus per participationem divinae unitatis 182sq.; quod participationes per cognata et similia perficiuntur 183sq.; quod imparticipabilis substantia participat primo supersubstantiales unitates 177sq.; quod deorum proprietates pertingunt usque ad extrema participantium; agitur de diversa participatione in generali 200sqq.; item de mediata et immediata participatione in speciali 225; de distinctarum et terminatarum unitatum a determinatis entibus immediata participatione in universo totali 225sq.; de edeificati propria ratione 226; de passiva extensione 226; de omnis edeificati in unam unitatem reductione 227; quod quot sunt participatae unitates, tot sunt participantium entium genera 229sq.
pater: quod omne datum descendit a Patre luminum 155.
perfectum: perfectorum tres gradus et de perfectis et superperfectis et quod li 'Deus' convertitur cum unitate per se perfecta 47sq.
persona, personaliter: quod duplex est ordo originalis, scilicet distinctorum personaliter vel

Digitized by Google

non 26; nota ibi de distinctorum personaliter multiplici condicione 25sq.; personarum Trinitas, respice infra Trinitas 154sqq.
plurificatio: quod omnis deus plurificat suas derivationes 149sq.
posterius et prius: respice ubi ordo; item infra ubi prius.
primarium, primum: quod prima cuiuslibet ordinis maiori modo exempta sunt 187sq.; qualiter prima omnis ordinis habent formam eorum, quae ante ipsa 31
primordialis causa: aquae significant primordiales causae 156sq.
principium: quod Deus est principium sine principio etc. secundum aliam regulam Trismegisti 68.
procedens, procedere, processio, processus: quod Deus est processus sine variatione secundum Hermetis tertiam regulam 68.
proprietas: proprietates unius, proprietates unitatis 220sqq.; de proprietate deorum 79sq.
providentia, providere: quod quidam negaverunt providentiam esse 94; ostenditur multipliciter providentiam esse 95sqq.; quod omnis deus in sua existentia habet totum providere 101; quod providentia primitus est in diis 103; quid sit providentia 98sq.; quod providentia est duplex, scilicet naturalis et voluntaria 100; quid sit ratio providendi 102; quomodo providere conveniat pluribus 102; de duplici providentia 100; quod est prime providens 114sqq.; quod omne divinum est primum providens in sua universitate; quod est impausabiliter providens et universaliter; quae sit condicio provisorum; quod omne divinum providet essentialiter, universaliter et impausabiliter seu incessabiliter; provisorum diversificatio 117; actus providendi difformis participatio 118; actus providendi ad omnia aeternalis extensio 119; actus providendi primitus providentium condicio 120; quod pervenit ad omnia intentioni providentis subiecta 120; quod prime providens est exemptum a providentibus 102sq.; quid sit immiscibilitas et inabitudinalitas divinorum 121; quod providentia et unialis excellentia compatiuntur se 121; quod excellentia non submittitur nec providentia exterminatur 122; cognitionis intellectualis et providentionalis differentia 215sq.; item distinctio intelligendi et providendi 216; quod omnis intellectus divinus providet ut deus 217.
proximum: 4sq.

Qualitas: 203; quod corpora sensibilia non fiunt ex coitu substantialium elementorum, sed ex qualitatibus sibi proportionaliter copulatis 174.

Radix: de radicibus primordialium et aliorum 187.
ratio, rationale, ratiocinativum: de ratione particulari et universali cum gradibus et officiis eius 127sq.; item ubi cognitio.
respectus, respectivum: quod sicut in intellectibus, ita in divinalibus est interior respectiva transfusio 196sq.; quod in prime Deo est duplex operatio, interior scilicet respectiva et exterior causalis et ita in quolibet deo proportionaliter.

Sapientia: de sapientia divina, quod est habitus, in quo colliguntur omnia principia creatoris 75.
semen: 150.
sensus, sensitivum: de sensitiva cognitione 127sq.
seyra: de seyra in generali 13; de duplici condicione seyrae in speciali 13sq.; de seyra intellectuali et contentis in ipsa 19.
simpliciter: quod prime Deus est simpliciter bonum et simpliciter unum 211sq.
societas elementorum: 203.
sol: item condiciones solis et comparatio eius ad Deum secundum Dionysium 147sq.; item quod sol est imago obscura Dei 148.
spiritus: 155sq.

Digitized by Google

spissum: non coniungitur subtili nisi per medium 202.
substantia: quod ratio entis primo invenitur in substantia 54.
substare: ubi substantia.
super: quod omnis deus est supersubstantialis, supervitalis, superintellectus 50sqq.

Tempus: quod omnis deus cognoscit temporaliter et intemporaliter 142sq.
tenebrae: de tenebris, quae sunt latibulum Dei 54; item 135.
theoseos: id est deificatio 179.
totum totalitas: quod partiale est totum in parte 4; quid sit propria totalitas 3; quomodo partiale per ipsam participat superiori monade 6; quid sit totus intellectus, tota anima et tota natura, et quomodo per talia fiat participatio monadum 11; de toto, totali et totalitate in generali 157; de comparatione deorum ad invicem in dictis condicionibus 157sq.; quod omnis deus totalior est, qui uni est propinquior.
Trinitas: 191sqq. ubi Deus; item ubi Persona.
Trismegistus: expositio regularum eius: respice in Hermes.

Uniale, unialiter: proprietas divinorum est unialis et ideo omnia sunt in eis unialiter 75sqq.; respice ubi unitas.
unitiva discretio et discretio unitiva, unitio discreta: quomodo in ordine originali est unitio et discretio ostenditur ex Dionysio 25sq.

Vacuum: processus causalis minus relinquit vacuum quam corporum situs 31.
Verbum: quod primordiales causae in Verbo sunt unum et simplex, sed in effectibus partiuntur 150.
vespertina: cognitio et matutina in angelis 144.
virtus: 150; respice semen.

Digitized by Google

INDEX NOMINUM

Abraham 176
Aesculapius 51
Aethicus 194
Albertus 76
Alfredus Anglicus 175
Algazel 200
Alii 20, 40
Aliqui: vide Quidam
Ambrosius 203
Anselmus 78
Anselmus (*id est* Guillelmus de Alvernia) 92, 93
Apuleius 45, 50, 51, 52, 95
Archytas Tarentinus 229
Aristoteles 15, 29, 36, 37, 40, 62, 63, 70, 75, 76, 79, 94, 99, 121, 130, 144, 175, 181, 195, 201, 202, 204, 206, 220, 221, 222, 227, 228
Asclepius 52
Auctor (*id est* Proclus) 3, 13, 19, 25, 33, 39, 40, 44, 50, 51, 59, 72, 75, 82, 83, 89, 90, 94, 100, 102, 105, 108–111, 116, 117, 119, 125, 139, 141, 143–145, 147, 154, 161–163, 166, 171, 173, 183, 184, 186, 190, 200, 203, 206–208, 211, 214–220, 223
Augustinus 41, 63, 72, 73, 76, 90, 97, 100, 154, 177, 191–193, 201, 211, 221
Averroes 20, 37, 40, 184, 185, 211
Avencebrol 35, 202, 203, 222, 223
Avicebron: vide Avencebrol
Avicenna 33, 64, 65, 200, 201, 211

Bernardus 179
Boethius 34, 41, 42, 64, 93, 96, 98, 115, 203, 207, 220, 221, 226, 227

Calcidius 114
Cherubin 15
Cicero 41, 61, 62, 75, 90, 91, 95–97, 114, 115, 194
Clemens 167, 224
Cleanthes 90
Commentator: vide Maximus

Dionysius 14, 15, 21, 25, 26, 34, 37, 39, 41–44, 46, 54, 55, 59, 60, 63–65, 66, 69, 72, 79, 80, 85, 86, 99, 100, 101, 105, 106, 120, 122, 131, 133–136, 142, 147–149, 151, 167, 170, 171, 176–178, 190, 204, 208, 209, 222, 224, 226

Epicurus 94
Eustratius 206
Expositores Dionysii 190

Gilbertus Porretanus 30
Graeci 22, 41, 174
Gregorius Nyssenus 180

Hermes Trismegistus 40, 50, 52, 59, 68, 83, 91, 115, 133, 135, 137, 154, 155, 192, 193, 201
Hieronymus 194
Homerus 203

Indocti 61
Ioannes Damascenus 35, 42, 62, 97, 98
Iudaei 95

Macrobius 203
Maimonides: vide Moses Maimonides
Mauri 94
Maximus 14, 41
Moses 95
Moses Maimonides 94, 95, 96

Patriarchi 176
Philosophi 45, 59, 61, 96, 167, 174, 175, 191
Plato 27, 29, 30, 36, 37, 40, 50, 63, 64, 91, 92, 111, 114, 118, 178, 180, 192, 198, 203, 227, 228, 229
Platonici 34, 44, 191
Plinius 40, 91, 114
Plotinus 97
Poetae 45
Porphyrius 33, 193, 221
Priscianus 77
Proclus 94, 178

Digitized by Google

Pythagoras 5
Pythagorici 206

Quidam 20, 23, 34, 40, 45, 126, 135, 136, 175, 176, 210, 224

Sapientes divini 167
Sapientes mundi 61, 190
Seneca 190, 193
Sibylla 154, 192, 194

Theodorus 63, 64, 93, 98–100, 107, 136, 150, 155–157, 167, 173, 175, 177, 178, 224
Theologi 111, 178
Tullius: vide Cicero

Digitized by Google

Digitized by Google

Stanford University Libraries
3 6105 217 831 648

DATE DUE

GAYLORD 234 PRINTED IN U.S.A.
Digitized by Google

STANFORD LIBRARIES